پەیوەندیی سینتاکس و سیمانتیک
لە ڕێزمانی کوردیدا

نامەیەکە:

شیلان عومەر حسەین

پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانیی کردووەو بەشێکە لە پێداویستییەکانی وەرگرتنی پلەی دکتۆرای فەلسەفە لە زمانی کوردیدا

سەرپەرشت

پ. ی. د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمەسەعید

٢٠١١زاینی **٢٧١١کوردی**

هەرێمی کوردستان – عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سلێمانی
فەرمانگەی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ
بۆ کاروباری زانست و خوێندنی باڵا

Kurdistan Regional Government
Council of Ministers
Ministry of Higher Education and Scientific Research
Presidency of Sulaimani University
Office of Vice-President
For Scientific Affairs And Postgraduate Studies

أقليم كوردستان – العراق
مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي والبحث العلمي
جامعة السليمانية
دائرة مساعد رئيس الجامعة
للشؤون العلمية والدراسات العليا

No: / /
Date: / /

ژمارە: ٧/٨٤/١١٢٩٦
ڕێکەوت: ٢٦/٧/٢٠١١
ڕێکەوت: ٤/٥/٢٧١١ ی کوردی

فەرمانی زانکۆیی

ب / پێکهێنانی لیژنەی گفتوگۆ

بڕیار درا بە پێکهێنانی لیژنەیەك لەم بەڕێزانەی کە لە خوارەوە ناویان هاتووە بە مەبەستی گفتوگۆ کردنی تێزی دکتۆرای خوێندکاری خوێندنی باڵا بەڕێز (شیلان عمر حسین) لە کۆلێجی زمان، بەشی کوردی بەناونیشانی:

پەیوەندیی سینتاکس و سیمانتیك لە ڕێزمانی کوردیدا.

ڕۆژی (پێنج شەممە) ڕێکەوتی (٢٠١١/٨/١٨) کاژێر (٩) ی سەر لەبەیانی لە هۆڵی (ڕووناکی) زانکۆی سلێمانی .

ژ	ناوی ئەندامان	نازناو	شوێنی کار	لیژنە
١	د.وریا عمر أمین	پرۆفیسۆر	زانکۆی صلاح الدین	سەرۆکی لیژنە
٢	د.فریدون عبدول محمد	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	زانکۆی سلێمانی/کۆلێجی زمان	ئەندام
٣	د.بکر عمر علی	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	زانکۆی سلێمانی/کۆلێجی زمان	ئەندام
٤	د.عبدالواحد موشیر دزەیی	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	زانکۆی صلاح الدین	ئەندام
٥	د.أبوبکر عمر قادر	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	زانکۆی سلێمانی/کۆلێجی زمان	ئەندام
٦	د. محمد عبدالفتاح حمه سعید	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	زانکۆی سلێمانی/کۆلێجی زمان	ئەندام وسەرپەرشتیار

پ. د. نزار محمد محمد أمین
یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ
بۆ کاروباری زانست وخوێندنی باڵا

وێنەیەك بۆ/
- وەزارەتی خوێندنی باڵا وتوێژینەوەی زانستی/ بەڕێوەبەرایەتی پشکنین وهەڵسەنگاندن.
- سەرۆکایەتی زانکۆ/ نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆی سلێمانی...بۆ کاری پێویست.
- سەرۆکایەتی زانکۆ/ بەڕێوەبەرایەتی خوێن.
- سەرۆکایەتی زانکۆ/ بەڕێوەبەرایەتی دارایی.
- کۆلێجی زمان، نووسراوتان ژمارە (٨٠٤/١٢/٧) لە (٢٠١١/٧/١٧).
- سەرۆکی وئەندامانی لیژنە.
- هۆبەی ئەرشیف.
- دۆسیەی تایبەت.
- دۆسیەی دەرکردە.

Kurdistan Region – Sulaimani
Phone: (3270929)
E-mail: (nazarmh2003@yahoo.com)
هەرێمی کوردستان – سلێمانی
تەلەفۆن: (٣٢٧٠٩٢٩)

ئەم نامەیە بە سەرپەرشتی من لە زانکۆی سلێمانیی ئامادەکراوەو بەشێکە لە پێداویستییەکانی وەرگرتنی پلەی دکتۆرای فەلسەفە لە زمانی کوردیدا.

پ. ی. د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید

سەرپەرشت

٢٠١١/٥/٢

بەپێی ئەو پێشنیازە، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

پ. ی. د. دڵشاد عەلی محەمەد

سەرۆکی لیژنەی خوێندنی باڵا

لەبەشی کوردی

ڕۆژ:٢٠١١/٥/٢١

ئێمە ئەندامانی لیژنەی هەڵسەنگاندن، ئەم نامەیەمان خوێندەوەو لەگەڵ خوێندکارەکەدا گفتوگۆمان دەربارەی ناوەڕۆك‌و لایەنەکانی تری کردو بڕیارماندا، کە شایانی ئەوەیە بەپلەی (زۆرباشە) بڕوانامەی دکتۆرای فەلسەفەی لە زمانی کوردیدا پێبدرێت.

پ. ی. د. ئەبوبەکر عومەر قادر	پ. ی. د. عەبدولواحید موشیر دزەیی
ئەندام	ئەندام
ڕۆژ: ١٨/ ٨/ ٢٠١١	ڕۆژ: ١٨/ ٨/ ٢٠١١
پ. ی. د. بەکر عومەر عەلی	پ. ی. د. فەرەیدوون عەبدول محەمەد
ئەندام	ئەندام
ڕۆژ: ١٨/ ٨/ ٢٠١١	ڕۆژ: ١٨/ ٨/ ٢٠١١
پ. ی. د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید	پ. د. وریا عومەر ئەمین
ئەندام‌و سەرپەرشت	سەرۆکی لیژنە
ڕۆژ: ١٨/ ٨/ ٢٠١١	ڕۆژ: ١٨/ ٨/ ٢٠١١

لەلایەن ئەنجومەنی کۆلێژی زمانەوە پەسەندکرا.

پ. د. جەزا تۆفیق تالیب

ڕاگری کۆلێژی زمان‌و زانستی مرۆڤایەتی

ڕۆژ: ٢١/ ٨/ ٢٠١١

پێشکەشە:

- بە دایكو باوکم، بەو دوو ئازیزەی هەموو خۆشەویستیی خۆیان بە ئێمە بەخشی، ئێمەیان گەورە کردو ئێمەیش بۆ هەمیشە لە ئاست گەورەییاندا بچوك دەمێنینەوە.
- بە نەتەوەکەم کورد، بە نیشتمانەکەم کوردستان.
- بە خوشكو براکانم، ئەو مۆمانەی ڕۆشنایی خۆیانم پێدەبەخشن.
- ئازیزانم، هاوڕێیانی تەمەنم، د. هەڤاڵ، شەن، ڤاریێو ڤالان.

سوپاس و پێزانین

- سوپاس بۆ سەرۆکایەتیی زانکۆی زانکۆی سلێمانی، فەرمانگەی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستیی و خوێندنی باڵا، کۆلیژی زمان، لیژنەی خوێندنی باڵاو سەرۆك بەش و مامۆستایانی بەشی کوردی، کە ئەوپەڕی خەمخۆریی و دڵسۆزییان نواند.
- سوپاس و ستایش و پێزانینی زۆرم بۆ سەرپەرشتی نامەکەم، بەڕێز (پ. ی. د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمەسەعید)، کە بەبیری تیژو سەرنجی وردی لە خەمی نامەکەمدا بوو.
- سوپاس و ستایش و پێزانینی زۆرم بۆ بەڕێزان سەرۆك و ئەندامانی لیژنەی تاوتوێکردنی نامەکەم، کە دڵنیام بە ڕەخنەو تێبینیی و سەرنج و ڕاو پرسیارەکانیان نامەکەم دەوڵەمەند دەکەن.
- سوپاس و ڕێزم بۆ مامۆستاکانم، خوێندکارەکانم، هاوڕێکانم، کەسەکانم، هاووڵاتیانی وڵاتەکەم، گەر دڵسۆزیی ئەوان نەبووایە منیش نەدەبووم.
- سوپاس و ڕێزم بۆ بەڕێزان (م. شەماڵ ئەبوبەکر)، کە لە وەرگێڕانی بەشێکی دەقە ئینگلیزییەکاندا دڵسۆزانە هاوکاریی کردم. هەروەها (م. تەحسین تەها)، کە لە دابینکردنی هەندێك سەرچاوەی بە نرخدا خەمخۆرانە هاوکارم بوو.

هێماو کورتکراوەکان

X	پێکهاتەی گۆڕاوێکی بەند لە دروستەی سیمانتیکیدا
∃	هێمای ڕادە
h .k ،j ،i	هێماکانی هاونیشانەکردن
λ	گۆڕاوی واتایی و پەیوەندی نێوانیان
c	ڕستیلە
β	ئارگومێنت بە فرێزەوە
⟵	دەبێت بە
⟶	هەڵگوێزراوە لە
> <	پۆلە ڕەگەزیی سینتاکسی دەنوێنێت
/ /	ئەوانەی لەناو ئەمەدان وشەو مۆرفێمن
< >	ئارگومێنتەکەی ناوی سەرپشکیە
<−<−	کەرەستەی یەکەم پێش ئەویتر دێت
E	هەبوویەک− بوونێکی ناسراو
F	فۆکس
XP	هەر چەشنە وەچەپێکهاتەیەکی سینتاکسییە
[ ]	نیشانەی سیمانتیکی
( )	بەشە ئاخاوتنی سیمانتیکی

گۆکردنی چەمکی دەروازەی فەرهەنگیی	[ ]
نیشانەی سیمانتیکییە	{ }
پەیوەندی دیاریخەری	-----------
پەیوەندی سیمانتیکی لای وەرگر	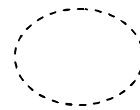
لەڕووی ئاماژەبەندییەوە مۆڵەتی فەرمی بە ڕوداو دەدات و ئەویش بە کارەکتەرەکان	⇓
لە هێڵکاریدا دروستەی سیمانتیکی دەنوێنن	\\
چینی فۆنۆلۆژی/ سینتاکسی	S/PT
چینی پەسنکردنی	DT
چینی ئاماژەبەندی	RT
چینی دروستەی زانیاری	INF. STrT
یەکەی زانیاری بنەڕەتی	IU
کاریگەریی	AFF
ئارگومێنتی بەندێتی	α
ئارگومێنتی زاڵکراو	A
دروستەی چەمکی فەرهەنگی	LCS
سەر	H
ناکۆتا	n

لیستی زاراوەکان

	ئـ
orient	ئاڕاستەبوون
direction	ئاڕاستەکردن
predicate	ئارگومێنت– داواکەر
shadow argument	ئارگومێنته سێبەر
Default argument	ئارگومێنتی ئاسایی
True Argument	ئارگومێنتی ڕاستەقینه
reference	ئاماژەبەندیی
Mental	ئاوەزیی
pronominal adverbs	ئاوەڵکرداره جێناوییەکان
Assosiational adjective	ئاوەڵناوی پەیوەستدار
contrast-accent	ئەکێنتی– هەمبەریی
Ditrastive	ئەو کردارانەی دوو بەرکاریان هەیه
Idiom	ئیدیەم
volitional	ئیرادی
subjunctive	ئیلزامیی
	ب
spatial	بۆشایی چەمکی/ شوێنی چەمکی
achievement	بەئەنجامگەیەنراو
verb valence	بەبڕشتی کردار
Compulsion	بەزۆرکردن

Binding	بەستنەوە
willful	بەمەبەست
common ground	بنەمای هاوبەش
Ontology	بوونناسی
	ت
Tense	تاف
individual	تاکێتی
Configarational preposition	تایبەتمەندی ڕیزبەندیی
Vagueness	تەمومژیی
Accomplishment	تەواوکاری
Inchocative	تەواونەبوویی
Satisfaction	تێرکردن
	پ
closed classes	پۆلە داخراوەکان (پۆلی ڕێزمانی)
opened classes	پۆلە کراوەکان (پۆلی فەرهەنگی)
post determiners	پاشدیاریخەریی
React	پەرچەکردار
qualia	پەسندترین، باشترین
descriptive	پەسنکردن
physiological description	پەسنکردنی فسیۆلۆژی
linking	پەیوەندکردن
thematic relation	پەیوەندیی بابەتانە
Interface	پەیوەندیی

projection	پرۆژەسازدان
pre determiners	پێشدیاریخەریی
circumpositional preposition	پێشناوی دوو جەمسەریی
Constituative	پێکهێنەریی
measuring/ bounding	پێوانەیی/ بەندێتی
Verb adjuncts	پاشکۆکانی کردار
Noun adjuncts	پاشکۆکانی ناو
	ج
Akitonsart	جۆری کردەیی
Motion	جووڵە
Static	جێگیر
reflexive pronoun	جێناوی خۆیی
possessive and belonging pronoun	جێناوی خاوەنداریی و بۆگەڕاوەیی
Universality	جیهانیی
projected world	جیهانی پێشبینیکراو
	ح
state	حاڵەت
	خ
Intensioal	خۆویستی
Durative	خایەنراو
storage	خەزنکردن

	د
Compositionality	دارِشتەیی
Expressiveness	دەربڕاوێتی
Circumstantial	دەوروبەر
process and structure	دروستەو کردەکانی پەسنکردن
functional structure	دروستەی گۆکردنی
Indicative	دڵنیایی
telic	دوامەبەست
Modification	دیاریخەری
central determiners	دیاریخەریی چەقیی
fixed expression	دەربڕاوە چەسپاوەکان
multy word expression	دەربڕاوی فرە وشەیی
	ژ
Indice	ژمارەی زنجیرەیی
Cardinals	ژمارەی سەرەکی
ordinals	ژمارەی تەرتیبی
	ڕ
actor	ڕۆڵگێڕ
proposition	ڕستە ناوەڕۆك
sentence equivalent	ڕستە- هاونرخ
Aspect	ڕوکار
semantic Aspects	ڕوکاری سیمانتیکی
Mood	ڕێژە

permission	ڕێژەی ڕێپێدان
path	ڕێڕەو
Politenss	ڕێزگرتن
semantic case grammar	ڕێزمانی دۆخی سیمانتیکی
Routes	ڕێگە
Familiarity	ڕێکەوتن
Institutionalization	ڕێکخراوەیی بوون
	ز
phenomenology	زانستی دیاردەکان
Information	زانیاری
knowledge	زانین
	س
primitives	سەرەتاییترین
retrieving	سەرلەنوێ گەڕانەوە
referential semantics	سیمانتیکی ئاماژەبەندی
	ش
Macro rule	شاڕۆڵ
hyponym	شازاراوە
Assertion	شەرعیەتپێدان
Inflection	شکاندنەوە
analyzability	شیکاریی
	چ
activity	چالاکی

Frozenness	چەقبەستوویی
concept	چەمك
Punctual	چرکەیی
tier	چین
Thematic tier	چینی بابەتانە
action tier	چینی کردەیی
	گ
Exchange	گۆڕان
thematic Function	گۆکردنی بابەتانە
reference transfer	گواستنەوەی ئاماژەبەندی
	ف
ordinary focus	فۆکسی ئاسایی
constrastive focus	فۆکسی دژوەستانەوە
restrictive focus	فۆکسی کۆتوبەندکراو
Extension	فراوانبوونی ناتافی
Imperative	فرمانی
	ك
undergoer	کارتێکراو
Copulare	کەپوولە/ بەستێنەر
ellipsis	کرتاندن
Infinite	کرداری بێ کات
nominalization	کردن بە ناو
semantic dimension	کێڵگەی سیمانتیکی

terminative	کۆتاییبوون
conventions	کۆکبوونی کۆمەڵایەتی
	ل
ad position	لا- ناو
Deleting	لابردن
Argument sub stitution	لەبریدانانی ئارگومێنت
de nominalization	لەناوخستن
extragrammatical	لە ڕێزمان بەدەرەکان
	م
Purpose	مەبەست
	ن
de composition	ناداڕێژراوێتی
pre supposition	ناواخنی واتایی
Uniquely	ناوازە
appellative class	ناوی چەشنە- ڕەگەزیی
collective nouns	ناوی گەلیی
functional architecture	نەخشەی ئەندازیاری گۆکەرانە
intention	نیازکردن
semantic features	نیشانەی سیمانتیکی
Role markers	نیشانەکانی پێدانی ڕۆڵ
	هـ
Causative	هۆکاریی
co reference	هاوئاماژەبەندی

Entity	هەبوویەك
Adjunct	هەڵواسین
True adjuncts	هەڵواسینی ڕاستەقینە
Situation	هەڵوێست
	و
sense	واتاگەلیی
particle	واژەگۆکەر
Intercetion particles	واژەگۆکەرە هەستدەربڕەکان
focus/grad particles	واژەگۆکەری باسمەند/ پلەیی
gespraechs particles	واژەگۆکەری دەمەتەقێ
vergleichs particles	واژەگۆکەری وەکیەکی و بەراورد
Perception	وەرگرتن
Synsemantic word	وشە سینسیمانتیکییەکان
Function word	وشە گۆکەرەکان
figarative	واتای خوازەیی
	ی
auxiliaries	یاریدەدەرەکان
correspondence rule	یاسای پەیکاڵبوون/ ڕێککەوتن
linking rule	یاسای پەیوەندکردن
interface rule	یاسای پەیوەندیی
semantic rule	یاسای سیمانتیکی
constituency rule	یاسای هەڵبژاردن
amalgamation	یەکخستن/ لەحیمبوون

Mapping	یەکگرتن
Fusion	یەکگرتن/ تواندنەوە

پێڕست

پێشەکی.. ١

بەشی یەکەم: بنەماکانی دروستەی سینتاکسیی.................. ٦
١/١) بنەمای تیۆریی... ٧
٢/١) دروستەی مۆرفۆلۆژی (وشە).. ١٣
١/٢-١) پۆلە داخراوەکان ١٤
١/٢-٢) شکاندنەوە ٢٤
٣/١) دروستەی فرێز.. ٢٨
٤/١) دروستەی ڕستە... ٣٣
١/٤-١) ڕستەی سادە.. ٣٣
١/٤-١-٢) یاساکانی دروستەی ڕستەی سادە.............................. ٤٢
١/٤-٢) دروستەی ڕستەی ئاوێتە.. ٤٣
١/٤-٢-١) دروستەی ڕستەی لێکدراوی ئاڵۆز............................. ٤٦
١/٤-٣) دروستەی زانیاری... ٤٦

بەشی دووهەم: بنەماکانی دروستەی سیمانتیکیی.................. ٥٠
١/٢) ڕێزمانو سیمانتیك.. ٥١
٢/٢) کەرەستەوپێکهاتەی سیمانتیکیی..................................... ٥٤
٢/٢_١) فەرهەنگ... ٥٦
٢/٢_٢) دروستەی قووڵ... ٦٠
٢/٢_٣) کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن... ٦١
٢/٢_٤) یاسای پرۆژە سازدان... ٦٢

٣/٢) ڕێزمان و سایکۆلۆژی.......................... ٧٣
٤/٢) دروستەی چەمکی و X- باڕی سیمانتیکیی.......................... ٧٩
٤/٢-١) دروستەی چەمکی.......................... ٧٩
٤/٢-٢) بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی.......................... ٨٥
٤/٢-٢-١) نواندنی سیمانتیکی و گۆکردنی ڕوداو.......................... ٨٥
٤/٢-٢-٢) نواندی بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی.......................... ٩٢
٤/٢-٣) X - باڕی سیمانتیکیی.......................... ١٠٠
٥/٢) دروستەی سیمانتیکی.......................... ١٠٨
٥/٢-١) فریزی سیمانتیکی.......................... ١٠٨
٥/٢-٢) چینەکانی دروستەی سیمانتیکی.......................... ١١٥
٥/٢-٣) دروستەی ئارگومێنت و ڕۆڵی بابەتانە.......................... ١٢٤

بەشی سێهەم: پەیوەندیی سینتاکس و سیمانتیك.......................... ١٣٧
١/٣) مۆدێلەکانی پەسنکردنی پەیوەندیی سینتاکس و سیمانتیك.......................... ١٣٨
٢/٣) نواندنی فەرهەنگی و ڕۆڵە سیمانتیکیەکان.......................... ١٤٩
٢/٣-١) پەیوەندیی نواندنی دروستەی ئارگومێنتی سینتاکسی و سیمانتیکی ١٥٧
٢/٣-٢) دەروازەی فەرهەنگی و دروستەی چەمکی.......................... ١٦٥
٢/٣-٢-١) لە بریدانانی ئارگومێنتی.......................... ١٦٥
٢/٣-٢-٢) یەکگرتنی ئارگۆمێنت.......................... ١٦٨
٢/٣-٢-٣) دیاریخەریی کۆت و بەندکردن.......................... ١٧١
٢/٣-٢-٤) بەستنەوەی ئارگومێنت.......................... ١٧٤
٣/٣) تیۆری یاسای پەیوەندکردن.......................... ١٧٨
٣/٣_١) یاساکانی پەیوەندکردن.......................... ١٨١
٣/٣-٢) بنەماکانی یاسای پەیوەندکردن.......................... ٢٠١

٤/٣) ئیدیەم ٢١٧
٣/٤-١) سیمانتیکیی ئیدیەم.. ٢١٩
٣/٤-٢) سینتاکسیی ئیدیەم... ٢٢٤
٣/٤-٣) پەیوەندیی نێوان فۆڕم و واتای ئیدیەم................................. ٢٢٨
ئەنجام ٢٣٢
پێشنیاز ٢٣٤
سەرچاوەکان ٢٣٥
الخلاصة ٢٤١
Abstract...243

پێشەکی

١) ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە

ئەم نامەیە بەناونیشانی ((پەیوەندیی سینتاکس‌و سیمانتیك لە ڕێزمانی کوردیدا)) یە، مەبەستی سەرەکیی ئەم تێزە، دیاریکردنی ئەو یاساو ڕێساو بنەمایانەیە، کە سینتاکس‌و سیمانتیك لەڕێزمانی کوردیدا بەیەکەوە دەبەستنەوە.

٢) بواری لێکۆڵینەوەکە

لەم تێزەدا، هەوڵدەدرێت بنەماو پێوەرە سەرەکییەکانی سینتاکس‌و سیمانتیکی ڕێزمانی کوردیی، بە پێی یاساو بەپشتبەستن بە پێوەرە لۆژیکیی‌و ماتماتیکییەکان شیبکرێنەوە.

٣) گرفتی لێکۆڵینەوەکە

ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ ئەو ئامانجەیە، دەیەوێت پێڕەوی پەیوەندکردنی سینتاکس‌و سیمانتیکی کوردیی، کە تا ئێستا بەپێی یاسا جیهانییەکان لێکنەدراونەتەوە، لێکبداتەوەو دیاریبکات. هەروەها مەبەستیشێتی پەیڕەوی بنەڕەتی دروستەی سیمانتیکی زمانی کوردیی لەسەر بنەمای پۆلەڕەگەزی بووناسیی، هێڵکارییانە بدۆزێتەوە، لێرەوە دەتوانرێت فەرهەنگی ئاوەزیی ئاخێوەری کوردو ڕامان‌و تێڕوانینیی کورد، کە لەم ڕوانگەیەوە لێکنەدراونەتەوە، شیکەرەوانە پەسنبکات.

٤) هۆی هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکە

ئەم تێزە لەوخاڵەوە دەستپێدەکات، کە زۆربەی ڕێزماننووس‌و زمانەوانەکان پێیگەیشتوون، ئەویش پەیوەندکردنی دوو پێکهاتەی ئاخاوتنە. بابەت‌و لێکۆڵینەوەی زۆر لەسەر سینتاکس و سیمانتیکی کوردیی بە جیاو سەربەخۆ جێبەجێکراون، بەڵام پەیوەست بە پەیوەندکردنی ئەم دوو پێکهاتەیەی ڕێزمان پێکەوە لە دووتوێی نامەیەکدا دەگمەنە. لەم تێزەدا پێکهاتەو کەرەستە بنەڕەتیەکانی ئەم پێکهاتانەو پەیوەندکردنیان پێکەوە لەلایەك‌و پەیوەندیان بە زانینی جیهانی دەرەوە لەلایەکی ترەوە خراونەتەڕوو، هەوڵماندراوە هەنگاوێك ڕووەو دانانی بنەمای زانستیی لەناو لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکاندا دابنێین‌و پێوانە بۆ شیکردنەوەو هەڵسەنگاندنی دەربڕاوو ئاخاوتنی کوردیی بدۆزینەوە.

٥) ئامانجی لێکۆڵینەوەکە

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە، بەپشتبەستن بە یاسا جیهانییەکانی بواری سینتاکس‌و سیمانتیك‌و بەپێی تیۆرییە نوێکانی زانستی زمان، پەیوەندیی سینتاکس‌و سیمانتیك لە زمانی کوردیدا بدۆزێتەوەو ئەو ڕاستییە بسەلمێنێت، کە پەیڕەوگەلێکی بەهێز لە هەر یەك لەم بوارانەدا هەن و ئەم بوارانەیش بەیەکەوە کاردەکەن‌و لێکدانەوە زمانەوانییەکان لە- ڕا-لەسەر دەربڕینەوە دەبەنە ئاستێکی زانستیانەی سەلمێنراو بە بنەما لۆژیکیی‌و ماتماتیکییەکان.

٦) ڕێبازی لێکۆڵینەوەی لێکۆڵینەوەکە

لەم نامەیەدا ڕێبازی شیکاریی پەسنکەرانە (Descriptive Analysis) پەیڕەوکراوە، بە پشتبەستن بەتیۆری (دەستەڵات‌و بەستنەوە- Government and Binding) بۆ ناساندن‌و خستنەڕووی چەمك‌و کەرەستە سینتاکسییەکان‌و لێکدانەوەی واتاکانیان، واتە بە ئاڕاستەی پەیوەندکردنی سینتاکس بۆ سیمانتیك. بۆ ئاڕاستەی پەیوەندکردنی سیمانتیك بۆ سینتاکس تیۆری ئاوەزداریی (Cognitive Theory) بۆ شیکردنەوەی بنەڕەتی یەکە زمانەوانییەکان هەڵسەنگاندنی بابەتەکان پیادەکراوە.

٧) پرسیارو گریمانەکانی لێکۆڵینەوەکە

ئەم نامەیە بەدوای وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێکدا دەگەڕێت، وەك: زانیاریی‌و دروستەی سینتاکسیی چ ڕۆڵێك لە دیاریکردنی واتادا دەگێڕن؟ چۆن؟ پەیوەندی نێوان دەربڕاوی زمانیی‌و جیهانی دەرەوە چۆن‌و بە چ ڕێبازێك لێکدەدرێتەوە؟ چۆن ڕوکارەکانی واتا کاریگەرییان لەسەر فۆڕمی ڕستە دەبێت‌و بەپێچەوانەیشەوە؟ کام چەشنە زانیاریە دەچێتە ناو دیاریکردنی دروستەی ئارگومێنتەوە؟ چۆن تایبەتێتی سیمانتیکی-فەرهەنگی بۆ گۆکردنی ڕێزمانی دەگۆڕێت؟ سیمانتیکی زمانەوانیی چییە؟ ئاماژەبەندی بنەڕەتی سیمانتیك‌و جیهانی دەرەوە لەچیدا یەکدەگرنەوە؟ پەیوەندکردنی ڕاستەوخۆی نێوان زمان‌و ئاوەز بەگشتی چۆن دیاریدەکرێت؟ کردە سایکۆلۆژییەکان ئاڕاستەی پەیوەندکردنی سینتاکس-سیمانتیك چۆن شیدەکاتەوە؟ کلیلی نەخشەی ئەندازەی بەبەرهەمی پەیوەندکردنی پێکهاتەکانە، چۆن‌و بە چ میکانیزمێك ئەم پەیوەندکردنی پێکهاتانە بە دروستە دەکرێت؟...تاد.

٨) کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە

لەم نامەیەدا نمونەکان، کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ناوەڕاست-شێوەزاری سلێمانیین‌و نمونەکان بەداڕشتەیی‌و ناداڕشتەییەوە لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەوە وەرگیراون.

٩) بەشەکانی لێکۆڵینەوەکە

نامەکە لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام و پێشنیاز و سەرچاوەکان و کورتەی عەرەبیی و ئینگلیزیی پێکهاتووە:

بەشی یەکەم: لێکۆڵینەوەکە لەسەر مۆدێلی ڕێزمانی کوردییەو بۆ پەسنکردنیی پێکهاتەی سینتاکس و پەیوەندی لەگەڵ سیمانتیك وەرگیراوە. لە ڕێی ڕونکردنەوەی ئەو پەیوەندییەوە، هەنگاوە زانستییەکان بۆ ئەوە دەنرێن، جۆرێتی و چۆنێتی و چۆنایەتی مۆدێلە پێوەلکێنراوەکەی ڕێزمانەکە ڕونبکرێتەوە. بۆ خستنەڕوی زانستی ئەو پەیوەندییە بە وردی بەشی یەکەم بۆ دیاریکردنی بنەماکانی دروستەی سینتاکسی زمانی کوردی تەرخانکراوە. چوار پار بۆ ڕونکردنەوەی وردتری ئەم بەشە خراونەتەڕوو:

پاری یەکەم// بنەمای تیۆریی پێویست، کە تیۆری (دەستەڵات و بەستنەوە– Government and Binding)ەوەیە، تیایدا دروستەو یاساو زانیاریی سینتاکسیی بە بنەڕەتی دیاریکردنی نواندنی سیمانتیکیی لە ئاستی دروستەی قووڵی ڕستەدا دانراوە. ڕستەش بە بنەڕەتی ئاخاوتن دانراوەو فۆڕم و دروستەو واتای ڕستە، یەکەیەکی بچوککراوەی فۆڕم و دروستەو واتای دەربڕاوو ئاخاوتنەکانمان پێکدەهێنێت. خودی ڕستەش لە پێکبەستنی پێکهاتەکانی (مۆرفیم، وشەوفرێز..)و یاساکانی پەیوەندییان دێتەئاراوە.

پاری دووهەم// بۆ باشتر تێگەیشتن لە سینتاکسی ڕستەی زمانی کوردی، پێکهاتەی مۆرفۆلۆژی ڕێزمانەکە (مۆرفۆلۆژی شکاندنەوەو ڕیزبوونی کەرەستەکان و دروستەو یاسایان) لەگەڵ سینتاکس و پەیوەست بە سیمانتیکەوە ڕونکراونەتەوە.

پاری سێهەم// لێرەدا دروستەو چەشنەکانی پێکهێنەرێکی تری ڕستە، کە فرێزە، دیاریکراون. یاساکانی چۆنێتی پێکبەستنیان ڕونکراوەتەوە.

پاری چوارهەم// دروستەی ڕستە بە سادەو ئاوێتەولێکدراوو تەنانەت دروستەی زانیاری ڕستە خراونەتەڕوو. لەسەر ئەو بنەمایەی، کە ڕستەکان بە بنەمایەکی بنەڕەتیی شیکارە سینتاکسیەکان دانراون و دەتوانرێت لێوەی یاسا و ڕێساکان بەرهەمبهێنرێن.

بەشی دووەم: بۆ دیاریکردنی بنەماکانی دروستەی سیمانتیکیی تەرخانکراوە، بەوەی:

پاری یەکەم// سیمانتیك وەك پێکهاتەیەکی ڕێزمان خراوەتەڕوو، پەیوەندی بە دوو پێکهاتەکی تری ڕێزمانەوە ڕوونکراوەتەوە.

پاری دووهەم// پێکهاتەو کەرەستەی سیمانتیکی دیاریکراون، ئەوانیش: فەرهەنگ (یاسا و تایبەتمەندیی و زانیارییە فەرهەنگییەکان)، دروستەی قووڵ، کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن و یاسای پرۆژەسازدانن.

پاری سێهەم// لەم پارەدا لە سایکۆلۆژیی و پەیوەست بە ڕەوتی پەیوەندکردنی سینتاکس-سیمانتیك کۆڵراوەتەوە، بەوەی بە گۆڕانی ئاڕاستەی پەیوەندییەکە کردە سایکۆلۆژییەکانیش جیاوازن.

پاری چوارەهەم// بنەڕەتی سیمانتیك بە پۆلە ڕەگەزە ئۆنتۆلۆژییەکان دانراوە، لێرەدا تیۆری ئاوەزداریی تیۆری پراکتیزەکراوە، بۆ ئەم مەبەستە دروستەی چەمکیی و بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکیی بەپێی نواندی سیمانتیکیی و گۆکردنی ڕوداو، لەگەڵ دیاریکردنی X-باڕی سیمانتیکیدا دیاریی و دەستنیشانکراون.

پاری پێجهەم// دروستەی سیمانتیکیی کوردی بە دیاریکردنی فرێزوچینەکانی دروستەی سیمانتیکیی، لەگەڵ دروستەی ئارگومێنت و ڕۆڵی بابەتانە خراونەتەڕوو.

بەشی سێیەم: پەیوەندی سینتاکس-سیمانتیك لە زمانی کوردیدا، بە پشتبەستن بە تیۆری پەیوەنکردن شیکراوەتەوە، ئەویش لەسەر بنەمای:

پاری یەکەم// دیاریکردنی کورتەیەکی مێژوویی پەیوەست بە مۆدیلەکانی پەسنکردنی سینتاکس-سیمانتیك خراوەتەڕوو.

پاری دووهەم// پەیوەندی نواندی دروستەی ئارگومێنتی سینتاکس-سیمانتیك بە نواندنی دەروازەی فەرهەنگی و ڕۆڵە سیمانتیکیەکان و دیاریکردنی دروستەی چەمکییان ڕونکراونەتەوە.

پاری سێهەم// تیۆری پەیوەندکردنی سینتاکس-سیمانتیك لە ڕێزمانی کوردیدا و یاساو ڕێساو بنەماکانی ئەم پەیوەندکردنە دەستنیشانکراوە.

پاری چوارەهەم// لە سینتاکس وسیمانتیك و پەیوەندیان لە ئیدیەمدا، وەك نمونەیەکی دەربڕاوی نا-داڕشتەیی زمانی کوردیی لێیانکۆڵراوەتەوە.

ئەنجام، لە کۆتایی توێژینەوەکەدا پەیڕەوبەندانە ئەو ئەنجامانەی بەدەستهاتوون دەخرێنە ڕوو. کورتەی ئەم تێزەیش بە زمانەکانی عەرەبیی و ئینگلیزیی خراونەتەڕوو.

بەشی یەکەم:

بنەماکانی دروستەی سینتاکسیی

١/١) بنەمای تیۆریی:

(بیر/چەمك/واتا) بە كرۆكی زمان دانراون. ((زمان پێڕەوێكی كردەی پەیوەندیی و لەیەكگەیشتنەو ئامڕازێكی مامەڵەكردنی كۆمەڵایەتییە، كە تیایدا دروستە ڕێزمانییەكان بۆ دەربڕینی بیر/چەمك/واتا لە دەوروبەردا بەكاردەهێنرێن))[١]، زاراوەی پێڕەویش پێكهاتەكان و پەیوەندییە ناوكۆیی و هاوبەشەكانیان دەگرێتەوە[٢].

بنەمای تیۆریی بۆ شیكردنەوەی دروستەی[*] سینتاكسی[**] ڕستە لە زمانی كوردیدا تیۆری حوكمكردن و بەستنەوەیە (G.B) ، كە بە قۆناغی جیاوازی گەشەسەندندا تێپەڕیوە (بڕوانە هێڵكاری (١_١)): (١_١) نەخشەی ئەندازیاری تیۆریەكانی چۆمسكی[٣]:

ا_ تیۆری ستاندار (Aspect–١٩٦٨):

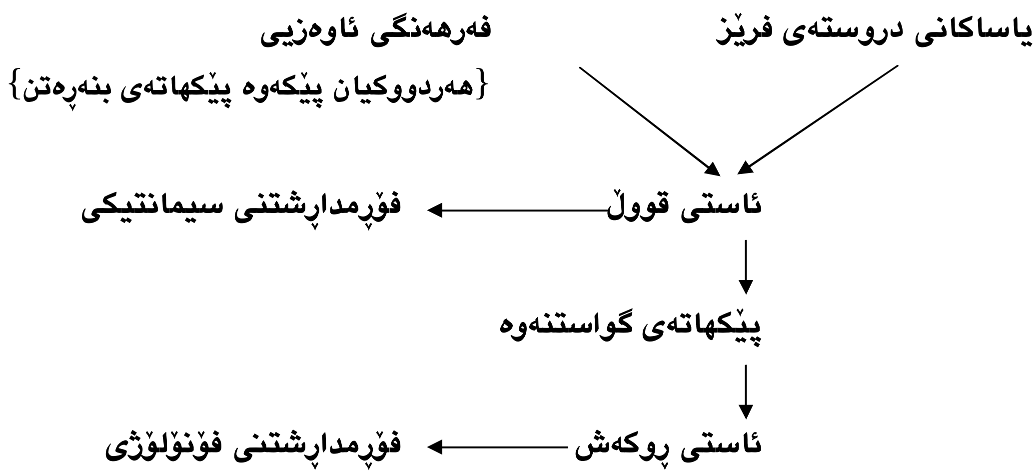

---

[1] R.D.Van.Valin (2005:1).

[2] بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠٧: ١).

[*] مەبەست لە دروستە (structur)، چۆنێتی خستنەتەكیەكی كەرەستەكانە(توخمەكان و گۆكردنیان)، كە دەبێت توخمەكانی لەڕوی سینتاكسییەوە دروست و لەڕوی سێمانتیكییەوە ڕاست و لەگەڵ یەكتریدا گونجاو بن. بڕوانە محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٣٧).

[**] زاراوەی >>سینتاكس<< ١. >>خستنەتەكیەك<< لقێك یان بەشەمەودایەكی سێمیۆتیك دەبەخشێت، كە خۆی بە ڕێكخستن و پەیوەندیەكانی نێوان هێماكانەوە خەریكدەكات و لەتەكیشیدا لە لایەكەوە لە پەیوەندیەكانی قسەكەرەوە بە هێماكانەوە (پڕاگماتیك) و لەلایەكی تریشەوە لە پەیوەندیی هێماكان بە دنیای ڕاستەقینەی دەرەوەی زمانەوەی جیادەكاتەوە. ٢. بە ’>>زانستی ڕستە<<’ یش ناسراوە. لەمیاندا سینتاكس پێڕەوێكە لەیاسا، كە پێیان ئەوە پەسندەكات، چۆن دەتوانرێت لە گەنجێك لە توخمی بنەڕەتیی (مۆڕفێمەكان، وشەكان، جومگەی ڕستەكان) ڕستە فۆڕمدروستەكانی (well-formed sentences) زمانێك هەڵبگوێزرێن. بڕوانە (محەمەدی مەحوی(٢٠١١:٣٤)و G.Trauth&K.Kazzazi(1996:473).

[3] R. Jackendoff (2009:109)

ب_ تیۆری ستانداری فراوانکراو (توێژینەوە لە سیمانتیك لە G.G دا– ١٩٧٢):

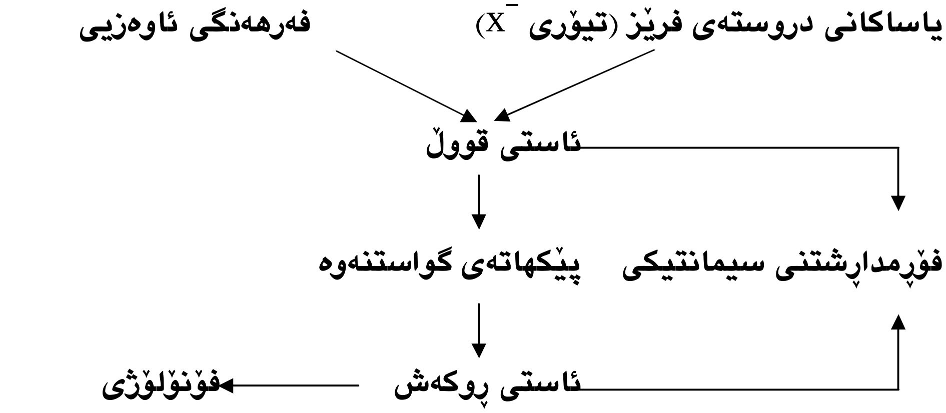

پ_ پێداچوونەوەی تیۆری ستانداری فراوانكراو (شكاندنەوە لە زماندا– ١٩٧٥):

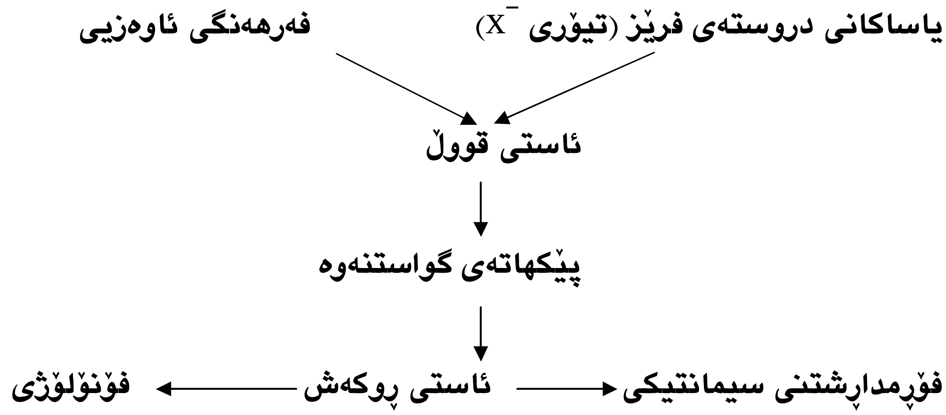

ت_ تیۆری حوكمكردن و بەستنەوە (١٩٨١):

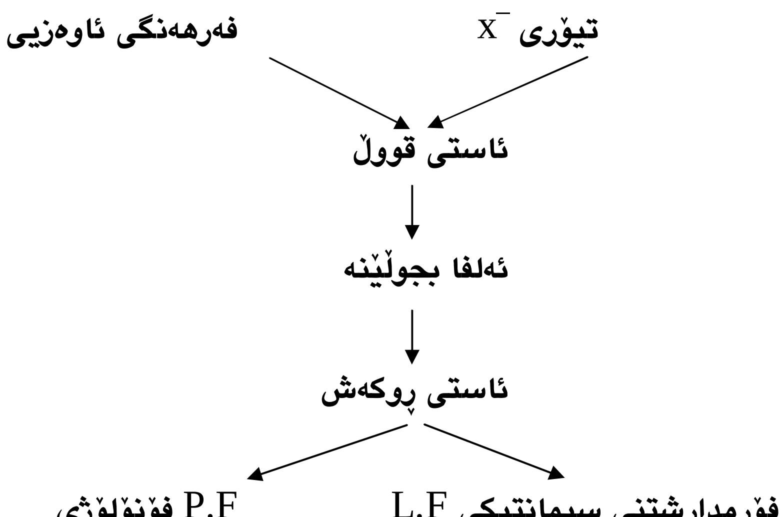

هێڵكاری ژمارە (١_١)

وەك لە هێڵكاری(١_١) دا دیارە، بنەمای چەقبەستن بە دەوری سینتاكسدا (دروستەی قووڵ، ڕوكەش، كە ڕێزمانە) لە هەموو ڕاڤەكردنێكی تیۆرەكانی چۆمسكیدا پارێزراوە.

سەرچاوەی ئەم ڕێزمانەش بۆ توانستی زمانیی و ئەویش بۆ لێهاتویی زمانیی دەگەڕێتەوە[4] (بڕوانە (هێڵکاری(١_٢)).

هێکاری ژمارە(١_٢)

بەپێی ئەو مۆدێلانەی لە (١_١) دا خرانەڕوو، چۆمسکی دوو ئاستی دروستەی سینتاکسی(دروستەی قووڵ‌و دروستەی ڕوکەش)ی بۆ ڕستەکان ناساندووە. ئەم دوو ئاستە بەهۆی جۆرێك لە کردەی سینتاکسییەوە، کە بە گواستنەوەکان ناوبراوە، پێکەوەپەیوەستن. دروستەی قووڵ دەرەنجامی بەرجەستەبوون‌و جێبەجێبوونی یاساکانی بنەڕەت – یاساکانی دروستەی فرێزی پێکهاتەیی پۆلەڕەگەزی – یاسای دانان‌و دامەزراندنی کەرەستە فەرهەنگییەکان/ تێکردەی فەرهەنگیی_[5] دەگرنەوە‌و پڕکردنەوەی جێکەوتەکانی قاڵبی ڕستە دێنە بەرهەم. هەر لێرەشدا بەخشینی ڕۆڵی بابەتانە بەجێکەوتەکان جێبەجێدەبێت[*]. دروستەی ڕوکەش لە دەرەنجامی ئەو گۆڕانانەوە دێتە بەرهەم، کە بەهۆی گواستنەوەکانەوە لە دروستەی قووڵدا ڕوودەدەن . یاسای گواستنەوەکان چوار جۆر ئۆپەرەیشن دەگرێتەوە، ئەوانیش کرتاندن، لەبریدانان، زیادکردن (addition)، جێگۆڕکێن. هەر لەم ڕوانگەیەوە پێکهاتەی سینتاکسیی لە ڕێزماندا لە دوو دەستەی جیاواز لە یاساکان (یاساکانی بنەڕەت‌و گواستنەوە)، لەگەڵ دروستەی قووڵ‌و ڕوکەش پێکهاتووە. یاساکانی بنەڕەت ڕێپێدەری ژمارەیەکی بێ سنوری دروستەی قووڵن، کە بەرهەمدەهێنرێن‌و گۆکردنی یاساکانی گواستنەوەش وەرگێڕی دروستە قووڵەکانن، کە لە ژێرەوەی ڕستەکاندایە‌و بنەمای بیری ڕوتی واتان بۆ دروستە ڕوکەشەکان[6]، کە بنەڕەتی ئاخاوتنی تێبینیکراو پێکدەهێنن. جگە لەوەیش ئەرکی ڕونکردنەوەی دیاردەکانی وەك هاوواتایی‌و لێڵی‌و تێگەیشتن لە ڕەگەزە دەرنەبڕاوەکانی ڕستە لەخۆدەگرێت. کەواتە بەهۆی یاساکانی بنەڕەتەوە دروستە قووڵەکان بەرهەمدەهێنرێن‌و لەدەرەنجامی جێبەجێکردنی یاساکانی گواستنەوە لەسەر دروستە قووڵەکان دروستەی ڕوکەش دێتە بەرهەم. لەم ئاستەدا یاساکانی وەك ڕێزمانی باروحاڵەت‌و

---

4 A.Radford (2006:7).

5 محەمەدی مەحوی (٢٠٠١)، محەمەدی مەحوی و نەرمین عومەر (٢٠٠٤: ١٣).

* لە بەشی دووهەمدا بە درێژی ئاماژەی پێدراوە، بۆ زانیاری زیاتریش بڕوانە:

a. H.Martin(2005). b. V.Cook(1996). c.B.Latif(2008). d.R.Jackendoff(1991,2009).

6 خليل احمد عمايرە(١٩٨٤ :٥٨).

دۆخی ڕێزمانیو کردەی هاونیشانەکردن پیادەدەکرێن* (بڕوانە هێڵکاری ژمارە (١_٣))[٧].

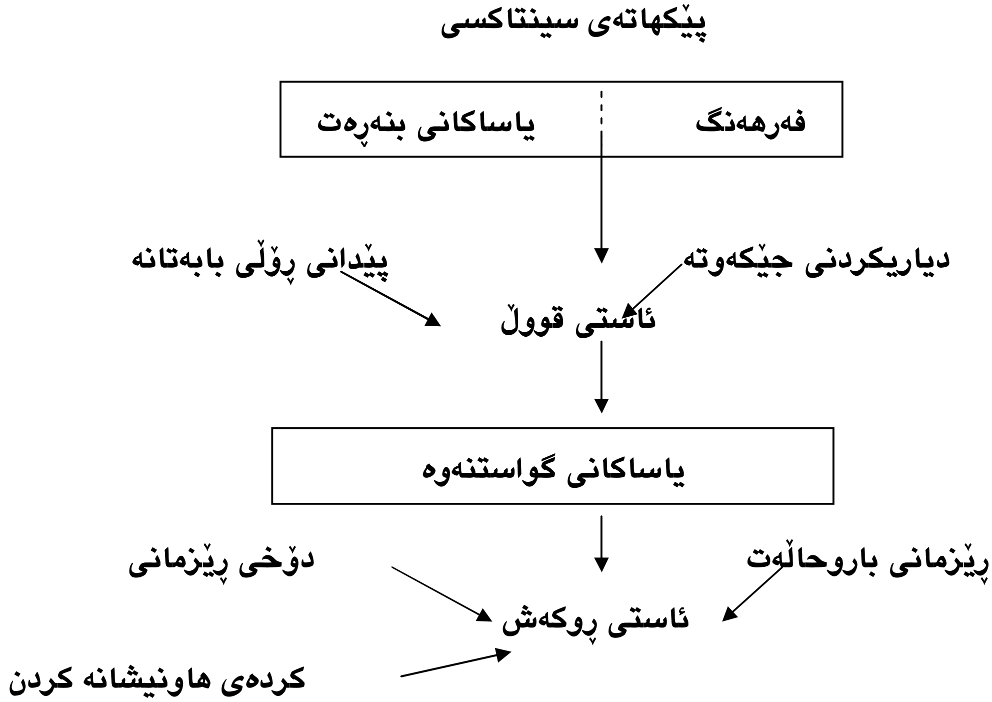

هێڵکاری ژمارە (١_٣)

کورتەی تیۆریەکەیCHOMSKY ئەوە دەخاتەڕوو، کە ڕێزمان سێ پێکهاتەی جیاواز لەخۆدەگرێت، ئەوانیش پێکهاتەی فۆنۆلۆژییو سینتاکسییو سیمانتیکیین. ئەوەی گرنگە بگوترێت ئەوەیە، کە ((زانیاری سینتاکسیی تاکە ڕێگەیە بۆ دیاریکردنی نواندنی سیمانتیکی لە ئاستی دروستەی قووڵدا))[٨]. ناوەڕۆکی نواندنی سیمانتیکیی تاڕادەیەك جیهانییەو لە هەموو زمانەکاندا هەیە، بۆ نموونە چەمکی دیاریکردن لە ئاوەزی هەر ئاخێوەرێکدا هەمان بیرە، بەڵام لە دەربڕینەکەیدا جیاوازە، لە زمانی کوردیدا : وەك (کوڕەکە)، لە زمانی عەرەبیدا بە (الولد)و لە زمانی ئینگلیزیدا بە (The boy) دەردەبڕێت. کەواتە ئەوەی دەگۆڕێت، ناوەڕۆکی دروستەی قووڵو ڕوکەشە. لەمەوە ((دروستە سینتاکسییەکان بە دیاریکەروجیاکەرەوەی زمانەکانی جیهان دانراون))[٩].

بەگشتی چۆمسکی (Chomsky) لە کارەکانیدا پێشنیازی ئەوەی کردووە، کە زمان پێڕەوێکی تەواوو پڕاوپڕە لەگەڵ پەسەندترین نەخشە (optima design) دا. بەواتا، ڕێزمانی زمانە سروشتییەکان ئەو دروستانە پێکدەهێنن، کە نەخشەی کێشراوە بۆ ئەوەی بە

* لە بەشی دووهەمدا بە ڕوونی خراوەتەڕوو، (هەروەها بیشڕوانە :

a. V.Valin(2005). b. R.Jackendoff(1991). c. G.Trauth&K.Kazzazi(1996).

[7] a. R. Jackendoff (2009:109-112). b. D. Steinberg (1999:30) c. G.Finch (2000: 99).

[8] J.Uriagereka (2008: 1). & R.Jackendoff (1972:4).

[9] D.Steinberg (1999: 40).

تەواوی پەیوەستبێت بە پێکهاتەکانی تری ئاوەزەوە، بەتایبەت بە پەیڕەوی ئاخاوتن‌و بیرکردنەوە. ڕێزمانی هەر زمانێك بەو شێوەیە ڕێکخراوە، کە یەکێك لە پێکهاتەکانی فەرهەنگە[*]. سەرەتا پێویستە ئەو وشانەی، کە پەیوەندیدارن لە فەرهەنگدا دەریان بهێنین‌و بەکاریانبهێنین. وشە هەڵبژێردراوەکان لەسەر بنەمای پەیوەندیە ناوکۆیی‌و هاوبەشەکان‌و بەپێی زنجیرەیەك دروستەی سینتاکسی لە ناو سینتاکسدا پێکەوە دەبەسترێنەوە، بەمەش فۆڕمی دروستەی سینتاکسی دادەڕێژرێت. ئەم دروستەی سینتاکسە وەك تێکردەیەك لەناو دوو پێکهاتەی ڕێزماندا کاردەکات[١١]: یەکێکیان پێکهاتەی سێمانتیکیەو ڕۆڵی گەیاندنی دروستە سینتاکسیەکان لەگەڵ فۆڕمداڕشتنی سیمانتیکیە پەیوەندیدارەکان دەگەیەنێت. بە واتایەکی تر، نواندنی ڕووکارە زمانەوانیەکان‌و واتاکانیان بەهۆی فۆڕمداڕشتنی سیمانتیکیەوە دەبێت. فۆڕمداڕشتنی سیمانتیکیش پەیوەندیی لەگەڵ پێڕەوی بیردا هەیە. جۆری دووهەمی پێکهاتەی فۆڕمی فۆنۆلۆژی (PF) دەگرێتەوە، کە دروستەی سینتاکسیی‌و فۆڕمدارشتنی فۆڕمی فۆنۆلۆژی (PF) بەیەکدەگەیەنێت‌و، چۆنێتی دەربڕین دیاریدەکات[*]. فۆڕمداڕشتنی (PF) لەگەڵ پێڕەوی ئاخاوتندا پەیوەندیدارە. بچووکترین ئەدگاری نەخشەسازی زمان لە فەرهەنگ‌و یاساکانی لێکدانی وشەکان لە ناو یەکە فۆڕمدروستەکانی دەربڕیندا (ڕستە) دەردەکەوێت. هێڵکاری(١_٤) ئەم ڕونکردنەوەیە دەخاتەڕوو[١٢]:

---

[*] بۆ ناساندنی فەرهەنگ‌و کەرەستەکانی‌و پەیوەندیان بە زمان‌و ڕیزمان‌و بە تایبەت بە سیمانتیکەوە، بڕوانە بەشی دوهەم‌و بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە :

a. R.Jackendoff (2009) & (1991). b. Katz & Fodor (1963) c. D. Steinberg (1991).
d. K.Malmkjaer (1995).

[11] A. Radford (2006:4.5).

[*] لە ژێر کاریگەری ژینگەو کۆمەڵگاو دەوروبەردا ئەم بنەمایە دەگۆڕێت، تەنانەت لە زمانێکی دیاریکراویشدا، ئەمەیش بابەتێکە دەچێتە زانستی زمانی کۆمەڵایەتیەوە.

[12] J.Ingram(2007:21)

پێکهاتەکانی دەربڕینی زمانیی

فۆڕم	واتا

ئاست	فۆنۆلۆژی	سینتاکس	سیمانتیک
			دروستەی زانیاری
ئاخاوتن	سەروسەگمێنتی ئاخاوتن		
ڕستە	سەروسەگمێنتی ڕستە	دروستەی فرێز	واتای ڕستە
وشە	سەروسەگمێنتی وشەوفۆنێم	مۆرفۆلۆژی	واتای وشە
سەگمێنت	ئەدگارە جیاکارییەکان		

هێڵکاری ژمارە(١_٤)

بەم پێیە زمان ڕێکخراوەیەکە لە پێکهاتەکان، پێڕەو و یاساکان لەخۆدەگرێت و ڕێساو بنەماو مەرج و پێوەرەکانیش خودی یاساو دواتریش پێڕەوەکە پێکدەهێنن. لەناو ئەم ڕێکخراوەیەی زماندا لە پێکهاتەکان و پەیوەندییەکانیان دەکۆڵینەوە، کە بۆ یەك دەگەڕێنەوەو بەیەکەوە بەندن.

بۆ دیاریکردنی چەشنێکی ئەو پەیوەندییانە (پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك) لەناو ئەم ڕێکخراوەیەی زمانداو دۆزینەوەی چۆنێتی کارلێکردن و پەیوەستبوونیان پێکەوە، لە پێڕەوی ڕێزمانی زمانی کوردیدا، لە شیکردنەوەی دروستە سینتاکسیەکانەوە هەنگاو دەنێین.

خودی دروستەی سینتاکسیی، ((دیاریکردنی پێڕەوی یاساو ڕێسای پێکهاتەکانی ڕستەیە))[١٣]، لەگەڵ دۆزینەوەی پەیوەندیی و پەیوەستبوونی پێکهاتەکانی(مۆرفیم، وشەو فرێز...). لەمەوە کرۆکی دروستەی سینتاکسی بریتییە لە دروستەی ڕستە. ڕستە فراوانترین پێکهاتەی دەربڕینەو فۆڕم و دروستەو واتای ڕستە، یەکەیەکی بچوککراوەی فۆڕم و دروستەو واتای دەربڕین و گفتوگۆکان و ئاخاوتنەکانە. بەگشتی فۆڕمداڕشتنی دروستەی سینتاکسی ڕستەکان، ((بەتەواوی هاوشێوەو پەیکاڵی فۆڕمی دروستەی ڕاستەقینەی دەربڕینەکانە))[١٤]. (بڕوانە هێڵکاری (١_٤)).

---

[13] A. Rad Ford (2006:1).
[14] R.D.Van.Valin (2005:1).

بۆ نموونە ڕستەیەکی وەك:

١- باران دەبارێت.

لە ڕێکخراوەی پێکهێنەرەکانی دروستەی ڕستەی(١) دا، چوار ئاست دیاریکراوە[١٥]، ئەوانیش: دروستەی فۆنۆلۆژیی* (لە پێڕەوی دەنگەکانی زمانێك دەکۆڵێتەوە)، دروستەی سینتاکسیی** توێژینەوە لە یاساکانی خستنە تەکیەك و ئاوێتەبوونی وشەکان لە فۆڕمی فرێزو دەستەواژەو ڕستە دەکات(بڕوانە پارەکانی داهاتوو)، دروستەی سیمانتیکیی ئەرکی شیکردنەوەی واتایە لە زماندا (بڕوانە بەشی دووهەم) و دروستەی شوێنیی چەمکی (spatial)*** ، کە بە ئاستی هێڵکاری دەربڕین دانراوە.

واتە، دروستەی ڕستەی (١) لە پەیوەستبوونی هەموو ئەو دروستانەی، لەسەرەوە ئاماژەیان پێدراوە هاتۆتە بەرهەم. لەبەر ڕۆشنایی ئەم لێکدانەوەیەدا، بۆ دیاریکردنی دروستەی ڕستە، سەرەتا دەبێت لە دەستنیشانکردنی دروستەی بەشە پێکهێنەرەکانیەوە هەنگاو بنێین و دواتر پەیوەندییەکانیان بخەینەڕوو.

٢/١) دروستەی مۆرفۆلۆژی (وشە):

مۆرفۆلۆژی، توێژینەوەیە لە سینتاکسی وشەکان، یاساکانی سینتاکسی وشە دیاریکەری لێکدراوێتیی مۆرفێمەکانە. نواندنی پۆلەڕەگەزی سینتاکسیی دوو ڕەگەزی هەیە: چەشنی پۆلە ڕەگەزیی وەك (N.NP.V.VP)، ئاستی پۆلەڕەگەزیی وەك (N. Ń.N″)[١٦]. بەگشتیی ((دروستەی مۆرفۆلۆژی ئەو یاساو پرۆسەو تەرزە مۆرفۆلۆژیە گشتگیرو یاسابەندانە دەگرێتەوە، کە قسەکەر تێبینیان دەکات و کاریگەرییەکەی لە زانیارییە زمانیە شاراوەو نادیارەکەیدا دەردەکەوێت))[١٧]. زانیاری زمانیش پابەندی لێهاتوویی و شارەزایی بەرفراوانە

---

[15] بڕوانە: R.Jackendoff (2009:5)

* بنەماو ڕەنگرێژی فۆنۆلۆژیانە، ئاست و چینەکان و تەرزەکانی بڕگەو قورسایی خستنە سەرو...تاد، دەگرێتەوە. لەبەر کەمیی مەوداو دیاریکراوی باسەکەو زۆری بابەتەکە، لێرەدا کاریان لەسەر نەکراوە. لەم ڕووەوە ئەم لێکۆڵینەوەیە دەرگا بۆ باس و لێکۆڵینەوەی تر لە بواری پەیوەندی فۆنۆلۆژی بە ئاستەکانی ترەوە واڵا دەکات.

** سینتاکسی وشەو سینتاکسی ڕستە دەگرێتەوە (بڕوانە(Rad Ford (2006:1).

*** هەر ڕستەیەك وەسفی دیمەنێك دەکات و بۆشاییەك ،یان شوێنێك لە مێشکدا داگیردەکات ، وێنەی ئەو دیمەنە پێویستە لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا بەراوردبکرێت، ئەمەش بە مۆدێلی هۆشەکی ناوبراوەو لەلایەن (Johnson-1983) خراوەتەڕوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ((R.Jackendoff(1991,1999,2005,2009).

[16] F.Katamba (1993: 302).

[17] محەمەدی مەحوی (٢٠١٠: ٦٥).

له پێڕەوی یاساکاندا، که کەسێك دەتوانێت پێیان ژمارەیەکی بێ سنوور له دەربڕاوەکان به پرۆسەی (بەجفرەکردن و جفره لێکدانەوه) ەوه دەربڕێت.

پەیوەست بـه دروسـتەی نـاوەوەی پۆلەڕەگەزەکانـەوه، سـەر وەك لـه دروسـتەی فرێـزو ڕستەکاندا دیاریکراوه، له سینتاکسی وشەکانیشدا بەهەمان شێوه سەری هەر پۆله ڕەگەزێك دیاریکـەری نیـشانەی پۆلەڕەگـەزی ئـەو پێکهاتەیەیـه، کـه ئـەم سـەریەتی. بەگـشتی کەرەستەکانی(کـردار، پێـشناو، ئاوەڵنـاوو دیاریخـەر) گـۆکردنی سـەریان هەیـەو دروسـتەی وشەی لێکدراو (تەواوکەر+سەر)ەیه له زمانی کوردیدا.

یەکێك لەو پێڕەوی ڕێسایانەی مۆرفۆلۆژیی بریتییه له دابەشکردنی مۆرفۆلۆژیی بۆ بەشەکانیی، که پێکهاتەی مۆرفۆلۆژیو پەیوەندی مۆرفۆلۆژیه. ئەم دوو بەشەی مۆرفۆلۆژی بوونەته پێوەر بۆ پۆلێنکردنی بەشەکانی ئاخاوتن له زماندا. زاراوەی(بەشەکانی ئاخاوتن)[18] زاراوەیەکی تەقلیدییەو بۆ پۆلێنکردنی پۆله سەرەکیەکانی وشه لەڕوی ڕێزمانیی و واتاوه له زماندا دانراوەو بۆ پۆلی کراوه(پۆلی فەرهەنگی) و پۆلی داخراوه(پۆلی ڕێزمانی) ی وشەکان دابەشکراوه[19].

پۆلی کراوه وەك (ناو، کردار، ئاوەڵناو، ئەدڤێرب) وپۆلی داخراوەی وشەکان(پێشناو،جێناو، واژەگۆکەر،..)ە، به ڕایەڵەی پەیوەندی نێوان مۆرفۆلۆژیو سینتاکس دانراوه[20]. هەر لەم ڕوانگەیەوه، توێژینەوه لەم چەشنەی بەشەکانی ئاخاوتن ، چەندێك بۆ خودی بابەتەکه گرنگه، ئەوەندەش زانیاریمان دەربارەی کرۆکی چۆنێتی پەیوەندی نێوان هەموو ئەو ڕوکارانەی وەك، لایەنی ڕێزمانیی و واتاییودروستەیی و...تاد، دەدەنێ، که وشەکانی پێدەپێورێن.

١-٢/١) پۆله داخراوەکان (Closed Classes)

پۆله داخراوەکان یان پۆله ڕێزمانییەکان، که ناوی وشه سینسیمانتیکیەکان (Synsemantic word) یان وشه گۆکەرەکانیان (Function word)* لێنراوه. له زمانی کوردیدا جیاوازی له نێوان (مۆرفێمی فەرهەنگیی، که هەڵگری زۆرینەی ناواخنه سیمانتیکیەکانەو وشەگۆکەرەکان، که تەنها زانیاریه ڕێزمانییەکان یان پەیوەندییه

---

[18] T. shopen (2007:1).

[19] G.Finch (2000: 135).

[20] F.Katamba (1993) & T. shopen (2007).

* زاراوەی (وشەی ڕێزمانییو وشەگۆڕ) یشی بۆ بەکارهێنراوه، (بڕوانه ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٦)و (ئەبوبەکر عومەر قادر، ٢٠٠٣)).

لۆژیكییەكان لە ڕستەدا دیاریدەكەن، كراوەو پێكهاتوون لە: واژەگۆكەرەكان، دیاریخەر، جێناو، ...)[٢١]، یان ئەو وشانەن، كە (دابڕاون‌و لە ڕواڵەتدا واتای فەرهەنگی سەربەخۆیان نییە، یاخود بەشێوەیەكی سەرەكیی هەڵگری واتای ڕێزمانین‌و ئەركی سەرەكییان بەرجەستەكردنی گۆكردنی دروستەیی‌و سینتاكسیە)[٢٢]. بەم پێیە پۆلە داخراوەكان زیاتر لە ڕۆڵێك دەبینن، ئەمەش بەهۆی ئەوەوە كە زۆرێك لە ئەركە سینتاكسیی‌و سیمانتیكەكان بەهۆی ئەمانەوە لە زماندا دەردەبڕدرێن‌و دیاریدەكرێن. هەر بۆ ئەم مەبەستەش لێرەدا دەخرێنە ڕوو.

یەكێك لە تایبەتێتی پۆلە داخراوەكان لە زماندا، لكاندنیانە بە پۆلە كراوەكانەوەو بەپێی ئەرك‌و ڕۆڵیان‌و چەشنی ئەو كەرەستەیەی پێوەیدەلكێن، تایبەتمەندیان دیاریدەكرێت‌و لەم چەشنانە پێكدێن[٢٣]:

١- جێناو و فۆرمە جێناوییەكانی تر – pro (pronoun and other pro-forms)

(pro) زاراوەیەكە لە تیۆری حوكمكردن‌و بەستنەوەدا بەكارهێنراوەو لە دروستەی ڕوكەشدا كەرەستەیەكی ئەبستراكتیە، كە لە ڕوی فۆنۆلۆژییەوە بە پۆلە ڕەگەزی بۆش دانراوەو لەڕووی سینتاكسیەوە (بكەری لۆژیكی) دەنوێنێت[٢٤]، لە یەكێك لە پارامەترەكانی ئەم تیۆرەدا هاتووە، كە هەندێ زمان دەشێت ((بكەرێكی بۆشی بۆ كرداری كات‌و كەسدار هەبێت، كە بە (pro) ئاماژەی پێدەكرێت))[٢٥]. ((فۆرمەكانی pro- ئەو كەرەستە سەرەتاییانەی زمانن، كە بە شێوەیەكی سەرەكیی بە سەرەناوەوە بەستراون‌و لەبری ئەوان بەكاردەهێنرێن: ئەگەر بەسترابوون بەو سەرەناوانەوە، كە لە پێشیانەوە هاتوون، ئەوا پێیان دەگوترێت ئەنافەر*، ئەگەر سەرەناوەكان لە دوای ئەمانەوە هاتن، ئەوا ناوی كەتافەریان**

---

[21] M.Fathulla (2004:7) & F.Katamba (1993:42).
[22] G.Trauth&K.Kazzazi (1996:471) & D. Crystal (2003:175).
[23] Timothy Shopen (2007:22-60).

[24] بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi(1996:382) & D. Crystal (2003:372).
[25] محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ١٦).

* زاراوەیەكە لە(GB) دا بەكاردەهێنرێت بۆ ئاماژەدان بە چەشنێكی فرێزی ناوی، كە ئاماژەبەندی سەربەخۆی نیە، بەڵكو ئاماژە بە پێكهاتەیەكی پێشتری ڕستەكە دەدات، بڕوانە (Crystal 2003:24). یان لە جۆرەكانی بەكارهێنانی جێناوی كەسیدا بەكارهێنانی ئاماژەیی‌و نائاماژەیی جیاكراوەتەوە، بەكارهێنانی نائاماژەیش بۆ بەكارهێنانی چاوبگێرو چاونەگێڕ پۆلێنكراوە. هەرچی بەكارهێنانی چاوبگێڕە(Endophoric) بۆ بەكارهێنانی چاولەپێش(Anaphoric) (بریتیە لەو بەكارهێنانەی جێناوەكان، كە ئاماژە بۆ پێشی خۆیان دەكەن، واتە بۆ ئەو ناوەی كە لەپێش جێناوەكەوە هاتووە)و بەكارهێنانی چاولەدوا(Cataphoric) . بڕوانە هۆگر مەحمود فەرەج(٢٠٠٠ : ٦٠، ٦٩).

لێدەنرێت))[٢٦]. فۆڕمەکانی– pro زۆرینەی زاراوەکانی پۆلە داخراوەکانی وشە دەگرێتەوە، کە لە زماندا هەنو وەك جێگیرەوەیەکی پۆلە کراوەکان بەکاردەهێنرێنو چەند جۆرێکیان هەیەو دیارترینو بڵاوترینیان بریتین لە[٢٧]:

یەکەم، جێناوەکان (pronoun). ئاماژە بە پۆلە داخراوەکانی کەرەستەکان دەدەنو وەك جێگرەوەیەك لەجیاتی ناوو فرێزی ناوی بەکاردەهێنرێن. ئەم بەشەی ئاخاوتن بایەخ بە سینتاکسو سیمانتیك دەدات.

جێناوەکان لە شێوەی گرووپی جیاجیادا دەردەکەونو ئەم چەشنانەیان لێدیاریکراوەن:

أ. جێناوی کەسی، لە ڕستەدا هەمان جێکەوتەی دەربڕاوە ناوییەکانیان هەیەو لەبری سەرەناوێك+دیارییخەرێك بەکاردەهێنرێن و دەردەکەون، وەك جێناوی سەربەخۆ.

ب. جێناوە لکاوەکان بریتین لە[٢٨] : دەستەی I: /م، ین، یت، ن، ێت، ن/، کە بەردەوام بە کردارەوە لکاون، جێناوی لکاوی ڕێکەوتنی مارکەلێنەدراون/ئاساییین، وەك(دەتبینین). دەستەی II : /م، مان، ت، تان، ی، یان/، کە لە کرداری ئاڵۆزدان، بە بەرکارەوە لکاون و ڕێکەوتنی بکەرو بەرکار مسۆگەردەکەن، جێناوی مارکەلێدراون/ نائاساییین، وەك(دەتانبینین). دەستەیIII: گرووپی پەڕیینەوە، /م، ین، یت، ێت، ن/، کە بۆ حاڵەتی هەمییشەیی و ڕاستیی بێ_کات (هەمیشەیی) ن یان ڕابوردوو و ئێستا یان ئێستاو داهاتوویش بەیەکەوە گرێدەدەن، بۆ نمونە: (ئێوە مناڵن).

لە ڕستەی ئاوێتە دا، چونکە زمانەکە لکاوە، هەم بە فرێزو هەم بە وشە دەتوانین دەریببڕین.

٢– من نەوزادی برات دەناسم، بەڵام (ئەو) من ناناسێت.

من ئەو دەناسم بەڵام ئەو نامناسێت. (ئەمانە pro فۆڕمن).

ئەو من ناناسێت.

پ. جێناوی خۆیی/شکاوە reflexive pronoun /خۆ/، کە تیایاندا لەنێوان بکەرو بەرکاردا بەستنەوەی ئاماژەبەندێتیی دروستدەبێت و دێتەئاراوە (بۆ نمونە: خۆنواندن). پۆلەڕەگەزێکی داخراوە، جێناو لەم حاڵەتەدا هەروەك جۆرێك لە فۆڕمی pro ڕۆڵدەبینێت.بڕوانە(٣)

** ئەو بەکارهێنانەیە، کە واتاکەی بەهۆی گەڕانەوە یان چاوگێڕانەوە بۆ دوای جێناوەکە دەگات، بە واتایەکی تر، واتای جێناوەکە بەهۆی ئاماژەدانەکەیەوە بۆ دوای خۆی بەرجەستە دەبێت. بڕوانە هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠ : ٧٠).

[26] R.Quirk & S.Greenbaum & G.Leech & J.Svartvik (1987: 855).

[27] Timothy Shopen (2007:23) & G.Finch (2000 : 114).

[28] بڕوانە: وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٩: ٩١) و محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٧، ١٢٣).

٣- نەوزاد خۆی ڕیشی دەتاشێ. بە واتا (نەوزاد خۆی ڕیشی خۆی دەتاشێ. یان نەوزاد خۆی ڕیشی باوکی دەتاشێ). ئەمە دەچێتە فرە واتاییەوەو لێڵی دەهێنێتە ئاراوە..

ت. جێناوی ئاماژە > ئەمە، ئەوە...<. وەك :

٤- حەزت لەمانەیە یان لەوانە. لێرەدا فۆڕمە بۆ کۆمەڵێك شت.
pro pro

تەنانەت لە ڕستەی سەرجێناویدا، سەرجێناوەکە pro فۆڕمە، وەك (٥):

٥- ئەوکتێبەم بدەرێ.

ج. جێناوی نادیاریی > هیچ-هەریەك- کەسێك-.. <. بڕوانە:

٦- هیچ کەس ناتوانێت بێت. pro فۆڕمی هەموو کەسێکە.

ح. جێناوی پرس > کێ-کام...<.(کێ لە تۆی دا).

خ. جێناوی خاوەنداریی و بۆگەڕاوەیی possessive and belonging pronoun (سەر بە شت بوون) /هی،_ی/ گەڕانەوەی شتەکە بۆ خاوەنەکی دەردەبڕێت و جێناوەکانی /م، مان، ت، تان، ی، یان/، بەو سەرەناوانەوە دەلکێن، کە بۆ هەبوون و سەر بەشت_بوونن، وەك(گوڵەکەم).

د. جێناوی ڕستەی سەر جێناوی relative pro noun، لە (جێناوی نیشانە + ی) درووستبووە >ئەوەی ، ئەوانەی<.

٧- ئەو کوڕەی وەستاوە، برامە.

لە ڕستەی لێکدراودا لە دیاردەی کرتاندندا، pro فۆڕمەکان چالاکانە ڕۆڵدەگێڕن:

٨- نەوزاد درۆزنە من نا (pro).

دووهەم: پاشکۆکانی ناو (Noun adjuncts): لێرەدا ئاماژە بە چەند پۆلێکی ئەو وشانە دراوە، کە بەشێوەیەکی نموونەیی پێکهاتەی فرێز، لەگەڵ ناودا پێکدەهێنن. ئەم پاشکۆیانە ئەو زانیارییانە دەگەیەنن، کە بەهۆی دەربڕینی ناوەکەوە دەرنەبڕاون و لە چوار بەش پێکهاتوون:

(ا) نیشانەکانی پێدانی ڕۆڵ (Role markers)، پێکهاتوون لە: (١) نیشانەکانی پێدانی دۆخ، ئەو وشانەن گۆکردنی سینتاکسیی لەگەڵ ڕۆڵی سیمانتیکی دەگرنەوە، وەك (بکەرو کارا)ی فرێزی ناوی ئەو ڕستەیەی بۆی دەگەڕێنەوە. (٢)نیشانەکانی پێدانی

ئاخاوتن، ئەو نیشانانەن یان وشانەن، کە ڕۆڵەکانی ئاخاوتن لەخۆدەگرن، بۆنمونە (سەرتۆپ)[*]ی پێکەوە بەستراوی فریزی ناوی(بڕوانە (٤/١). (٣)لاگرەکان (adposition) (کە شاناوێکە بۆ گشت جۆرەکانی پێشناو (پێشگرو پاشگر...)، ئەم چەشنەیان جۆرەکانی پێشناو لەخۆدەگرێت[٢٩].

سێهەم: لاگری دیارخەری (Articles): نیشانەکانی {ناسراویی و دیاریکراویی} بە ناوەکە دەدەن، وەك : / _ەکە، _ەکان،_ێك/.ئەمانە لەگەڵ وشەکانی یان جێناوەکانی ئاماژەدا /ئەم_ە، ئەو_ە/ بەیەك گروپ دادەنرێن . هۆکارەکەشی بۆ سینتاکس‌وسیمانتیك دەگەڕێتەوە، هۆکاری سینتاکسی ئەمانە ئەوەیە، کە دەکەونە هەمان جێکەوتەی فرێزی ناوییەوەو هەرگیز لە هەمان فرێزی ناوییدا بەیەکەوەنایەن > ئەو پیاوەکە*<. لە لایەکی ترەوە لە زانستی زمانی نوێدا بە سەرەی ئەو فرێزە ناوییەی لەگەڵیدا دێن دانراون، لەگەڵ ئەوانەیشدا مەرج نیە گۆکردنی دیارخەری لەزماندا هەر بەو لاگرانە بەرجەستە بکرێت، جگە لەوانە جێناوی خۆیی (خۆت، خۆی...)، جێناوی خاوەندایی (هی من، هی ئێوە،...)و ڕادە (هەندێك، زۆرێك، ...)، لە پاڵ گۆکردنی دیارخەریی گۆکردنی تایبەتی تر دەگەیەنن. ئەم لایەنی سینتاکسیو سیمانتیکیەی بووە بە بنەمای جیاکردنەوەی سێ جۆری دیارخەریی[٣٠]:

(ا) دیارخەریی چەقیی (central determiners) بریتیە لەو لاگرانەی لەسەرەوە ڕونکرانەوە، وەك (گوڵەکەم). (ب) پێشدیارخەریی (predeterminers) هەموو ئەو دەستە وشانە دەگرێتەوە ، کە پێش دیارخەریی چەقیی دێن‌و تایبەتمەندن بەوەی دەربڕی چەمکی ڕادەیین: هەموو، هەردوو، نیوە، ناوی ژمێردراو، ژمارەی سەرەکی(cardinals)، ژمارەی تەرتیبی(ordinals) و ڕادە. بڕوانە> هەموو گوڵەکانم، سێ گوڵەکە، سێهەم گوڵ<. (پ) پاشدیارخەریی (postdeterminers) دوای جۆرەکانی دیاریخەریی چەقیی دێن‌و ئەمانیش دەربڕی چەمکی ڕادەیین لە هەمان کاتدا، وەك (٩).

٩-ا- گوڵێکی زۆرم کۆکردەوە.

ب- خەڵکێکی کەم ئامادەبوون.

ئەوەی جێی تێبینیە ئەوەیە، ئەمانە دەتوانن وەك دیارخەریی چەقیی ڕوبدەن کاتێك بە تەنها دێن، بڕوانە (١٠).

---

[*] بۆ سەرتۆپ لە ڕستەی باسمەندندا بڕوانە پارەکانی داهاتوو.

[29] بڕوانە، محەمەدی مەحوی: ٢٠١٠.

[30] G.Finch (2000: 91).

١٠– هەندێك ئامۆژگاری بکە.

لەڕوی سیمانتیکییەوە بە دەرخەری سەرچاوە ناسراون، بۆ نموونە > کتێبەکەم بدەرێ< ، لێرەدا /کە/ ئەوە دەردەخات ، سەرچاوەی ئەو ناوەی باسکراوە نزیکەوئەمە جگە لەوەی دیاریکراویشە.

چوارەم: پاشکۆکانی کردار (Verb adjuncts):

کردار پۆلەڕەگەزکراوە بۆ دوو پۆلی سەرەکیی، کە فەرهەنگیی‌و یاریدەدەرەکانن auxiliaries **. هەرچی یاریدەدەرەکانیشە، بۆ دوو جۆری یاریدەدەری سەرەکیی‌و یاریدەدەری مۆداڵیی دابەشکراوە: جۆری یەکەمیان بەرپرسیارە لەلایەنەکانی تاف‌و پلەپلە کراویی وڕوکاریی[*] ڕابوردووی تەواو‌و بکەرنادیاریی کردارەکە[٣١] (بڕوانە(٤/١)) و (١١)).**

١١ –ا– ڤالانی لێ تێگەیەنرا. (تاف‌و بکەرنادیاری).پێکهاتوە لە (ڕێژە + ڕوکار + نادیاریی + کرداریی فەرهەنگیی).

ب– ڤالان لێی تێنەگەیشت. (تاف‌و نەرێ) [**].

نموونەی یاریدەدەری مۆداڵیی ڕێژە، کە تایبەتییەکانی فرێزی کرداریی لە ئەستۆی دایە، ڕێژەی ڕێپێدان (permission**)، نیازکردن (** intention**)، بەزۆرکردن (**compulsion**)ن. بە گشتی ئەمانە بە بەشێك لە دروستەی قووڵی ڕستە دانراون، ئەویش بەپێی ڕیزبەندییان لە فرێزی کرداریدا (١٢).**

١٢– با نانەکەم بخۆم. (ڕێگەپێدان‌و جەختکردنەوە).

کەپوولە/ بەستێنەر (copula**)، کە بە چەشنێکی تری ئەم پۆلەدانراوە، گروپێکی بچوکی کردارەکانن وەك بەستێنەر لەکاردان. کرداری بەستێنەر گۆکردنی بەستنەوەی هەیە، بۆیە ناوی '>>کرداری بەستێنەر<<' ی وەك >>کرداربەندیی<< !)یان لێنراوە. بەستێنەرەکان**

---

[*] پەیوەست بە تاف‌و ڕووکارەوە، بڕوانە پارەکانی داهاتوو، بۆ زانیاری زیاتریش بڕوانە محەمەدی مەحوی (٢٠١١)و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا ئاماژەیان پێدراوە.

[31] G.Finch (2000 :130) & (T.SHopen 2007 : 25).

[**] چوار سەرچاوەی نەرێکردن هەیە لە زماندا: (أ) نەرێی ئاشکرا، وەك (نا، نیە، نە). (ب) نەرێی مۆرفۆلۆژی وەك پێشگری (in –un). (پ) نەرێی ناواخنی وەك (ڕەتکردنەوە، نەکردن، ناڕازیبون). (ت) نەرێی ناساندنی ڕوت وەك ڕەبەن. ئەم چەشنە جیاوازانەی نەرێکردن کارلێکی جۆراوجۆری لە ڕستەدا بەرهەمدەهێنن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە R. Jackendoff (1999:126).

خۆیان تاڕادەیەك بێ واتان، بەڵام حاڵەتێكی /بوون/ دەردەخەن یان دەركەوتنی حاڵەتێك و بەتایبەتیی ناتەواوبوونیی (بەردەوامبوونی) حاڵەتێكیان (بوون و مانەوە) لەخۆیاندا هەڵگرتووە(بڕوانە٢/٤). لەگەڵ ئەوەی دڵنیایی و ڕاستەقینەیش دەگەیەنن، كرداری بەستێنەر لەگەڵ تـوخمی تـری وەك فرێـزی ئاوەڵنـاویی و فرێـزی نـاویی ... دا، بەشـەكردارییە ئارگومێنت_داواكارەكە predicate دروستدەكەن. لەم ڕێیەوەیە، ئارگومێنت_داواكارەكە واتایەكی هەیە(بڕوانە(١٣)).

١٣ –ا– ڤاریێ خوێندكارە.
ب– بەهار سەیران خۆشە.
پ– هەڵم دۆخی گازیی ئاوە.

پێنجهەم: واژەگۆكەر[٣٢]: زۆرتر واتای (گۆكردن) ی هەیەو واتای سەربەخۆی خۆیانیان نییە، یان واتای فەرهەنگیی/لێكسیكیی كەمیان هەیە، بەڵام واتای ئەو توخمە دەگۆڕن ، كە پەیوەستن پێوەی. بەگوێرەی گۆكردنی/ئەركی سێمانتیكیی، ئەم چەشنانەیان لێجیاكراونەتەوە:

أ) واژەگۆكەرە مۆدالیەكان modalparticles: ئەم واژەگۆكەرانە بەشێكن لەو واژەگۆكەرانە، كە بە سێمانتیكیی و پڕاگماتیكیی دیاریی و پێناسەكراون: /بەڵام، هەروەها، ڕەنگە، ئا، .../. ئەمانە تەنها لەو جێكەوتانەدا دێن، كە قورساییان/هێزیان لەسەر نییەو دەتوانن لە ناوەڕاستی ڕستەی سەربەخۆدا بێن. واژەگۆكەرە مۆدالیەكان دەتوانن لە گۆكردنی سینتاكسیی تریشدا ڕوبدەن، وەك:

١٤– لەماڵ بوون، بەڵام نەهاتنە دەرەوە.

ب– ب) واژەگۆكەری باسمەند/پلەیی focus/grad particles: واژەگۆكەری باسمەند زاراوەیەكە بۆ ناولێنانی بەشێك لەو واژەگۆكەرانەی، كە بە سینتاكسیی و سێمانتیكیی دیـاریی و دەستنییـشانكراون. /تـەنها، _یـش، تەنانـەت، تـەواو، .../ دیـارترین نموونەیانن. گۆكردنی سێمانتیكییان دەشێت پلەییانە یان چەندێتیان یان هەردووكیان بێت.

---

[32] محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٥٥). ئەو سەرچاوانەی لە وێدا ئاماژەیان پێدراوە، بیشڕوانە: ئەبوبەكر عومەر قادر(٢٠٠٧: ٢٧).

پ) واژەگۆکــەرەکانی زۆریـــی و پلـــە/زۆریـــی و چـــڕیی: واژەگۆکـــەری زۆریـــی<< وەك شـازاراوە hyponym بـۆ >>واژەگۆکـەری ڕادەوڕێـژە[٣٣]<< و >>واژەگۆکـەری زۆریـی و چڕیی<< هێنراونەتەوە. لەڕوی گۆکردنی سێمانتیکییەوە بەشێکن لە واژەگۆکەرە دیاریی و پێناسـەکراوەکانی، کـە پەیوەسـتن بـە ئاوەڵنـاوە پەیوەندییدارەکانـەوەو ئـەو نیـشانانەی نرخـەکانی پلـەپێوەرێك ڕێکدەخـەن، کـە ئاوەڵناوەکـان پێانـدەدەن. ئـەمانیش دەرخـەری ناوەکانو ڕادەو چەندێتیو بواریان دەردەخەن، لە هەندێ زماندا ڕادە بەپێی تایبەتمەندی سـیمانتیکیی ئـەو وشـەیەی وەسـفی دەکـەن، دەگـۆڕێن (ا) /زۆر، کـەم، فـرە/. (ب) /هـەموو، گـشت/./هەنـدێك، تۆزێـك، نـەختێك، گـەلێك/.(پ) واژەگۆکـەری (مۆرفۆلـۆژیی): /دەفرێـك، مشتێك، چنگێك، .../.

فۆڕم/دروستەی سینتاکسیی (بە دروستەی سینتاکسیی):

(۱) (ا)/چەند/ + DP، چەندیین +N

۱۵– چەند جار پێمگوتیت.

(ب) /چەند/ + کرداربەندیی ، تەنها بەکارهێنانی ڕادەیی، +ژماردە

۱٦– چەند دڵگیرە.

(۲) < N + یێك + N >

۱۷– (<لەتێك نان<، مشتێك خۆڵ<.

بۆ بەکارهێنان و لەگەڵدا هاتنیان لە دروستەدا:

یەکەم: (ا) /زۆر، کەم/ بەکارهێنانی ڕادەیی، بەکارهێنانی ئاوەڵناویی:

۱۸– کەم، ئاو برِێژە ~ ئاو کەم برِێژە (جارەکانی ڕشتنی ئاو، یان ڕێژەی ئاو):

(ب) /هەموو، گشت/: تەنها بەکارهێنانی ڕادەیی،+ V, DP, NP ، ژماردە

۱۹– هەموو منداڵەکان خەوتن.

دووهەم: (ا) تەنها بەکارهێنانی ڕادەیی، + V ,NP, AP

/نەختێك، کەمێك، تۆزێك، .../ +ناو _ژماردە، _پێوانە)

۲۰–ا– نەختێك ئاو دەخۆینەوە.

ب– تۆزێك چام بۆ تێکە.

---

[33] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ، چیا عەلی مستەفا: (۲۰۰۸)و (T.SHopen 2007).

(ب) تەنها ڕادەیی، + NP ، _ژمارده، +پێوان

/چنگێك، دەفرێك، .../ +ناو_ژمارده، +پێوانە

٢١-ا- چنگێك خۆڵی کرد بەسەری خۆیدا.

ب- مشتێك ئاوی پیاکرد.

ت) واژەگۆکەرەکانی پرسیارو وەڵام .

٥) واژەگۆکەرە هەستدەربڕەکان intercetion partikels: توخمە هەستدەربڕەکانی وەك /ئم، ئەها، وای، ئۆف، ئاخ، .../ دەیاننوێنن.

٦) واژەگۆکەری وەکیەکیی و بەراورد vergleichs partikel: ئەمانیش بەشێکن لە واژەگۆکەرەکانی، کە بە سێمانتیکیی دیاریی و پێناسەکراون، بڕوانە/وەك/.

٧) واژەگۆکەری نەکردن .

شەشهەم: مۆڕفێمەکانی بەستنەوە (Conjunction):

لە پۆلێنکردنی ڕێزمانیی وشەکاندا بەکارهێنراوەو ئاماژەدەرە بە کەرەستەیەك یان کردەیەك، کە گۆکردنی سینتاکسیی سەرەکیان پەیوەستکردنی وشەکانو فرێزەکانو ڕستەکانەو لەهەمان کاتدا دیاریکەری پەیوەندی سیمانتیکی نێوان کەرەستەکانیشن. ئەمانە بریتین لە[٣٤]:

(ا) مۆڕفێمی بەستنەوەی ڕێکخەر یان خستنەتەکیەك coordinated conjunctions: ڕستەی هەمانجۆریی یان بەشەڕستەی هەمانجۆریی پێکەوە دەبەستنەوە. دیاریکەری پلەی نایەکسانی ئەو ڕستانەن بە جۆرێك یەکێکیان دەبێتە شوێنکەوتوی ئەوی تریان. نمونەی ئەم جۆرەش وەك > و، بەهۆی، کەی، هێشتا،..<. وەك:

٢٢- هێشتا نەمردووم، واباسمدەکەن.

ب) مۆڕفێمی بەستنەوەی وەچە_ڕستەیی subordinate conjunctions: یان پەیوەندی لێکدراویی، ئەم مۆڕفێمانەی بەستنەوە وەچەڕستە لەگەڵ خۆیاندا دەهێنن. لەڕوی فۆڕمەوە، ئەمانە لەو ڕێیەوە دەناسرێنەوە، کە لە وەچەڕستەکەیاندا کردارێکی کاتوکەسدار لە جێکەوتەی کۆتاییدایە.

٢٣- بە نەهاتنی تۆ، ئێمە دڵتەنگ بووین.

---

[34] محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٥٤).

پەیوەندی لێکدراوی، وەك /یا ، یان، و، بەڵام،.../. ئەو ڕستانەی بەهۆی ئەم جۆرە وشانەوە بەیەکەوە دەبەسترێن، دەبێت لە بەهادا هاوتا بن (بڕوانە (٤/١)).

حەوتەم: پۆلە داخراوەکانی تر، ئەمانە وەك، کلیتیك، نیشانەکانی پێدانی جەختکردنەوە، سەرسوڕمان، ، دەرخەرەکانی نواندنی ڕێز،... پێکیدەهێنن.

وەك لەسەرەوە خرایەڕوو، وشە ڕێزمانییەکان لە ژمارەیەك کەرەستەی ڕێزمانی پێکهاتوون و ئەم کەرەستانە پەیوەندی ڕێزمانیی لە زماندا بەرجەستە دەکەن و بە کەرەستەکانی شکاندنەوە (Inflection) یان بە کەرەستە مۆرفۆسینتاکسیەکان*(ئەو مۆرفیمانەن کە گۆکردنی سینتاکسیان هەیە) ناوزەدکراون. شکاندنەوە جۆرێکی پەیوەندیی مۆرفۆلۆژییەو لە ئاکامی کردەی شکاندنەوەدا فۆڕمە–وشە دروستکردن دێتە بەرهەم.
زمان، سینتاکس و مۆرفۆلۆژی شکاندەوەی بەکارهێناوە بۆ بەجفرەکردنی هەندێك لە پەیوەندییە سیمانتیکیەکان کە دەستدەکەون لە ڕستەیەکی نێوان ئارگومێنت داواکەر و ئارگومێنتەکانیدا[٣٥]. لە مۆرفۆلۆژی شکاندنەوەدا، کە فۆڕمە–وشە دادەڕێژرێت و مامەڵە لەگەڵ هەر زانیارییەك دەکات، کە دەربارەی دروستەی وشە بێت، پەیوەستە بە سینتاکسەوەو تایبەتێتی شکاندنەوەی وشەکانیش لەلایەن سینتاکسەوە دیاریکراوەو جڵەوگیرانە چۆنێتی کارلێکردنی وشەکان لەگەڵ یەکترداو لەناو فرێزو دەستەواژەو**

---

* مۆرفۆسینتاکس دوو کردە لەخۆدەگرێت (ا) مۆرفۆسینتاکس، ئەو مۆرفێمانەن کە گۆکردنی سینتاکسیان هەیە. بڕوانە(ئەبوبەکر عومەر قادر(٢٠٠٣)).(ب) کرداری ئاڵۆز، لە زمانی کوردیدا ئەو ڕستانەی بە مۆرفێم دەردەبڕێن، بە مۆرفۆسینتاکس یان بە کرداری ئاڵۆز دانراوە، بڕوانە پارەکانی داهاتوو لەم بەشەداو هەروەها بڕوانە(محەمەدی مەحوی و نەرمین عومەر(٢٠٠٤)). بە گشتی دەربارەی مۆرفۆسینتاکس بڕوانە((F.Katamba(1993) & G.Finch (2000) & R.M.Dixon (2005) & (T.SHopen 2007).

** ئارگومێنت داواکەر: پەسنکردنی پەیوەندیە ڕێزمانیەکانە کە پێکهاتەکان لەگەڵ پۆلەڕەگەزی سینتاکسی (VP) لەناو ڕستەدا هەیانە، بۆنموونە پەیوەندی ڕێزمانی (VP)، کە سەرەیەکی سینتاکسیی (V)ی هەیە، لەگەڵ ئارگومێنتەکانیدا. گۆکردنی پەیوەندی ڕێزمانی بریتیە لە نێوەندگرتن لەنێوان ڕۆڵەکانی– سێتای نێوان ئارگومێنت داواکەرو ئارگومێنتەکان لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە پەیوەندیە ڕێزمانیەکانی نێوان نواندنی فرێزەکانی ئەو ئارگومێنت داواکەرو ئارگومێنتانەی گرنگی پەیوەندی ڕێزمانی دەردەکەوێت لە: (أ) دیاریکردنی چۆنێتی یەکگرتنی ڕۆڵەکانی سێتاو گۆکردنە ڕێزمانیەکان لە ڕێزمانی زمانێکی دیاریکراودا. (ب) چۆنێتی نیشانەکردن و ڕێککەوتنی کەرەستەکان لە ڕوکەشدا، واتە گۆکردنی ڕێزمانی لە ڕوکەشدا چۆن بەرجەستە دەبێت وەك (بکەر لەلایەن کات‌وکەس، بەرکار لەلایەن ڕەگەوە) هاونیشانەو حوکمدەکرێت. بەهۆی گۆڕینی جێکەوتەوە چەشنە کردار یان هۆکاریی و ناهۆکاریی کردار دیاریدەکرێت. بۆ زانیاری وردتر بڕوانە((R.Jackendoff (1999)).

[35] F. Katamb (1993:256).

ڕستەکاندا ڕوندەکاتەوە[٣٦]. لەلایەکی تریشەوە گۆکردنی سینتاکسیی هەر فریزو دەربڕین و دەستەواژەیەك بەهۆی نیشانەکانی مۆرفۆلۆژییەوە لەسەر ئەو یەکەیە دیاریدەکرێت و ئەم نیشانانەیش فۆڕمەکانی شکاندنەوەن، کەواتە ڕایەڵەی پێکەوەبەستنی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکس، شکاندنەوەیە یان مۆرفۆسینتاکسە. مۆرفۆلۆژیی لە سینتاکسدا، بەشێوەیەکی سەرەکیی >>مۆرفۆلۆژیی شکانەوە inflectional morphology<< یە[٣٧]، هەر ئەمیش بە کرۆکی کەرەستە ڕێزمانییەکان دانراوەو لێکۆڵینەوە لێی دەبێتە هۆی دیاریکردنی پەیوەندی نێوان هەموو ئەو ڕوکارانەی، کە وشە پێی پەسندەکرێت، وەك: مۆرفۆلۆژی و سینتاکس و سیمانتیك...تاد.

٢/١-٢) شکاندنەوە Inflection

مۆرفۆلۆژی لە چۆنێتی لێکدان و پێکەوەبەستنی مۆرفیمەکان دەکۆڵێتەوە. شکاندنەوە ڕێگەیەکی ئەم پێکبەستنەمان بۆ دیاریدەکات، کردە مۆرفۆلۆژییەکان بریتین لە: کردەی وشە داڕشتن و هەڵگواستن و لەیەکدان و مۆرفۆلۆژی شکاندنەوە کە لە سینتاکسدایە[٣٨] و بەم شێوەیە ناسێنراوە: قەدە-وشەی هەندێك جۆری وشە لەڕوی مۆرفۆلۆژییەوە بە فۆڕمی جۆراوجۆرەوە بەرجەستە دەکرێن، کە ((یاسابەندانە گۆکردنی سینتاکسی- سیمانتیکی جیاوازیان پێدەردەبڕێت))[٣٩]. شکاندنەوەکان دوو ڕۆڵدەگێڕن: ((گەیاندنی واتای ڕێزمانی و دیاریکردنی پەیوەندی ناواخنی))[٤٠]. بەم پێیە، دیاریکردن و ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان کەرەستەکان لە ڕستەداو نواندنی تایبەتمەندییە سینتاکسیەکان بەهۆی واتا مۆرفۆلۆژییەکانەوە لە زماندا، کەرەستەکانی شکاندنەوە بەهۆی کردەکانی شکاندنەوەوە، جێبەجێی دەکەن. ئەم کردانە بە فۆڕمی جیاجیای مۆرفۆلۆژی ڕودەدەن.

جۆرەکانی کردەی شکاندنەوە > لاگرلکاندن، نیشانەکانی ڕێکەوتن...< پێکهێنەری پۆلە ڕەگەزەکانی شکاندنەوەن. ئەمیش :ئەو گۆکردنە سینتاکسی- سیمانتیکیانەن، کە یاسابەندانەن و هەر وشەیەك بەپێی تایبەتمەندیی خۆی لە بەرجەستەبوونی قەدە-وشەکەیدا دەکرێن/دەبن بە نیشانە، ((کردار لە زمانی کوردیدا بەگشتی ئەم نیشانانە وەردەگرێت > کەس، ژمارە، تاف، ڕێژە، توخمی نێرومێ، توخمی چەشنەکانی کردار

---

[٣٦] بڕوانە: F. Katamb (1993:209)

[٣٧] بڕوانە: محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٣٧).

[٣٨] نەرمین عومەر ئەحمەد(٢٠١٠: ٣٢).

[39] G.Finch (2000 : 104-10105) & G.Trauth&K.Kazzazi(1996:230).

[40] M.Fathulla (2004: 16).

(بکەردیارو نادیار) >))[41]. کردەی شکاندنەوە بە تایبەتێتی ڕونیو پێڕەوبەندیو بە بەرهەمیو هاوپەیوەندی جیاکراوەنەتەوە[42].

زۆربەی شکاندنەوەکان لە زمانی کوردیدا بەگشتی بە لاگرلکاندن بەئەنجامدەگەیەنرێن. ئەم لاگرانەش جۆرێکی مۆرفێمەبەندەکانی زمانەکەنو ڕێزمان دیارییاندەکات بە مۆرفێمی ڕێزمانیی ناسراون، واتە ئەو مۆرفێمانەی ئەرکی سینتاکسی لە زماندا دەگێڕن بچوکترین یەکەی زمانەوانین، کە هەڵگری واتای دیاریکراوو گۆکردنی ڕێزمانین[43]و دانراون بە مۆرفێمەبەندە وشەگۆڕەکان- ڕێزمانییەکان- کە ڕۆڵی ڕێکخستنی پەیوەندیی ڕستەیی کەرەستەکان دەگەیەنن، بە مۆرفۆسینتاکس ناسراون[44].

لە زمانی کوردیدا بەپێی جۆری ئەو قەدە-وشەیەی، کە لاگرەکان پێیانەوە دەلکێن، ئەم چەشنانەی شکاندنەوە دیاریکراون[45].

_یەکەم: چەمانەوەی سەرەناو لەڕوی لایەنی مۆرفۆلۆژییەوە، بە تایبەتمەندیی توخم (نێر، مێ، بێلایەن)، ژمارە (تاك، کۆ) و دۆخی ڕێزمانیی (بکەریی، خستنەسەر، خستنەژێر، خستنەپاڵ) نیییشانەکراوەو دەناسرێتەوە. (بڕوانە (٢٤)) و بۆ گەردانکردنی کردار (بڕوانە (٢٥) و بۆ پلەکانی بەراوردو باڵای ئاوەڵناو (بڕوانە (٢٦)).

٢٤- <کچ، کچەکە، کچێك، کچان، کچەکان>.

٢٥- /گوتن/ <دەڵێم، دەمگوت، گوتی>.

٢٦- <ژیر، ژیرتر، ژیرترین>.

وەك لەسەرەوە دیارە، ئەو لاگرانەی شکاندنەوە، کە دەلکێن بە سەرەناوەکانەوە، لاگری دیاریخەریین، وەك < /-ەکە/، /-ەکان/، /ێك/>. ئەمانە نیشانەکانی /ناسراویی، نەناسراویی دیاریکراویو دیارینەکراویو تاكو کۆ/ بە بناغەکە دەدەن (بڕوانە (٢٤)).

دووهەم: گەردانکردنی کردار لە نموونەی (٢٥) دا خراوەتەڕوو، کە بە لاگرە سینتاکسیەکان بەرجەستەکراونو ئەوانیش:

[41] محەمەدی مەحوی (٢٠١١: ٥٨).

[42] J.Uriagereka (2008:33).

[43] بڕوانە: J.C.L.Ingram (2007:22)

[44] بڕوانە: ئەبوبەکر عومەر قادر (٢٠٠٣: ٢٦).

[45] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئەبوبەکر عومەر قادر (٢٠٠٣) و محەمەدی مەحوی (٢٠١٠).

(١) تاف (Tense)[*]: پۆلە ڕەگەزێکی ڕێزمانییە، بەهۆی مۆرفێمی تایبەتەوە (/ت~د/، ا، و، ی) ، (/ دە−/)کە دەربڕی دوو چەمکە (تافیی، ڕوکاری)، یان نیشانەی تافیی وەك /ا~یْ/ لە سینتاکسدا، کە لە سەر کردارەکان ڕوودەدەن، دەردەبڕێن. تاف بە بەشێکی بنەڕەتی ڕستەیش دانراوە، کە لە سەر کردارەکان دەردەکەون و پەیوەندی سیمانتیکییان هەیە، لەگەڵ ئەو هەڵوێستەی کە بەهۆی ڕەگی کردارەوە دەردەبڕێت. بەگشتی تافەکان پۆلەڕەگەزێکی فۆرمەڵیین و لە زمانی کوردیدا بۆ ڕابوردو، ڕانەبوردو[**] جیاکراوەتەوە.

بەگشتی کردارێك یەك تاڤ هەیەو تافێك یەك ڕوکاری هەیە نەك دوان، توخمەکانی کرداری کات و کەسدار جێکەوتەی خۆیان لە دروستەکەیدا هەیە. ڕیزبوونی مۆڕفێمەکانی کرداری ئاڵۆز بە گوێرەی دوو تافە سەرەکییەکە −ڕابوردو و ڕانەبوردو− جیاوازن. قاڵبی بنەڕەتیی/ڕابوردوو:

ڕەگ + کات + کەس (کلیتیکی بکەریی)[*]

٢) ڕوکار(Aspect): پۆلە ڕەگەزێکی ڕێزمانیی پێکهاتەی کردارییە، بەهۆی پێشگر یان پاشگری/دە_، _ووە/_وو،ە،_ەوە/[٤٦] نیشانەکراوە، یان بە ناڕاستەوخۆیی دەربڕی دەرەنجامی کارلێککردنی تاف و جۆریی کردەکەیە (Aktionsart[**]). بەم پێیە ڕوکار جەختدەکاتەوە لە قۆناغەکانی (لە دەستپێکردنەوە تا کۆتایی) کردەیەك، ئاماژەدەرە بەو تویکارییە بنەڕەتیەی لە نێوان تەواو_بوویی (ڕوکاری تەواو_بوویی جەخت لە تەواوبوون دەکاتەوە لەباتی ماوەی خایەنراو)، لەگەڵ تەواو_نەبوویدا هەیە. بە گشتی ڕوکار واتە ((دروستەی ناوەکی هەڵوێستەکان)) [٤٧] (Situation) و پۆلە ڕەگەزێکە بۆ پەسنکردنی کردار بەکارهێنراوە، دەربڕی ماوەی خایەنراوی ئەو کردەیەیە ، کە لەلایەن کردارەوە دیاریکراوە.

---

[*] لە توێژینەوەکاندا لەسەر کات سێ کەرەستە لەیەکجیاکراونەتەوە: کات، ڕوداو و چرکە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە محەمەدی مەحوی (٢٠١١ : ١٨٩).(M.Fathulla (2004 ئەو سەرچاوانەی لەوێدا ئاماژەیان پێدراوە.

[**] پەیوەست بە شیکردنەوەو لێکدانەوەودابەشکردنی تاف ،بڕوانە(ئەبوبەکر عومەر قادر (٢٠٠٣) و(محەمەدی مەحوی:٢٠١١ : ١٩١).

[*] بڕوانە (١/٣_٢).

[46] ئەبوبەکر عومەر قادر(٢٠٠٣: ٦٣).

[* *] جۆریی کردەیی دیاریکەری پۆلێنکردنی کردارە بۆ حاڵەتی و دایناميکی. جیاوازی ئەم لەگەڵ ڕوکاردا ئەوەیە ئەم پەیوەندی بە فەرهەنگەوە هەیەو ڕوکار بە ڕێزمانەوە . بڕوانە بەشی دووهەمو سێهەم، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (M.Fathulla : 2004).

[47] M.Fathulla (2004: 1).

٣) ڕێژە : ڕێژە پەیوەندی کردەکە یان حاڵەت state ەکەی لەلایەن کردارەکەوە دەردەبڕێت، بەو جۆرە بە واقیعەوە دەبەستێتەوە، کە قسەکەر ئاماژەی پێدەکات: واقیع real : نا_واقیع unreal.

کـــرداری کـــوردیی ســـێ ڕێـــژەی هەیـــە: ئاســـایی (دڵنیـــایی) indicative، **ئیلزامیی** subjunctive **و فرمان** imperative**. ئیلزامیی و فرمان لە ئەرێییدا بە پێشگری /ب_/ و لە نەرێییدا (نەکردن) بە /نە_/ دروستدەکرێن.**

ڕێـژە، ئـەو نیـشانەیەیە ، کـە لەلایـەن فرێـزی کرداریـیـەوە نیـشاندراوە. بـە دیـاریکراوی ئاماژەدەرە بەو ڕێگەیەی کە کردار دەربڕی بەرەوناوەڕۆکێکی واقیعیە کە دەبێت دەربڕێت بۆ جەختکردنەوە یان بۆ پرسیارکردن یاخود خۆزگە. نیشانەی چەمکی ڕێـژەکان، بریتیـە لـە هەسـتی قـسەکەر بەرامبـەر بـە ڕاسـتی ڕودان یـان کـار، لـە ڕوانگـەی جێبـەجێبوون یـان جێبەجێنەبوونی کارەوە، ڕێژەکان ئەمانە دەگرێتەوە: هەواڵیی و پرسیاریی، مەرج و خۆزگەو دانانی، فەرمان و داخوازی. مۆرفێمە وشەگۆڕەکان دروستەکانیان دەنوێنن[٤٨]. هـەروەها ڕێـژە، پۆلەڕەگـەزێکی ڕێزمـانیی کردارەکانـە، ئامـاژەدەرە بـە کۆمـەڵێك واتـای سـیمانتیکیی و سینتاکسیی، لەڕوی سینتاکسەوە بەهۆی فۆڕمی شکاوەی کردارەکـان، یان بە بەکارهێنانی یاریـدەدەرەکان (axiliaries) بەرجەسـتە دەبێـت[٤٩]، یـان پۆلەڕەگـەزێکی دیکـەی کـردارەو پەیوەندیی کردار بەڕاستیی و مەبەستی قسەکەرەوە بڕوانە(٣/٢)، لە ڕوانگەی جێبەجێبوون یـان جێبەجێنـەبوونی کردارەکـەوە، پەسـندەکات[٥٠]. جۆرەکانیـشی بـریتین لـە[٥١]: (ا) ڕێـژەی دڵنیـــایی (بـــە ڕاســـتیی بێکـــات)، فۆڕمـــەکانی ڕێـــژەی دڵنیـــایی :(١) پەســـنکەرانە (هــەواڵیی_ئاســایی)(ئـالان ژیــرە).(٢) ڕاســتیی بێکـات و گـشتیی(هـاوین گەرمــە). (٣) هۆکـاریی(کـە نەخۆشـبوویت، بـۆ ڕۆشـتیت).(٤) تـوانیین و پێویـستیی(تـوانی بیکـات).(ب) ڕێــژەی گومــان. فۆڕمــەکانی ڕێــژەی گومــان: (١) کــرداری مــەرجیی(ئەگــەر هەوڵنــەدەیت، سەرناکەویت).(٢) ڕستەی پرسیار(کەی دێیت؟). (٣) ڕستەی(داخوازیی)(دەتوانم بڕۆم). (٤) ڕستەی فرمان(بخەوە درەنگە). (٥) ڕسـتەی /دەبێت/ و /دەشێت/ ی گومـانیی(دەبێت لـە ماڵ نەبووبن). (٦) ڕستەی_ئاخۆو ئەگەر(نازانین، ئاخۆ دەرچووە یان نا).

سێهەم: هەرچی لاگرە ڕێزمانییەکانی > /–تر/، /–ترین/ < ە، کە پلەکانی بەراوردو باڵای تایبەتێتی و ئەدگاری شتەکان دەردەخەن، دەلکێن بە ئاوەڵناوەکانەوە (بڕوانە (٢٦)).

---

[48] بڕوانە: ئەبوبەکر عومەر قادر (٢٠٠٣: ٦٧).

[49] بڕوانە: D. Crystal (2003:299)

[50] بڕوانە: هێرۆ ئەحمەد حەمە غەریب (٢٠٠٨: ٣١).

[51] محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢١٣).

بەگشتی(تایبەتێتیو ئەدگاری وشە دیاریدەکەن). دیاریخەر بەردەوام لەگەڵ سەرەناوێکدا دێن و دەردەکەون، گۆکردنی دیاریخەر بۆئەوەیە، ئاماژەبەندیی سەرەناوەکە دیارییبکات و بیچەسپێنێت، بەپێی ڕێسای سەر کۆتایی، دیاریخەر هەمیشە لە کۆتایی دروستەکەدایە.

پەسنکردنی ئەم لاگرە سینتاکسیانە، بە دەستنیشانکردنی ئەدگارو تایبەتمەندییەکانییانەوە، ڕێگە بۆ دیاریکردنی چۆنێتی بەکارهێنانیانو دۆزینەوەی دروستەکانیان خۆشدەکات و پاشانیش دروستیی لە زماندا دەهێنێتە ئاراوە.

بەگشتی ئەو دروستانەی وشە، کە لە سەرەوە خراونەتەڕوو، بۆ ناساندنو دەستپێکردنی چۆنێتی خستنەتەکیانە لە چوارچێوەی یەکەی گەورەتردا لە خۆیان (فرێزو ڕستەو...). ئەو یاسایانەش دەربڕینو ئاخاوتنەکانمان پێکدەهێنن.

٣/١) دروستەی فرێز

لە پێڕەوی پێڕاگەیاندنی زمانی مرۆڤدا سەرسوڕهێنەرترینو ڕونترین ڕاستی ئەوەیە، کە بەکارهێنەران یان قسەکەرانی هەر زمانێك دەتوانن بێ شومار دەربڕاو دروستبکەنو لێشیتێبگەن، سەیرتر ئەوەیە، کە دەتوانن دەربڕاوی وا بەرهەم بهێنن، کە بەهیچ شێوەیەك لەوجۆرە دەربڕاوە لە زمانەکەدا نەبووە. ئەم دەربڕاوانە لە پێکبەستنو پەیوەستبوونو لێکدانی کەرەستەکان پێکهاتوون. ئەم کەرەستانە لە ژمارەیەکی دیاریکراوی وشەی فەرهەنگی پێکدێن. بنەمای ئەو لێکدانە ئەوەیە، کە بەکارهێنەران دەتوانن لەخۆوەو دەربڕینی درێژو فراوان هەر لەهەمان کەرەستەی فەرهەنگیی دیاریکراوەوە بەرهەمبهێنن.

زمان ڕێگەی جۆراوجۆری بۆ پێکهێنانو لێکدانی دەربڕینەکان بەوردی دابینکردووە، لەناو ئەو ڕێگەیانەدا فرێزەکان هەنو هەموو ئاوێتەبوونو لێکدانێك بە بەرهەمی ئەمان دادەنرێن. فرێزەکان یەکەیەکی سینتاکسین خاڵی پێکگەیشتنی یاخود ناوەندی گەیاندنی وشەکانە بە ڕستەکانو بە پێکهاتەی بنەڕەتی ڕستەکان دانراون[52]، هەر ڕستەیەك بگرین بۆ دوو پێکهاتە دابەشکراوە، ئەوانیش فرێزی ناویی و کرداریین، وەك لە (٢٧)دا خراوەتەڕوو.

٢٧- ڤالان هات.

ف ن کردار

---

[52] بڕوانە: R.Jackendoff (2009:33). & G.Finch (2000:112)

هەریەك لەم پێكهاتانە(ف ن ، كردار) بنەماو بنەڕەتی فرێز پێكدەهێنن، لەمەوە فرێز بریتیە لە گردبوونەوەی وشەكان بەهۆی پەیوەندییە ڕێزمانیەكانەوە یاخود، بریتییە لە وشەیەك یان زنجیرە وشەیەك، كە وەك یەكەیەكی سینتاكسیی گۆكردنێكی سینتاكسیی هەبێتو لە جێكەوتەی تری ڕستەدا، وەك ئەو یەكەیە بەكاربهێنرێتەوە[٥٣]. فرێزەكان بەپێی پێكهاتەو بەپێی پەیوەندییان بە كەرەستەی ترەوە چەشنو جۆری جیاوازیان لێدیاریكراوە، هەریەك لەوانە یاساو ڕێساو دروستەی سەربەخۆی خۆی هەیە ، وەك (كچێكی كورد : كچە كوردەكە : كچی كوردێك). ئەمانە، بە گۆڕانی دروستەكانیان واتاشیان دەگۆڕێت. دروستەی فرێز كە بە یاسای بنەڕەتیش دانراوە بنەڕەتیی دروستەی ڕستەی پێ پەسندەكرێت[٥٤]. چەشنەكانی فرێز لە بەرەنجامی ئەمەوە هاتوونو بە گشتی بریتیین لە:

١. ڕ[**] S ⟵ ف ن(NP) + ف ك (VP).
٢. ف ن NP ⟵ (دD) + ن N+ (ڕS).
٣. ف ك VP ⟵ ك V+ { ف ن، ڕ، ئاA } + (ئەدAd) +...+(ئەد).
٤. ئەد Pd ⟵ {ف ن، پP ، ئەد}.
٥. پ PP ⟵ پ + ف ن.
٦. ڕ ⟵ (خ) + ڕ +...+ (خ) + ڕ.

تیۆری X – باڕ، بۆ دیاریكردنی دروستەی فرێزەو بەهۆی چەمكی باڕەكانەوە پەیوەندكردنی سینتاكسو فەرهەنگ دەخاتەڕوو[٥٥].

دیارترین چەشنی فرێزەكان (فرێزی ناوییو فرێزی كرداریيە). واتە دەگونجێت ڕستە هەبێت، چەشنەكانی تری فرێزی تێدا نەبێت، بەڵام هەرگیز ڕستەمان نییە بەبێ بوونی ئەم دوانە، لە پاری پێشوودا گۆكردنی مۆرفۆلۆژیی خرایەڕوو، بۆ گۆكردنی سینتاكسیان بەپێی چەشنوچۆنێتی پێكەوەهاتنیان چەشنەكانی فرێزو[٥٦] ڕستە بە هۆیەوە دەستنیشاندەكەین:

---

[53] بڕوانە: عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٠: ١٣).

[54] بڕوانە: .(D.Steinberg (1999: 25

[**] پیتەكانی{ ڕ، ف ن ، ف ك ، د ، ئا، ئەد ، پ ، خ}،{ ڕستەو فرێزی ناوییوفرێزی كرداریيو دیارخەرو ئاوەڵناوو ئەدڤێربوپێشناوو مۆرفیمی خستنەتەكیەك} دەنوێنن.

[55] V. Cook& M. Newson (1997: 140).

[56] بۆ پۆلێنكردنی چەشنەكانی فرێز لە زمانی كوردیدا بڕوانە : محەمەدی مەحوی (٢٠٠١) و عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٠). بۆ دیاریكردنی گۆكردنی سیمانتیكیان بڕوانە(٤/٢).

أ- فرێزی ناویی*:

ناوێك بنەماو سەری واتای ئەم فرێزەیەو دەتوانێت ئەركی بكەریی و بەركاریی لە ڕستەدا ببینێت بەوەی لە جێكەوتەی تردا دەردەكەوێتەوە. لەناو پێكهاتەی فرێزی ناوییدا، یەك وشە تەنانەت جێناوێكیش دەتوانێت فرێزێك پێكبهێنێت.

لاگری دیارییخەریی كە مۆرفیمەكانی {-ەكە، -ەكان، یەك/ێك، -ان} دەگرێتەوەو بەپێی یاسای سەركۆتایی دەچنە سەر دواوەی ناوێك كە خاوەنی نیشانەی {+گشتیی، +ژمێردراو، +كۆنكرێت} بێت. وەك(٢٤). وشە نیشانەكانی {ئەوە - ئەوانە} بۆ تاك و كۆی دوورو {ئەمە - ئەمانە} بۆ فۆڕمی تاك و كۆی نزیكن و خاوەنی ئەم نیشانانەن {+ دەستنیشانكردن و جیاكردنەوە، ±تاك، ±نزیك}. وشەی نیشانەكانی چەشنێكی تری دیارخەرەكانن، كە دەچنە پێشەوەی ناوەكان و دروستەیەكی تری فرێزی ناویی دەنوێنن. جگە لەوانە، نازناوە زانستیی و كۆمەلأیەتیەكان و ناوی ئاوەڵكردارییی دەبنە دەرخەری پێشەوەی فرێزی ناویی.

فرێزی ناوی خستنە پاڵی خاوەندارییی جۆرێكی تری فرێزی ناوییەو لەم دروستەیەدا /-ی/ی خاوەندارییی پەیوەندییەكی خاوەندارییی دەردەبڕێت و دۆخی ڕێزمانی خستنەپاڵیش لەلای چەپەوە بۆ لای ڕاست بە فرێزییە ناوییەكە دەدات.

ب- فرێزی دیارخەریی:

دروستەی ناوەوەی فرێزی دیارخەریی ناوێك، یا دەستەواژیلەیەك* لەگەڵ دیارخەرێكدا پێكیدەهێنن، بڕوانە (٢٨).

٢٨-ا- ئەو پیاوە ئازایە.

ب- پیاوە ئازاكە.

پ- فرێزی ئاوەڵناویی:

ڕۆنانی ئەم جۆرەیان ئاوەڵناوێك بناغەیەتی. تایبەتمەندیی ڕێزمانیی ئاوەڵناوەكان ئەوەیە، كە لەپێشەوە پلەو لەدوایشەوە بە مۆرفیمی پلەی بەراوردو بالأ /-تر/، /-ترین/ دەردەخرێن، بڕوانە(٢٦).

---

* (Cook) فرێزەكانی (ناویی، كردارییی، ئاوەڵناویی پێشناویی) بە فرێزی فەرهەنگیی داناوەو فرێزی (تەواوكەری C و شكاندنەوە I) بە فرێزی گۆكەری دیاریكردووە، بڕوانە: (V.J.Cook: 1998:133)

* دەستەواژیلە فۆرمێكە، كە لە وشە گەورەترەو لە فرێزیش بچوكترە، لەنێوان ئاستی مۆرفۆلۆژیو سینتاكسدان، نە وشەی لێكدراون نە بوونەتە فرێزیش، بۆیە لەڕێی دیارخەرەكانەوە دەكرێنە فرێز. بۆ زانیاری زیاتر(بڕوانە: عەبدولجەبار مستەفا (٢٠١٠)).

ت- فرێزی پێشناویی و فرێزی ئاوەڵکرداریی:

دروستەیەکی ناسادەی هەیەو لە پێشناوێك‌و فرێزێکی ناویی پێکدێت‌و پێشناو لەم ڕۆنانەدا سەری حوکمکەرەو ئاراستەی حوکمکردنەکە بە پێچەوانەی سەرە ڕێزمانییەکانی ترەوە لە ڕاستەوە بۆ چەپە، وەك (٢٩،٣٠).

٢٩- کتێبەکەم بە شەن هێنا.

تایبەتمەندی سینتاکسی پێشناوەکان ئەوەیە، کە بۆ پێدانی نیشانەی واتایی خۆیان بە سەربەخۆیی نایدەن‌و بەهۆی ئەو لاگرە ئاوەڵکرداریییانەی کە دەچنە دوای فرێزی ناوییەکەوە دەگەیەنن، بڕوانە (٣٠).

٣٠- من لە سلێمانیەوە دەگەڕێمەوە.

فرێزی پێشناوی بەوەی گۆکردنی لەناو بەشەکرداردایەو لە یەکێك لە جێکەوتەی ئاوەڵکرداردا دەردەکەوێت، توانای ئەوەی هەیە ئاوەڵکردار ئاسا ڕۆڵ ببینێت‌و هەرچی فرێزی ئاوەڵکرداریشە، جگە لە ئاوەڵکرداری کات‌و شوێن، ناوەکانی وەك /بەیانی، هاوین، نیوەشەو.../ و دووبارەکردنەوەی فرێزی ناویی وەك /پۆل پۆل/، /دوو دوو/ و هەروەها لاگرەکانی /-انە، -ئاسا، -ڕۆ، دا، -هەڵ /پێ-، تێ-، لێ.../ هەموو بە لاگری ئاوەڵکرداری دانراون (٣١). لە زمانی کوردیدا وشەکانی >هێشتا، دیسان، خۆزگە، ڕەنگە، کاشکی،...< ئاوەڵکردارن‌و بە گۆڕانی جێکەوتەیان واتای سینتاکسی نوێ دەهێننە ئاراوە.

٣١- شیرەکە هەڵچوو.

ج- فرێزی کرداریی:

دروستەی ئەم جۆرەی فرێز لە کردارێك‌و فرێزێکی ناوی پێکهاتووەو، کردار وەك سەر گۆ دەکات‌و فرێزی کرداریی پێکهاتەیەکی ئاڵۆزی هەیە. مۆرفێمەکانی (ڕەگ‌و کات‌و کەس) دروستەکەی پێکدەهێنن، نموونە بۆ کردار وەك:

٣٢-ا- ژنەکە مناڵەکەی خەواند.

ب- من هاتم.

بۆ کرداره ناتەواوەکانیش> بوو، ە، دەبێت< بەتەنها نایەن‌و ناتوانن ڕۆڵی بابەتانەیش[*] بدەن. لەبەرئەوە لەگەڵ گشت چەشنی فرێزەکاندا دێن(٣٣).

٣٣-ا- ئازاد جوتیارە. (بە فرێزی ناوییەوە هەڵواسراوە).
ب- ئەوە کوڕە ژیرەکەیە. (بە فرێزی دیارخەرییەوە هەڵواسراوە).

کردار پێکەوە هاتنی مۆرفۆلۆژیی لەگەڵ هەندێك مۆرفێمدا هەیە وەك: پێشناو دوو چەشنی لێدیاریکراوە، پێشناوی ڕەسەن : ئەوانەن کە سەربەخۆ لە ناو فەرهەنگدا تۆمارکراون‌و وەك خۆیان دەهێنرێنە ناو ئاستی بنەڕەت‌و قووڵی ڕستەوە، کە >بە<، >بۆ<، > لە<دەیانوێنن. پێشناوی ناڕەسەن[**]: بەشێکی زگماکی کردارن و ئەو پێشناوانەن ، کە خۆیان سەربەخۆ لە ناو فەرهەنگدا نەنوسراونەتەوە، بەڵکو وەك بەشێکی بنجیی کردار بە فۆڕمێکی فۆنۆلۆژیی‌و فەرهەنگییەوە لە فەرهەنگدا تۆمارکراون‌و پێشناوەکانی>پێ، لێ، تێ< ، کە بە پێشناوە مۆرفۆسینتاکسیەکانیش دانراون‌و بە دروستەی ئەم جۆرە ڕستانە دەگوترێت دروستەی مۆرفۆسینتاکسی[٥٧]، جگە لە پێشناوەکان، کردار پێکەوەهاتنی لەگەڵ پۆلەڕەگەزی ناوو پێشگری ئاوەڵکرداریی >هەڵ، ڕۆ، دا< هەیە، وەك (٣٤).

٣٤-ا- پێمگەیشت.
ب- ڕوونمکردەوە.
پ- هەڵیدەخەم.

ح- فرێزی خستنە تەك یەك:
دروستەکەی بەهۆی مۆرفێمی /-و-/ پۆلەڕەگەزە سینتاکسیەکان، کە وەکیەکن دەخرێنە تەکیەك‌و ئەو مۆرفێمە تەنها ڕۆڵی خستنە تەکیەکی فرێزەکانە. لەم چەشنەفرێزەدا، دەگونجێت دووسەری واتایی‌و ڕێزمانیی هەبێت، هەرچەندە دیاردەی کرتاندن‌و لابردنی یەکێکیان لە دەربڕیندا، بۆ ئابوریکردن یان ئاسانکاری بێت، جێبەجێدەکرێت (٣٥).

---

[*] پەیوەست بە ڕۆڵی بابەتانەوە ، بڕوانە بەشی دووهەم.

[**] پێشناوی ناڕەسەن ناتوانێت دۆخی ڕێزمانیی بدات، بۆیە دەبێت لە ئاستی ڕوکەشی ڕستەدا فۆڕمی فۆنۆلۆژیی پێشناوی ڕەسەنی پێبدرێت‌و کردار وەك سەری ڕێزمانیی لە ڕێی ئەو پێشناوە ناڕەسەنانەی کە لە ڕستەدا بوونەتە پێشناوی ڕەسەن حوکمی دۆخی ڕێزمانیی تەواوکەرەکانیان دەکەن.(محەمەدی مەحوی(٢٠٠١: ٥٧).

[57] محەمەدی مەحوی (٢٠٠١ : ٥٦ _ ٥٧).

٣٥-ا- چایەکی ساردو چایەکی شیرینم بۆ بێنە. ←چایەکی ساردو شیرینم بۆ بێنە.

ب- کتێبەکەم کڕیو کتێبەکەم خوێندەوە← کتێبەکەم کڕیو خوێندمەوە.

د- فرێزی ڕادە:

ژمارەو ڕادە، جۆرێکی تری دەرخەری پێشەوەی فرێزی ناویینو نیشانەی چەندێتی ناو دەردەخەنو هەردووکیان بەدوای یەکدا پێکەوە نایەن، بڕوانە (٣٦).

٣٦-ا- تۆزێك حەیا بتگرێت.

ب- هێندەی بەدەمەوە مەدە.

پ- هیچی لەباردا نییە.

٤/١) دروستەی ڕستە

وێنەگرتنو خستنەڕوی دەربڕینو ئاخاوتنەکانمان بە دیاریکردنی پێکهاتەکانیو جیاکردنەوەیان لەیەکتریو دەستنیشانکردنی چۆنێتی پەیوەندییو کارلێکردنیان پێکەوە بەئاکام دەگەیەنرێت. وەك لەپێشەوە ئاماژەی پێدرا، ڕستە کە لە گردبوونەوەی مۆرفێمو وشەو دەستەواژەو فرێزو ڕستیلەکان پێکهاتووە، ڕستە نموونەیەکی نموونەیی دەربڕینەکانە. ڕستە لەڕوی سینتاکسیەوە بە دەرەنجامی شیکاریی کردەکانی فۆنێمەکان لەناو مۆرفێمو وشەکانو دواتر فرێزەکان تا بە ڕستەکان دەگات، پەسنکراوە. ((ڕستە بە بنەمایەکی بنەڕەتیی شیکارە سینتاکسیەکان دانراوە، کە دەتوانرێت لێوەی یاساو ڕێساکان بەرهەمبهێنرێن))[٥٨]. بۆ دیاریکردنی دروستە ناوەکیەکانی ڕستە،جیاکاری لەنێوان دوو جۆر لە دروستەی ڕستەدا کراوە، ئەوانیش ڕستەی سادەو ڕستەی ئاوێتەن.

٤/١-١) ڕستەی سادە

ڕستەی سادە تەنها لەیەك ڕستیلە پێکهاتووە.((ڕستیلە دەربڕاوێکە، کە لە یەك بەشەکردار پێکهاتبێت))[٥٩]، یاخود ڕستیلە ((ئاماژەدەرە بە پێکهاتەیەکی سینتاکسی لەگەڵ کردارێکی دیاریکراوداو لە پلەبەندی هەڕەمیدا ئەو یەکەیە دەکەوێتە نێوان فرێزو ڕستەوە))[٦٠].

---

[58] بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi (1996:427)

[59] M. Tallerman (1998:63)

[60] G.Trauth&K.Kazzazi(1996: 365)

بەشەکردار (ئارگۆمێنت- داواکەر) ئەو پێکهاتەیەیە،کە ڕستیلەی پێجیاکراوەتەوە لە فرێزو بریتییە لە یەکەیەکی فەرهەنگیی، کە زانیاری دەربارەی کەرەستەی زمانی لەخۆدا هەڵگرتووە، یان پەیوەندیی نێوان کەرەستە زمانییەکان دیاریدەکات[٦١]، یان نموونەیەکی پێوانەیی کردارە، یاخود پێکهاتەیەکی کرداریشەولەگەڵ یەکەیەکی تردا بچوکترین گوزارشت پێکدەهێنن، کە بە ڕستیلە ناسراوەو دەبنە پێکهێنەری ڕستەی سادە. لەمەوە ((سادەترین ڕستە لە هەردوو فرێزی ناویی و کرداریی پێکدێت))[٦٢].

کردار پێکهێنەری ڕستەیەو لەسەر ئەم بنەمایە پێڕەوی گشتیی زمان دیاریدەکرێت و لە زمانی کوردیدا کە جێکەوتەی کردار لە کۆتاییدایە لەلای چەپ بۆ لای ڕاست حوکمی ئارگۆمێنتەکانی دەکات. کردار ڕۆڵی بابەتانە لە ئاستی قووڵداو دۆخی ڕێزمانیی[*] لە ئاستی ڕوکەشدا دەبەخشێت. کردار لە فەرهەنگدا لە شێوەی ناوی کرداریی یان ناوی ڕوداو هەڵگیراوەو بە هەموو زانیاریی و نیشانە فەرهەنگیەکانیەوە(تۆمارکراوە)- زانیاری فۆنۆلۆژیی، زانیاری سینتاکسیی و زانیاری سیمانتیکیی- دێتە ئاستی قووڵی ڕستەوە-. دوای ئەوە لە سینتاکسدا چالاکدەکرێت[**].

کردارەکان بەپێی جۆرو ژمارەو سروشتیان و بەپێی نیشانەو زانیارییە سینتاکسیەکان جێکەوتەکان دیاریدەکەن، نیشانە سینتاکسیەکان دیاریکەری جێکەوتەکانە. ئەم جێکەوتانە بە ئارگۆمێنت پڕدەکرێنەوە. ئەگەر جۆری کردارەکە تێپەڕ بوو، ئەوا داوای دوو جێکەوتە دەکات، کە جێکەوتەی فرێزی ناوی بکەریی و بەرکارییە. ئەو ئارگۆمێنتەی بچێتە جێکەوتەی بکەرییەوە ئەوا بە ئارگۆمێنتی دەرەکی دیاریکراوە، چونکە لەلایەن فرێزی کردارییەوە لە

---

[61] بڕوانە: V. Cook (1997:164)

[62] وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٤: ١٩٩).

[*] بریتییە لەو گۆڕانکاریانەی بەسەر سەرەناوێکدا دێن، بەهۆی گۆکردنیانەوە لە دەقی سینتاکسیدا دۆخێك وەردەگرن. لە زمانی کوردیدا دۆخی ڕێزمانی (Case Theory) بەمۆرفۆلۆژیی بەرجەستە نابێت و لەبری ئەو جێکەوتەی چەسپاوو پێڕەوی ئەرگەتیڤیی و کرداری کاتوکەسداری پێشناوە سینتاکسیەکان و دیاریخەرو مۆرفیمەکانی نەکردن دەیبەخشن. لەناو دروستەی سینتاکسی کرداری کاتوکەسداردا ڕەگ دۆخی ڕێزمانی خستنەسەر(accusative) بە بەرکاری ڕاستەوخۆو تافیش دۆخی ڕێزمانی بکەریی(nominative) بە بکەرو کەس (نیشانەی ڕێکەوتن/ جێناوی لکاو بە کردارەوە) کردەی کردار دەخاتە کارو توانای حوکمکردنی دۆخی ڕێزمانیی بە کردارەکەو بە کاتی کردارەکە دەبەخشێت. هەرچی پێشناوی سینتاکسیشە دۆخی ڕێزمانی خستنەژێر(dative) بە بەرکاری دوهەم ومۆرفیمی خاوەنداریتی دۆخی ڕێزمانی خستنەپاڵ(genetive) دەدەن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (محەمەدی مەحوی(٢٠٠١: ١٥٥، ٢٤٢)و محەمەدی مەحوی و کاروان عومەرو شیلان عومەر(٢٠١٠: ٣٩_٥٠)و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا ئاماژەیان پێدراوە.

[**] بۆ چالاك کردنی کاتەکەی مۆرفیمی لە کردار خستنی /- ن/ لادەبرێت و پاشان نیشانەی کەسیی (نیشانەکانی ڕێکەوتن و ئێرگەتیڤی) پێوە دەلکێنرێت.

دەرەوەی فرێزی کرداردارێدا ڕۆڵی پێدەبەخشرێت. ئەگەر کردارەکە لە جۆری تێنەپەڕ بوو، ئەوا داوای یەك جێکەوتە دەکات، کە جێکەوتەی بکەرییە.

١/٤-١-١) تایبەتمەندیەکانی ڕستەی سادە

ئەو تایبەتمەندییانەی لە دروستەی ڕستەی کوردیدا ڕێپێنەدراوە، بریتین لە[63]:

١. کردەی تێئاخنین وکرتاندن یەکێکە لەو دیاردانەی گۆڕان لە دروستەی ڕستەدا دەهێنێنە ئاراوە، (٣٧، ٣٨).

٣٧- ئاوی سازگاری پاکی فێنکی کانی بخۆرەوە.

٣٨-ا- ڤالان یاریدەکاتو ئالان یاریدەکات.

ب- ڤالانو ئالان یاریدەکەن.

٢. دەگونجێت فرێزی ناویی بکەریی لە ڕستەدا بە فۆنەتیکیی دەرنەبڕێتو بە دروستی واتاکەش بگەیەنێت. لەبەرئەوەی زمانی کوردیی زمانێکی بکەرخراوە، جێکەوتەی بکەر بە(pro) یەکی بچووك پڕدەکرێتەوەو بە نیشانەی ئەرگەتیڤی بۆ بکەر بە کەسی ناو دروستەی کردارەکە دەبەسترێتەوە. وەك (٣٩).

٣٩- من هاتم ←——— (pro) هاتم.

٣. پێشناو لەپێش ناوو فرێزەناوییەکانەوە ڕودەدەن و دەردەکەون و حوکمی دۆخی ڕێزمانییان دەکەن. بەپێی جێکەوتەکانیان ئەمانەیان لەیەکجیاکراونەتەوە، کە بە'<لا_ناو<<' adposition ناسراون[64]: (ا) پێشناوی پێش_جێکەوتەیی prepositional: ئەم چەشنە سەرەکیەیان لەپێش توخمە ناوییەکانەوە دێن: /لە، بە، بۆ، ە/ (ب) پێشناوی پاش_جێکەوتەیی postpositional: ئەمانەیان لەدوای توخمەناوییەکانەوە دێن. (پ) پێشناوی دوو_جەمسەریی circumpositional preposition: جومگەکانی ئەم پێشناوانە لەپێش و لەدوای توخمە ناوییەکەوە دێن : (لەبەر ئەو/لەبۆ ئەو/لەبەرخاتری ئەو). (ت) دوو_جێکەوتەیی ambipositional: ئەم پێشناوانە دەتوانن لە جێکەوتەی پێش توخمە پێشناوییەکەوە یان لەجێکەوتەی دوایەوە بێن.

لە لایەکی ترەوە پێشناوییە فەرهەنگییە خورتیەکان /پێ، تێ، لێ/ لەڕوی مۆرفۆلۆژییەوە پەیوەندی تەکنشینیان لەگەڵ ناوی کردارەکاندا پێکهێناوەو لابردنیان ڕستەکان ناڕێزمانیی

---

[63] بڕوانە: عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٩).

[64] بڕوانە: محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٥٠).

دەكات، زیادكردنی هەر یەك لەو پێشناوە فەرهەنگیانە بۆ كردارێك، هێزێك لە بەبڕشتیی كردارەكە زیاددەكات. بەم جۆرە، ئەگەر كردارەكە تێنەپەڕ بێت، دەبێت بە تێپەڕ. وەك /كردنەوە، لێكردنەوە، پێلێكردنەوە/.

٤. دەربڕاوە ئاوەڵكردارییەكان، ئاوەڵكردار جۆرێكە لە وشەو ئەدگارو ئاكاری سێمانتیكیی كردار لەڕوی لایەنی سینتاكسییەوە دەردەخات، (ا) لەلایەكەوە ئاوەڵكردارە ئازادەكان – ئەوانەی ڕودانیان ئازادە– (وەك /زوو، ئێواران، بەخۆشییەوە، .../ (ب) لە ئاوەڵكردارە جێناوییەكان pronominal-adverbs (/لێرە، لەوێ، لەبەرئەوەی، .../) جیاكراونەتەوە، زۆربەی زۆریان (ا) گۆكردنی سێمانتیكیی_سینتاكسیی تریشیان هەیە (بڕوانە (/تەنها/ only، /تەنها/ ~ /بەتەنهایی/ lone)، واژەگۆكەری باسمەندیش (/بەلانی كەمەوە/). (ب) ئاوەڵكردارئاساكان (لەبەرئەوەی، لەڕێی ئەوەوە، كەواتە، .../). لەڕوی لایەنی سێمانتیكییەوە گروپەكان بەواتای (ا) تافییەوە/كاتییەوە temporal (/ئێستا، هەنوكە، دوێنێ، زوو، لەودەمەوە، لەوكاتەوە/)، بەواتای (ب) شوێنییەوە local (/ئەوێ، ئێرە، لەوێ، لێرە، .../)، بەواتای (پ) چۆنیەتییەوە (مۆدالییەوە) (/بەخۆشییەوە، بەخێرایی، كوێرانە، .../) و بەواتای (ت) هۆكارییەوە kausaladverb (لەئەنجامی ئەوەدا، لەگەڵ ئەوەیشدا، بەنەخۆشییەوە، .../)[٦٥]. /دیسان، هەرگیز، هەمیشە.../ ڕستیلەی گومان دێننە ئاراوەو لەناو ڕستیلەی مەرجیو ڕستیلەی تریشدا دەردەكەونو جێكەوتەی سەرپشكی بەدوای خۆیاندا دەكەنەوە، وەك (٤٠).

٤٠–ا– ڕەنگبوو بەیەكەم دەربچم، ئەگەر هەوڵی زۆرم بدایە.

ب– خۆزگە شەو زوو بنوستینایە، بۆئەوەی بەیانیان زوو هەستین.

٥. دیاردەی بەشە بكەری لێكدراوو بەشەكرداری لێكدراو لە ڕستەی سادەدا جێبەجێدەبێت، ئەویش لەوڕێیەوە، كە ڕستەكە لە بەشە بكەرو بەشە كردارێك زیاتر پێكهاتبێتو بەهۆی دووبارە نەبوونەوەو لێكچوونەوەو بەهۆی دیاردەی كرتاندنی یەك ڕستە هاتبێتە ئاراوە، بڕوانە (٤١).

٤١– <u>ڤالان یان ئالان</u> براتە؟

[65] بڕوانە: محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٣١).

٦. ئەرگەتیڤ دیاردەیەکە پەیوەستە بە سینتاکس‌و پەیوەندیە ڕێزمانییەکانەوەو لە هەڵسوکەوت‌وپەیوەندیە ڕێزمانییەکانی وشەیەك دەکۆڵێتەوە ، کە چۆن لە فرێزو ڕستەکاندا کاردەکات‌و، دۆخێکی ڕێزمانییە پەیوەندداره بە بکەری کرداری ڕابوردوی تێپەڕ[٦٦] و، بەوەی دەبێت ڕێکەوتن لە ڕوی کەس‌و ژمارەو ڕەگەز لە نێوان بکەرو بەرکاردا، وەك (٤٢_ا)، یاخود لەنێوان بکەرو کرداری ڕستەکەدا هەبێت، لە کرمانجی خوارووداا بکەرو کردار لە کەس‌وژمارەدا ڕێکدەکەون، واتە بکەر لە چ کەس‌و ژمارەیەکدا بێت کرداریش جێناوێکی لکاوی سەربەهەمان کەس‌و ژمارە وەردەگرێت[٦٧]، واتە جولاًندنی کلیتیکەکان دیاردەیەکی ئەرگەتیڤیە، بڕوانە (٤٢_ب)، ئەرگەتیڤیی چەسپاومان نییە، لە نموونەی (٤٢_پ)یشدا ئەرگەتیڤیی بکەرو کردار ڕونکراوەتەوە.

٤٢–ا– مِن نامەکەم برد. ب– من پارەیەکی زۆر م هەن. پ– ئازاد بۆ زانکۆ چوو Ø

i* i i j i j i i

نیشانەکانی ئەرگەتیڤیی یان بە مۆرفێمە، یاخود بە جێکەوتەی کەرەستەکانە. جوڵەی کلیتیکەکان، کە هەڵگری نیشانەی ئەرگەتیڤین، یەکێکە لەو کردە سینتاکسییانەی لە گواستنەوەی ڕستە لە دروستەی قووڵەوە بۆ دروستەی ڕوکەش جێبەجێدەکرێت‌و بەهۆی کلیتیکەکانەوە کەرەستەکان پێکەوە دەبەستێنرێنەوە. جگە لە کلیتیکەکان واژە گۆکەرەکانی وەك لاگرەکان‌ودۆخە شکاوەکان‌و ڕیزبوونی کەرەستەکان (بڕوانە (٢/١))، بە ئەرگەتیڤیی مۆرفۆلۆژی و، کرتاندن‌و لابردنی هەندێك فرێزوتیکەڵکردنیان، بە ئەرگەتیڤیی سینتاکسی دانراون[٦٨]. لە مۆرفۆسینتاکسیشدا کلیتیکەکان نوێنەری ئەمانن.

---

[66] بڕوانە: مزگێن عەبدولڕەحمان ئەحمەد (٢٠٠٦: ٥) و ڕوناك مەحمود عەلی (٢٠٠١).

[67] بڕوانە: وریا عومەر ئەمین(٢٠٠٤: ٢٦٩).

– لە کرمانجی خوارووداا ڕێکەوتن لە نێوان (بکەرو کردار)و(بکەروبەرکار) دایەو، لە کرمانجی سەروودا ڕێکەوتن لە نێوان (بەرکارو کردار)و(بکەر ئاوەڵناو) دا هەیە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە، وریا عومەر ئەمین(٢٠٠٤: ١٦٣_١٦٤).

* هێماکانی(i,j) لە زمانەوانیداو بە تایبەت لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، ئاماژە بۆ ئەو پێکهاتانەی ڕستە دەکەن، کە هەمان ئاماژەبەندییان هەیە، بۆیە هاوئاماژەبەندی یان هاونیشانەیی(Co_referential) لە زماندا دەنوێنن.(Crystal : 2003: 111). یان ئەو گواستنەوەیەی لە ڕێیەوە نیشانە تایبەتییەکانی بکەر بۆ کردارەکەی دەگوێزرێتەوە، ناوی هاونیشانەی لێنراوە(محەمەدی مەحوی(٢٠٠١: ١٦٣)).

[68] بڕوانە: مزگێن عەبدولڕەحمان ئەحمەد (٢٠٠٦ : ٣٦_٣٨).

٧. زمانی کوردی یەکێکە لە زمانە بکەرخراوەکان و بە زمانێکی لکاویش دانراوە. لەبەرئەوەی لەم زمانەدا مۆرفۆلۆژی و سینتاکس تێکەڵ بەیەك بوون، دروستەی مۆرفۆسینتاکسیش وەك دروستە سینتاکسیەکان چەشنێکی دەربڕاوەکانی ئاخێوەرانی پێکدەهێنێت. مۆدێلی ڕێزمانی کوردی پێڕەوێکە بۆ پەسنکردنی دروستە زمانییەکانی، وەك سینتاکس و مۆرفۆسینتاکس، لەڕێی پێڕەوێکی شیکاری شێوازبەندانەوەو بەهۆی ئەو توانستەی خودی ڕێزمانەکە پێکدەهێنێت، بەرهەمدەهێنرێت.

مۆرفۆسینتاکس کە نواندنی ڕستەیە بە مۆرفێم، یاخود بە کلیتیککردنی پۆلەڕەگەزییە سینتاکسیە خورتییەکانەومۆڕفۆسینتاکس، کە سینتاکسە بە مۆڕفێم و چوونەناویەك و تێکچڕژانی پێکهاتەکانی مۆڕفۆلۆژیی و سینتاکسی هێناوەتەئاراوە، ئەوەی بۆ مسۆگەرکردووین بە دوو پێڕەوو بە توخمی جیاوازو تاڕادەیەکی زۆر لە هاونرخیان بدوێین[٦٩] و کردەیەکە لە زماندا بەهۆی ئەدگارە سینتاکسیەکان و واتا مۆرفۆلۆژییەکانەوە دەنوێنرێن[٧٠]، بەشێکی سەرەکیی دروستەکانی مۆرفۆسینتاکس، کردارە ئاڵۆزەکان[*] پێکدەهێنن. لە داڕشتەی سینتاکسدا شوێنی مۆرفۆسینتاکسی دیاریکراوو سەقامگیر بۆ مۆرفێمەکان هەن[٧١]. لێکۆڵینەوەی مۆرفۆسینتاکس توێژینەوەیە لە پۆلەڕەگەزە ڕێزمانییەکان یان یەکە زمانیەکان، کە تایبەتمەندی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیان هەیە. بەواتایەکی تر، بریتییە لە لێکدانی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسیی یان دەستەیەك لە یاساکانە، کە یەکە زمانییەکان ڕێکدەخات، کە تایبەتمەندییەکانیان دەتوانرێت بەهۆی پێوەرە مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیەکانەوە دیاریبکرێت. کەواتە ((مۆرفۆسینتاکس پڕۆسەیەکە، کە تایبەتێتی سینتاکسی وشە فەرهەنگییەکان دەرەخسێنێت و بۆشاییەکانی پێکهاتەی فرێزو ڕستەکان بیرکارییانە لەڕێی گونجاندن و هاوتابوونی پێکهێنەرەکانییەوە پڕدەکاتەوەو تێگەیشتن دێنێتەئاراوە))[٧٢]. مۆرفۆسینتاکس پێکهاتەیەکی ئاڵۆزی تێکچڕژاوە، بە بەشداریکردنی مۆرفێمە وشەسازییەکان و مۆرفێمە ڕستەسازییەکان لە پێکهاتەیەکی ڕستەسازیدا کە بەهۆی پەیوەندیە سینتاکسیەکانەوە بەیەکترییەوە بەستراون. ئەم ڕستەیە ڕستەیەکی ناوکەوتوو لەناویەکدا شکاوە ناودەبردرێن[٧٣].

---

69 **بڕوانە: محەمەدی مەحویی (٢٠١١: ٣٨).**

70 **بڕوانە:**G.Trauth&K.Kazzazi(1996:316)

* **بۆ یاساکانی دروستەی مۆرفۆسینتاکسی فرێزی کرداریی بڕوانە: عەبدلجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٠: ٨٤– ٨٩).**

71 **بڕوانە: محەمەدی مەحویی (٢٠٠١: ٣٤٢) .**

72 **ئەبوبەکر عومەر قادر(٢٠٠٣: ٢٨).**

73 **بڕوانە: یارا قادر محەمەد (٢٠٠٨: ٣٠)**

لە ڕستەی زمانی کوردیدا دوو جێکەوتەی سینتاکسیو دوو جێکەوتەی مۆرفۆسینتاکسی هەیە، جێکەوتەی سینتاکس پێش کردارەو، جێکەوتەی مۆرفۆسینتاکس لەدوای کردارەوەیە(کرداری تێنەپەڕ)، یاخود لەناو دروستەی کردارەکەدایە لەسەر بنەمای ئەمە دەتوانین پێڕەوی ڕێسای دروستەی مۆرفۆسینتاکس لە زمانی کوردیدا(بردم، دەتانبەین) لە (٥)دا شێوازبەند بکەین، بڕوانە (٤٣، ٤٤).

5) R + t + M + Subj
6) t+obj+R+M+Subj

٤٣-ا- ئەوان خەوتن.

ب- (pro) خەوتن.

٤٤-ا- من نامەکەم برد.

ب-(pro) نامەکەم برد.

پ- بردم{(pro) + t + بردم+Ø}

٨. کرداری /دەمەوێت/ لە دروستەی مۆرفۆسینتاکسدا، وەك (٤٥) و ناوە ڕوداوەکانی /توانین، زانین، حەزکردن، هەوڵدان.../ لە دروستەی سینتاکسیدا دەردەکەونو، دروستەی ڕستەی سادەی ئاڵۆز بەرهەمدەهێنن، بڕوانە (٤٦).

٤٥- دەمەوێت، pro بخەوم. **ویستم، pro بخەوم.**

ڕانەبوردوو **ڕابوردوو**

٤٦- من هەوڵمدا بخەوم ⟵ من هەوڵی خەوتنم دا.

٩. سەبارەت بە گواستنەوەی فرێزی ناویی لەم چەشنە ڕستەیەدا، لەبەرئەوەی زمانەکەمان جێکەوتە چەسپاوەو گواستنەوەی پێکهاتەیەکیش، لەو جێکەوتەیەی، کە تیایەتی بۆ ئەو جێکەوتەی بۆی دەچێت بەپێی پرۆسەی هاونیشانەکردن بەئاکام دەگەیەنرێت، نادروستی واتایی ڕونادات،(٤٧).

٤٧-ا- من نامەکانم برد. **ب- نامەکان، من بردمـــن**

i j j i

هەرچی سەبارەت بە گواستنەوەیە لە بکەر نادیاردا، فۆڕمەکانی بکەرنادیار لە ڕەگی کردارو پاشگری بکەرنادیاری /ـر/ و مۆرفێمەکانی یان نیشانەکانی تاف /دە_/، /ـیّ/ ، /ا/، /ـە/ و /ـبوو/ دروستدەکرێن[٧٤].

کرداری بکەر نادیار لێکسیمێکی ناو فەرهەنگەو کردارێکی کاتو کەسدارەو دێتە ناو ئاستی قووڵی ڕستەو، ڕستەی بکەر نادیاری بەرهەمدەهێنێتو، کردارەکە ڕاستەوخۆ حوکمی بەرکاری ڕستەکەی دەکات. ((بەرکار دەبێتە بکەری ڕستەی نادیار، چونکە دیاریکەری پەیوەندی بکەرو کردارەو ئەمەش پەیوەندی قسەکەر بە دیاریکردنی ڕۆڵی کارا یان کارتێکراو بە کردەی کردارەکەوە دەردەخات))[٧٥]. بەپێی تیۆری بەخشینی ڕاستەوخۆی دۆخی ڕێزمانی بکەر، دەشێت هەر ڕەگەزێك لەگەڵ بەشی کرداردا هاوکەس بێت (لە کەسو ژمارەدا وەکیەکبن) ببێت بە بکەری بەشی کرداری بکەرنادیار. بەگشتی ئەم چەشنانەی بکەر نادیار جیاکراونەتەوە[٧٦]: (ا) بکەرنادیاریی ڕوودان (کردەو چالاکیی)(کارەکە کراوە). (ب) بکەرنادیاری بار/حاڵەت لە ئاوەڵناوی کراوو(شوشەکە شکاوە). (پ) بکەرنادیاری وەرگر(ئەوان کرانە دەرەوە).

١٠.لێڵی واتایی کە بەهۆی دروستەکانەوە بەرهەمدەهێنرێت، تایبەتمەندییەکی تری دەربڕاوو ڕستەکانە، دەکرێ بەجۆرێك لە جۆرەکانی پەیوەندی نێوان ڕستەو واتا دابنرێت[٧٧] ، دیاردەیەکە پەیوەندی سینتاکسو سیمانتیك دیاریدەکات. لێڵی، (Ambiguity) لە زماندا ئەوەیە ، کە دەربڕینێك زیاتر لە واتایەك ببەخشێت[٧٨]، چەمکی گشتی ئەم زاراوەیە ئاماژەدەرە بە وشەیەك یان ڕستەیەك، کە لە زانستی زماندا دەربڕی زیاتر لە واتایەك بێت[٧٩]، یاخود تایبەتمەندییەکی دەربڕینە، کە دەتوانرێت بە زیاتر لە ڕێگەیەك لێکدانەوەی بۆ بکرێت. زیاتر لەوەش دەتوانرێت پەسنکردنی زمانەوانی جۆراوجۆی زۆری لە فەرهەنگ، سیمانتیك، سینتاکسو ڕوکاری تریشدا بۆ دیارییبکرێت. بەم چەمکە لێڵی جیاوازە لە تەمومژیی (Vagueness)، لێڵی لە دەرەنجامی بەکارهێنانی لێکسیمی دیاریکراو یان دروستەی سینتاکسی دەربڕینە ئاڵۆزەکان دێتە ئاراوە. هەر لەمەیشەوە جیاکاری لەنێوان لێڵی فەرهەنگیی (فرەواتایی، پێکهاتەی هاودەنگ) و لێڵی سینتاکسی (فرە سینتاکسی)

---

[74] بڕوانە: محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٢١)و کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨، ٢٦ – ٢٧).

[75] فەرەیدون عەبدول بەرزنجی (٢٠٠٨: ٦٠_٦١).

[76] بڕوانە: محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٢٢٣).

[77] بڕوانە: تالیب حسەین عەلی (١٩٩٨: ٤٩)

[78] بڕوانە: وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٤: ٢٩٣)

[79] بڕوانە: D. Crystal (2003: 21-22)

کراوە[٨٠]، بەو واتایەوە، کە لێڵی لە فەرهەنگداو تەمومژی لە سینتاکس و مۆرفۆسینتاکسدا کاردەکات، لەیەکجیاکراونەتەوە (<<لێڵی>> مۆرفۆلۆژیی* و<< تەمومژیی>> سینتاکس دەگرێتەوەو هەبوونی زۆرتر پێکهاتەی بنەڕەت لەو یاسایانە پێکهاتووە، کە دروستە قووڵەکان بەرهەمدەهێنن، لەگەڵ ئەو یاسایانەی کە دروستە قووڵەکان دەگۆڕن و دەیانکەن بە دروستەی ڕوکەش ئەمانە پێکهاتەی سینتاکس دەگرنەوە[٨١]. لە یەك واتای کەرەستەو دانەکانی ناو فەرهەنگ (لیما) فرێزو ڕستەو دەربڕدراو دەبەخشێت[٨٢]، بڕوانە (٤٨).

٤٨- پەتاتە ——— پەتاتە (مۆرفۆلۆژی)
تۆ پەتات گرتووە. (سینتاکس)

هۆکاری دروستبوونی زیاتر لە لێکدانەوەیەك لای گوێگر یا خوێنەر بۆ دەربڕاوێك، کە لە سەرەنجامدا لێڵی واتایی بۆ دروست دەبێت، دەگەڕێتەوە بۆ هۆی فۆنۆلۆژیو فەرهەنگی (هاودەنگو فرەواتایی وشەکان و هۆی سینتاکسی هەبوونی وشەی فرەواتا، بوونی ئاوازی جیا لە ڕستەدا، هەبوونی دوو پەیوەندی جیا لەنێوان بەشەکانی ڕستە لە دروستەی قووڵو دروستەی ڕوکەشدا، جێگۆڕکێو هەڵواسینو گواستنەوەی فرێز)[٨٣]، ئەوەی ئاشکرایە واتای ڕستە لە دەربڕاوە داڕشتەییەکاندا وابەستەی واتای وشە پێکهێنەرەکانێتی ئیتر ئەو ڕستەیە بە وشە یاخود بە مۆرفیم (مۆرفۆسینتاکس) دەربڕابێت، بڕوانە (٤٩، ٥٠).

٤٩- من سەرم دەخورێت.
٥٠- من حەز لەو کارە دەکەمو سەرم لێی دەردەچێت.

لە/سەرخوراندن/ هوەیەو لە فەرهەنگدایەو >سەر-خوراندن< لە سینتاکسدایەو بۆ جیاکردنەوەی دیاردەی لەم چەشنە لە زمانی نوسیندا بە (جیا- نوسینی) بەشەکانی فەرهەنگو بەسەریەکەوە نوسینی بەشەکانی کرداری ئاڵۆز پێوەرە بۆئەوەی ئەم تەمومژییە

---

[80] بڕوانە:G.Trauth&K.Kazzazi(1996:19)

* وریا عومەر ئەمین دوو جۆری لێڵی دیاریکردووە، مۆرفۆلۆژیو سینتاکس، بڕوانە (وریا عومەر ئەمین ٢٠٠٤: ٢٩٣-٢٩٦).

[81] بڕوانە: محەمەدی مەحویی و نەرمین عومەر (٢٠٠٤: ١١)

[82] بڕوانە: محەمەدی مەحویی (٢٠٠٩: ١٢١)

[83] بڕوانە: وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٤: ٢٩٣)، تالیب حسەین عەلی (١٩٩٨: ٥٠) و محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩: ١٢١)

بڕەوێتەوە، هەروەك چۆن لە زمانی ئاخاوتندا بە قورسایی خستنەسەرو وەستانو هێزو ئاوازە دەتوانێت لێڵیو تەمومژی ڕوونبکاتەوە، بڕوانە (٥١).

٥١-أ- {خانوو دوکانی} نوێم کڕی.

ب- خانوو {دوکانی نوێم} کڕی.

دیاردەی کرتاندن (ellipsis) لە زماندا سەرچاوەیەکی تری پەیدابوونی لێڵیە[٨٤]، وەك (٥٢):

٥٢- پیاوەکە سەگەکەی خۆشتردەوێت زیاتر لە منداڵەکانی. {زیاتر لە خۆشەویستی منداڵەکانی بۆ سەگەکە}یان{زیاتر لە خۆشەویستی ئەم بۆ منداڵەکانی}.

١/٤-١-٢) یاساکانی دروستەی ڕستەی سادە

١- کرداری تێپەڕی دوو هێزی $N^{=}_1 + N^{=}_2 + V$

٢- کرداری تێنەپەڕ $N^{=}_1 + V$

٣- کرداری تێپەڕی سێ هێزی (بوونی فرێزی پێشناوی) $N^{=}_1 + N^{=}_2 + PP + V$

$N^{=}_1 + N^{=}_2 + V + PP$

٤- بەشە بکەری لێکدراو لە ڕستەی سادەدا $Comp.\ S^e + V^e$

٥- بەشە کرداری لێکدراو لە ڕستەی سادەدا $S^e + Comp.\ V^e$

٦- ئەرگەتیڤی لە ڕستەی سادەدا (کردارەکە ڕابوردووی تێپەڕ بێت) $N^{=e}_1 + N^{=e}_2 + V$

کرداری ڕانەبوردووی تێپەڕ $N^{=e}_1 + N^{=}_2 + V^e$

کرداری ڕانەبوردووی تێنەپەڕ $N^{=e}_1 + V^e$

کرداری ئێستای کرداریی هەبوون $N^{=e}_1 + N^{=ee}_2 + V^e$

کرداری ڕابوردووی تێپەڕ بێت, کە هەر پۆلەڕەگەزێك جێکەوتەی بەرکار دەگرێتەوە. $N^{=e}_1 + X^{=e} + V$

٧- مۆرفۆسینتاکسی ڕستەی سادە بەم یاسایانە شێوازبەند کراوە:

(کرداری تێپەڕ) R + t + As + Sub + obj

(کرداری تێنەپەڕ) R + t + As + Sub

As + Sub + (تێپەڕ) R + t + obj

As + Sub + (تێپەڕ) R + t + obj + As

As + (تێنەپەڕ) R + t + Sub

[٨٤] بڕوانە: R.Quirk & S.Greenbaum & G.Leech & J.Svartvik (1987: 1132).

t + obj + (تێپەڕ) R + As + Sub

٨- دروستەی ڕستەی سادەی ئاڵۆز(ڕستەی فرە ڕستیلەیی).

١/٤-٢) دروستەی ڕستەی ئاوێتە[٨٥]

دروستەی ڕستەی لێکدراو: ئەم جۆرانە دەگرنەوە:

١) دروستەی ڕستەی تەکخراو (Coordinate Sentence)

ڕستەی تەکخراوی زمانی کوردیی لە چوونە تەکیەکی ئەو ڕستەو ڕستیلانە (بە هەموو ئەدگارو تایبەتمەندییەکانیانەوە) دروستدەبێت، کە لە (پاری پێشوودا ئاماژەیان پێدرا). لەم چەشنە ڕستەیەدا مەرجی هاوسەنگیی لەڕێی تافی ڕستەو ڕستیلە تەکخراوەکانەوە ڕووندەبێتەوە. دروستەی ڕستەی تەکخراو پەیوەستکردنی دوو ڕستە یان دوو ڕستیلەو بەهۆی مۆرفێمی خستنەتەکی /و/ ەوە دروستدەبێت، بە بەشی یەکەمەوە پەیوەستە. هەر بەهۆی ئەم مۆرفێمەوە دەتوانرێت دروستەی ڕستە فراوانبکرێت، لەم جۆرە ڕستانەدا، جێناوی بکەریی ڕستەی دووهەم، هەر کاتێك هەمان نیشانەی هەبوو، ئەوا بەخورتیی دەکرێتە (pro).

٢) ڕستەی لێکدراو (Compound Sentence)

بەهۆی مۆرفێمی لێکدانی /بەڵام، یان،.../ ڕستەی لێکدراوی ئەنجامدارو پێچەوانەیی و پرسیاری بەرهەمدەهێنرێت.

٣) بۆ دروستەی ڕستەی ئاڵۆزیش، لە زماندا ڕستەکان بە دروستەی ڕوکەشی جیاجیا دەردەبڕێت، لەهەمان کاتدا، دەشێت هەر ئەو ڕستانە خاوەن یەك دروستەی قوڵبن. هۆی بوونی ئەم دیاردەیە دەگەڕێتەوە بۆ:

١- چەشنی کردار: وەك لە دروستەی کردار دا تاف حومکی دۆخی ڕێزمانیی فرێزی ناویی بکەرو ڕەگی کرداریش حوکمی دۆخی ڕێزمانی بەرکار دەکات، کە بەپێی بە بڕشتییو جۆروهێزو سروشتی کردار ژمارەی جێکەوتەکان دیاریدەکرێن. کردار سفر-هێزیی >زستان ساردە<، کردار هەیە یەك هێزییە /کەوتن/ یان بە بڕشتییەکەی دوو هێزییە، وەك>گرتن، بردن، خواردن<، جۆری تری بە بڕشتی کردار سێ هێزییە، وەك>پێدان، بۆهێنان<، ئەمانە لەگەڵ ئەوەی دۆخی ڕێزمانیی خستنەسەر بەیەکەم بەرکاری ڕاستەوخۆی کردار دەبەخشن، دۆخی

---

[85] بڕوانە: عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٩) و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا ئاماژەیان پێدراوە.

ڕێزمانیی خستنەپاڵیش بە دووهەم بەرکاری ڕاستەوخۆیان دەدەن. لە زمانی کوردییدا ئەو دۆخەی خستنەپاڵ لەفۆڕمی فرێزی پێشناوییدا دەردەکەوێت، بۆیە ئەم چەشنە بەرکارە بە دووهەم بەرکاری ڕاستەوخۆ دادەنرێت و لەو کردارانە جیادەکرێنەوە، (ا) کە داوای فرێزی پێشناویی دەکەن و (ب) لە فرێزی پێشناوی سەرپشکییش جیاوازن. لە ڕووی سروشتی کرداریشەوە، بۆ نموونە، کرداری <گوتن>، <بردن> هەردووکیان تێپەڕن، <گوتن> نیشانەی {+ گێڕانەوەی}[86] هەیە، <بردن> نیشانەی {_ گێڕانەوەی} هەیە.

٢- چەشنی ڕستیلە: بۆیە ڕستیلە بە سەربەخۆیی ڕونادەن و دەرناکەون، چونکە یان تافیان نیە یان تافیان چالاك نییە. بۆ چالاکبوونی تافیان ئەمانە لەناو ڕستەی تردا دەشکێنەوە، وەك ڕستیلەی ئارەزوو هەڵسوکەوتی کردارە تێپەڕەکان دەکەن و ڕستە بەدوای خۆیاندا بەرهەمدەهێنن و دەیانکەنە وابەستەی خۆیان(بڕوانە (٥٣)).

٥٣- ڤالان بخەوێت، pro باشە.

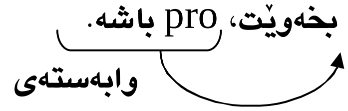

ڕستیلەی بکەرنادیار، کە جۆرێکی تری ڕستیلەیە، لە هەندێك کرداریی ناویی، وەك {کردن، توانین، زانین} دروستەکانیان دادەڕێژرێت و لە ڕستەی تردا دەشکێنەوە (بڕوانە (٥٤).

٥٤- دەکرێت، بڕۆین.

ناوی کرداری {گریمانەکردن}، کە جۆری ڕستیلەی گریمانەیی دەهێنێتە بەرهەم، بەتەنها بەکارناهێنرێت. ئەم پۆلەڕگەزە داوای جێکەوتەیەکی تر دەکات و بەمەش ڕستەی ئاڵۆز دێتە ئاراوە(بڕوانە (٥٥)).

٥٥- گریمان، ڤالان ئەمڕۆ نەخۆش بوو،...

٣- چەشنی پۆلەڕەگەزیی: ئەو فرێزە ناویی و دیارییخەرانەن، کە لەگەڵ ناوەکانی (پاش، دوای، پێش،...) دەچنە ناو دروستەی ڕستەکانەوەو ڕستیلەی تر بەدوای خۆیاندا دێنن. جگە لەو ناوانە، وشەکانی /هێشتا، دیسان، خۆزگە، ڕەنگە، هەمیشە.../ جۆرێکی تری ئاوەڵکردارن و دەتوانن بەهەموو کەرەستەکانی ڕستەدا هەڵبواسرێن و واتای سینتاکسی جیاوازیش بەرهەم بهێنن، (بڕوانە (٥٦)).

[86] بڕوانە: عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٩: ٨٥).

٥٦– دوای ئەوەی ڕۆیشتم، ڤالان خەوت.

جگە لەوانەیش، دەربڕاوە ئاوەڵکردارییەکانی /کاتێك کە، کە، هەتا– تا/ لەگەڵ ڕستەو ڕستیلەکاندا پرۆژەیەك بەرهەمدەهێنن (بڕوانە (٥٧)).

٥٧– هەتا من هاتمەوە، ڤالان خەوتبوو.

واژەگۆکەرەکانی /ئەگەر– مەگەر، بۆیە– هەتا، نەك– بەڵکو، هەرچەندە– کەچی، لەبەرئەوە– چونکە، نە– نە،.../ پێکهێنەری دروستەی ڕستەی ئاوێتەن، وەك.

٥٨– ئەگەر لە ماڵ بوون، دێین.
٥٩– بۆیە هاتم، هەتا یارمەتیت بدەم.
٦٠– هەرچەندە هەوڵی زۆری دا، کەچی دەرنەچوو.

٤– ڕستەی سەرجێناوی (Relative Clause)

ڕستەی سەرجێناوی ڕستەیەکی ناسەربەخۆی شکاوەی ناو ڕستەیەکی دیکەیە، کە دەکرێت جێکەوتەی بکـەریی (.Nom) یان جێکەوتەی بەرکاریی (.acco) بگرێت. دەگونجێت مۆرفێمی /–ی/ و /کە/ ڕۆڵی خستنەپاڵ ببینن لەم جۆرە ڕستەیەدا. دروستەکانی بریتیین لە[87]:

ا. ئەو _ ناو_ەی <ئەو پیاوەی>.
ب. ناو_ئەکەی <پیاوەکەی>.
پ. ناو_ ێك <پیاوێك >.
ت. هەر_ ناو_ێك <هەر پیاوێك>، بڕوانە (٦١، ٦٢).

٦١– ئەو کچەی بینیت، pro خوشکمە.
٦٢– ئەو کچەی، کە تۆ بینیت، (pro) خوشکمە.

[87] بڕوانە: محەمەدی مەحویی (٢٠٠١: ٢٤٦_ ٢٥٩).

١/٤-٢-١) دروستەی ڕستەی لێکدراوی ئاڵۆز

بریتییە لە شکاندنەوەی ڕستەی تەکخراو و ڕستەی سادە یان ڕستەی لێکدراو، یان ڕستیلە دەستپێکەکان لەناو ڕستیلەی ڕستە ئاڵۆزەکاندا،وەك:

٦٣- ویستم نان بخۆم و بخەوم.

٦٤- چووبوو کاربکات، کەچی نەیتوانیبوو.

٦٥- لەماڵ نەبوومایە باشتربوو.

یاساکانی دروستەی ڕستەی ئاوێتە

١- ڕستەی تەکخراوی هاوتافی $S_1 + Conj + S_1$

$S_2 + Conj + S_2$

ڕانەبوردوو ڕانەبوردوو

٢- ڕستەی لێکدراوی تاف جیا $S_1 + Conj + S_1$

ڕابوردوو ڕانەبوردوو

٣- ڕستەی ئاڵۆز $S_1 + Comp + S_1$

٤- ڕستەی سەرجێناویی $Dem + N /Art + N + S$

١/٤-٣) دروستەی زانیاری

دروستەی زانیاری (تۆپیك/سەرتۆپ، فۆکس/تیشکۆ)، بەپێی کۆکبوونی زۆرێك لە ڕێبازەکان، بەشێك لە سیمانتیك و پراگماتیکی فرێزەکانی ڕستەیەك لە زاراوەی دروستەی زانیاریدا ڕێکخراوە[88]، کە پێویستە جیاکاری لەنێوان فۆکس/ناواخنی واتایی، تۆپیك/کۆمێنت، زانیاری کۆن/نوێ بکرێت.

ڕستە یان دەربڕاو، بەپێی دروستەی زانیاری چەمکی بە جفرەکردنی زمانەوانی وەك فۆکس بەبەراورد لەگەڵ تۆپیك[89]لە سێ بەش پێکهاتووە: (ا) تۆپیك/سەرتۆپ (Topic): ئەو بابەتەیە قسەی لە سەر دەکرێت و بە هۆیەوە مەبەستی ڕستەو دەربڕاو دەزانرێت. یان دەگوترێت، چەمکی ناواخنی واتایی(گۆڕینی فۆکس بەهۆی گۆڕاوێکەوە دیاریکەری ناواخنی واتاییە) دەگەیەنێت. ئەو زانیارییە کرۆکیەیە، کە لە پێڕەوی پێڕاگەیاندندا لەلایەن

---

[88] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:412).

[89] بڕوانە: K.Schwabe & S.Winkler (2007: 6).

قسەکەرەوە بە مەبەست(گرنگ) بەکاردەهێنرێت[٩٠] یان فرێزێکە کرۆکی ئاوازوقورسایی دەکەوێتە سەری.

(ب) کۆمێنت (comment) / فۆکس/تیشکۆ(focuse): بە سیمانتیکی ئاماژە بەو بەشەی دەربڕین دەدات، کە زانیاری نوێ لەخۆ دەگرێت. بە سینتاکسیش ئارگومێنت– داواکەرە، یان ئەو بەشەی تری ڕستەیە، کە زانیاریی زیاتر دەربارەی تۆپیك دەخاتەڕوو، واتە تۆپیك لە ڕستە جیابکرێتەوە ئەوەی مایەوە بە پاشماوەی ئەو دادەنرێت و پێیدەگوترێت کۆمێنت(چی دەوترێت دەربارەی تۆپیك)[٩١].

فۆکس و ناواخنی واتایی لە(١) دا نوێنراوە:

١) ا. فۆکس: ($Fn_{......}F_1$) لە S دا دەناسرێتەوە بەهۆی شوێنی دەربڕینەوە/شوێنی دانانی هێزەوە accent location .

ب. ناواخنی واتایی: وەرگرتنی S و(F_1......Fn) ەکەی ، لەباتی هەر (F_1) لە S دا گۆڕاوێکی X_1 بێت. (بڕوانە(٦٦)).

٦٦) **گوڵەکە**، نازدار لێیکردەوە.

(پ) باسمەند (Topicalization)[٩٢]: یاساکانی گواستنەوەوجۆری ئەو ڕستەیە(ڕستەی باسمەند) دەگەیەنێت، کە لە ئاکامی ئەو یاسایانەوە بەرهەمدەهێنرێن.

دروستەی زانیاری گرنگی بە ڕۆڵی ڕستەیەك (ئاخاوتن) لەلای قسەکەرو گوێگرو لێکەوتەکەی (لێکەوتەکان) دەدات، کە قسەکەر مەبەستێتی لە چوارچێوەی ئەو ڕستەیەی کە دەریدەبڕێت، چ زانیاریەك بە گوێگر بدات. نموونەی (٦٧) ئەمە زیاتر ڕوندەکاتەوە:

٦٧– ق: **کێ** باخەکەی کێڵا؟

گ: **باخەوانەکە** باخەکەی کێڵا.

لە(٦٧) دا (باخەوانەکە) وەك کەرەستەیەکی دیار لە ڕستەکەدا هێزی خراوەتەسەر پەیکاڵی پرسیارەکەی (ق)ە. ئەو نموونەی (٦٧) کە پرسیارو وەڵامە، پێکەوە ئاماژە بە ناواخنی واتایی گشتی دەدەن و ئەو فرێزانەش کە هێزیان لەسەرە (گەورەکراون) بە تۆپیك دانراون.

بنەمای بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا ڕستەی تۆپیکییە. دروستەی ڕستەی تۆپیك/سەرتۆپیش لە سیمانتیك و ڕێزماندا وەك جێگرەوەیەکی دروستەی

---

[٩٠] بڕوانە: D.Crystal(2003: 183).

[٩١] بڕوانە: D.Crystal(2003: 84). & G.Trauth&K.Kazzazi(1996:82,487).

[٩٢] بڕوانە: کاروان عومەر قادر(٢٠٠٨: ١٥).

سینتاکسی چاولێکەری ڕستە (بکەرو بەشەکردار) بەکارهێنراوە[٩٣]. لەمەوە دروستەی سینتاکسیی و سیمانتیکی ڕستەی سەرتۆپی/تۆپیکی دروستەیەکی جیاو سەربەخۆی هەیە. لەم دروستەیەدا، ڕستە بۆ (تۆپیك و کۆمێنت) پۆلێنکراوە. تۆپیك پێکهاتەیەکی گرنگەوئەو بەشەی ڕستەیە، یا ئەو پێکهاتەیە (کەس، یان شت، یان...تاد)، کە لەڕێیەوە دەزانرێت ئەو ڕستەیە دەربارەی چییەو کە بەگشتی مەبەستی ڕستەکەیە. یاخود لەوە دەکۆڵێتەوە کە (ڕستەکە دەربارەی چیە)؟ وردتریش ئەوەیە، کە سەرنجی گوێگر ڕابکێشێت بۆ ئەو یەکەیەی، کە هەندێك زانیاریی نوێ دەربارەی پێشکەشکراوە، کەرەستەکانی جێناوە ئەنافۆرەکان و جێناوی بکەری بەشێکن لە تۆپیك. لەم ڕوانگەیەوە چەمکی تۆپیك هەموو ئەو چەشنە کەرەستانە دەگرنەوە، لەسەرەتای ڕستەدا دێن. چەشنەکانی تۆپیکی سەرەکی(س.س) و تۆپیکی لاوەکی(س.ل) و تۆپیکی هێنراوە پێشەوە (س.ه) لە دروستەی بنەڕەتی ڕستەی تۆپیکی یەك و دوو... دەستنیشانکراون[٩٤]. چەمکی تۆپیکیش دابەشکراوە بۆ:[٩٥] (أ) تۆپیکی بەردەوامیی: وەك جێناوێکی ئەنافۆری تۆپیك بێت، ئەوا تۆپیکی بەردەوامە. (ب) تۆپیکی نوێ.

دەربڕینی ئاسایی تۆپیك وەك NP بکەرییە، دروستەی زانیاری ئاسایی ڕستەی دابەشکردووە بۆ: تۆپیك(بکەرو کۆمێنت)، فرێزی کرداری یان ئارگومێنت داواکەر پێکهاتووە.

فۆکس (بابەتێکی سایکۆلۆژییە، زاراوەیەکە ناوەڕۆکی زانیاریی ڕستەیەك دەگەیەنێت)[٩٦] و کۆمێنت (Comment/Focus) یش، ئەو بەشەی تری ڕستەیە، کە زانیاریی زیاتر دەربارەی تۆپیك دەردەبڕێت. زاراوەی کۆمێنت هەموو ئەو کەرەستانە دەگرێتەوە، کە لە بەشی کرداری ڕستەدان کرداری بەشی کۆمێنتیش وەك پرۆسەیەك سەیردەکرێت(بڕوانە (٦٨، ٦٩)).

٦٨- ڤالان هات.

تۆپیکی سەرەکی کۆمێنت

٦٩- ڤالان نان دەخوات.

{ت.س ڤالان} {ك {ت.ل نان} {پ دەخوات}}}.

{ت.ه نان} {ت.س ڤالان} {ك {ت.ل t} پ دەیخوات}}}.

---

[٩٣] بڕوانە:.(D. Crystal (2003:468

[٩٤] لە کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨: ٤٩ – ٥٦)دا بە وردیو درێژیی ئاماژەی پێداوە.

[٩٥] بڕوانە:.(R. Jackendoff (2009:412

[٩٦] بڕوانە: (I.Comorovski & K.V.Heusinger (2007: 133) & G.Trauth&K.Kazzazi(1996:167.

گۆکردنی پێڕاگەیاندنی فۆکس دیاریکەری ئەو چەشنەی زانیاریە لە ڕستەدا، کە نوێیە بۆ گوێگر، بەواتا هەموو ڕستەیەك دەبێت فۆکسی هەبێت. گۆکردنی و ناواخنی واتایش پەیوەندکردنی زانیارییە نوێیەکەیە لەگەڵ زانینی گوێگردا.

کردەی باسمەندیش یاساکانی گواستنەوەی پێکهاتەیەکە بۆ سەرەتای ڕستەو جۆری ئەو ڕستەیە دەگرێتەوە، بەرهەمیدەهێنێت. بنەمای بەرهەمهێنانی ئەم جۆرە ڕستەیە لای ئاخێوەر، هەروەك لە (٣/١)دا ئاماژەی پێدرا، بەهەمان ڕێگە بەرجەستەدەبێت. (بڕوانە هێڵکاریی دروستەی زانیاریی لە (١-٥)دا).

هێڵکاری (١-٥)

دروستەی ڕستەی باسمەند بەم یاسایە ئەزمونبەندکراوە[٩٧].

{Y-t-X} NP ⟵ {Y-NP-X}

لە هەموو ئەو مۆدێلانەی بۆ دیاریکردنو پەسنکردنی سینتاکس لەم بەشەدا خراونەتەڕوو، ئامانجومەبەستی سەرەکیی لەمەدا دەستنیشانکردنی سیمانتیکە. بەو پێیەی زمان بۆ پێڕاگەیاندنی بیرەو سیمانتیك لەلایەن زانایانو زمانەوانانەوە بە ڕێکخراوەیەکی ئەو بیرانەیە دانراوە. هەر لەمەشەوە دروستەو زانیاری سینتاکسیی بە دیاریکەری تایبەتێتی زمانیی وپەسنکردنو دەستنیشانکەری سیمانتیك ناسێنراوە. بەهۆی سینتاکسەوە (دەنگو وشەو ڕستە)، سیمانتیك (بیرەکان) بۆ دەربڕاوی ئاشکرا دەگۆڕێن.

[97] بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر یاساکانی دروستەی ڕستەی باسمەند، بڕوانە: کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨).

بەشی دووهەم:

بنەماکانی دروستەی سیمانتیکیی

١/٢) ڕێزمان و سیمانتیك

ڕێزمان دەستەیەك یاسای پەیوەستدارە، كە ئاستەكان پێكەوە دەبەستێتەوە[٩٨]. ڕێزمان گشتگیرەو ڕێكخراوەیەكی سێ لایەنەیە، كە فۆنۆلۆژی (دروستەی فۆنۆلۆژی دەنگەكان بە جفرە دەكات) و سینتاكس[*] و سیمانتیك (دروستەی چەمكی واتا بە جفرە دەكات) دەگرێتەوە، وەك لە (٢-١)دا خراوەتە ڕوو[٩٩]:

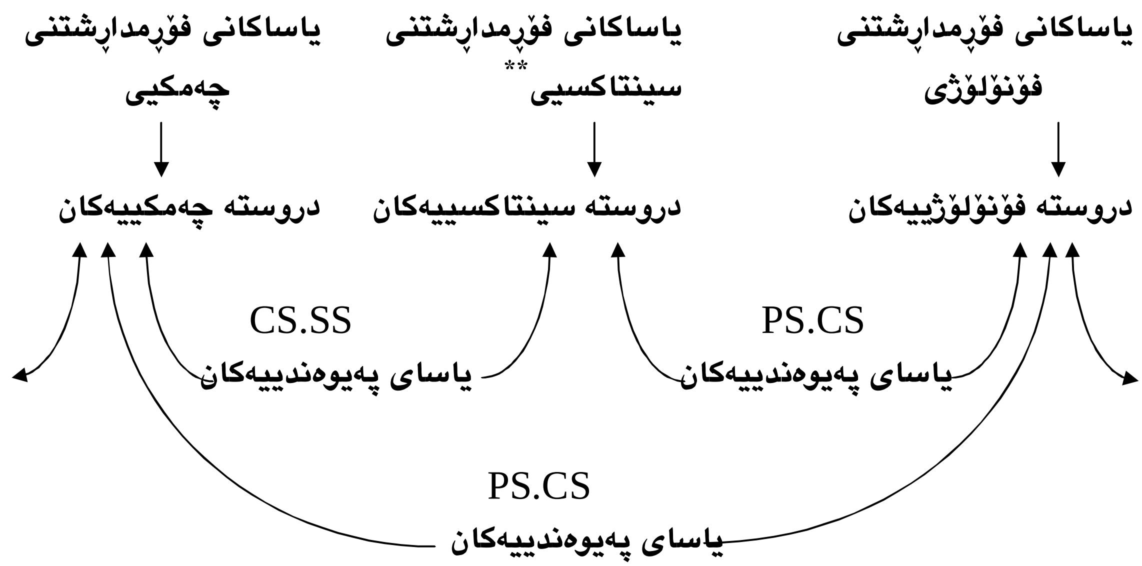

هێڵكاری ژمارە (٢-١)

مەبەست لە نەخشە ئەندازەی ڕێزمانیی یان دروستەی ڕێزمانیی داڕشتنەوەی ڕێزمانە بۆ جۆرەكانی یاساو دیاریكردنی تایبەتمەندیی و ڕوكاری یاساكان، كە لە چۆنێتی كارلێك و پەیوەندكردنی جۆروچەشنە جیاوازەكان لەگەڵ یەكتردا بەرپرسیارن، چونكە

---

[98] R. Jackendoff (1991:17).

[*] دروستەی سینتاكسی وەك (وێستگەی ڕێگا) لەنێوان ئەم دوو دروستەیەدا ڕۆڵ دەبینێت. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەمە بڕوانە (A. Radford: 2006). & R. M. Dixon (2005:6).

[99] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:125).

[**] سینتاكس لە هێڵكارییەكەدا چەقی گرتووە، ئەمەش لەسەر ئەو بنەمایەی كە هەرچی تایبەتمەندیو ڕوكاری فۆنۆلۆژیو تەنانەت سیمانتیكیشە لە دروستەی سینتاكسدا دەردەكەوێت و بەدیدەكرێت. هەر ئەم دیدگەیەشە لای Chomsky كە سینتاكسی بە كرۆكی تیۆرەكانی داناوە، بە پێچەوانەی بۆچوونی Chomsky و لایەنگرانییەوە، بەرهەڵستكارانی سیمانتیك بە سەرچاوە دادەنێن و هەرچی سینتاكس و فۆنۆلۆژییە لە خزمەت دەربڕینی واتادایە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. محەمەدی مەحوی (٢٠١٠) و تالیب حسین عەلی (١٩٩٨)، R. Jackendoff (2009) & D. Steinberg (1999) & (A. Radford: 2006).

هەریەك لەو یاسایانە لە دیاریکردنی ڕوکاری تایبەتی ئاستەکانی نواندن بەرپرسیارەو بریتین لە: دروستەی فۆنۆلۆژیوسینتاکسوسیمانتیك[*].

هەر وەك لە هێڵکارییەکەدا دیارە، سیمانتیك وەك پێڕەوێکی بەرهەمهێنانی سەربەخۆ، پەیوەستە لەگەڵ سینتاکس. لە ڕێی ئەو یاسایانەی چۆنێتی پەیوەست بوونیان پێکەوە دیاردەکەون. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە سیمانتیك هەڵنەگوێزراوە لە سینتاکسەوەو خۆی ئاستێکی تەواو جیایەو دروستەو بنەماو یاساو ڕێسای تایبەت بەخۆی هەیە. بەهۆی سینتاکسو فۆنۆلۆژییەوەیە، کە بیرەکان(سیمانتیك) بۆ دەربڕاوی ئاشکرا (ئاخاوتن) دەگۆڕێن.

لە بەشی یەکەمدا پەیوەندیە ڕێزمانیەکان خرایەڕوو، کە گۆکردنی ڕێزمانی یان گۆکردنی سینتاکسیشیان پێدەگوترێت بریتین لە پەیوەندی ڕێزمانیی نێوان پێکهاتە سینتاکسیەکان، کە لەناو ڕستەدا وەریدەگرن/هەڵیدەگرن، کە بەهۆی جێکەوتە سینتاکسیەکانی پێکهاتە تایبەتەکانەوە دیاریدەکرێن وەك (بکەر، بەرکار و بەرکاری ناڕاستەوخۆ..)[100]. بە واتایەکی تر، زمان لە وشەو ڕێزمان (مامەڵە لەگەڵ دروستەی وشەو ئەو ڕێگایانە دەکات، کە وشەکان دەخاتە تەك یەك) پێکهاتووە. ((بنەڕەتو بنەمای وشەو ڕێزمانیش سیمانتیکە))[101]. هەر وشەیەك دوو جۆر واتای بۆ دیاریکراوە: واتای ئاماژەبەندیی (پەیوەندی ئاماژەبەندیی بە مۆرفیمە پرواتاکان دیاریکراون– reference)[102] یان هەموو دانەیەکی فەرهەنگیی دیاریکراو ئاماژەیە بۆ شتو تایبەتێتی لە دەرەوەی زمانو ئەو جۆرە واتایەیە، کە ئاماژە بەو کەرەستانە دەدات کە لە جیهاندا هەیە، وەك ناوەکان بۆ ناولێنانی شتەکانە . بۆ جۆری دووهەمیان وەها دانراوە، کە وشە پەیوەندی واتا گەلیی هەبێت (Sense)[**]، بەواتا دیاریکەری پەیوەندی سیمانتیکی وشەیە لەگەڵ کەرەستەکانی ترداو شازاراوەیەکە بۆ گشت ئەو پەیوەندیانەی کە لەنێوان ناوەڕۆکی دەربڕینەکان (وشە، ڕستە)ی زمانە سروشتییەکاندا هەن. ((واتای فەرهەنگی هەر کەرەستەیەك بەشێکە لە واتاکەی لە ڕستەدا))[103]، واتە ئەو

---

[*] ئەوەشمان بیر نەچێت، کە هەریەك لەم ئاستانە لە کۆی کۆمەڵێك ئاستی نادیاری وردترپێکهاتووە، بۆ نموونە ئاستی نادیاری وەك (دروستەی گۆکردن، کرتاندن، ....) لە سینتاکسدا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: & Culicover(2005:23) P. W. R.Jackendoff(2005:14).

[100] بڕوانە: F.katamba (1993: 262).

[101] R. M. Dixon (2005:6).

[102] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم جۆرەی واتا، بڕوانە R. M. Dixon (2005) و G.Trauth&K.Kazzazi(1996:400).

[**] بێ خاڵ عەبدوڵلا سەعید (١٩٨٩) و عەبدولواحید موشیر (٢٠١٠) پەیوەندی شوێنیان بەرامبەر بەم زاراوەیە داناوە. پەیوەست بەم بابەتەوە بڕوانە G.Trauth&K.Kazzazi (1996:427)& K.Malmkjaer(1995:527).

[103] بێ خاڵ عەبدوڵلا سەعید (١٩٨٩: ٧٤).

وشـــەیە چ جێکەوتەیـــەکی لـــە ڕســـتەدا پڕکردۆتـــەوەو چ جـــۆرە پەیوەندییـــەکی لەگـــەڵ کەرەستەکانی تردا هەیە گرنگەو لە دیاریکردنی واتاکەیدا بە گشتی ڕۆڵدەبینێت. پەیوەندی واتاگـــەلیش یـــان بـــەهۆی پەیوەنـــدی جێنـــشینییەوەیە[١٠٤] (پۆلەڕەگـــەزی ســـتونیی (paradigmatic)[١٠٥]) بریتیە لە پێکەوە بوونی چەپکە نیشانەکانی هێمایەك یان هێماکان، کە توخمە پێکهێنەرەکانی دەتوانن لەو جێکەوتەیەدا لەبری یەکتری دابنرێنو بگۆڕدرێنەوە یـــان بـــەهۆی پەیوەنـــدی تەکنـــشینی یـــان پۆلەڕەگـــەزی ئاســـۆیی یـــان (پێکهێنراوێکـــی سینتاکسییەوەیە) ((Syntagmatic)[١٠٦]، ((هێماکـان لـە ڕێـچکەی گوتنـدا بـەدوای یـەکتردا دێنو بەشێك لەو بەهایەی، کە هێماکە هەیەتی، لەوەوە وەریگرتووە کە بەدوای هێمای تردا دێـت))[١٠٧] بەرجەسـتە دەبێـت. بەگـشتی پەیوەندییـە سـیمانتیکییەکان دەبنـە بنـەما بـۆ دیـاریکردنی دروسـتەی سیمانتیکی کەرەسـتەکان. وەك دیـاریکردنی دیـاردە یـان نیـشانەی لێکسیمییەکانی {دژواتایی و هاوبێژیی و فرەواتایی...}.

سیمانتیك هەر بەو ڕێگایانە پێکەوە دەبەسترێنەوە، کە وشەکان بەهۆیانەوە لێکدەدرێن[١٠٨] و فرێـزو دەسـتەواژەو ڕسـتیلەو ڕسـتەکان پێکـدەهێننو بـە گـۆڕانی ڕێکخـستنی سینتاکـسیی کەرەسـتەکان لـە لێکدراوەکانـدا واتاکـانیش دەگـۆڕێن. ئـەم بنـەمای واتـا کەرتکردنـە تـەواو جووتە لەگەڵ بنەمای شیکردنەوەی ڕستە بۆ پێکهێنە ڕێزمانییەکان، کە لە کەرتی بچووکەوە دەمانگەیەنێتە دانە ڕێزمانییە گەورەکان یان بە پێچەوانەوە[١٠٩]، وەك (١، ٢):

١- ئالان ڤالانی خست.

٢- ڤالان ئالانی خست.

هـەر لـەم ڕوانگەیـەوە پێویـستە لـە سـیمانتیکی ڕسـتەو وشـەو دەربڕاوەکـان بکۆڵینـەوە، دروسـتەو یاساو ڕێـساکانیان ماتماتیکیانـە بخەینـەڕوو، ئـەوەیش سـەرەتا بـە دیـاریکردنی پێکهاتەی سیمانتیکییان دەبێت.

---

[104] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە، (ساجدە عەبدوڵڵا فەرهادی:٢٠٠٢: ١٠).

[105] بڕوانە: .G.Trauth&K.Kazzazi(1996:346)

[106] بڕوانە:.G.Trauth&K.Kazzazi(1996:472)

[107] بڕوانە: بێ خاڵ عەبدوڵڵا سەعید (١٩٨٩: ٤٤).

[108] بڕوانە: .R. M. Dixon (2005:7)

[109] بڕوانە: بێ خاڵ عەبدوڵڵا سەعید (١٩٨٩: ١٤).

٢/٢) کەرەستەو پێکهاتەی سیمانتیکیی*

پرسی ڕێککەوتنی پەیوەندیی > دەنگو واتا < لە زماندا یەکێکە لەوباس وخواسە گرنگو ئاڵۆزەی زمانەوانیی هاوچەرخ سەرقاڵێتیی. لەم پێناوەدا لێکۆڵینەوەی جیاجیا بەپێی ڕێبازە جۆراوجۆرەکان ، کە هەموویان لە سیمانتیکەوە سەرچاوەیان گرتووە، هاتوونەتە ئاراوە.

Chomsky **پێکهاتەی سیمانتیکیی** (Semantic Component) **بە پێکهاتەی کۆتایی لەڕێزماندا دیاریکردووە. ئەمە بەستنەوەی سیمانتیکە بە ڕێزمانەوەو مەبەست لێی دیاریکردنی سنووری واتایە بە توانستی زمانییەوەو ئەو لایەنانەی واتایش وەك : (مەبەستی قسەکەر، دەوروبەرو...)، کە لە چالاکیو توانای زمانییەوە وەردەگیرێن. ڕەنگڕێژیی نەخشەی بنەڕەتیی ئەمە لە پەرەپێدانی ئەوکارەوەبوو بڕوانە(١/٣)، کە** (Katz&Fodor_1963) **دەستیانپێکردبوو**[110]**. بەپێی ئەم لێکدانەوەیە، گۆکردنی پێکهاتەی سیمانتیکیی، لێکدانەوەی سیمانتیکیی دروستەی قووڵمان بۆ فەراهەمدێنێت، چونکە کارو ئەرکی سیمانتیکیی بریتییە لە پەسنکردنی واتاو پەسنکردنی پەیوەندییە واتاییەکان**[111]. **ئەمەش بەهۆی یاسا سیمانتیکییەکانەوە** (Semantic Rule) **جێبەجێدەبێت. لێکدانەوەی سیمانتیکیی یان نواندنی سیمانتیکیی، کە لە دەرەنجامی جێبەجێبوونی ئەو یاسایانەوەیە، کە دیاریخەری ڕوکارە سیمانتیکیە** (Semantic Aspects) **جۆراوجۆرەکانی ڕستەیەکن، بەرجەستە دەبن. هەرچی گۆکردنی یاسا سیمانتیکیەکانە دیاریکردنی ڕوکارە سیمانتیکیەکانی وەك: زانین، نرخی ڕاستیی دەربڕاوو ڕستەکان لەخۆدەگرێت.**

نیشانە سیمانتیکیەکان (Semantic Features) **پێکهێنەری بنەڕەتی یاسا سیمانتیکییەکانن. نیشانە سیمانتیکیەکان (توخم، مرۆڤ، گیانلەبەر، بزواو،...) دەگرێتەوە. ئەگەر هاتوو وشەیەك یان کۆمەڵە وشەیەك لە یەکێك یان زیاتر لە نیشانە سیمانتیکیەکانیاندا هاوبەش بن، وەك (مەڕ، شەمشەمەکوێرە، دۆلفین)، کە نیشانەی سیمانتیکیی (+ مێ، +شیردەر+..)ییان هەیە. هە رچەندە (_ مرۆڤ)ن، ئەم نیشانانە سیمای واتای بنەڕەتی بوار یا کێڵگە سیمانتیکییەکان**[112] **پێکدەهێنن. بە واتایەکی تر دروستەی**

---

* پێکهاتە سیمانتیکیەکان بنەڕەتی یاساکانی پەیوەندکردنی سینتاکس _سیمانتیك پێکدەهێنن، بۆیە دەخوازێت بە وردی لەم پارەدا بیخەینەڕوو، بۆ پراکتیزەکردنیشی بڕوانە پارەکانی داهاتوو.

[110] بڕوانە: .(Katz&Fodor (1963) & D.Steinberg (1999:38

[111] بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩: ١١١).

[112] بڕوانە: هۆگر مەحمود فەرەج(١٩٩٣)، فەرهادتۆفیق حسن(٢٠١٠).

کێڵگە سیمانتیکییەکان پێکدەهێنن‌و بوارە سیمانتیکییەکان لە نیشانە سیمانتیکییەکان بەرهەمهێنراون. ((نیشانەی سیمانتیکیی ڕێنوێنکەرمانە بۆ نواندن‌و پەسنکردنی (تایبەتمەندیی، پەیوەندی، حاڵەت، کردە) ی وشەیەك. هەر لەم ڕوانگەیەشەوە نیشانەی سیمانتیکیی بە ئارگومێنت داواکەری سیمانتیکی چوێنراوە))[113].

بۆ دیاریکردنی پێکهاتەی سیمانتیکیی وشەیەك‌و بۆ تێگەیشتن لە واتاکەی پێویستە ئەو وشەیە بۆ ئەو یەکە پێکهێنەرانەی دروستەی پێکهاتەی سیمانتیکی بەرهەمدێنن، شیبکەینەوە.

داهێنانکاریی و درککردنی قسەکەرانی هەر زمانێك لە دەربڕاوی بێ شومار، ئەوە دەگەیەنێت کە مرۆڤ بەهۆی سنوردارکراوی مێشکییەوە، پێویستە پێڕەوێکی بەبەرهەمیی بۆ بنیاتنانی دەربڕینی نوێ بە پێی کردە دەرونییەکانی(بەرهەمهێنان‌ودرککردن) هەبێت، کە بنەمایەکی دیاریکراوەو خەزنکراوە لە یادگەدا. بڕوانە پرسیارێکی وەك (٣) دەگونجێت چەندین وەڵامی وەك (٤_أ_پ) بۆی هەبن. لەبەرئەوە بۆ لێکدانەوەی ئەم دوو حاڵەتە پێویستە ڕەچاوی دروستەی ڕوکەش بکەین.

٣- ڤالان بۆ بردنەوە دیاریکراوە؟

٤-أ- بەدڵنیاییەوە دەرناچێت.

ب- لەوانە نییە کاندید کرابێت.

پ- نا. هەڵبژاردن بەئەنجام ناگەیەنرێت.

بەم بنەڕەتەی دیاریکراوە گوتراوە (("فەرهەنگ"و پێڕەوە بە بەرهەمەکەیشی بە ڕێزمان دانراوە[114])). واتە گۆکردنی زانینی زمانیی داوای دوو پێکهاتە دەکات[115]:

1. **دیاریکردنی لیستێکی دروستەیی کەرەستەکان، کە گۆڕاوەکان بەهۆیەوە لێکبدرێنەوە، ئەمە لە کۆندا بە فەرهەنگ ناوبراوەو بە کەرەستەکانی گوتراوە کەرەستەی فەرهەنگی.**
2. **دیاریکردنی دەستەی بنەڕەتی لێکدراوەکان یان ڕێزمان، بۆ ئەوەن، کە بە وردیی‌و لە نزیکەوە بزانین قسەکەر چی لەمێشکیدا هەیە.**

تیۆری سیمانتیکیی پێویستە دەرکردەکانی بەشێوەیەك دابڕێژێت، کە لەگەڵ توانای لێکدانەوەی قسەکەراندا بگونجێت. بۆ ئەم مەبەستەش کەرەستەو پێکهاتەکانی سیمانتیك

---

[113] D.Steinberg (1999:37)

[114] P.Culicover & R.Jackendoff (2005: 10).

[115] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:38).

دیاریكراون[*] و بریتین[١١٦] لە فەرهەنگ‌و یاساكانی پرۆژە سازدان، دروستەی قووڵ‌و كۆت‌و بەندی هەڵاوێركردن.

٢/٢_١) فەرهەنگ:

هەرچەندە پێشتر فەرهەنگ بە پاشكۆی رِێزمان یان بە لیستی نارِێزمانیەكان دانرابوو[١١٧]، بەڵام زۆرێك لە رِێبازەكان بانگەشەی ئەوە دەكەن، كە فەرهەنگ تەنها لیستی نادروستەیی یەكەكان ناگرێتەوە، فەرهەنگ لە سیمانتیكی لێكدەرەوەیدا تایبەتمەندییەكانی ئەو رِۆڵە دەگرێتەوە، كە هەر كەرەستەیەكی فەرهەنگیی هەیەتی. بەشێوەیەكی وردتر، كەرەستە فەرهەنگیەكان دروستەی ناوەكیی خۆیانیان هەیە، كە بەهۆی یاسا فەرهەنگیەكانەوە دەنوێنرێن‌و بریتین لە[١١٨]: یاساكانی فۆرمدارِشتن (formation rules) و یاساكانی هەڵگواستن (گواستنەوەكان) و یاسای كۆت‌وبەندكردن‌ومەرج‌وسنوردانان (constraint).

یاساكانی فۆرمدارِشتن دیاریكەری چۆنیەتی لێكدانی كەرەستە فەرهەنگیەكانە لەناو یەكەی گەورەترداو دەڵێت: چۆن ئەم یەكانە لە گەورەترین یەكەدا لێكدەدرێن. یاساكانی دروستەی فرێز نموونەی یاسای فۆرمدارِشتنە، وەك بۆ نمونە فرێزی ناوی ئەم یاسایەی هەیە[**]، (بڕوانە (٢_٢)).

1. NP ⟶ Det – AP – N

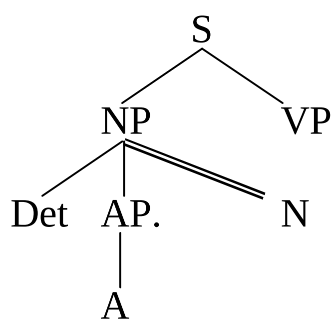

هێڵكاری(٢_٢)

---

[*] بۆ چۆنێتی كاركردنی هەریەك لەم پێكهاتانەی سیمانتیك لە دیاریكردنی نواندی فەرهەنگی‌و رِۆڵە بابەتانەكان‌ودروستەی چەمكی بڕوانە بەشی سێهەم.

[116] بڕوانە: J. Katz & J. Fodor (1963:181).

[117] بڕوانە:.F. Katamb (1993:297).

[118] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:41).

[**] یەكێك لە پێكهێنەرەكانی سینتاكس بریتیە لە فەرهەنگ، بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە بەشی یەكەم.

لەڕاستیدا یاساکانی فۆڕمداڕشتن لە زماندا بۆ چەشنی گۆڕاوەکان بەکاردەهێنرێن، هەر وشەیەك چوار گۆڕاوی هەیە (NP، Det، AP، N)! ئەم گۆڕاوانە چەشنی پۆلەڕەگەزی وشەکان دیاریدەکەن.

ڕوکاری بنەڕەتی یاساکانی فۆڕمداڕشتنی فەرهەنگی سێ لایەنەیە: دروستەی فۆنۆلۆژی، دروستەی سینتاکسیی ودروستەی سیمانتیکیی، لە ناواخنیاندا هەندێك شت هەن، کە پێویستە ئاماژەیان پێبدرێت. دروستەی سینتاکسی فەرهەنگی دیاریکەری ئەو پۆلەڕەگەزەیە کە ئەو کەرەستەیە سەر بەوە، ئەم پۆلەڕەگەزانەش پێکهاتووە لە بەشەکانی ئاخاوتن، ژمارە، کەس، توخم...

فەرهەنگ تەنها کەرەستە فەرهەنگیەکان ناگرێتەوە، بەڵکو ئەو شێوەو نەخشە ئەبستراکتانەیش دەگرێتەوە، کە کەرەستەکان دەتوانن تایبەتێتیە (زگماکی)ییەکانی لەخۆبگرێت. ئەم نەخشەیە پەیوەستکردنی گۆڕاوە سینتاکسیەکانە لەگەڵ واتاکانیاندا. بەگشتی، یاسای فۆڕمداڕشتن، دوو چەشنی لێدیاریکراوە، کە یاساکانی هەڵبژاردن و یاساکانی پێکهاتەی نیشانەکانن. هەردووکیان چەشنی گۆڕاوەکان لەخۆدەگرن.

جۆری دووهەم/ یاساکانی هەڵگواستنن (گواستنەوەکان): یاساکان بە تەواوی پێکهاتەی دروستەو گۆڕانکاری ڕوکارەکان دەخاتەڕوو، بەشێوەیەك، کە بریتیە لە پەیوەندی نێوان دوو دروستەو یەکێکیان زۆر نادیارە بێتو ئەویتریان ڕونو ئاشکرا دەبێت. واتە، هەر لە هەڵگواستنی کەرەستەکان لە فەرهەنگدا بەرامبەر بە چەمکەکان، تا دەگاتە ئاستی فۆنەتیکیو درکاندن(ئاخاوتن).

یاسای سێهەم/ کۆتو بەندەکانن[١١٩]، کە جۆرێکی ئەو یاسایانەیە، کە مەرجو کۆتو بەندی زیاتر لەسەر ئەو دروستانە دادێت، کە لەلایەن یاساکانی فۆڕمداڕشتنو هەڵگواستنەوە بنیاتنراون. بۆ نمونە خودی کەرەستە فەرهەنگیەکان بەسەر ئەو دروستانە مەرج دادەنێن، کە ئەمان تێیدان. کردار لە دیاریکردنی فرێزی ناویدا، کە لەمەیشەوە تێپەڕیو تێنەپەڕی کردار دێتە ئاراوە.

فەرهەنگ بە بەشێك لە پێکهاتەی یاسای پەیوەندکردن دانراوە*. چونکە ((یەکەی فەرهەنگی بنیاتی پەیوەندکردنی فۆڕمدروستی فۆنۆلۆژیو سینتاکسیو چەمکی لەخۆدەگرێت))[١٢٠]. ئەوەی بەڵگەنەویستەو ڕاستیەکی کرۆکیە ئەوەیە، کە یەکەمین پێکهاتەی سیمانتیکی هەر زمانێك بریتیە لە فەرهەنگی ئەو زمانە. هۆکاری ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ دوو مەرج، کە لەسەر

---

119 بۆ زانینی چۆنێتی کارکردنی ئەم یاسایانە لە فەرهەنگدا بڕوانە، R. Jackendoff (1991:17).

* بڕوانە بەشی سێهەم.

120 R.Jackendoff(1991:18).

بنەمای دیاریکردنی پەسنکردنی ڕێزمانیی دانراوە. هەرچی یەکەمە ئەوەیە، کە لێکدانەوەی سیمانتیکی ڕستە لە سەر واتای مۆرفیێم و وشە پێکهێنەرەکانی و پەیوەندییە سیمانتیکییەکانی لەنێوان مۆرفیێم و وشەکاندا دەوەستێت. دووهەمیش ڕێزمان ناتوانێت ئەو ڕستانەی کە لەڕوی سینتاکسیەوە لە ڕەگەوە جیاوازن و واتای چونیەکیان هەیە بەتەواوی لێکبداتەوەو پێویست بە گەڕانەوە دەکات بۆ فەرهەنگ، لەبەرئەوە بە پێکهاتەیەکی پێویستی سیمانتیك دانراوە. بەهاو دروستەی دەروازەی فەرهەنگی هەر کەرەستەیەکی فەرهەنگی لە سێ چەشنە زانیاری پێکهاتووە کە بە زانیاری فەرهەنگی دانراون ،(ا) زانیاری فۆنۆلۆژی (ب) زانیاری سینتاکسی، نیشانە ڕێزمانیەکان کە پۆلێنکردنی بەشەکانی ئاخاوتنی کەرەستە فەرهەنگیەکان وەك {ناو، کردار،...} دیاریدەکات. ئەم دوانە بە ڕێزمان دانراون[121]. (پ) زانیاری سیمانتیکی یان نیشانەی سیمانتیکی، کە هەر جیاکارییەکی چەمکیی کەرەستە فەرهەنگیەکان لەو حاڵەتەدا، کە وەك بەشەکانی ئاخاوتن وەردەگیرێن دەنوێنێت. یان چەمکی گشتی و هاوبەشەکانی نێوان وشەکان دەستنیشاندەکات، کە سەر بە یەك بواری واتایین و بەهۆیەوە وشەیەك لە وشەکانی تر جیادەکاتەوە بەپێی سیما جیاکەرەوەکانی[122]. فەرهەنگ بە بەشێك لە پێکهاتەی سیمانتیکیی دانراوە، وەك وشە نامەکان لە ژمارەیەك دەروازەی فەرهەنگیی پێکهاتووە، کە مۆرفیمەکانن (بچوکترین یەکەی دەنگین، کە هەڵگری واتابن). واتای کەرەستە فەرهەنگییەکان بەشێك لە دروستەی قووڵ پێکدەهێنن[123]*.

یەکێك لە لێکدانەوەکانی واتای ڕستە، گەڕاندنەوەیە بۆ واتای وشە پێکهێنەرەکانی. هەرچەندە واتای تەواوی ڕستەیەك تەنها لە واتای یەکە پێکهێنەرەکانییەوە بەدەستناخرێت*، بەڵکو لەگەڵ واتای وشەکاندا، چۆنێتی ڕیزبەندیی وپەیوەندیی و ناوکۆیی و هاوبەشی نێوان وشەکانیش پەیوەندی ناواخنیی زمانیی ومەبەستی قسەکەرو دنیا بینیی و...وەك (پەیوەندی دەرەوەی زمانیی)، لە پێکهێنەرەکانی تری دەستنیشانکردنی واتای ڕستەکانن، وەك لە (٥، ٦) دا ڕونکراوەتەوە:

٥_ا) ڤالان ئالانی ترساند.

ب) ئالان ڤالانی ترساند.

[121] بڕوانە: D.steinberg (1999: 35).

[122] بڕوانە: عەبدولواحید موشیر دزەیی(٢٠٠٩: ٥٥)و (٢٠١٠ : ١٤٤).

[123] D.Steinberg (1999: 37).

* بۆ نموونە دەربڕاوە نادارشتەییەکان لەم چەشنەن ، بڕوانە بەشی سێهەم.

٦_ا) کچەکەی بە شوودا. (بەشوودانی کچێکە).

ب) کچەکەی بە شوودا. (بە واتای ئیدیەمی واتە هەڵخەڵەتاندن‌و فریودان‌و لە خشتەبردن دەگەیەنێت).

بەم شێوەیە تایبەتمەندیی ڕستە لەوەدایە بەڕونی دەربڕی بیرێك یان چەمکێکە، کە دەگونجێت ڕاست یان هەڵە بێت، بەپێی دەوروبەرو ژینگەی وتن. لەمەوە ئەو بنەمایە دیاریکراوە، کە ((تایبەتمەندییەکانی وەك زانیاری‌و نرخی ڕاستیی ڕستەکان، مەرج نیە تایبەتمەندی وشەکان بێت[١٢٤])) (بڕوانە (٧)):

٧_ا) مندالٚ پەرییە.(واتە مندالٚ فریشتەیە).

ب) پەری منداڵە. (پەری کچێکە، منداڵە).

چەمك‌وبیری ئەم دوو ڕستەیە چونیەك نین. ڕستەی (٧_ا) چەمکی (مندالٚ وەك پەری (فریشتە) یە)و ڕستەی (٧_ب) چەمکی (کچێك ناوی پەرییەو منداڵە) دەگەیەنێت. کەواتە هەرچەندە هەمان فۆڕمیان هەیە، بە گۆڕینیان واتای جیاواز دێتە ئاراوە.

دەستەیەك لە یاساکان دەتوانرێت لەسەر بنەمای لێکدانی نیشانە سیمانتیکییەکان‌و تەرزە نموونەکان دابڕێژرێت، کە لە لێکدانی ڕستەکاندا بۆ دەستخستنی زانیاری‌و نرخی ڕاستیی ڕستەکان ئەژماردەکرێن. بۆ ئەمەش لە (٧_ا، ب) دا دەتوانین ئەم یاسا سیمانتیکیانە هەڵهێنجین، لە (٢_٣) دا دیاریکراوە:

مندالٚ پەرییە.

	بزواوی	مرۆڤ	ڕەگەز
مندالٚ	+بزواوی	+مرۆڤ	+نێرومێ
پەرییە	+بزواوی	_مرۆڤ	_ نێرومێ
	ϕ	جیاواز	جیاواز

پەری مناڵە.

پەری	+بزواوی	+مرۆڤ	+مێ
مناڵە	+بزواوی	+مرۆڤ	+مێ
	ϕ	ϕ	ϕ

هێڵکاری(٢–٣)

[124] بڕوانە: D.Steinberg (1999: 38). & R. Jackendoff (2009:28)

بە گشتیی هەموو فەرهەنگێك ئاسایی چوار زانیاری دەربارەی کەرەستەکانی تێدا دیاریکراوە:(ا) بەشەکانی ئاخاوتن.(ب) ژمارەی واتاگەلیەکانی.(پ) تایبەتیە سیمانتیکییە پێرەوبەندەکانی.(ت) نیشانە ناوازەکانی دەگرێتەوە.

٢/٤_٢) دروستەی قووڵ

دروستەی قووڵ (دروستەی ناوەکیی، دروستەی ژێرەوە یان بنەڕەتی)یشی پێدەگوترێت و یەکێکە لە دوو ئاستە پێکهێنەرەکەی سینتاکس. دروستەی قووڵ نواندنی سینتاکسی ئەبستراکتی ڕستەیەکەو زانیاریمان دەربارەی چۆنێتی لێکدانەوەی جیاواز بۆ ڕستەیەك دەداتێ، کە هەمان دروستەی ڕوکەشی هەبێت و لە دروستەی قووڵدا جیاوازبن وەك (لێڵی) هەروەها ئاستی ژێرەوەی دروستەی ڕێکخراوەیەکە، کە دیاریکەری هەموو ئەو هۆکارانەیە، کە جڵەوی ئەو ڕێگایانە دەگرێت، کە بەهۆیەوە پێویست دەبێت ڕستەیەك لێکبدرێتەوە[١٢٥]. دروستەی قووڵ واتە دروستەی ژێرەوە، ئەو دروستەیەیە، کە لەدوای دانان و دامەزراندنی کەرەستە فەرهەنگییەکانەوە (کۆتا زنجیرەیە بەهۆی هەڵگواستنی سیمانتیکی دەگوێزرێتەوە) بەرهەمدێن[١٢٦]. فەرهەنگ دەبێت هەندێك لە یاساکانی تێدا بێت، وەك یاساکانی وشەدروستکردن، یاساکانی دروستەی وەچەپێکهاتە دروستەییەکان، بەواتای تێکردەی کەرەستە فەرهەنگیەکان لەو دروستانەدا دروستەی قووڵی ڕستە دێنێتە ئاراوە، بەم پێیە بنەما دروستەییەکان دەکاتە یاساکان[١٢٧] بەگشتی دروستەی قووڵ[١٢٨] پەسنی دروستەی ژێرەوەی دەربڕاوە زمانەوانیەکان دەکات و دیاریکەری پەیوەندییە ڕێزمانیەکان و گۆکردنی کەرەستە سینتاکسیەکانە لەگەڵ ئەوەی واتای زمانەوانی کەرەستەکانی ڕستەیەك، لێکسیمەکانێتی. ئەوەی گرنگە لەم ئاستەدا، ئەوەیە دروستەی قووڵ بە دیاریکەری ئاستی سیمانتیکی دەربڕاوەکان دانراوە. تەنانەت پەیوەندکردنی هەر چەشنێکی زانیاری چەمکی بەرجەستە نابێت بەبێ بوونی پێکهاتەی دروستەی قووڵ[١٢٩]، بە واتا دروستەی قووڵ بە بنەڕەتی کردەی پەیوەندکردنی زانیاری دانراوە.

---

125 بڕوانە: .D.Crystal (2003:125)

126 بڕوانە:.D. Steinberg (1999:72)

127 بڕوانە:.G.Trauth&K.Kazzazi (1996:113)

128 بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩: ١٣).

129 بڕوانە: .J.Uriagereka (2008:29)

٤/٢_٣) کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن

کـۆت وبەنـدی سینتاکـسی_سـیمانتیکیە، لەسـەر هەماهـەنگی نێـوان کەرەسـتە فەرهەنگییـەکان، کـە ڕێگـرە لـە هەڵگواسـتنی ڕسـتەیەکی ناڕێزمـانی وەك (بەردەکـە بـیر دەکاتەوە)[١٣٠]، بنیاتدەنرێت. بە واتا ئەو دەربڕاوە دەبێت بەپێی جۆری نیشانەکانی دەوروبەر گونجاوبێـت، بەوپێیـەی نیـشانەی سینتاکـسی دیاریکـەری پەیوەنـدی مەرجـدارە بـۆ هـەر شـوێنێك کـە دروسـتەی قـووڵ و کەرەسـتەی فەرهـەنگی دەتـوانن ڕووبـدەن. کۆتوبەنـدی هەڵاوێرکردن بە بەشێك لە دەروازەی فەرهەنگی کەرەستە فەرهەنگییەکان و بە بەشێکیش لـە واتای کردار دیاریکراوە. نیشانەکانی هەڵاوێرکردن دیاریکەری کۆتوبەندی ڕێپێدراوی سەر لێکدراوێتی کەرەستە فەرهەنگییەکانە لەناو دەوروبەرێکی ڕێزمانیی دیـاریکراودا[١٣١].بەوەی ڕێگـە نـەدرێت ڕسـتەیەکی ناڕێزمـانی بەرهـەمبهێنرێت، دوو جـۆری لێدەستنیـشانکراوە: (ا) هەڵاوێرکردنی سیمانتیکیی[١٣٢] semantic selection (ss) بریتییە لە دیـاریکردنی ژمارەو جـۆرو سروشـتی ئـەو ئارگۆمێنتانـەی، کـە هـەڵگری ئـەو ڕۆڵـە بابەتیانـەن، کـە لەلایـەن ئارگۆمێنــت_داواکــەرەوە پێیانــدەدرێت، تــاوەکو کــردەی کــردار تــەواوبێت/تــەواوبکرێت. هەروەها بە ژمارەیەك تایبەتێتی ئارگۆمێنتەکانیش دەگوترێت، کە هەڵگری ڕۆڵی بابەتانـەی دیــاریکراون. هــەڵاوێرکردنی ســیمانتیکی (SS) مــەرج و یاســای خــۆی هەیــە. یاســای هەڵاوێرکردنی سیمانتیکی ئەوەیە، کە هەموو ئارگۆمێنت_داواکەرێك دەتوانێت بەپێی ئەو ڕۆڵـە بابەتانەیـەی لـە تـۆڕی بابەتانەیـدا هەیـەتی، هـەڵاوێرکردنی سـیمانتیکی کۆمەڵـە ئارگۆمێنتێك بکات.

لـە ڕوی سـیمانتیکەوە (بەردەکـە بـیر دەکاتـەوە) نادروسـتەو هۆکـەی بـۆ هـەڵاوێرکردنی سیمانتیکی دەگەڕێتەوەو لە تۆڕی بابەتانەی /بەرد/ دا تایبەتێتی ئەو ڕۆڵە بابەتانەیەی کە دیاریکراوە /_بیرکردنەوەیە/و لە(بیرکردنەوەشدا) /_بەرد/ە.

(ب) هـەڵاوێرکردنی پۆلەڕەگـەزی[١٣٣] category selection (cs) بریتیـە لـە دیـاریکردنی چەشن و جۆری تایبەتمەندیی پۆلەڕەگەزی سینتاکسیی تەواوکەرەکان(بڕوانە بەشـی یەکـەم). بـەواتا، ئارگۆمێنــت_داواکــەر(کــردار بــە نمونــە) کــام چەشــنەی پۆلەڕەگــەز وەك فرێــزی نــاویی/فرێــزی تەواوکــەریی داوادەکــات. ئارگۆمێنــت_داواکــەر هەیــە، هــیچ تەواوکــەرێك داواناکـات و ئارگۆمێنـت_داواکـەر هـەن، یـەك فرێـزی نـاویی داوادەکـەن. بـۆ نمونـە/گـرتن،

---

[١٣٠] بڕوانە:.G.Trauth&K.Kazzazi (1996:419)

[١٣١] بڕوانە:.D.Crystal(2003: 409)

[١٣٢] بڕوانە: Cook & New Son (1997: 161) .

[١٣٣] بڕوانە: .B.Latif Muhedeen (2008:6)

پێگـرتن/ داواکارییـەکانیان جیایـە، /گـرتن/ لـە تـۆڕی بابەتانەیـدا/کـارا، کـارتێکراو/هەیـە، /پێگرتن/ئەو ڕۆڵانەی دەیبەخشێت/کارا، کارتێکراو، ئامێری/، وەك(٨).

٨_ا- ڤالان چۆلەکەی گرت.

ب- ڤالان چۆلەکەی بە ڤاریٚ گرت.

٢/٤_٤) یاسای پرۆژە سازدان

یاساکانی لێکدانی کەرەستە فەرهەنگیەکانن، کە واتایەك دەدەنە پاڵ ڕستەیەك وەك گـشتێك‌و ئەمـەیش بـە ڕێـساکانی پرۆژەسـازدان ناسـراوە[١٣٤]. پێکهاتەیـەکی سـیمانتیکییە، یــەکگرتنی تایبــەتێتی سینتاکـسیی‌و ســیمانتیکیی(یــەکگرتنی دروســتەی سینتاکـسی‌و دەروازەی فەرهـــەنگیی) وەك حالـــەتێکی فەرهـــەنگی دەگەیـــەنێت، یـــان پەیوەســـتکردنی ئاســتەکانی دروســتەی قــوولْ‌و ڕوکــەش‌و فــۆڕمی لۆژیکییــە پێکــەوەو بــۆ گەیــشتنە بــە لێکدانـەوەی سـەرتاپای واتـای ڕسـتەیەك بـەهۆی هـەنگاو بـە هـەنگاو (پـرۆژە سـازدان)[١٣٥]ی واتای تاکەتاکەی پێکهاتووەکانی لە نزمترین ئاستی هەڵگواستنەوە بۆ بەرزترین ئاست. بەم شـێوەیە یاسـاکانی پـرۆژە سـازدان لەسـەرو پەیوەنـدی هـەرەمی پێکهـاتووە لـە دروسـتەی قووڵـدا. وەهادەردەکـەوێت، کـە یاسـاکانی پـرۆژە سـازدان وەك ئـەو کـردە ئاوەزییانـە بـن، کـە لــەلای قــسەکەرو گــوێگر بــۆ درکپێکردنــی واتــای گــشتی ڕســتەیەك دەخرێتــەکار. زانینــی فەرهـەنگیی بـەکاردەهێنرێت بـۆ پەیوەندییـە سینتاکسیەکانی ئـەو کردانـەی، کـە یاسـاکانی پــرۆژە ســازدان جێبــەجێیان دەکــات‌و وەك یەکخــستن (لــەحیمبوون) (amalgamation) ناسـراوە[١٣٦]، یـان بـە چۆنێتی کۆکردنـەوەی واتـای کەرەسـتەکان لەگـەڵ یـەك دانـراوە، کە لـە ڕێگـای کـۆتی هەڵبژاردنـەوە ئەنجامـدەدرێت،. یاساکانی لێکـدان‌و کـەوتن دوو ڕۆڵ دەگێـڕن: جیاکردنــەوەی ڕســتەی واتــادارو نــاوێزە، لەگــەڵ دەستنیــشانکردنی نواندنــە واتاییــەکانی ڕســتە[١٣٧]. یاســای پــرۆژە ســازدان لــە پێــشدا بــەم شــێوەیە دیــاریکرابوو، بــەڵام ئێــستا بــە یاســـــاکانی پەیوەنـــــدی (interface rule)و یاســـــاکانی پـــــەیکاڵبوون/ ڕێککـەوتن(correspondenc rule) نـاودەبرێن(بڕوانـە بەشـی سـێهەم)، ئـەمانیش ئـەو

---

[١٣٤] بڕوانە:.(B. H. partee (2007:2

[١٣٥] بڕوانە: محمد حماسة عبد الطیف(١٩٨٤ :٣٧).

[١٣٦] بڕوانە:.(G.Trauth&K.Kazzazi (1996:385

[١٣٧] بڕوانە: عەبدولواحید موشیر (٢٠١٠:).

یاسایانەی نێوانگری نێوان سینتاکس‌و سیمانتیك دەگرنەوە[١٣٨]، كە پەیوەندی سینتاكس‌و سیمانتیك دیاریدەكەن.

لەلایەكی ترەوە بنەڕەتی پڕۆژەسازدان بە بنەمایەكی تیۆری ڕۆڵی بابەتانە(سیّتا) دانراوە. تیۆری سیّتا ئاماژە بە ڕۆڵی بابەتانەی ئارگۆمێنتەكانی كردار دەكات، بە واتاییێكی تر (تیۆری سیّتا) لە GBیدا مۆدێلێكە مامەڵە لەگەڵ داواكارییە گونجاوەكانی كرداردا دەكات‌و كۆمەڵێك ڕۆڵی تایبەتی لە سنوری كرداردا بە یەكەوە دەبەستێتەوە[١٣٩] یان ئاماژە بەو ڕۆڵانە دەدات، كە لەلایەن ئارگومێنت داواكەرەوە بە ئارگومێنتەكانی دەبەخشرێت. ئەمانە لە گۆكردنی ڕۆڵی بابەتانەو پەیوەندی ڕۆڵی بابەتانە پێكهاتووە. ئەم تیۆرە هاوشێوەی ڕێزمانی باروحاڵەت‌و دۆخی ڕێزمانی لێكدەدرێتەوەو تەنها جیاوازی لەوەدایە، كە تیۆری ڕۆڵی بابەتانە لە ئاستی قووڵ‌و ڕێزمانی باروحاڵەت لە ئاستی ڕوكەشدا جێبەجێدەبن. لێرەدا تایبەتییەكانی نیشانەپێدانی بابەتانەی هەر كەرەستەیەكی فەرهەنگی دەنوێنرێن یان بە پڕۆژە سازدەكرێن لەلایەن هەر ئاستێكی سینتاكسییەوە[١٤٠]. بەوەی لە دەروازەی فەرهەنگی هەر دروستەی ئارگومێنت داواكەرێكدا تۆڕی بابەتانانە هەیە (كارایی، ئامێریی، كارتێكراوی، ئامانجی، شوێنیی، سەرچاوەیی، تاقیكەرەوەیی، بابەتی‌و سودمەند) بە ئارگومێنتەكان دەبەخشرێن[١٤١]! لەمەوە ژمارەوسروشت‌و جۆری ئارگومێنت داواكراوەكان دیاریدەكرێن.

Katz & Fodor **پێشنیازی ئەوەیانكردووە، كە دەبێت لێكدانەوەی سیمانتیكی بەهۆی دەستەیەك لە یاسای پڕۆژەسازدان جێبەجێبكرێن، یاسای پڕۆژەسازدان بۆ دوو پۆل دابەشكراوە[١٤٢]: (أ)ئەوانەی كە بەشداری لەگەڵ یاساكانی دروستەی فرێزدا دەكەن و ناونراون بە (چەشنی (1)[*] یان p1). (ب) ئەوانەی كە بەشداری لەگەڵ یاسای گواستنەوەكاندا دەكەن (چەشنی 2/ p2)ن[**].**

---

[138] بڕوانە: .P.Culicover (1995) & R.Jackendoof (2005: 1)

[139] سەباح ڕەشید قادر(٢٠٠٩: ١٠٦).

[140] بڕوانە: .K.Malmkjaer (1995:663)

[141] بڕوانە: .Cook & New Son (1997:162)

[142] بڕوانە:.R. Jackendoff (1972:5)

[*] چەشنی (1) خوێندنەوەی درەختەكە لە نزمترین پێكهاتەكان لە درەختەكەداو خوێندنەوەی یەك لەدوای یەكی یەككگرتنی پێكهاتەی خوشكەكان بۆ بەرهەمهێنانی پێكهاتەی دایك دەخولقێنێت. لە كۆتاییدا هەموو خوێندنەوەكان یەكدەگرن‌و لەسەر بەرزترین گرێی ڕستەكە خوێندنەوەیەك بەشداری دەكات كە یاساكانی پڕۆژەسازدانە پێتدەڵێت كە چۆن ئەو دەركردەیە بەرهەمبهێنرێت، نموونەی ئەمەش وەك یاسای یەككگرتنی لێكدانەوەی تردا لەگەڵ لێكدانەوەی بكەر یا بەركارەكەی.

[**] چەشنی (2) یاساكانی ئەم چەشنە ئەوە نیشاندەدەن كە چۆن گواستنەوەكان واتا دەگۆڕن. چونكە هەر گواستنەوەیەك گۆڕانێكی واتایی بەدوای خۆیدا دەهێنێت.

پڕۆژەسازدان، هەڵبژاردن و چۆنییەتی پێکهاتی واتای وشەکان لە گرێ و ڕستەدا دەستنیشان دەکات. ئەم کارەیش لە ڕێگای شیکردنەوەی درەخت- ئاسادا دەنوێنرێت و هەر خوێندنەوەیەك شیکردنەوەیەکی بۆ دەکرێت[١٤٣]. لە سەر بنەمای ڕێسای پڕۆژەسازدان، نواندن و داڕشتەکان لەسەر هەر ئاستێکی سینتاکسی_ئاستی قووڵ و ڕوکەش و لۆژیکیی- بەرهەمی نیشانە تایبەتیەکانی وەچەپۆل_دیاریکردنی کەرەستە فەرهەنگیەکانن. ئەو ئارگومێنتانەی، لەسەر ئاستی قووڵ ڕۆڵی بابەتانەیان پێبەخشراوە، گۆکردنی ڕێزمانیان هەیە. بۆ دەستنیشانکردنی یاساکانی پڕۆژەسازدان بەپێی پێکهاتە سیمانتیکییەکانی تر لەگەڵ فەرهەنگدا، ڕستەو پەسندکردنی ڕێزمانیی (دروستەو جێکەوتەو پەیوەندیو...) تێکردەن بۆ تیۆرە سیمانتیکیەکان[١٤٤] و دەرکردەکەی لێکدانەوەی سیمانتیکی هەر ڕستەیەکە، کە خۆی تێکردەکەی بووە (٢-٤).

هێڵکارییەکە تێکردەیەکمان بۆ تیۆری سیمانتیکی دەداتێ، لەگەڵ دواپەسندکردنی دروستەی کۆتایی ئەو ڕستەیە، دەرکردەی تیۆری سیمانتیکی بە (k) دانراوە، (n)، ناکۆتاو(m)، واتە کەرەستەی فەرهەنگیو (d) یش پەسندکردن و (p)یش دروستەی ناوەوەی کەرەستە فەرهەنگییەکان دەگەیەنێت، کە بە ڕایەڵەکان دانراون.

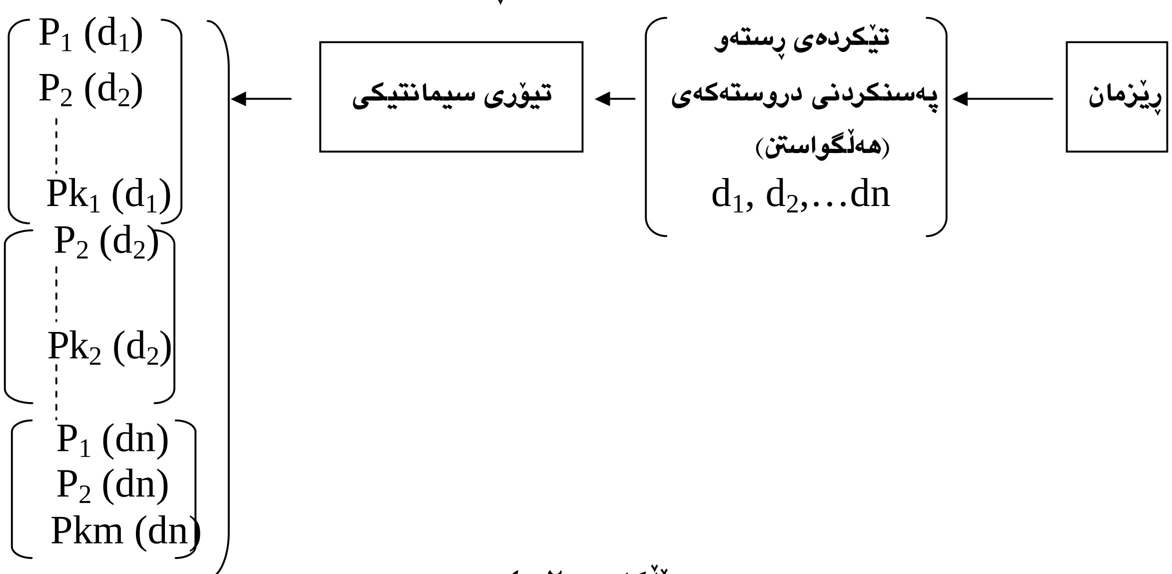

هێڵکاری (٢-٤)

ئەمە بۆتە بنەما بۆ دیاریکردنی دروستەی سیمانتیکی[١٤٥] (بڕوانە هێڵکاری (٢-٥)).

---

[143] بڕوانە: عەبدولواحید موشیر دزەیی(٢٠١٠: ١٤٥).

[144] J. Katz & J. Fodor (1963:192).

[145] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. R. Jackendoff (1992). & J. Katz & J. Fodor (1963:195).

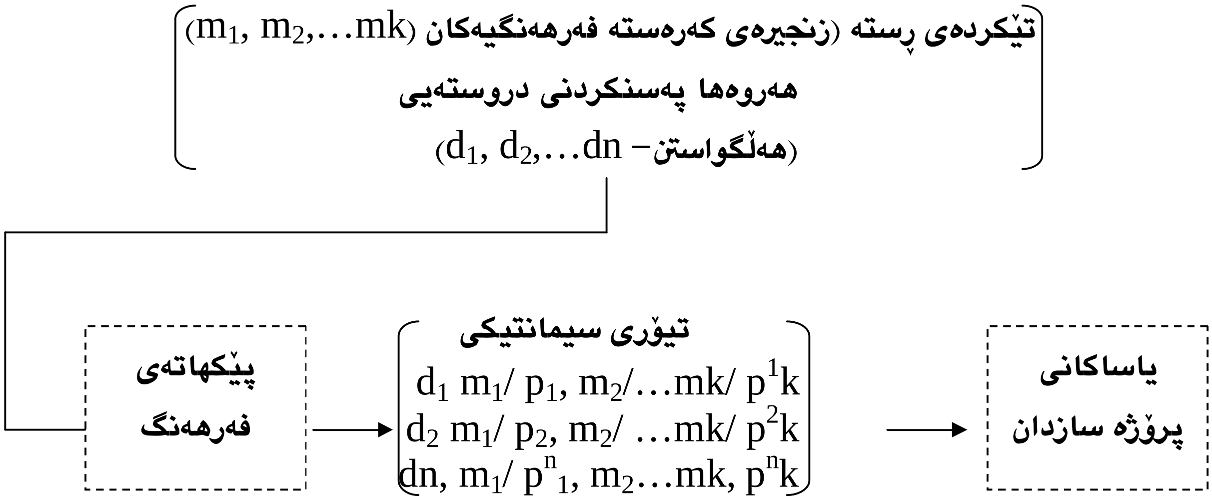

هێڵکاری (٢–٥)

هێڵکاری (٢–٥) پەیوەندی نێوان پێکهاتەی فەرهەنگو پێکهاتەی یاساکانی پرۆژە سازدان دەردەخات، تێکردەی پێکهاتەی فەرهەنگ لە (S) ڕستەیەك پێکهاتووە، کە بەهۆی زنجیرەیەك لە کەرەستەی فەرهەنگییەوە (m_k, m_2, m_1) دەنوێنرێتو لەگەڵ دەستەیەکی هەڵگواستنی ڕستە هێمای (p) وەستاوەتە سەر دەستەیەك[١٤٦] ڕایەڵەکان، کە نەخشە کێشراوە لەلایەن دەروازەی فەرهەنگیی هەر کەرەستەیەکی فەرهەنگی، ((بە نواندنی زانیاری فەرهەنگی دەوترێت تۆڕی سیمانتیکی))[١٤٧]. لە ڕستەدا تاڕادەیەك هەر ڕایەڵێك لە دەروازەی فەرهەنگی کەرەستەی فەرهەنگی لەو شێوەیەداو لەو دەستەیەدا دەبێت. ئەگەر ڕایەڵەکە لە نیشانەی ڕێزمانی پێکهاتبوو، کە دیاریکەری کەرەستە فەرهەنگیەکانە ، ئەوا ڕۆڵە سینتاکسیەکان لە هەڵگواستنەوە دێتو ئەو هێڵە لارە پەیوەندی نێوان کەرەستەی فەرهەنگیی و وەچەپۆلی دەستەی ڕایەڵەکە لە دەروازەی فەرهەنگیدا دەنوێنێت. بۆ چۆنێتی ڕونکردنەوەی تیۆری سیمانتیك لە لێکدانەوەی واتای ڕستەیەکدا. بڕوانە نموونەیەکی وەك:

٩– منداڵەکە تۆپە ڕەنگاوڕەنگەکەی هەڵدا.

پێکهاتەی یاساکانی پرۆژە سازدان، ئەم ڕستەیە وەردەگرێتو ئەم هەڵگواستراوە وەك تێکردەیەك دیاریدەکرێت. یەکەم هەنگاو لێرەدا بۆ یاساکانی پرۆژە سازدان بریتیە لە یەکخستنی هەریەك لە دەستەی ڕایەڵەکان لە چوارچێوەی نیشانە ڕێزمانیەکاندا.

---

[146] بڕوانە: J. Katz & J. Fodor (1963:195). R. Jackendoff (1972:5).

[147] بڕوانە: R. Jackendoff (1999: 122). R. Jackendoff (1972:5).

سەرەتا، بەپێی تیۆری (X– باڕ)*، هەر ڕەگەزێك سەرێكی (ڕێزمانی) هەیەو پرۆژە گەورەكەی ناوی سەرە ڕێزمانییەكەی هەڵگرتووە. داڕشتەكان لە هەر ئاستێكی سینتاكسی (DS، SS، LF) ئەو پرۆژانەن، كە بەرهەمی فەرهەنگن و بەتەواویی نیشانە تایبەتییەكانی وەچە دیاریكردنی كەرەستە فەرهەنگییەكان دەگرنەوە. نیشانە تایبەتییەكانی كەرەستە فەرهەنگییەكان و مەرج و بنەما بابەتیەكان لە فەرهەنگەوە گوێزراونەتەوە ناو ئاستی قووڵی ڕستەسازیی (DS)ەوە. ئەم كردەیە لەڕێی ڕێسای پرۆژە سازدان و نەخشەو شێوە ئەندازیارییەكانی (X-باڕ) دیاریكراوەو سنوری بۆ دانراوە. توخمە فەرهەنگییەكان پرۆژەكانی ئەو نیشانە تایبەتییانەی (V–/+، N–/+) و ئەو خەسڵەتانەی لە دەروازەی فەرهەنگیی تۆڕی لایەنە بابەتییەكان هەن. "فەرهەنگی ئاوەزیی"، بەواتا "وشە نامەكەی ناو مێشك"، داڕشتەی دەرونزانی زانیارییە فەرهەنگییەكانەو زاراوەیەكە بۆ چۆنێتی "ڕێكخراوەی ئاوەزیی گەنجی وشەكانە". فەرهەنگی ئاوەزیی ئەو بەشە پێكهاتەیەی زانینە زمانییەكەیە، كە زانیاریی (فۆنۆلۆژی و فۆنەتیكی، مۆرفۆلۆژی و سینتاكسی و سیمانتیك و پراگماتیك و...)ی یەكە زمانییەكان خەزن دەكات[148] ودروستەی ئاوەزیش بریتییە لە ((لێكدانی پراگماتیكی لەگەڵ زانینی دنیایی))[149].

بەشی ڕێزمانیی دیاریخەری ئەو ڕۆڵە سینتاكسیانەیە، كە كەرەستە فەرهەنگییەكان دەتوانن لە ڕستەدا بیگێڕن. بەشی سیمانتیكی واتاگەلی كەرەستەی فەرهەنگیی وەك كۆتا كەرەستەی هەریەك لە جیاكارییە تەواوكراوەكانی ڕایەڵە* لارەكانی ناو درەختەكە، كە دەروازەكەی دەنوێنن دەگەیەنن. واتای كۆتایی هەر ڕایەڵێك شیدەكرێتەوە، یان بۆ واتاگەلێكی پەسنكەرانەیە (بە خورتی دەردەكەوێت) یان بەهۆی هاوواتاییەوە ئەویش بەپێی دەوروبەرەكەی لێكدەدرێتەوە(ئەمەیان سەرپشكیە). لە دیاریكردنی درەختی دەروازەی فەرهەنگی كەرەستەیەك، بە (٢–٦) ڕونكردنەوەكان دەخەینەڕوو:

---

* تیۆری (X_باڕ) وەچە تیۆرییەكی تیۆری (GB) ە، تیایدا چۆنێتی پەیوەندی نێوان سەرەو وەچە پێكهاتەكان بە یاسا دیاریكراوە. بڕوانە پارەكانی داهاتوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە، .Rad & G.Trauth&K.Kazzazi (1996:527) (Ford (2006) & V.Cook& Newson(1996) .

[148] محەمەدی مەحوی (٢٠٠٦: ١٢)و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا پێشكەشكراون.

[149] R. Jackendoff (2009:123).

* واتاگەلی جیاواز بە ڕێڕەو دەنوێنرێت و هەر ڕێڕەوێك لە دەروازەی فەرهەنگدا واتاگەلی جیاوازی كەرەستەی فەرهەنگی دەنوێنێت. بڕوانە ((Katz & Fodor (1963:189).

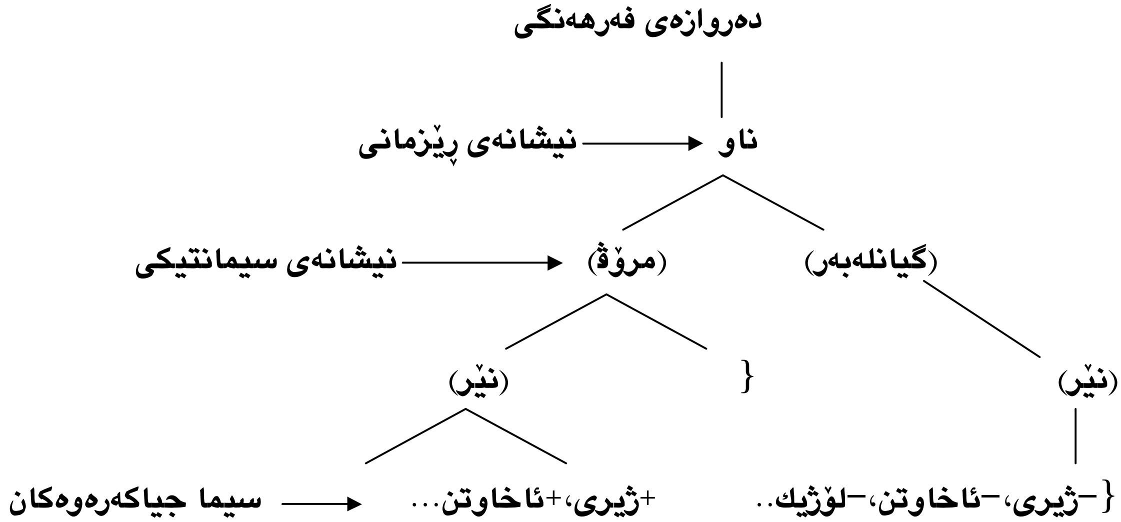

هێڵکاری ژمارە(٢_٦)

بەم شێوەیە دروستەی سیمانتیکی لە دەروازەی فەرهەنگیداو پەیوەندی سیمانتیکی لەنێوان دەروازە فەرهەنگیەکاندا دیاریدەکرێت. دەتوانین پەیوەندیە سیمانتیکییەکان لەنێوان واتاگەلیە جۆراوجۆرەکانی کەرەستەیەکی فەرهەنگیی و واتاگەلیە جۆراوجۆرەکانی کەرەستە فەرهەنگیەکان بەهۆی پەیوەندی نێوان نیشانەو جیاکەرەوەکانیان بنوێنین. بۆ ئەمەش لە هێڵکاری (٢−٧) دا درەختی ڕستەی (منداڵەکە تۆپە ڕەنگاوڕەنگەکەی هەڵدا) ڕونکراوەتەوە.

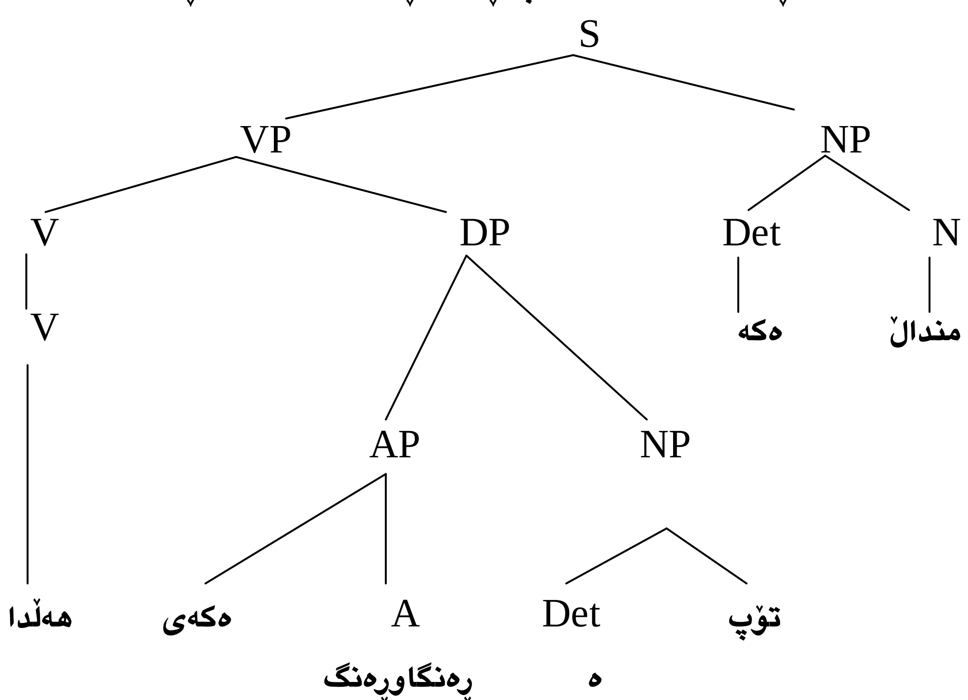

هێڵکاری (٢−٧)

لە هێڵکاری (٢−٨) دا چۆنێتی هەڵگواستنی خراوەتەڕوو:

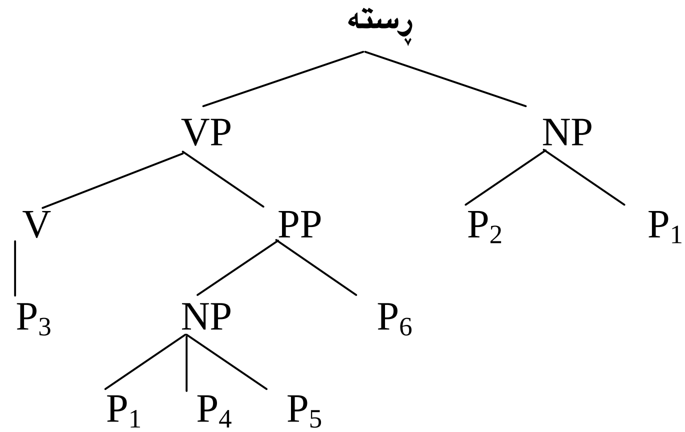

هێڵکاری (٢-٨)

لە جیێبەجێکردنی ڕێساکانی پرۆژە سازدانادا، سەرەتا پێش یەکخستنی ڕایەڵەکان، پێویستە ناواخنی ڕایەڵەکان دیاریبکەین. دەستەی ڕایەڵی P4، P5 بریتیە لە:

P4

١. ڕەنگاوڕەنگ ← ئاوەڵناو ← (ڕەنگ) ← {جۆراوجۆری ڕەنگی پرشنگدارە} > (شتێکی بەرجەستەیە) (چالاکی کۆمەلایەتیە) <.

٢. ڕەنگاوڕەنگ ← ئاوەڵناو ← (نرخاندن) ←{تایبەتمەندی جیاوازی هەیە، ناوازەبوون یان ڕیزبەندیی وێنەیی} > (شتێکی ئێستاتیکاییە) V (چالاکی کۆمەڵایەتیە) < (حەتحەتۆکە) یان پێچەوانەی ڕەش و سپییە.

٣. ڕەنگاوڕەنگ ← ئاوەڵناو ← (ڕەنگاڵە) ←{هەمەڕەنگ}.

٤. ڕەنگاوڕەنگ ← ئاوەڵناو ← (گونجاندنی ڕەنگە جیاوازەکانە پێکەوە) ←{خەڵکی لە بیردا هەمەڕەنگن یان ڕەنگاوڕەنگن}.

P5

١. تۆپ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (چالاکی کۆمەڵایەتیە) ← (گەورە) {تۆپی بەربانگ کە مەبەستێکی کۆمەڵایەتی هەیە}.

٢. تۆپ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (شتێکی بەرجەستەیە) ←{شێوەیەکی خڕی هەیە}.

٣. تۆپ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (شتێکی بەرجەستەیە) ← {گوللە تۆپ}.

٤. تۆپ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (شتێکی بەرجەستەیە) ← {تۆپی قوماش}.

٥. تۆپ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (شتێکی بەرجەستەیە) ← {لە بەرزیدایە}.

یەکخستنی P4 و P5 بەپێی ئەم یاسای پرۆژە سازدانە جێبەجێدەکرێت:

یاسای یەکەم: دوو تۆڕ دراوە بە فۆڕم:

١. زنجیرە یان هۆکاری فەرهەنگی (١) ← نیشانەی سینتاکسی سەرە ← {١} < دەستەیەك لە زنجیرەی نیشانەکان >.

٢. زنجیرەی فەرهەنگی (٢) ← نیشانەی سینتاکسی دەرخەریی ← {٢}.

یەکخستنی (P4) و (P5) دەستەیەکی هەڵگواستنی تۆڕەکانی (P6) دێتە ئاراوە، وەك خوارەوە:

١. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (چالاکی کۆمەڵایەتیە) ← (گەورە) ← (تۆپی بەربانگ) ← (ڕەنگ و دەنگ).

٢. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (شتێکی بەرجەستەیە) ← (ڕەنگ) ← {ڕەنگی پرشنگداری هەیە} {شێوەیەکی خڕی هەیە}.

٣. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (شتێکی بەرجەستەیە) ← (ڕەنگاوڕەنگ) ← (گوللەی تۆپ).

٤. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ ← ناوێکی کۆنکرێتە ← (چالاکی کۆمەڵایەتیە) ← (گەورە) ← (نرخاندن) ← {تایبەتمەندی جیاوازی هەیە} {بەراوردکردن بە ڕەنگی ڕەش و سپی}.

جگە لەمانە یەکخستنی تریش هەیە، بەڵام بەهۆی بنەمای کۆت و بەندی هەڵاوێرکردنەوە سنورداری دەکات. ئەمە بەپێی کلتوری میللەت و نەتەوە دەگۆڕێت*. بۆنموونە (ڕەبەن لەناوبەری مێرووە) ئەمە لادانی سیمانتیکییە، چونکە لە تۆڕی پەیوەندی /ڕەبەن/ دا کە: ← ئاوەڵناو ← (مرۆڤ) ← (نێر) ← (پێگەیشتوو) ← {ئەوکەسەی کە ژنی نەهێناوە} و لە تۆڕی (کوشندەی مێروو) دا نیشانەی سیمانتیکی (+مرۆڤ) نییە، لەبەرئەوە بنەمای کۆت و بەندی هەڵاوێرکردنی بەزاندووەو ئەمە لە دەربڕینی قسەکەراندا بوونی نییەو نادروستە.

لە هەنگاوی دووهەمدا یەکخستنی (P1 و P2)دا تۆڕی (کە) ← (ئامرازی دیاریکەرە) ← (تاك)و تۆڕی (منداڵ) ← (ناوی کۆنکرێتە) ← (شتێکی بەرجەستەیە) ← (مرۆڤ) ← (نێر).

یاسای دووهەم بریتییە لە پێدانی دوو تۆڕ بە فۆرم بەم شێوەیە:

(١) زنجیرەی فەرهەنگی (١) ← نیشانە سینتاکسییەکانی ناو ← نیشانە سیمانتیکیەکانی سەر ← {١}.

---

* بۆنموونە، وشەی (تۆپ– Ball) لە زمانی ئینگلیزیدا بەواتای (ئاهەنگی سەماکردن) دێت. ئەم واتایەش لەگەڵ (ڕەنگاوڕەنگدا) بەواتای ئاهەنگێکی ڕەنگاڵەیی پرشنگدار یان زۆر سەرسوڕهێنەر دێت.

(٢) زنجیرەی فەرهەنگی (٢) ⟵ نیشانە سینتاکسییەکانی ئامڕاز ⟵ نیـــــــــشانە سیمانتیکیەکانی ئامڕاز ⟵ {٢}.

جێبەجێکردنی ئەم یاسایە دەکاتە هەڵگواستنی تۆڕی P7: پیاو + ەکە ⟵ فرێــــزی ناوی کۆنکرێتە ⟵ {دیاریکراوە تاڕادەیەك} ⟵ (شتێکی بەرجەستەیە) ⟵ (مـــــرۆڤ) ⟵ (نێرە).

بەیەکگرتنی (P1 و P6) تۆڕی (P8) بەرهەمدێت وەك:

P8

١. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + کە ⟵ فرێزێکی ناوی کۆنکرێتە ⟵ {دیاریکراوە} ⟵ (چالاکی کۆمەڵایەتیە) ⟵ (گەورەیـــــە) {بەمەبەســــتی تـــــۆپی قوماشـــــە ڕەنگاوڕەنگەکە}.

٢. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + کە ⟵ فرێزێکی ناوی کۆنکرێتە ⟵ {دیاریکراوە} ⟵ (شێوەیەکی خڕی هەیە) {یاریکردن}.

٣. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + کە ⟵ فرێزێکی ناوی کۆنکرێتە ⟵ {دیاریکراوە} ⟵ (گوللـەی تۆپ)

٤. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + کە ⟵ فرێزێکی ناوی کۆنکرێتە ⟵ {دیاریکراوە} ⟵ (چالاکی کۆمەڵایەتیە) ⟵ (نرخاندن).

P3

١. هەڵدان ⟵ کردارە(داڕێژراوە) ⟵ تێپەڕە ⟵ (کردەیەکە) ⟵ (بەهێز، تونە) (جەختکردنەوە) ⟵ (هەڵ) دیاریکەری ئاڕاستەیە بۆ سەرەوە.

{کارتێکەرە} ⟵ < بکەر: (گیاندارێکی باڵا)، بابەت ⟵ (شتێکی بەرجەستە) >.

٢هەڵدان ⟵ کردارە ⟵ تێنەپەڕە ⟵ (کردەیەکە) ⟵ (جەختکردنەوە) ⟵ (بەتوندی) ⟵ {تەقاندنی تۆپ} ⟵ بکەر < : (مرۆڤ)، شت: (بەرجەستە بێت)، ئامێر: (بەرجەستە بێت) >.

یاسای سێیەم* R3 لە یەکگرتنی P3 و P8، P9 هەڵدەگوازرێت بەم شێوەیە.

دوو تۆڕ دەدرێت بە فۆڕمەکە:

١. زنجیرەی فەرهەنگی (١) ⟵ نیشانە سینتاکسیەکانی کردارە سەرەکیەکە ⟵ نیشانە سیمانتیکیەکان ⟵ {١} < دەســـتەیەك لــە زنجــیرەی نیــشانەکانی بکــەرو بەرکار >.

---

* بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠١: ٢٩-٣٠) و (Katz & Fodor (1963:200).

٢. زنجیرەی فەرهەنگی (٢) ←—— نیشانە سینتاکسیەکانی بەرکاری کردارەکە ← پاشماوەی تۆڕی بەرکار.

P9

١. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + ەکە + دا فرێزی← کردارییە← (کردەیەکە) ← بەتوندی)← (جەختکردنەوە) ← (کارتێکەرە) ←—(دیاریکراوە)←—(بەرجەستەیە)←—(ڕەنگ) ← {شێوەیەکی خڕی هەیە} > (بکەر: (گیاندارێکی بالاّ) V (بەرجەستەیە)) >

٢. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + ەکە + دا ←فرێزی کردارییە← (کردەیەکە)← بەتوندی)← (جەختکردنەوە) ← (کارتێکەرە) ←— (دیاریکراوە)←—(بەرجەستەیە)←—(ڕەنگ)← {لە شەڕدا بەکاردێت} > بکەر: (گیاندارێکی بالاّیە) V (بەرجەستەیە).

٣. تۆپ + ڕەنگاوڕەنگ + ەکە + دا←فرێزی کردارییە ←(کردەیەکە) ←(بەتوندی) ← (جەختکردنەوە) ← (کارتێکەرە) ←—(دیاریکراوە)←—(بەرجەستەیە)←— (ڕەنگ) ← {تەقاندنی تۆپ لەکاتی شەڕدا} > بکەر: (گیاندارێکی بالاّیە) V (بەرجەستەیە).

بەم چەشنە لێکدراوە سیمانتیکییەکان دەتوانرێن لەناو فرێزە سینتاکسیەکاندا دەربڕدرێن، کە لەگەڵ دروستەی چەمکی فەرهەنگیدا گونجاوە[151].

هەنگاوی کۆتایی یاسای چوارەمەو R4 لە یەکگرتنی P9 و P7 دروستدەبێت، کە وەك ڕستەیەك دەخوێنرێتەوەو دوو تۆڕی پێدەدرێت: ١.—— زنجیرەی فەرهەنگی (١) ← نیشانە سینتاکسیەکانی فرێزی کرداریی ←—— پاشماوەی تۆڕی فرێزی کرداری.

٢. زنجیرەی فەرهەنگی (٢) ←—— نیشانە سینتاکسیەکانی بکەر ←— پاشماوەی تۆڕی بکەریی و لە ئەنجامدا P10 هەڵدەگوازرێت بەم شێوەیە.

P10

١.منداڵەکە + تۆپ + ە + ڕەنگاوڕەنگ + ەکەی + هەڵدا← ڕستەیە {دیاریکراوە}

(بەرجەستەیە) ←— (مرۆڤە) ←— (پێگەیشتووە) ←— (نێرە) ←— (کردەیە)←— (جەختکردنەوەیە) ←—(بەتوندی) ←—(کارتێکەرە)←— (ڕەنگە)← شێوەیەکی خڕی هەیە}

٢. منداڵەکە + تۆپ + ە + ڕەنگاوڕەنگ + ەکەی +هەڵدا← ڕستەیە←{دیاریکراوە}←— (بەرجەستەیە) ←— (مرۆڤە) ←— (پێگەیشتووە) ←— (نێرە) ←— (کردەیە)←— (جەختکردنەوەیە) ←—(بەتوندی) ←—(کارتێکەرە) ←—(ڕەنگە) ←— {تەقاندنی تۆپ لە شەڕدا}

---

[151] بڕوانە: R. Jackendoff (1992:19).

٣. منداڵەکە + تۆپ + ە + ڕەنگاوڕەنگ + ەکەی + هەڵدا ← ڕستەیە ← {دیاریکراوە} ←
(بەرجەستەیە) ← (مرۆڤە) ← (پێگەیشتووە) ← (نێرە) ← (کردەیە) ←
(جەختکردنەوەیە) ← (بەتوندی) ← (کارتێکەرە) ← (ڕەنگە) ← {بۆ نرخاندنە}

٤. منداڵەکە + تۆپ + ە + ڕەنگاوڕەنگ + ەکەی + هەڵدا ← ڕستەیە ← {دیاریکراوە} ←
(بەرجەستەیە) ← (مرۆڤە) ← (پێگەیشتوو) ← (نێرە) ← (کردەیە) ←
(جەختکردنەوەیە) ← (بەتوندی) ← (کارتێکەرە) ← (ڕەنگە) ← {بۆ ڕەنگاڵەییە}

دروستەی سیمانتیکی و سینتاکسی ڕستەکە بەم شێوەیە دەبێت لە هێڵکاری (٩) دا.

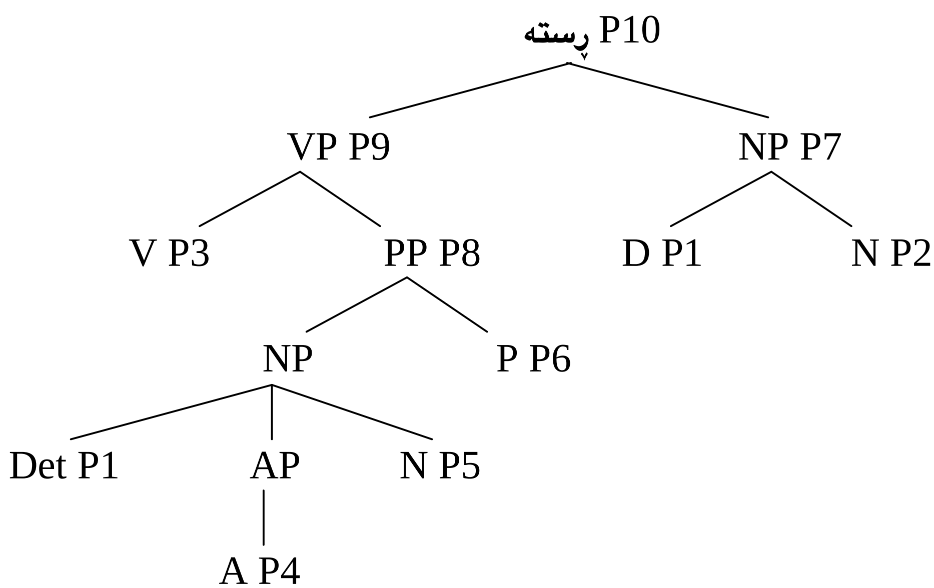

هێڵکاری ژمارە (٢_٩)

پەیکاڵبوون و گونجاندنی نێوان سینتاکس و دروستەی سیمانتیکی بەهۆی یاسایەکەوە دیاریکراوە، کە ناوی (یاساکانی پرۆژە سازدان) ی لێنراوە[152]، هەر لەمەشەوە دروستەی ناوەکیی دەتوانرێت لە دروستەی سینتاکسیی و کەرەستەی فەرهەنگیی ڕستەکە، لەسەر بنەمای چەمکیی، هەڵبگوێزرێت و ئەمەش جۆرێکی نواندنی هۆشەکی پێکدەهێنێت. بە واتایەکی تر، تەنها نیشانە سیمانتیکیەکانی کەرەستە فەرهەنگیەکان لە دیاریکردنی سیمانتیکی(واتا) دەربڕاو و ڕستەکاندا ڕۆڵنابینن، بەڵکو هەموو پێکهاتەکانی سیمانتیك پێکەوە بەنەبچڕاوی ئەم کردەیە بە ئەنجامدەگەیەنن. بۆ نمونە ئەگەر کەرەستەیەکی فەرهەنگی جێکەوتەکەی (دوای پێدانی ڕۆڵە بابەتانە لە دروستەی قووڵدا دیاریدەکرێن)

[152] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:17).

بگۆڕێت واتاکەشی دەگۆڕێت، لەگەڵ ئەوەی کەرەستە فەرهەنگیەکە هەمان کەرەستەیە، بڕوانە(١٢_ا،ب)و هێڵکاری(٢_٣).

٣/٢) ڕێزمان و سایکۆلۆژی

یەکێك لەو زانستانەی سەرقاڵی توێژینەوەیە لە زمان و پێکهاتەی زمانیی، سایکۆلۆژییە[١٥٣]. سایکۆلۆژی بواری دیسپلینی(ڕێککاری) ناوەکیی توێژینەوەیەکی دیاریکراوە، کە گرنگی بە کردەکانی بەرهەمهێنان و تێگەیشتن و درککردنی زمانیی، زمانپژانی منداڵ، دەمارزانی، شیکردنەوەی ئاخاوتن و زانستی زمانی کۆمەڵایەتیی و سایکۆلۆژیای ئاوەزداریی و خودی زانستی ئاوەزداریی و...دەدات.

چەمکی زانستی زمانی دەرونیش /سایکۆلینگویستیك، ئەم تەوەرانە لەخۆدەگرێت[١٥٤]:

ا.کردە زمانییەکان، وەك خوێندنەوە، نوسین، بەرهەمهێنانی زمانیی (قسەکەر)، درککردن و تێگەیشتنی زمانیی (گوێگر). ب.خەزنکردنی کەرەستەی فەرهەنگیی و سەر لەنوێ بەکارهێنانەوەوگەڕاندنەوەیی، بە واتا چۆن وشەکان لە ئاوەزدا هەڵدەگیرێن، لە کاتی پێویستدا چۆن بەگەڕدەخرێن. پ. زمانپژان. ت. خاوەن پێداویستە تایبەتەکان، وەك (کەڕی، لاڵی، یان ئەوانەی گرفتیان لە مێشکداهەیە...). ج. زمان و مێشك و پەیوەندییان پێکەوە...ح. کردەی وەرگرتنی زمانی دووهەم و بەکارهێنانی..

بە گشتیی، زانستی زمانی ئاوەزداری (ڕێبازێکە لێکۆڵینەوە لە زمان لە هەردوو ڕوانگەی زانستی زمان و سایکۆلۆژییەوە دەکات . لەوە دەکۆڵێتەوە چۆن زمان لەگەڵ ئاوەزدا پەیوەندکراوەو کاریگەری ئۆنتۆلۆژی لە وەرگرتنی زمانیدا چۆنە[١٥٥]). دەتوانرێت دوو ڕەوتی گرنگ لەسەر بنەمای گریمانە جیاوازەکان دەربارەی پەیوەندی نێوان زمان و ئاوەزداریی جیابکرێنەوە: (ا)ڕەوتی یەکەمیان ڕووەو تیۆرە زمانەوانییە نوێیەکان، بە تایبەت(Chomsky)، ئاڕاستەکراوە، بە بۆچوونی ئەم زمانەوانە ڕێزمان بە پێڕەوێکی ئاوەزیی سەربەخۆ(مۆدولاریتی) دادەنێت و پێی وایە ڕاستیی و دروستیی سایکۆلۆژی لە پێکهاتە زمانەوانییەکانەوە دەستەبەر دەکرێت. (ب) ڕەوتی دووهەمیان بە تەواوی ڕووەو مۆدێلەکانی سایکۆلۆژی ئاوەزدارییە ، بە واتا ئەو ڕێبازانەی گریمانەکانیان لە کارەکیدا بە وردی لە چۆنایەتی پەیوەندی نێوان ئاستەکانی پەسنکردنی زمانەوانیی و پێڕەوی ئاوەزدارییدایە.

---

153 بڕوانە: .G.Trauth&K.Kazzazi (1996:390)

154 بڕوانە: .J.Field (2004)

155 بڕوانە:.P.Robinson & N.Ellis (2008:1)

ئاڕاستەی پەیوەندیی سینتاکس بۆ سیمانتیك لە کردەکانی زانستی زمانی دەروونیدا بە گـۆڕانی چەشـنی کردەکـە دەگۆڕێـت. لێـرەدا بۆچـوونەکانی(Chomsky) لـەم بارەیـەوە دەخەینـەڕوو، کە ئامانجی ڕێزمانی بەو جۆرە دیاریکردووە، کە زۆرتر پەسنکەری زانینە (knowledge)[١٥٦]، وەك لـەوەی پەسـنکەری زمـان بێـت. پەسـنکردنی زانینـی کەسـێك ئامانجێکی دەروونناسیەو (Chomsky) زانستی زمانی بە لقێکی تایبەت لە دەروونناسی ئـاوەزداری دانـاوە. هـەر لـەم ڕوانگەیەیـشەوە ئەگـەر ڕێزمـان بەوشـێوەیە بـریتی بێـت لـە پەسنکردنی ئەو زانینەی قسەکەران، کە سەبارەت بە زمانەکەیان هەیانە، ئەوا ئەو زانینە چ ڕۆڵێـك لـە توانـای زمانیـدا دەگێڕێـت (بەرهـەمهێنان(ئاخـاوتن و نوسـین) و تێگەیـشتنی زمـانیی(تویژینەوەیـە لـە ناسـاندنی وشـە، درككـردن و تێگەیـشتنی ڕسـتە و لێکدانـەوەی ئاخاوتن)[١٥٧]– واتە کردەی دروستکردنی ڕستە). لێرەدا مەبەست لەوەیە، چۆن بیرو واتاکان وەردەگێڕنـــە ســـەر دەنگـــەکانی ئاخـــاوتن (واتـــە ســـیمانتیك بـــۆ ســـینتاکس) و بەپێچەوانەیشەوە(سینتاکس بۆ سیمانتیك)، بۆ ئەم مەبەستە دوو چەمکی توانای زمانیی لێکداوەتەوە: یەکەم بە پێکهێنەریی (Componential)[١٥٨] ناوبراوە: ژمارەیەك پێکهێن، کە قـسەکەرێك بەرهەمیانـدەهێنێت یـان تێیانـدەگات کارلەیەکدەکـەن. ڕێزمـان بـە یـەکێك لـە پێکهێنەرەکان دانراوە. بۆ ئەم مەبەستە ڕێزمان بە نەخشەیەك چوێنراوە، بە زانینی ئەوەی ناو نەخشەکەو چۆنێتی بەکارهێنانی دەتوانرێت ڕێڕەوی تاکەکەسی دیاریبکرێت. بەواتا، زانیـاریی ڕێزمـانیی قـسەکەرێك، لەگـەڵ زانیـاری چـۆنێتی بـەکارهێنانی ڕێزمانەکـە کارلێکـدەکات، لەلایـەکی تـرەوە ڕێزمـان وەك خـشتەی لێکـدان (کەسـێك پێویـستە بـە دیاریکراوی بزانێت چ دوو ژمارەیەك لێکبدات و بە چ ڕیزبوونێك و...تاد). پێویستە بۆ ئەمە دەستەیەك لە ڕێسای بەکارهێنان لە ئارادا بێت. هەروەك چۆن خشتەی لێکدان پێکهێنێکە لە کـردەی لێکدانـدا، ئاوەهـایش ڕێزمـانی (Chomsky) وەك پێکهێنێـك لـە کـردەی توانـای زمانیدا دەبینرێت. ئەم خشتەیە لە کرداری دابەشکردنیشدا هەمان شتە و وەك ڕەگەزێك ڕۆڵ دەبینێت، بەڵام ئەوەندە هەیە، کە لێرە یاساگەلێکی تر دەخرێتەگەڕ.

دیدگەی (Chomsky) دەربارەی ڕۆڵی ڕێزمان لە بەرهەمهێنان و تێگەیشتن هەر هەمان ڕۆڵە وەك ئەوەی لە خشتەی لێکداندایە (لێکدان و دابەشکردن). لە بنەڕەتدا بەرهەمهێنان(واتاو بیرۆکـەکان وەك تێکردەیـەك و ئاخـاوتن وەك دەرکـردە)[١٥٩] لـەخۆدەگرێت. لـە کـردەی

---

[156] بڕوانە: (D. Steinberg (1999:65.

[157] بڕوانە: .G.Trauth&K.Kazzazi (1996:265). & K.Malmkjaer(1995:494)

[158] بڕوانە: .D. Steinberg (1999:65) & R. Jackendoff (2009:15)

[159] بڕوانە: .G.Trauth&K.Kazzazi (1996:265)

بەرهەمهێنانی زمانیدا ئاڕاستەی کردەکە پەیوەندی سیمانتیك بۆ سینتاکسە[160] ولەلایەن قسەکەرەوە جێبەجێدەبێتو بەرهەمدەهێنرێن، بەلاّم لە کردەی تێگەیشتندا (ئاخاوتن وەك تێکردەیەكو واتا وەك دەرکردە) لەخۆدەگرێت. لێرەدا خودی کردەی تێگەیشتنی زمانی لەلای گوێگرەوە بە ئاڕاستەی پەیوەندی سینتاکس بۆ سیمانتیکە، بەم ڕەوتە لێکدەدرێتەوە. ئەم زانیارییانە لە هێڵکاری (٢-١٠)دا پێشکەشکراون[161].

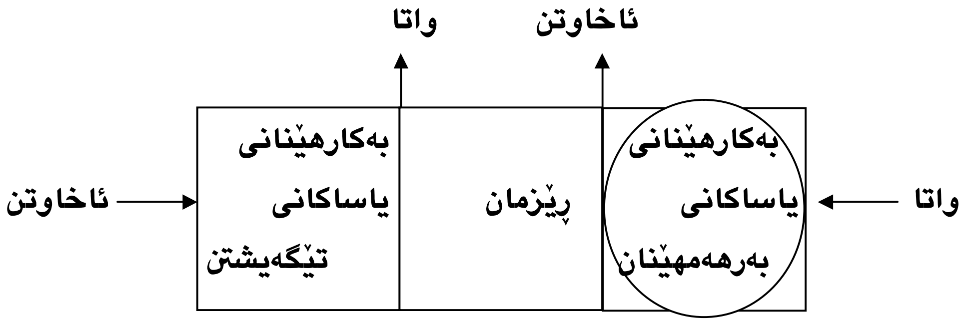

هێڵکاری (٢-١٠)

مۆدێلی چەشنی توانای پێکهاتەیی لای چۆمسکی

دووهەم چەمکی توانا بە ڕۆڵی ڕێزمانی تەواوکاریی (integral) دانراوە. بە واتای ڕێزمانێك یان چەند ڕێزمانێك لەسەر خودی خۆی (خۆبەخۆ) بەگەڕ دەکەوێت.

(Chomsky) لەو ڕێیەوە پەرەی بە مۆدێلی پێکهێنی (داڕشتەیی) داوە، کە هەر پێکهێنێك (سینتاکسی- سیمانتیکی- فۆنۆلۆژی) یان پێکهێنە دوهەمییەکان (ڕێساکانی بنەڕەت، ڕێسای گواستنەوەکان) ڕێزمانی، لەگەڵ ڕیزبەندیی ئاڕاستەیی ڕێساکان لە پێکهێنەکاندا، دەرکردەی ڕێسایەك تێکردەی ئەوەی دوای خۆیەتی*. ڕیزبوونی یاساکان لەنێوان پێکهاتەو وەچەپێکهاتەکانیشدا هەیە، بێجگە لە یاساکانی بنەڕەت.

ئەم دروستەو دەرکردە جۆراوجۆرانەی ڕێزمان (دروستەی قووڵ، دروستەی ڕوکەش، نواندنی سیمانتیکیو نواندنی فۆنەتیکی) چەند پەیوەندییەکی ڕیزکراوی ، بەهۆی ڕیزکردن لە چەند جۆرێکی جیاوازی یاساکاندا دیاریکردووە. دەبێت ئەوە بزانین، کە کردەکانی توانا

---

160 بڕوانە:.V. Valin (2005:3)

161 بڕوانە: .D. Steinberg (1999:67)

* ئەم میکانیزمی کارکردنە لە پێڕەوی زانستی ماتماتیکدا بە یاساکانی خوارزمی ناسراوە، بڕوانە (Van Valin(2005)). لێرەدا تەنها یاساکانی بنەڕەت نەبێت، ڕەنگە ڕیزبەندنەکراو بن.

یـان بـه دەنـگ (نوانـدنی فۆنـەتیکی) بـۆ تێگەیـشتن، یـان بـەواتا (نوانـدنی سـیمانتیکی) بـۆ بەرهەمهێنان دەستپێدەکات.

پەیوەست بە زانیین و هەڵگواستنی زمانەوانیەوە، وەهادانراوە، کە ڕێزمان نوێنەرێکە بۆ ئەو زانینەی قسەکەران سەبارەت بە زمانەکەیان هەیانە[١٦٢]، ئەو زانینـە** لـه یاساکان و کەرەستە فەرهەنگیـەکان پێکـدێت. ئـەو دەسـتە یاسـاو دەروازە فەرهەنگیانـە دەویـسترێن، گرنگیـەکی دەروونییـان دەبێـت. واتـە وەهادابنرێـت، کـە لـە ئـاوەزی قسەکەراندا بەرامبـەرێکیان هـەبێت. دروسـتەی قـووڵ و دروسـتەی ڕوکـەش و نوانـدنی سـیمانتیکی بـه هەڵگواسـتنی زمانـەوانی نـاوبراون. هێڵکـاری (٢-١١) هــەموو ڕوکارەکــانی هەڵگواســتنی زمانــەوانی ڕســتە لای (Chomsky) دەخاتەڕوو[١٦٣].

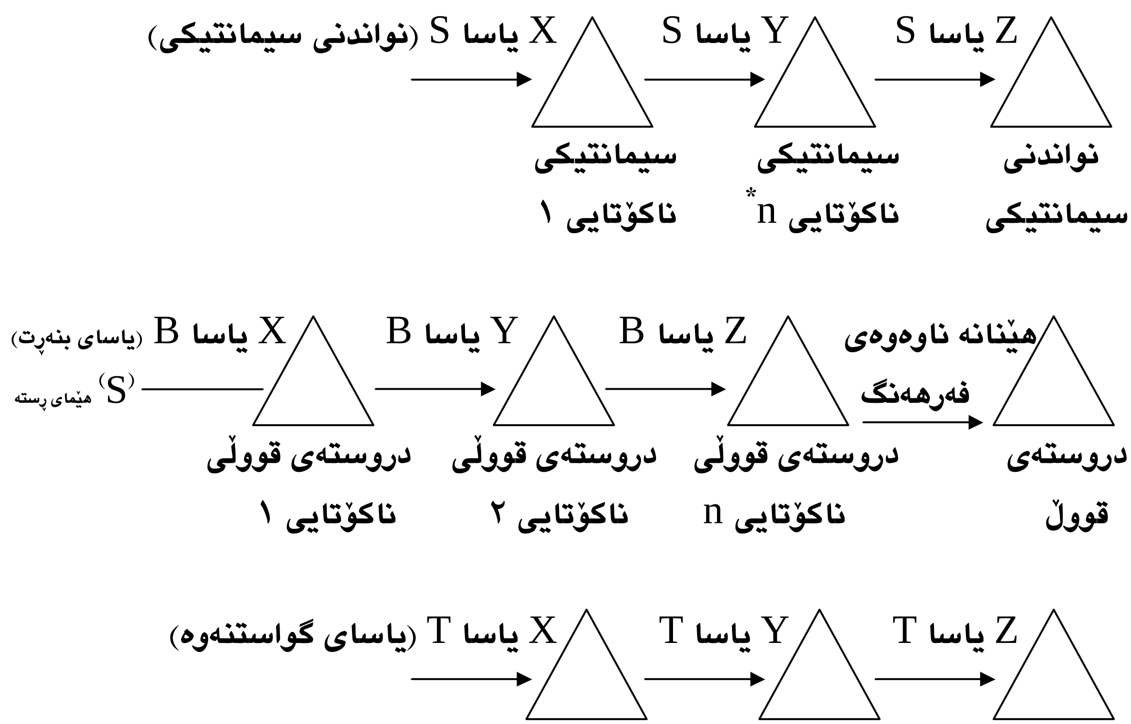

---

[162] بڕوانە: .D. Steinberg (1999:71)

** چوار چەشن زانیاری جیاکراونەتەوە: (ا) هێمای ئاوەزیی نەگۆڕ، ئەو زانیارییانەن ، کە بەرامبەر بە یەکەکانی گەنجی وشەکانمان هەمانەو بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە مێشکدا خەزندەبن /گویێ، گوڵ/.(ب) زانیینی بەرهەمهاتوو، ئەو زانیاریانەن لە یاسا زمانەوانیەکانەوە هەڵدەگوازرێن، دەگرێتەوە(کچ+ان= کچان). (پ) هێمای ئاوەزی بەرهەمهاتوو. (ت) هوشیاری، ئەم دوو چەشنەی کۆتایی لە لێکەوتەی دوو چەشنی یەکەمەوە دێن، بەوەی بەهۆیانەووە هۆشیاریی دەربارەی چۆنێتی جێبەجێکردنی یاسا زمانییەکان بەسەر کەرەستە زمانیەکانی تردا پێدەبەخشێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (فەرهاد تۆفیق حەسەن (٢٠١٠ : ٧)و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا پێشکەشکراون.

[163] بڕوانە:.D. Steinberg (1999:73)

* (n) ئاماژە بە ناکۆتا دەدات.

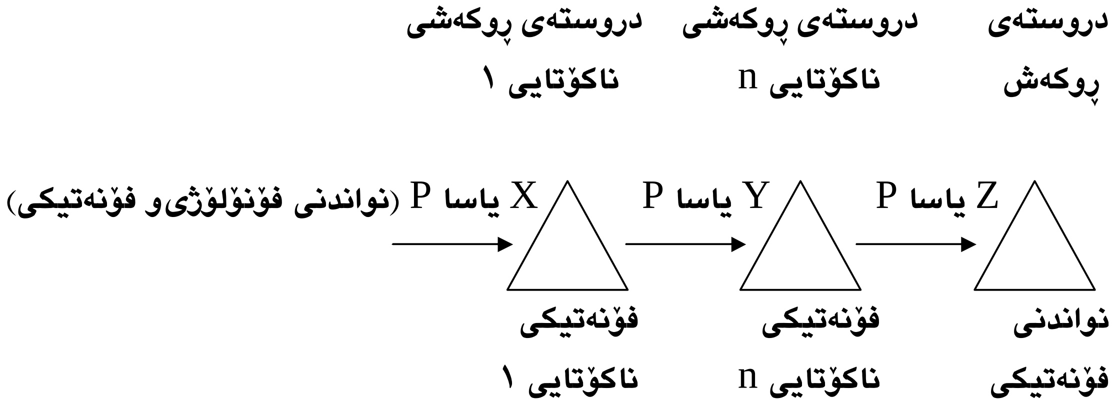

هێڵکاری (٢-١١)

بەگشتی لەم هێڵکاریەدا سێ لایەنی سەرەکیی تیۆری (Chomsky) دیاریکراوە[١٦٤]:

یەکەم: دەزگا (Apparatus)، کە لە فەرهەنگو یاساکان، بەشێوەیەکی بنەڕەتیش پێکهاتەی بنەڕەت، گواستنەوەکان، سیمانتیكو فۆنۆلۆژی پێکدێت.

دووهەم: دەرکردەی دەزگا بریتییە لە زنجیرەیەك لە دروستە، کە بە هەڵگواستنە زمانەوانیەکان ناسراوە، دوو جۆری لێدیاریکراوە، کۆتایی (دروستەی قوولو ڕوکەشو نواندنی سیمانتیکیو فۆنەتیکیە) و ناکۆتاییەکانیش (ئەو دروستانەن کە دەکەونە نێوان ئەوانەوە).

سێهەم: ڕیزبوونی پێکهاتەی دروستە، ئەو ڕیزبوونە دەگرێتەوە، کە دروستە هەڵگوێزراوەکان تیایدا لەلایەن دەزگاوە پێکهێنراون. ئەو یاسایانەی هەڵگوێزراوەکان پێکدەهێنێت بریتین لە[١٦٥]:

یەکەم: دەستەیەك لە یاساو ڕێسای سیمانتیکی پێویستە لەئارادابن، تاوەکو بتوانرێت دروستەی قوول لە نواندنی سیمانتیکی، کە هەڵبگوێزرێت یان بە پێچەوانەوە. بەویاسایانە دەڵێن یاساکانی سیمانتیکی (S). دووهەم: یاسا فۆنۆلۆژییەکان (P)، کە پێویستن بۆ هەڵگواستنی نواندنی فۆنەتیکی لە دروستەی ڕوکەش. سێهەم: یاساو گواستنەوەکان (T) پێویستن بۆ هەڵگواستنی دروستەی ڕوکەش لە دروستەی قوول. ئەویاسایانە بۆ هەڵگواستنی نواندنی فۆنەتیکی لە دروستەی ڕوکەش پێویستن، وەك لە (٢-١٢)دا نوێنراوە، لە چوار جۆر ئەگەری ڕیزبوونی پێکهاتەکان بنیاتنراوەو لەسەر ئەمەش یاساکان دیاریکراون.

---

[164] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەمە، بڕوانە (R. Jackendoff (2009:15). & D. Steinberg (1999:71.

[165] بڕوانە:.(D. Steinberg (1999:77-78

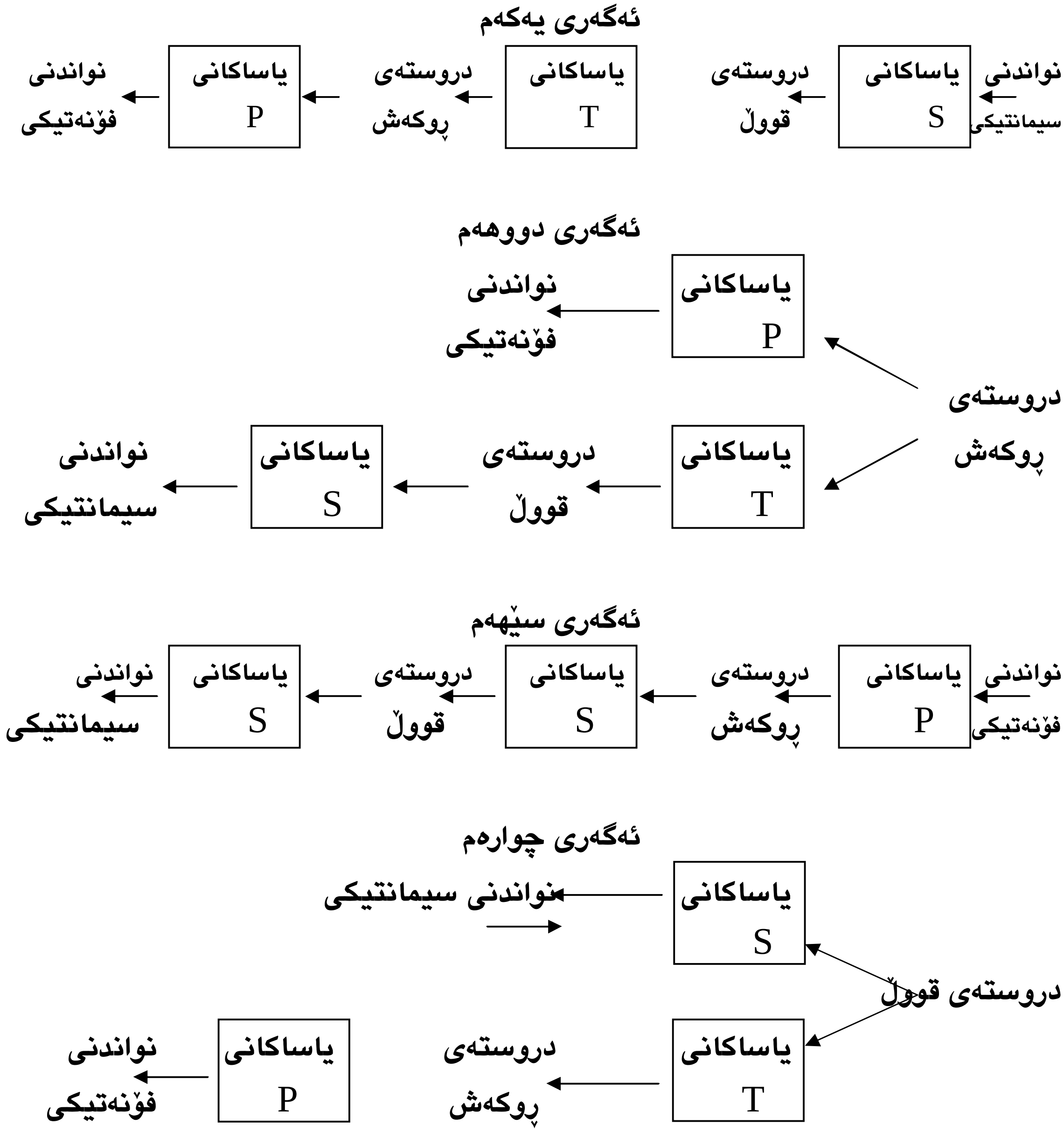

هێڵکاری ژمارە(٢_١٢)

وەك لە (٢–١٢)دا دیارە، یاساکان بەپێی چەشن‌و جۆری ڕیزبووەکان جیاوازن، بۆیە ئەو یاسا تایبەتیانەی گریمانەدەکرێن بۆ ڕێزمانێك، بریتین لە گۆکردنی ڕیزبوونە پێشبینیکراوەکە، کە بەپێی ئەوە دروستەکان بنیاتدەدرێن. کەواتە یاسا تایبەتیەکانی ڕێزمانێك ناتوانن بە سەربەخۆیی بنوسرێنەوەو دەبێت لەگەڵ ڕیزبوونە تایبەتەکانی ئەو پێکهاتانەدا، کە پێشبینیکراون بگونجێن.

(Chomsky) ڕێ بە ڕیزبوونی پێکهاتەی دروستەیەك دەدات، وەك ئەوەی کە دروستەی قووڵ لە تیۆری ستانداردار، دروستەی ڕوکەش لە تیۆری شوێنپێدا، کە تێکردە دەستەبەردەکات بۆ پێکهاتەی سیمانتیکی (بڕوانە پاری (١/١)). ئەمانە بنەمان‌و نەگۆڕن‌و

لەبیرمان نەچێت، کە دیاریکردنی سیمانتیك بۆ پەیکاڵبوونێتیە لەگەڵ پەیکەری کردەی ڕاستیی سایکۆلۆژییدا.

٤/٢) دروستەی چەمکی و X– باڕی سیمانتیکیی

٤/٢–١) دروستەی چەمکی*

دروستەی سیمانتیکی لەسەر بنەمای کەرەستەو پێکهاتەکانی سیمانتیك بنیاتنراوە. کەرەستە ڕێزمانییەکانیش بە بنەمای بنەڕەتی و ڕاستەوخۆی هەڵگواستنی واتا دانراون. ئەمە وەهایکردووە، کە پەیوەندی توندوتۆڵ و پڕاوپڕ لەنێوان سینتاکس و سیمانتیکدا هەبێت*. لەم ناوەندەدا دوو بابەت دیاریکراون: یەکەمیان گرفتی خودی سیمانتیك خۆیەتی، لە دەستنیشانکردنی یەکەو پێکهاتەو دروستەکانیەوە تا بەهۆیەوە بتوانرێت لەڕێی وشەو فرێزو ڕستەکانەوە پەی بە مێشك و ئاوەزی بەکارهێنەرانی زمان ببرێت و تاڕادەیەك لە ڕاستی نزیکببنەوە. لەم بەشەدا تاووتوێی ئەم پرسە کراوە. دووهەمیان گرفتی چۆنێتی پەیوەندکردن و پەیکاڵبوونی نێوان دروستەی سینتاکسیی وسیمانتیکیە. بۆ شرۆڤەکردنیی بڕوانە بەشی سێهەم!

دوای دیاریکردنی بنەماکانی دروستەی سینتاکسیی (لە بەشی یەکەمدا)، بۆ دۆزینەوەی پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك، لە هەنگاوی دووهەمدا پێویستە بنەمای دروستە سیمانتیکیەکان دیاریبکرێن و پەسنبکرێن. لەسەر ئەو بنەمایەی گۆکردنی زمانیی بۆ دەربڕین و پێڕاگەیاندنی بیرە، دەتوانین سیمانتیك[166] وەك ڕێکخراوەو دامەزراوەیەکی ئەو بیرانە بناسێنین، کە زمان دەربڕێتی. بیرەکان، کە لەلایەن زمانەوە دەردەبڕێن، لە زاراوەیەکی ڕێکخراوەی ئاوەزیدا بە دروستە دەکرێن و پێی دەوترێت دروستەی چەمکی.

دروستەی سیمانتیکی ودروستەی چەمکی بە دوو ئاستی نواندنی ئاوەزیی دیاریکراون: (أ) دروستەی چەمکیی: ئەو ئاستەیە کە زانیاری زمانەوانی و نازمانەوانی تیایدا هەماهەنگە.

---

* (١) چەمك: لە(فهم) کردەی تێگەیشتنەوە هاتووە، واتە درککردن بە واتای بابەتەکان، چەمك ئەنجامی ئەو لێکەوتانەیە، کە لە کردەی درککردنمان بە واتای بابەتەکان دەکەونەوە.(٢) زانین: مەبەست پێی توانستی بیرکردنەوەی ئەو شتانەیە، کە پێشتر فێریان بووین. توانای بە بیردا هاتنەوەی شتەکانە لە کاتی پێویستدا بۆ سەر لە نوێ بەکارهێنانەوەی لەو شوێنەدا کە دەگونجێت.(٣) زانیاری ئەو کەرەستەو داتاو ناووهێماو کۆدو چەندێتی و چۆنێتی و سەرنج و ڕامان و تێبینی وپرس و تێڕوانینانەیە، کە دواجار دەبنە بونیاتی زانین و زانینیان پێگەردانەدەکرێت.

* لێرەدا مەبەست ئەوە نییە کە هەمیشەو هەردەم دروستەی سینتاکسی و سیمانتیکی پەیکاڵی یەکترن، بەپێچەوانە دروستەی سینتاکسی جیاواز لە دروستەی سیمانتیکیی هەن، وەك دەربڕاوی (ئیدیەم، پەند،...).

[166] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:123) ، محەمەد مەعروف فەتاح (١٩٩٠: ١٥٧)

بنەمای دیاریکردنی پێکهاتەی چەمکیی دەگەڕێتەوە بۆ پۆلەڕەگەزی سەرەکی ئۆنتۆلۆژی[**١٦٧]. دروستەی چەمکی بە هۆکاری دروستەی بیر و بە ئاستی نواندنی ئاوەزیی (mental) دانراوە.

دروستەی چەمکیی بە دوو ڕێگە بە پێڕەوی زمانەوانیەوە پەیوەست بووە[١٦٨]: (أ) دروستەی چەمکی دەتوانرێت وەك ئاستێکی تر لە دوای دروستەی سیمانتیکەوە دیاریبکرێت، یان دروستەی سیمانتیکی دەتوانرێت کۆمەڵە لقێکی دروستەی چەمکیی بێت، کە ئەمەش دیاریکەری پەیوەندی واتای زمانەوانیە بۆ ئاخاوتن.(ب) دروستەی چەمکی دەبێت کۆمەڵێکی زۆری پۆلەڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی لەخۆبگرێت و پەیکاڵبێت لەگەڵ پۆلەڕەگەزی {یەکە} هەبووە جیاوازەکاندا، زیاتر لەوەیش، دەبێت پەیکاڵبێت لەگەڵ پێکهاتەی فرێزە ناوییەکانی، کە بە سروشتی/ ئاسایی دەبنە بنەما بۆ جیاکردنەوەی {شت/بابەت}ەکان. پۆلەڕەگەزی ڕێزمانی تریش هەن، کە جیاکاری نێوان {یەکەکان} دەردەخەن.

(ب) دروستەی سیمانتیکی: لێکۆڵینەوەیە لە سیمانتیك لە زمانێکی سروشتیدا بریتیە لە لێکۆڵینەوە لە دروستەی بیر. سیمانتیك وەك پردێك وایە لەنێوان تیۆری زمان و تیۆرەکانی تری ئاوەزدارییدا. بەڵگە دەرونزانی و ڕێزمانیەکان هەڵگری ئەو گریمانانەن، کە لە دەرونزانی زمانەوانی چاولێگەریدا بە سیمانتیك ناوبراون، واتە سیمانتیك هەڵگری بەڵگە ڕێزمانی و دەرونزانیەکانە[١٦٩].

دروستەی سیمانتیکی ئەو ئاستەیە کە تایبەتێتی سیمانتیکی ڕستەکان و لێکدانەوەیان وەك هاوواتایی، ناوازەکان و ناواخنی واتایی تیایدا وەرگیراوە. لەگەڵ ئەوەیشدا دروستەی چەمکیی و سیمانتیکی ئاماژە بە هەمان ئاستی نواندن دەدەن[*]، لەبەرئەوەی دروستەی سیمانتیکی بە بەشێك لە دروستەی چەمکی دانراوە، یان دروستەی سیمانتیکی ئاوێنەی

** (ontology) بوونناسی، فۆڕمێکی گریکیە، لێکۆڵینەوەی فەلسەفیە بۆ سروشتی بوون/هەبوون یان ڕاستەقینە، یان وەکو پۆلەڕەگەزەکانی هەبوون و پەیوەندییەکانیان. لە توێژینەوە تەقلیدیەکاندا ڕیزبەندکراوە وەك بەشێك لە لقێکی سەرەکی ئەو فەلسەفەیەی بە میتافیزیك ناسراوە. ئۆنتۆلۆژی لە کۆمەڵێك پرسیار دەکۆڵێتەوە، کە پەیوەندی هەیە بە: (ا) ئاخۆ چ هەبوویەك بوونی هەیە، یان دەتوانرێت بوترێت بوونی هەبێت.(ب) ئەو هەبووانە چۆن بە گروپ بکرێن، کە پەیوەندییان لەنێوان خۆیاندا بە شێوەی هەڕەمی هەبێت و دواجاریش بەم شێوەیە بۆ دیاریکردنی لێکچوون و جیاوازی پۆلێنبکرێنەوە. چەمکی شتە دوانەییە ئۆنتۆلۆژیکییەکان بریتین لە:(ا) گەردوونییەکان و بەشییەکان(تایبەتەکان).(ب)ماددە و پەیدابووەکان(ڕوداو).(پ) ئەبستراکت وکۆنکرێت.(ت) کرۆك و ناواخنەکان و هەبووەکان.(ج) دیاریکراوی و نادیاریکراوی.

167 بڕوانە:.(R. Jackendoff (1999:79

168 بڕوانە:.(R. Jackendoff (1999:79

169 بڕوانە: .(R. Jackendoff (1983:3

* دروستەی ئاوەزیی بەهۆی زمانەوە گەشەیکردووە، (بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو(95 :1983)).

دروستەی چەمکییەو هەر تیۆرییەکی دروستەی سیمانتیکی لە زماندا بەپێی واقیعی تیۆری دروستەی بیردانراوە[170]. هەروەها ((سیمانتیك بە لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەو پەسنکردنی واتایش لە دەربڕاوە زمانەوانیەکاندا* دانراوە)) [171].

بەوپێیەی واتا پەیوەندییەکی ناوکۆیی و هاوبەش و چڕو ئاڵۆزی بە زمانەوە هەیە، هەر بۆیە مەودای سیمانتیك زۆر توند بەسینتاکسەوە بەندەو لەبەرئەمەیشە، ((کە بۆ پەسنکردنی یاسا سینتاکسییەکان پێویستی تەواومان بە سیمانتیك دەبێت))[172] و پێچەوانەکەیشی هەر دروستە. کۆتوبەندەکانی تیۆری سیمانتیکیش بریتین لە[173]: (أ) دەربڕاوێتی (Expressiveness)، (ب) جیهانیی (Universality)، (پ) داڕشتەیی (Compositionality)و (ت) تایبەتێتی سیمانتیکی وەك (هاوواتایی– ناواخنی واتایی). پێویستە تیۆری سیمانتیکی بتوانێت ئەمانە بەتەواوی لێکبداتەوە. بۆ دیاریکردنی چۆنێتی لێکدانەوەی فۆڕمی سینتاکسی زمان لە بیردا دوو پێوەر دیاریکراوە: (أ) کۆتوبەندی ڕێزمانیی. (ب) کۆتوبەندی ئاوەزداریی*.

چەمك/بیر، کرۆکی بابەتەکانن، بەڵام چۆن بیر/چەمك لەگەڵ زانیندا لە سینتاکسی زمانێکی سروشتیدا دەردەبڕدرێن؟ دەربارەی زاراوەی چەمك (Concept) لە زماندا گوتراوە، کە ((ئەو هەبووانەیە/یەکانەیە، کە لە مێشکی مرۆڤدا هەن، کە یەکەی تایبەتن و دەتوانرێت بەهۆی (زمان، کردەی جەستەیی، وێنە،...) هۆکاری تەرەوە بگەیەنرێن))[174]. ئەگەر وردبینەوە لەم ناساندنە، دەبینین، کە دوو جەمسەر دیاریکراون، ئەوانیش ئاوەزەی مێشکی مرۆڤ وئەویەکانەی بنەڕەتی دەربڕینەکان پێکدەهێنن، دەگرێتەوەو(Chomsky) ئەمانەی بە زمانی دەرەکیی (E-language) و زمانی ناوەکیی (I-language) ناویبردوون و گرنگی زیاتر بە چەشنی دووهەمیان دەدات و لە لێکۆڵینەوە زمانەوانیەکانیدا جەختی لەسەر کردۆتەوە.

---

170 بڕوانە:.R. Jackendoff (1999: 209)

* لە ئەنجامی پەرەدان بە سیمانتیك و پشکنینی وردتری چەندین بابەتی وەك پراگماتیك و تیۆری کردەی قسەیی و ناواخنی واتایی وئارگومێنت–داواکەریی و لۆژیکی و...تاد هاتنە ئاراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە R. Jackendoff (2009) و G.Trauth&K.Kazzazi (1996).

171 G.Trauth&K.Kazzazi (1996:423)& K.Malmkjaer(1995:522).

172 بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠١١: ٤١).

173 بڕوانە: .R. Jackendoff (1999:11)

* کۆتوبەندی ئاوەزداری: دیاریکەری Statementی ڕاستێتی دەرونزانیی زانیاری زمانەوانیەو خاڵی پەیوەندکردنی تیۆری زمانەوانی و ئاوەزدارییە پێکەوە. لێرەدا دەبێت ئەو زانیارییانەی زمان دەیگوێزێتەوە پەیکاڵ بێت لەگەڵ ئەوەی مرۆڤ بەهۆی پێڕەوەکانی تری زانیاری وەك بۆنکردن– پەیپێدەبات. ئەم دووانەیە ئەگەر وانەبێت ئەوا مرۆڤ هەرگیز ناتوانێت تێکردە هەستیەکانی دەرببڕێت.

174 R. Jackendoff (1991:7).

له سیمانتیکی چەمکیدا، وشە واتای هەیەو لە مێشکدا وێنەیەك بەرامبەری هەیەو بەهۆی زمانەوە دەگوێزرێنەوەو Chomsky بە ((زمانی ناوەکی ناویبردووە (I. Language))) *[175] زمانە ناوەکییەکە پێکهاتووە لە بنەمای زانینی خودی(کەسی)، کە هەر قسەکەرێکی زمانەکە لە سەریدا هەڵیگرتووەو دەربارەی ئەوەیە چۆن واتا یان مەبەستو نیاز* دەکرێت لە دەربڕاوە زمانەوانیەکاندا بە جفرەبکرێت [176]. بەواتا، هەرکەسێك بەجۆرێك کردەی لێکدانوخستنەتەکیەکی کەرەستەکان لە دەربڕاوەکاندا بەئاکامدەگەیەنێت، بەڵام بە هەمان ئاکامەوە ، کە گەیاندنی چەمك یان بیرە. لە کۆی ئەمانە ئەوە دەردەکەوێت، کە بەکارهێنەری زمان بەپێی مەبەستو نیازی خۆی دروستەی سینتاکسی بەکاردەهێنێت.

بەواتا لێرەدا نادیاریو بێ شومارێکی گەورە لە خەزنکردنی چەمکی فەرهەنگی هەیە. بنەمای زگماکیی بۆ دەستخستنی زمان لەوانەوە دەکرێت لە سنورداری مێشکدا بەجفرەیان بکات. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، کە بنەمای زگماکی دەبێت لە دەستەیەك بنەمای بەرهەمهێنراوی زگماکیی بەپێی بایەخبەندی بنەماکانی لێکدراوێتی پێکهاتبێت، کە دیاریکەری دەستەی چەمکی فەرهەنگین ، بەمەش گوتراوە (ڕێزمانی چەمکی فەرهەنگی)[177]، کەواتە زانینی چەمکی فەرهەنگی لە پێکهاتەی دەربڕینێکی لێکدراودا، بریتیە لە بیر. (بڕوانە (٢-١٣)).

---

[175] N. Smith (1999:31) & R.Jackendoff(1991: 7).

* زمانی ناوەکی (I-language) کۆکراوەو کورتکراوەی ڕۆڵەکانی: (أ) ناوەکی (Internal)، واتە زمان لەناو مێشكو ئاوەزی مرۆڤدایە. (ب) تاکێتی (Individual)، نواندنی زمانە لە مێشکی تاکدا، بەوەی چەمکە فەرهەنگیەکان لە نەستدا بە جفرەکراون، لەگەڵ ئەو ڕێزمانە گەردونیە زگماکیەی لە مێشکی هەموو تاکێکدا هەیە. (پ) خۆویستی (Intensional)، خۆویستی(خودی) جیاجیا لەلایەن هەرکەسێکەوە بۆ دەستکەوتنی هەمان ئەنجام بەکاردەهێنرێت. بڕوانە N. Smith (1999:31).

* بۆ دروستە سینتاکسیەکانیان بڕوانە بەشی یەکەم.

[176] بڕوانە: J.L.Ingram (2007: 15).

[177] بڕوانە: R.Jackendoff (1991:11).

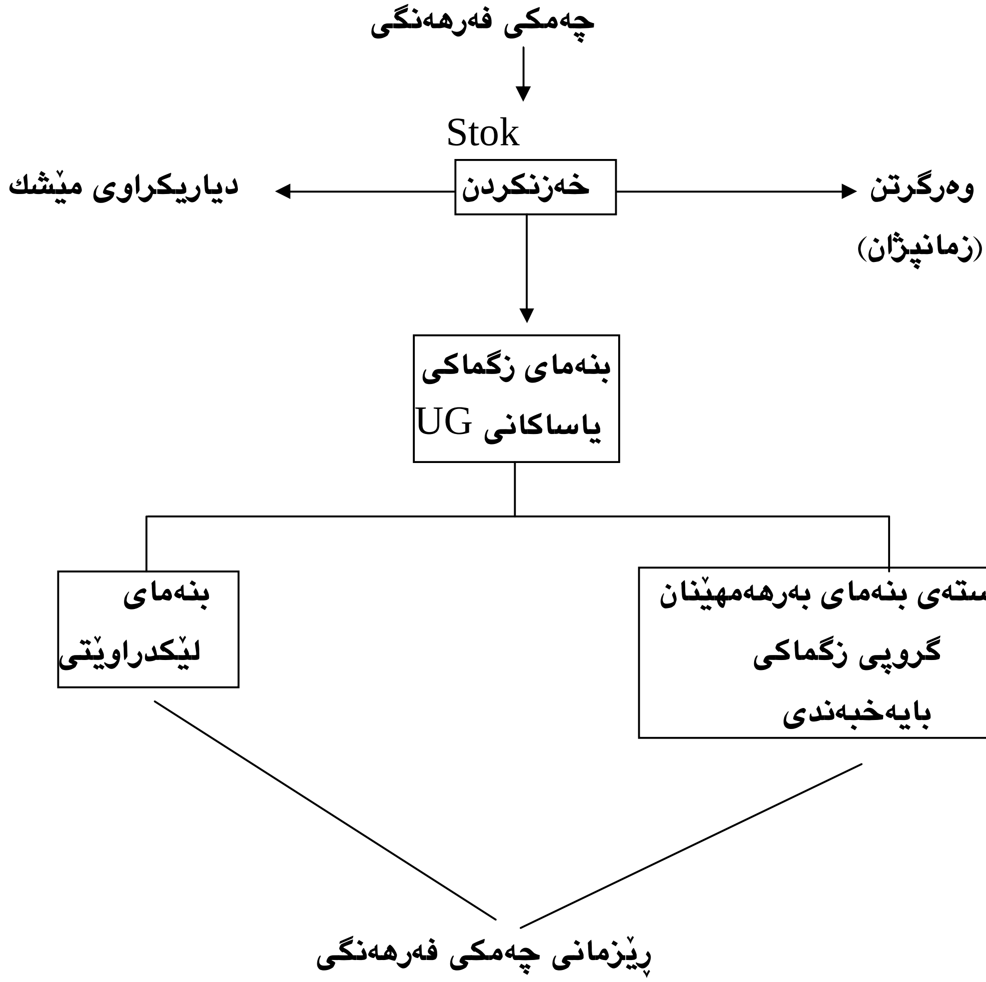

هێڵکاری (٢-١٣)

بە هاوبەشیکردنی ئەمە لەگەڵ دروستەی سینتاکسیی و فۆنۆلۆژیدا، پێکەوە لە یادگەدا خەزندەکرێن و یەکەیەکی ئامادەکراوە بۆ بەکارهێنان.

لەوخستنەڕووەوە ئەوە دەردەکەوێت، کە دەربڕاوی چەمك لە بنەڕەتدا بەواتا {نواندنی هۆشەکی دەتوانێت وەکو واتای دەربڕینە زمانەوانیەکان بەکاربهێنرێت}. ئاستی نواندنی ئاوەزیی کە بەشداری لە سیمانتیکی چەمکیدا دەکات، ناونراوە دروستەی چەمکیی و لە سیمانتیکی چەمکیدا ڕاستیە دەرونیی و کۆمەڵایەتیەکان لە پێڕەوە سیمانتیکییە ئەبستراکتەکانن.

بە گشتی دروستەی سیمانتیك بریتیە لە ((دروستەی چەمکیی))[١٧٨]. سیمانتیك بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بە فۆڕمی ناوەکی نواندنی ئاوەزییەوە بەستراوەتەوە، کە پێکهاتووە

[178] بڕوانە: R. Jackendoff (1999:95).

لە ((دروستەی چەمکیی و پەیوەندییە فۆڕمولەییەکانی نێوان ئەم ئاستەو ئاستەکانی تری نواندن))[١٧٩].

گرنگیدان بە پێکهاتەی زانین و ناساندن و دیاریکردنی، بە مەبەستی پەسنکردنی، کاری ئێستای زانایان و زمانەوانان نەبووە. هەر لە کۆنەوە ئەم بابەتە جێی مشتومڕبووە، بۆ پەسنکردنی لە دیدگەو بە ڕێبازی جۆراوجۆرەوە ناسێنراوە. لەلایەکی تریشەوە پێکهاتەی زانیین بە کلیلی شیکردنەوەی گریمانەی جێکەوتە یان شوێنی واتا دانراوەو بەهۆی دروستەی چەمکییەوە دەستنیشانکراوەو نوێنراوە. بەواتا، دروستەی چەمکیی ((یەکێکە لە ڕوکارەکانی ئاوەزی مرۆڤ و لە زاراوەیەکدا نوێنراوە، کە بیر جێگەی گرتۆتەوە))[١٨٠].

دروستەی چەمکی دروستەیەکی ماتماتیکیە(جەبریە) کە لە کەرەستەی جیاواز پێکهاتووە(بۆیە جیاوازە لەبەرئەوەی ڕامان و تێڕوانینی مرۆڤ جیاوازە). دروستەی چەمکیی پێڕەوی کرۆکیی و چەقیی هۆشە، تەنها بەشێك نیە لە زمان، بەڵکو ئەو دروستەیەکی ئاوەزییەو زمان یەکێکە لەو هۆکارانەی بە جفرەیدەکات.

گرنگی دروستەی چەمکی هەر لەوەدا نیە، کە سیمانتیك ڕوندەکاتەوە، بەڵکو بایەخی لە ڕونکردنەوەی پەیوەندی و وێنای شتە نازمانییەکاندا دەردەکەوێت، وەك زمانی منداڵ، یان زمانی ئاژەڵان.

لە کورتەی ئەو ناساندنانەدا، چەمك بەوشێوەیە دیاریکراوە، بریتیبێت لە توێژینەوەو بایەخدان بە پێکهاتەو فۆڕمی زانین و، دیاریکردنی چۆنێتی دەربڕینی هەندێك لە زانیاری بەهۆی سینتاکسەوە*، واتە ئەو سیمانتیکیە(چەمك) زمانەوانیەی سینتاکس دەربڕێتی[١٨١].

---

[179] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:15).

[180] P. W. Culicover (2005:45) & R.Jackendoff(2005:20).

* لێرەدا مەبەست لە چەمکی زمانییە، کە سینتاکس دەربڕێتی، چەمك و بیری تر هەن بە هۆکاری تر گوزارشتیان لێدەکرێت. لەلایەکی ترەوە ئاستی دروستەی چەمکی تەنها زمان ناگرێتەوە، ئەم وەکو ڕایەڵێکی پەیوەندیە کە زانیاری زمانەوانیی و زانیاری تواناکانی تری وەك پێشبینیکردن، کردەکان لەخۆدەگرێت.

[181] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:63).

٢/٤-٢) بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی

٢/٤-٢-١) نواندنی سیمانتیکی و گۆکردنی* ڕوداو

نوانـدنی سـیمانتیکی بـۆ چـوار بـەش جیاکراوەتـەوە، یـان چـوار کەرەسـتەی لێکدانـەوەی سـیمانتیکی دیـاریکراوە، کـە دوو نەخـشەی ئەنـدازەی دروسـتەییان هەیـە[١٨٢]: (أ) دروسـتەی گۆکردنیی (functional structure) پەیوەندی ناو ڕستە بەرهەمدەهێنرێت، کە لەلایەن کردارەوە دیاریـدەکرێت و دەنوێنرێـت وبـەهۆی یاسـاکانی پڕۆژەسـازدانەوە، کـە لـە دروسـتەی قووڵـدا جێبەجێدەکرێت دیاریدەکرێن (بڕوانە یاساکانی (١-أ، ب)).

١-أ) نیشانەی سیمانتیکی {+ زینـدوو}ی دروسـتەی قـووڵی بکـەری ڕسـتەیەك، وەك ڕۆڵـی کـاری سیمانتیکی کردارەکە لێکدەدرێتەوە.

١-ب) دروسـتەی قـووڵی بـەرکاری ڕاسـتەوخۆی ڕسـتەیەك، وەك ڕۆڵـی کـارتێکراوی سـیمانتیکی کردارەکـە لێکدەدرێتـەوە. (ب) دروسـتەی مـۆداڵی: دیاریکـەری مەرجەکانـە کـە نـاواخنی/ واتـای ڕسـتەیەك بـۆ پەیوەنـدکردن و پـەیکاڵبوونی لەگـەڵ هەڵوێـستێکدا لـە جیهـانی ڕاسـتەقینە< دیاریدەکات، لێرەدا پەیوەندییەکان دەنوێنرێن (وەك تایبەتمەندبوونی بوارو مەودای کەرەستە یان وشـە لۆژیکیـەکانی، وەك نـەرێکردن، /و، یـان، ئەگـەر، کەواتـە.../ ڕادە، /هـەموو، هەنـدێك../ و

---

* زاراوەی گۆکردن (Function) لە زانستی ئەندازیاری و ماتماتیك و لۆژیکدا بەکاردەهێنرێت، بۆ پەسنکردنی دروستەو پێڕەوەکـان، لـە Gloosmatic و لای (hjelmslev) ئـەم زاراوەیـە ئامـاژەدەرە بـە چـەمکی پەیوەندییـەکان و بـەکارهێنراوە بـەواتای گواسـتنەوەی شـاراوەی پەیوەسـتدار لـەنێوان ماتمـاتیکی لـۆژیکی و ئیتمۆلۆژیـدا. بڕوانـە (1996:175 G.Trauth&K.Kazzazi.). یاخود گۆکردن، زاراوەیەکە بە بەرفراوانی لە زمانەوانیدا بەکارهێنراوە، چەندین ڕووبەری جێبەجێکردنی سەرەکی هەیە:

١- ڕووبەرێکیان پەیوەندی نێوان فۆڕمی زمانەوانی و ئەو پێڕەوەیـە، کە تیایدا بـەکاردەهێنرێت، بۆنموونـە لـە ڕێزمانـدا فرێـزی نـاوی دەتوانێـت لـە دروستەی ڕستیلەدا گـۆکردنی وەك بکـەر، بـەرکار، تەواوکـەر...ببینێـت، ئـەم ڕۆڵانـە بـەهۆی دابەشبوونیانەوە دەناسێنرێن، لە (GB) و ڕێزمانی دروستەی فرێزدا، گۆکردنی ڕێزمانی چەمکێکە زاراوەی جێکەوتـە لـە دروستەی ڕستیلەی پێکهاتەکاندا دەناسێنێت. گۆکردن ڕاڤەکەری دیاردە ڕێزمانییەکانە، کە هەمیشە لە بنەڕەتی ڕێزمانی پێڕاگەیاندن و ئاخاوتندا دیارن.

٢- ئـەو ڕۆڵـەی زمـان بەتایبـەتی زاراوەی گـۆکردن بۆ کەرەستەیەك کـە جیابێت لـە پێـڕەوی زمانـدا بـەکاردەهێنرێت (وەك فۆنۆلۆژی) لە دەوروبەری کۆمەڵایەتی یاخود چ خودی دەیگێڕێت بە گۆکردن ئاماژەی پێدراوە (گۆکردنی کۆمەڵایـەتی)، وەك گۆکردنی زمان لە پێڕاگەیاندنی بیردا یاخود دەربڕینی هەڵوێستێکدا. بەمە دەتوانرێت هەمیشە هەڵوێستی زانستی زمانی کۆمەڵایەتی دیار بکەین و بناسێنین، وەك شێوازی نافەرمی (گشتی) یان دۆستایەتی یان پۆلێنکردنی زمانی وەك زانست، یاسا... ئەو زاراوانەی لە زمانی زانست یان زمانی یاسادا بەکاردەهێنرێن.

٣- لـە شیکردنەوە فەرمیـەکان (فۆڕمەڵەکانـدا)، گـۆکردن بەگشتی بـە چـەمکی ماتماتیکیانـە بـەکاردەهێنرێن: کـە پەیوەنـدی پەیکاڵی هەر شتێك لە بوارەکەیدا لەگەڵ بەهای تەواویدا ئاشکرادەکات.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (D. Crystal 2003:191-192).

٤- گۆکردن بەواتای تایبەتێتی هەر شتێك لە بەکارهێناندا.

[182] بڕوانە: K. Malmkjaer (2006:307) & R. Jackendoff (2009:267).

تایبەتیە ئاماژەبەندەکانی فرێزە ناوییەکان، بۆ نموونە یاسایەکی وەك (٢) زاڵ دەبێت بەسەر گشتاندنی ئەوەدا، کە لە دوو ڕستەدا بواری نەرێ و ڕادە جیاوازن.

٢- ئەگەر کەرەستەی لۆژیکی (A) پێش کەرەستەی لۆژیکی (B) کەوت لە دروستەی ڕوکەشدا، ئەوا (A) بوارێکی فراوانتری لە (B) هەیە (شوێنی کەرەستە لۆژیکیەکان بریتین لە، ڕادەکان، نەرێ و هەندێك مۆداڵی یاریدەدەری)، لەلایەکی ترەوە یاسای نەرێکردن بریتیە لەوەی، هەر کاتێك شوێنی نەرێ پێش کردارێکی کات و کەسدار کەوت، ئەوا گۆڕان لە واتادا ڕوودەدات.

(پ) خشتەی هاوئاماژەبەندیی(table of coreference): لە حاڵەتی دوو جووتە فرێزی ناویی لە ڕستەدا، کە دەشێت هاوئاماژەبەندن یان نا، پێکهاتووە، کە پێویستە لێوەی درکبکرێت لە کەرەستەکانی ئەنافۆرێك* وەك ڕاناوەکان، کە ئاماژەبەندی بۆ پێش خۆی هەیە(بڕوانە٢/١).

(ت) فۆکس و ناواخنی واتایی (focus and presupposition[١٨٣]): دانانی ئەوچەشنە زانیارییەی، کە لە ڕستەدا مەبەست لێی کامەیان نوێیەو کامەیان کۆنە، یاخود دەستنیشانکردنی سەرەکیی و شوێنکەوتووەکانیانە. دروستەی ڕوکەش، جگە لەوانەی کە باسکرا وەك بابەتی لێکدانەوەی چەمکی لەسەرگوتاربیناکراوی چەشنی فۆکس و ناواخنی واتایی** بۆ دیاریکردنی زانیاری ناو ڕستە بووە(بڕوانە١/٤-٣)، بەوەی کامەی وەك زانیارییەکی نوێ و کامەش وەك زانیاریەکی کۆن لێوەردەگیرێت وەك نەخشەی (٢-١٤)[١٨٤].

---

* بڕوانە بەشی یەکەم.

[183] بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi (1996: 379).

** گریمانەیەکی بەڵگەیی ناوەکی خۆبەخۆیە، کە دەربارەی واتای دەربڕینێکی زمانەوانی یان گوتراوێکە. زاراوەکە لە فەلسەفەی شیکاری زمانی هەریەك لە (Frege. Russell. Strawson) وەرگیراوە. ئەم بابەتە جێگەی مشتومڕی چڕوپڕبووە لە زمانەوانیدا لە ساڵانی حەفتاکاندا. ئەنجامی ئەوە پەسنکردن و پێناسەی جیاجیای لێکەوتۆتەوە. لەلایەکی ترەوە ناڕونی ئەم چەمکە بەهۆی ئەو گواستنەوەیەی لە چەمکی لۆژیکیەوە بۆ زمانە سروشتیەکان دەگوازرایەوە، ئەم گواستنەوەیە حوکمنەکراوە لەلایەن کۆمەڵێك یاسای خوارزمی(واتە هەنگاو بە هەنگاو هەر دەرکردەیەك تێکردە بێت بۆ کردەکەی دوای خۆی). لەلایەکی تریشەوە(Garner) دەڵێت: پەیوەندی نێوان لۆژیك و زمانەوانی و ڕۆڵی هەردوکیان لەشیکاری زمانە سروشتیەکاندا ڕون نیە. بەڵام لەگەڵ ئەوانەشدا دەکرێت لەم یاسایەوە(S1 ناواخنی واتایی S2 ئەگەر هاتوو S1 لە ناواخنی خۆیدا S2 ی هەڵگرتبێت یان هەڵینەگرتبێت. بەم شێوەیەش S1 دەبێتە میراتگری S2 . کۆمەڵێك تایبەتمەندی یان بیرۆکە لە بارەی ناواخنی واتاییەوە دەتوانرێت لەو یاساسەوە هەڵبهێنجرێت(ا) ناواخنە واتاییەکان کۆمەڵە مەرجێکن، کە دەبێت جێبەجێبکرێن بۆ ئەوەی بتوانرێت بەهای ڕاستەقینەی ئاخاوتنێك دیاریبکرێت.(ب) ناواخنە واتاییەکان بە جێگیری دەمێننەوە لە ژێر باری نەرێدا.(پ) ناواخنە واتاییەکان ئاماژە بە دانانی کەرەستەکان(declarative) دەدەن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە G.Trauth&K.Kazzazi (1996: 379)& C.Rystal(2003:) .

[184] بڕوانە: R. Jackendoff (1972:4).

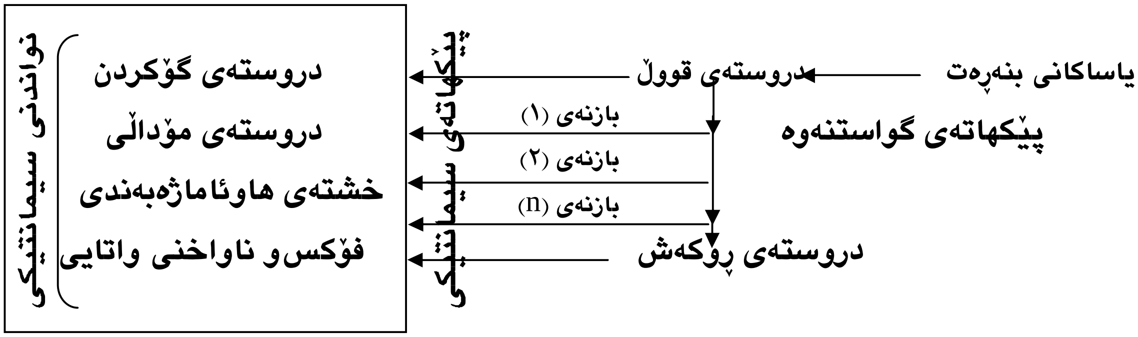

هێڵکاری (٢-١٤) نواندنی پێکهاتەی سیمانتیکی

هەموو تیۆرییە سیمانتیکییەکان بۆ زانینی (Frege)[١٨٥] دەگەڕێنەوە، کە پێیان وایە واتای وشەکان لەوانەیە لە گۆڕاوەکان پێکهاتبن، کە بەهۆی ئارگومێنتەکان لە هەر شوێنێکی ڕستەدا دەردەبڕێن. هەندێك لە ڕێبازەکان شیکردنەوەی واتای کردار لە ناو وشەکاندا بەهەند وەردەگرن، بڕوانە (١٠):

١٠-أ- دەرگاکە کراوەیە. (ئاوەڵناو)

ب- دەرگاکە کرایەوە. (تێنەپەڕ)

پ- ڤالان دەرگاکەی کردەوە. (تێپەڕ)

لە (١٠-أ، ب، پ)دا ناوی کرداری (کردنەوە) جارێك وەك ئاوەڵناو و تەواوکەری کرداری بێ هێزو جارێك وەك کردارێکی تێنەپەڕوودواجاریش وەك تێپەڕ ڕۆڵ دەبینێت، بڕوانە هێڵکاری (٢-١٥).

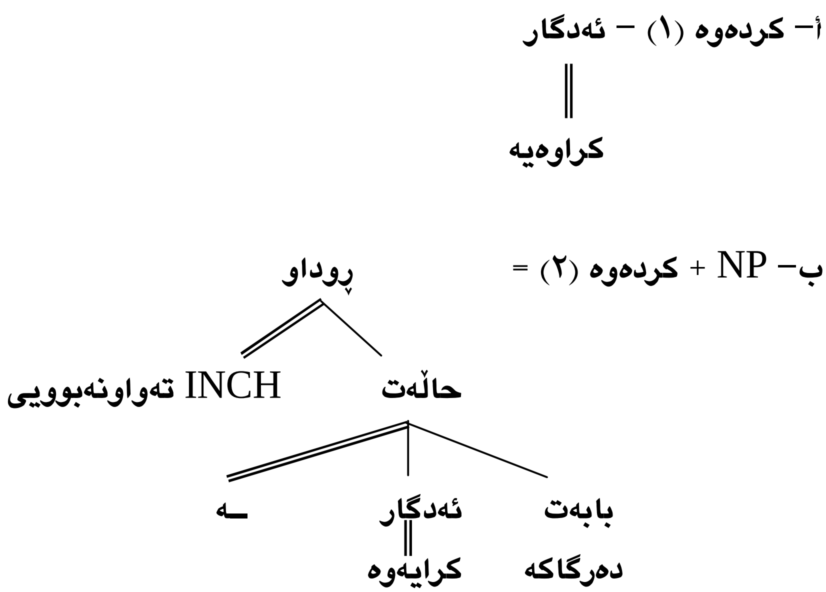

[185] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:360) & R. Leiber (2004:34).

ب- NP + کردەوە (٣) + NP =

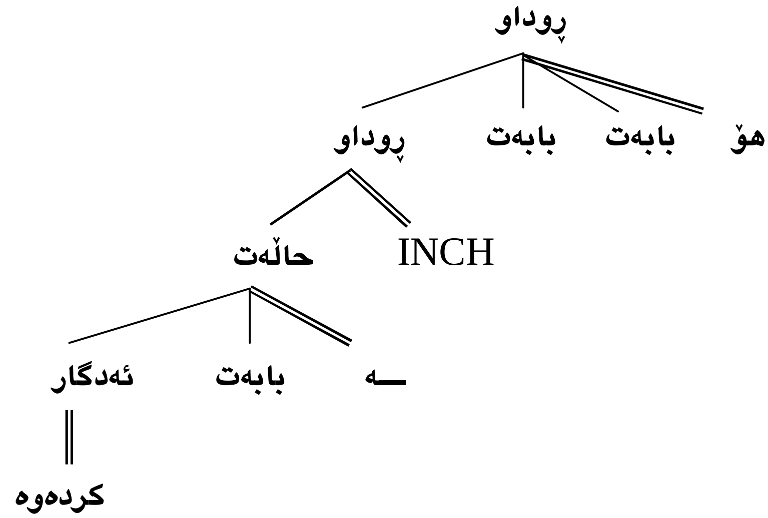

هێڵکاری(٢_١٥)

بـۆ دیـاریکردنی پەیوەنـدی سـینتاکس-سـیمانتیك‌و خـستنەڕووی دروستەویاسـاکانی، چەشـنی گـۆکردنی پـۆلی جـۆریی کردەیـی کردارەکـان بـە هەنـد وەرگـیراوە. پەیوەسـت بـە گـۆکردنی کـردارەوەو بـۆ دیـاریکردنی واتـای کـردار لـە گۆکردنەکەیـەوە، (Jackendoff) کـرداری بــە هەڵوێــست (situation) دانــاوەو دوو چەشــنی لێــدیاریکردووە، (ڕوداو (+ داینامیکی) و حاڵەت (- داینامیکی)، کە ئەمەش ڕوداوێکی نادانامیکیە[١٨٦]).

بۆ ڕونکردنـەوەی ئـەم دوو چەشـنەی هەڵوێست کـە کرۆکـی ڕەگـی کـردار[*] دیاریدەکـەن، ئـەم زمانەوانــە ســێ جــۆر گــۆکردنی دەستنیــشانکردووەو بــریتین لــە:(ا) گــۆکردنی کرۆکــی (سەرەکیی)، گۆکردنی کرۆکی کرداری شیکردۆتەوە بۆ: (١) شوێن (گۆڕینی شوێن، شـوێنی وەستاو،..) (بڕوانە (١١)).(٢) ڕێڕەو بۆ فراوانبـوونی ناتـافیی (Extension)و ئاڕاستەبوون (Orient) دابەشـکراوە (بڕوانــە (١٢)).(٣) گــۆڕین (گــۆڕینی حاڵــەت، چــالاکی، ئــەدگار...) دەگرێتەوە(بڕوانە (١٣)).

١١- ڤالان لە سلێمانیە.

١٢-أ- ڕێگاکە بە چەمەکەشدا تێدەپەڕێت. (فراوانبوونەوەی ناتافیە)

ب- ڕێگاکە چەمەکەی بڕیوە. (ئاڕاستەبوون)

١٣- ئەستێرە بچووکەکە بەرەو ئەستێرە گەورەکە کشا.

---

[186] R. Jackendoff (1990:120, 2009: 363).

[*] بۆ وردەکاری زیاتر بڕوانە بەشی سێهەم.

(ب) گۆکردنی ڕوکاریی، دیارترینی جۆری تەواونەبووەکانن کە بە (INCH) نوێنراوە[١٨٧]، **تەواونەبووەکانە لە شیکردنەوەی کردارەکاندا، بۆ ئاماژەدان بە جۆرێکی ڕوکاریی پەیوەندیی لە زماندا نیشانە کراوە، کە لە دەستپێکی هەر کردەیەکدا دیاریدەکرێت ، وەك ڕوکاری دەستپێکراوی، یان ڕوکارێکی کردار یان فرێزی کردارییەو، دەگەڕێتەوە بۆ نەخایەنراو** (non-durative) **و ئاماژە بە دەستپێکی بۆ بوون بە حاڵەت یان کردەیەك دەدات، وەك بۆ نمونە (پیس بوون، گەشاندنەوە). هەندێکجار وەك هاوواتای دەروازە** (ingressive) **بەکاردەهێنرێت، کە ئاماژەدەرە بە دەستپێکردنی لەپڕ (کتوپڕ)ی کردەیەك (هەڵگیرسانی ئاگر)**[١٨٨]. **بەگشتی تەواونەبووەکان پۆلێکی کردارە بێ کاتەکان** (in-finite)[*] **پێکدەهێنن و گۆڕانکارییان بەسەردا نایەت و هیچ چالاکیەکیان نییە. بێ کاتەکان لە پۆلێنکردنی ڕێزمانیدا وەك چەشنی کردار یان ڕستیلە بەکاردێن و فۆڕمێکی کردارن، خۆبەخۆ تەنها بەهۆی ڕستیلەی شوێنکەوتووەوە ڕوودەدەن. هیچ کام لە ڕێژەو تافی تیا نییەو وەك ناوی کرداریی و بکەر یان بەرکار** (participle) **دەردەکەون، (بڕوانە (١٢)و (١٤)).**

١٤- (ئەو) بەدەم قسەکردنەوە خۆی بە دیوارەکەدا کێشا.

(پ) گۆکردنی هۆکاریی (بوونە هۆ)، کە بە جۆری سێهەم دانراوە، هۆو یارمەتیدان و ڕێگەدان لە ڕوداوو حاڵەتە جۆراوجۆرەکاندا دەگرێتەوە. لە بوونە هۆدا دوو ئارگومێنتی بە خورتی (کارا، کارتێکەر) و یەك ئارگومێنتی سەرپشکی (کارتێکراو) داوا دەکرێن، بڕوانە (١٥).

١٥- ڕەشەبا بارانی هێنا.

لەلایەکی ترەوە (Gruber) **چەمکیی سیمانتیکیی تەرزە ڕێزمانییەکانی بەپێی بوارە سیمانتیکییەکان پۆلێنکردووە بۆ**[١٨٩]: **(أ) جووڵە (ب) خاوەنداریێتی (پ) ئەدگار (ت) چالاکی.**

---

[١٨٧] بڕوانە: .D. Crystal (2003:229)

[١٨٨] بڕوانە: .G.Trauth&K.Kazzazi (1996:222)

[*] ئەو کردارانەی نیشانەی تافیان هەڵگرتووە، بەڵام نیشانەی کەس و ژمارەیان هەڵنەگرتووە، فۆرمی کرداری بێ کاتیان هەیە. /گرتن، مردوو، خوراو/(کاتدار نین: ناو یان ئاوەڵناون) infinite verb form لە زمانی ئینگلیزیدا بە دروستەکانی (infinitive {to + base}) و (Gerund {verb + ing}) دەردەبڕێت و لەڕووی سیمانتیکییەوە، چەشنی یەکەم لە داهاتوودا ڕوودەدات هەرچەندە ئێستا قسەی لێوە دەکرێت (I Love going to picnic). چەشنی دوهەمی لەپێش قسەکردندا ڕوویداوەو ئێستا قسەی لەسەر دەکرێت. بڕوانە محەمەدی مەحوی(٢٠١١: ٥٨).

[١٨٩] بڕوانە: .J. Gruber (1965)

پێی وەهایە، دەبێت چەمکیی سیمانتیکیی، لە سەر بنەمای هەریەك لەو گۆکردنانەی لەپێشەوە ئاماژەیان پێدرا، دیاریبکرێن.

کردار وەك پێڕەوێکی لێکهەڵوەشاوەیی(decomposition) فەرهەنگی شیکراوەتەوە، کە حاڵەت و چالاکی ئارگومێنت–داواکەر وەك بنەڕەت وەرگیراون و پۆلەکانی تر لەمانەوە هەڵگوێزراون(بڕوانە بەشی سێهەم).

(pustejovsky) لەو باوەڕەدایە، کە ناویش وەك کردار گۆکردنی هەیە. بە بەراوردکردنی گۆکردنی کردارەکان، لە سیمانتیکی پێکهاتەیی ناو دەدوێت. ناوەکان بەشداریی ئەدگاری چەمکی فەرهەنگیان هەیە. تیۆری سیمانتیکی ناو بۆ لیستی نیشانەکان دەگەڕێتەوە و بۆ ئەم مەبەستە دوو جۆر هۆهاندەری دیاریکردووە[190]: (١) دروستەی پەسەندترین (qualia). کەسێك دەتوانێت ئەدگاری چەمکی فەرهەنگیی بۆ ژمارەیەك لە جۆرە جیاوازەکان دابەش بکات (کە باشترینیانە) بە (qualia) ناسراوە، دروستەی پەسەندترین بریتییە لە نواندنی دروستەیەك، کە پەیوەندی توندوتۆڵی کەرەستە فەرهەنگیەکان دیاریدەکات[191]. ئەم ئەدگارانە نیشانەی تاك نین، بەڵکو ئەو ئەدگارانە دروستەی ناوەکیی خۆیانیان هەیە، بەواتا هەر ئەدگارە چەند نیشانەیەکی هەیەو ئەو نیشانانە دروستەی ناوەکی خۆیانیان هەیە. لەمەوە واتای ڕستە ناتوانرێت لە خستنەتەکیەکی واتای وشەکان بەدەست بهێنرێت، لەبەرئەوە دروستەی پەسەندترین ڕۆڵێکی چالاك لە پێکهاتەی پەیوەندی نێوان واتای وشەکان لە ڕستەدا دەگێڕێت. (pustejovsky) ئەم دروستەیەی بۆ چوار پێکهاتە جیاکردۆتەوە:

(أ) فۆڕمەلی: وەك دروستەی هەڵاوێرکردن و پۆلکردنی شتەکان (taxonomic)[192]، کە بەشێکە لە سیمانتیکی فەرهەنگیی و شتەکانی پێدیاریدەکرێن، وەك /تووتکە جۆرێکە لە سەگ، ئەمیش جۆرێکە لە ئاژەڵ، ئاژەڵ جۆرێکە لە گیانلەبەر، گیانلەبەر لە زیندەوەرانە، کە شتێکی فیزیکیی و بەرجەستەیە/.

(ب) پێکهێنەریی (Constitutive): لێرەدا زانیاری دەربارەی ئەدگاری دروستەی هەبوو (entity)ەکان، وەك ئەدگاری هەستپێکراوی (دووریی، شێوە، قەبارە، ڕەنگ، بەرجەستە، کێش، بۆن...). ئەدگاری مادیی (ئەمە پێکهاتووە لە ئەدگاری دروستەی بەشێکی هەبوویەك، وەك /دەست/ (ئەندامێکی لەشی مرۆڤە). دوو چەشنەکەی تر زۆر ئاڵۆزن و ئاکاری ئەو کردەیە لەخۆدەگرێت، کە هەبوویەك دەیکات.

---

[190] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:369), R.V.Valin(2005: 51). J. pustejovsky (1996:76),

[191] بڕوانە: J. pustejovsky (1996:76).

[192] بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi (1996:135).

(پ) كارامەیی یان لێهاتوویی كارایی: ئەو زانیارییانە بە جفرەدەكات، كە دەربارەی ئەوەن چۆن هەبوویەك دێتە بوون، ئەگەر بەرهەمێكی دروستكراو بێت (دروستكراوی مرۆڤ بێت)، چۆن ئەوە دروست بووە، ئەگەر ئەندامێك یان هەبوویەكی زیندووەو قۆناغەكانی خولی ژیانی چۆن بووە. كەواتە لە چۆنێتیی گەشەی هەبووەكان، هەر لە كۆرپەلەیەوە تا پێگەیشتنی، لەخۆدەگرێت.

(ت) دوامەبەست/تیلیك (telic quale): زانیاریمان دەربارەی ئەو چالاكییەی هەبووەكە پێدەبەخشێت، كە بەشداریتێدادەكات. واتە، مەبەستو گۆكردنی ئەو یەكەیە دەخاتەڕوو وپێماندەڵێت بۆ چ مەبەستێك بەكاردێت، وەك/ قەڵەم/ كە بۆ نوسینە. لێرەدا مەوداو بواری كردە جۆراوجۆرەكان دیاریدەكرێن، ئەم چەشنە ئاسایی شوێنی چەقیی ئەم زانیارییانەیە. چەشنێكی تری زانیارییەكان ئەوەیە كە چۆن ئەو هەبوانە كاردەكەن، وەك /قەڵەمدادان/. چالاكیەكی تری (telic quale) ئەوەیە ئەو هەبوانە بەشێوەیەكی گشتی چالاكیان چیە یاخود بە چیەوە سەرقاڵن‌ولە ناواخنی چۆنێتی بە ئاكام گەیاندنی كردەكان دەكۆڵێتەوە، وەك/ ڕۆشتن/. كە دەڵێت <من دەچمە سەركار>. لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئایا بە پێ ڕۆیشتوە یان بە ئوتومبێل.

٢- دروستەی بابەتی خاڵەكان (Dot objects). داهێنانكاریی گرنگ لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، كە پۆلی بابەتەكان بۆ زیاتر لە یەك پۆلێنكردن دەگەڕێنەوە، بۆ وێنە ڕۆمان‌و ڕۆژنامەكان زیاتر لە زانیارییەك هەڵدەگرن، وەك لە بابەتێكی بەرجەستەكراو. لە ڕۆماندا زانیاریی زۆر بە دەوری سەرباس‌و بیرۆكەی سەرەكیی بابەتەكەدا دەخولێتەوە. بە فەرمیكردنی ئەم ڕوكارە دوانەیەی زانیاری، بەهۆی زنجیرەیەك لە هەڵگری تایبەتێتیە پۆلێنكراوەكانی ناو (quale)ی فەرمیدا بەرجەستەدەكرێت، بەو هەبووانە گوتراوە بابەتی دۆت (dot object)، وەك لە (٢)دا دیارە.

٢) {بابەتی بەرجەستە. زانیاری}

بۆنموونە /خوێندنەوە/ دوو كردەی (خاڵ- dotted)ی تیایە، كردەی ڕوپێوكردنی چاویی بۆ كتێبەكەو كردەی تێگەیشتن‌و درككردن بە زانیاری تیایدا، واتە مەرج نییە بتوانیت لە خوێندنەوەدا هەموو زانیارییەكانی ناوی بەیەكجار دركپێبكەیت. لەمەشەوە گرنگترین خاڵ لە پێڕەوی چەمكیدا، بریتیە لە چەمكی كەسێك، ئەو كەسە وەك بابەتێكی بەرجەستەكراو پێشبینی هەموو ئەو شتانە بكات، كە لەڕوی مادیەوە وابەستەیە پێوەی وەك: (كات، شوێن،...). لەمە گرنگتر بابەتی نابەرجەستەییەكانێتی، وەك (ژیریی‌و دەرون‌و گیان)‌و ئەوانەی بەمەوە پەیوەستن، وەك (پەیوەندیی كۆمەڵایەتیی‌و بیرەوەریی‌و تێگەیشتن‌و

ئاوەزیی و ماف و ئەرك و...). ڕوکاری خاڵ ڕوکاری کردە قسەییەکانە، کە بە تایبەتیی بە ڕوکاری خاڵەکانی قسەکەرەوە پەیوەستدارە.

بە گشتیی بۆ دیاریکردنی بنەماکانی بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی لە گۆکردنی هەبووەکانەوە، فەرهەنگی بەرهەمهێنان چوار ئاستی نواندنی تێدا دیاریکراوە[193]: (ا) دروستەی ئارگومێنت: دیارکردنی ژمارەو چەشنی ئارگومێنتی لۆژیکیەو چۆنێتی بەرجەستەبوونیان لە سینتاکسدا دیاریدەکات. (ب) دروستەی ڕوداو: ناساندنی چەشنی ڕوداوی کەرەستە فەرهەنگیەکان و فرێزەکانەو جۆرەکانی (حاڵەت، کردە،...) دەگرێتەوە. (پ) دروستەی qualia: ڕێگای شیکردنەوەو ڕاڤەکردنەو لە فۆرمەڵیی و پێکهێنەریی و تیلیك و کارایی پێکهاتووە. (ت) دروستەی زگماکی فەرهەنگیی: دیاریکەری چۆنێتی پەیوەندیی دروستەی فەرهەنگیی لەگەڵ دروستەی تردا لە چەشنی تۆڕیدایە.

٢/٤–٢–٢) نواندی بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی

پێش ئەوەی تەماشای واتای یەکە زمانەوانییەکان بکەین، دەبێت بیانپشکنین بەوەی ئەوان ڕوداون و لە جیهانی بینراودا هەن[194]. پەیوەست بە چەشنی گۆکردنی بنەڕەتی دروستەی ئارگومێنتەکانەوە، دروستەی پۆلەڕەگەزەییە چەمکیە سەرەکیەکان دیاریکراون، کە بە سیمانتیکی چەمکیی بەشەکانی ئاخاوتن ناوبراوە. ئەمانیش ئەو پۆلەڕەگەزانەن، کە لە جیهانی پێشبینیکراو (projected world) وەرگیراون ودابەشکراون بۆ (بابەت/شت) و (یەکە). بە گشتی بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی بریتیە لە هەبووەکان، وەك (شت (بابەت)، ڕووداو، حاڵەت، کردە، شوێن، ڕێڕەو، ئەدگارو ڕادە). هەریەك لەمانە دەتوانرێت لە گۆکردنی ئارگومێنتەکاندا دیاریبکرێن[195] و بەیاسای چەمکیی بنوێنرێن (بڕوانە(٣)).

(٣

أ- {شوێن} ⟵ {شوێن گۆکردنی شوێن ({شت })}.

ب- {ڕوداو} ⟵

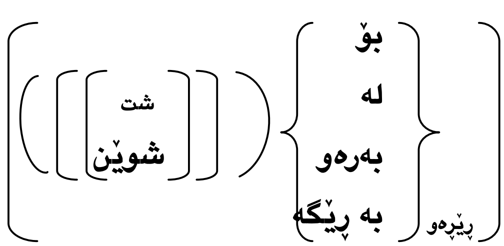

---

[193] بڕوانە: J. Pustejovsky (1996:61).

[194] بڕوانە: عباس صادق الوهاب (١٩٨٧: ٤١).

[195] بڕوانە: R. Jackendoff (1992:43).

پ- {ڕووداو} ← { {ڕووداو گۆڕین ({شت}. {ڕێڕەو})} / {ڕووداو شوێن ({شت}. {شوێن})} }

ت- {حاڵەت} ← { {حاڵەت بوون (شوێن) ({شت}. {شوێن})} / {حاڵەت ئاڕاستەبوون ({شت}. {ڕێڕەو})} / {حاڵەت فراوانبوونی ناتافی ({شت}. {ڕێڕەو})} }

ج- {ڕووداو} ← [ڕووداو هۆکاریی ([[شت ، ڕووداو]])]

لێرەدا بە کورتی باس لەم یاسا چەمکیانە دەکەین[*] .

١-أ) دەڵێت هەر پێکهاتەیەکی چەمکی بۆ پۆلەڕەگەزی (شوێن) گەڕایەوە، دەتوانرێت وەك گۆکردنی شوێن لەگەڵ ئارگومێنتێك دیاریبکرێت، کە بۆ پۆلەڕەگەزی (شت) دەگەڕێتەوە. لێرەدا ئارگومێنتەکە خاڵی ئاماژەدانە بە چەمك و بەهۆی گۆکردنی شوێنەکەوە ئەو ناوچەیە یان شوێنەت بۆ دیاریدەکرێت، وەك <ژێر دارەکە>، /دار/ ئامـاژەی شتەکە دیاریدەکات، /ژێر/ دەربڕی گۆکردنی شوێنەو ئەم یەکگرتنە /دارەکە و ژێر/ پێکەوە هەرێم یان ناوچەی <ژێر دارەکە> دیاریدەکەن. لە (١-ب) دا ڕێڕەو یەکێکە لە گۆکردنەکانی یەکگرتن لەگەڵ شت یان شوێندا. ڕێڕەو لەگەڵ ئامـاژەبەندی شتدا (بۆ ماڵەکە) دیاریدەکرێت، یان لە (١-پ)دا پێکهاتەی پۆلەڕەگەزی (ڕووداو) دەتوانرێت (گۆڕان- جوڵە) یان (وەستاو- مانەوە) بێت. هەریەك لەوانە دوو ئارگومێنت داوادەکات، ئارگومێنت (جووڵە- گۆڕان) ئامـاژە بە جووڵە بە درێژایی ڕێڕەو دەدات، واتە ئەو شتەی، کە دەجوڵێ و ئەو ڕێڕەوەش دەیگرێتەبەر <ڤالان بۆ هەولێر چووبوو>. ئارگومێنتی (وەستاو- مانەوە) ئامـاژە بە مانەوە لە ماوەیەکی دیاریکراودا دەدات، واتە شتێك وەستاو بێت لە شوێنێکدا <ڤالان لە یاریگاکە مایەوە>. لە (١-ت) دا سێ گۆکردنی حاڵەت نیشاندراوە: ١.هەبوون، کە بۆ دیاریکردنی شوێنی شتەکان <گوڵدانەکە لەسەر مێزەکەیە> بەکاردێت. ٢.ئاڕاستەبوون (orient) دیاریکەری ئاڕاستەی شتەکانە <ئەوان بەرەو هەولێر کەوتنەڕێ>. ٣.فراوانبوونی ناتافی (Ext) فراوانبوونی شوێنی شتەکان بە درێژایی ڕێڕەوەکان <ئەم ڕێگایە لە دەباشانەوە بەرەو ئەزمەڕ دەڕوات>.

---

* بۆ وردەکاریی زیاتر لەسەر ئەم بابەتە بڕوانە سەرچاوەکانی (R. Jackendoff (1991.& 1999 & 2005 & 2009) & J. Pustejovsk (2005).

لە (١–ج) دا ڕونکردنەوەی (ڕوداو) وەك هۆکاری گۆکردنی ڕوداوی دوو ئارگومێنتی هەیە: ئارگومێنتی یەکەم (شت)ەکە کارایە (ئەگەر ڕوبدات) و هۆییەو دووەم ڕوداوێکە کە کاریگەری هەیە >ڕەشەباکە باکەی باران<.

بنەمای بنەڕەتی پەیوەستبوون و ڕێکەوتنی دروستەی سینتاکسیی و سیمانتیکیی ئەوەیە، کە (S, NP, AP, VP...) لەگەڵ پێکهاتە چەمکیەکاندا لە پۆلەڕەگەزە سیمانتیکیە(چەمکی) سەرەکیەکاندا گونجاوبن. بۆنموونە (NP*) دەتوانێت دەربڕی زۆرینەی پۆلەڕەگەزێکی چەمکیی بێت، (PP) دەربڕی (شوێن)، (ڕێڕەو)، (AP) دەربڕی (ئەدگار) بێت و (S) دەربڕی (ڕوداو یان حاڵەت) بێت. بۆ دیاریکردنیان بڕوانە دروستەی سینتاکس و سیمانتیکی نموونەی(١٦) لە (٤) دا.

١٦– ڤالان لەناو یاریگاکەدا ڕایکرد.

٤–ا) دروستەی سینتاکسی:

{$_6$ {ڤالان $_{NP}$} {ڕایکرد $_{VP}$} {لەناو $_{PP}$} {یاریگاکە $_{NP}$}}}}.

ب) دروستەی سیمانتیکی (چەمکی):

{جووڵە ڕووداو ({ڤالان شت}، {لە ڕێڕەو} ({ناو شوێن} ({یاریگا شت}))})}.

لێرەدا ڕستەکە لەگەڵ ڕوداوەکەدا گونجاوە، (ڕایکرد) دەربڕی (گۆکردنی جووڵە/ گۆڕان)ەوە داوای دوو ئارگومێنت دەکات. (شت)ێك، کە بجولێت و (ڕێڕەو) ێك کە دیاریکەری ڕێڕەوی جوڵەکە بێت، یەکەمیان ئارگومێنتی دەرەکیی ناوبراوەو ئارگومێنتی ناوەکیش ئەوانەن، کە دەرنەبڕاون و لە ناواخندا ئەوە دەگەیەنن وەك >ڤالان ڕایکرد<. لە(٥) داو بڕوانە هێڵکاری (٢–٢١).

٥–أ–
لەناو
P   NP
ڕێڕەو   لە ({شوێن ناو ({شت})})

ب–
ڕایکرد
V   <PP>
{ڕوداو جوڵە ({شت}، {ڕێڕەو})}

بەپێی چەشنی دروستەیی بەشەکانی ئاخاوتنی سینتاکسی وگۆکردنیان(بڕوانە بەشی یەکەم)، دروستەی بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکیی وگۆکردنەکانیان دەگۆڕێن و جگە لەوەش هەریەك لەو

* بۆ دروستەی سینتاکسیان بڕوانە بەشی یەکەم.

دروستانە لە دروستەی ناوەکی وردتر پێکهاتووە ، بۆ نمونە: (ا) دروستەی ڕێڕەو، کە بەشە ئاخاوتنێکی سیمانتیکیە، لە گۆکردنی– ڕێڕەویی و ئامارژەدانی بە شتێك پێکهاتووەو بەهۆی فرێزەوە دەردەبڕێن >بەرەو شاخەکە، بە دەوری دارەکە...< یان ئامارژە بە شوێنێك دەدات وەك >لەژێر مێزەکەدا<، >لەکوێوە< دەربڕی گۆکردنی– ڕێڕەون، پێشناو وەك >لەناو، لەسەر...< دەربڕی گۆکردنی ڕێڕەون، دروستەی چەمکی لە (٢٤) نوێنراوە:

٢٤–أ) مشکەکە لەژێر مێزەکەوە ڕایکرد.

{ڕێڕەو **لە** ({شوێن **لەژێر** ({شت **مێز**}))}.

ب) مشکەکە لەناو ژورەکەدا ڕایکرد.

{ڕێڕەو **لە** ({شوێن **ناو** ({شت **ژور**}))}.

ڕێڕەو بۆ سێ جۆر دابەشکراوە[١٩٦]**: (١) ڕێڕەوی دیاریکراو: لە ڕێڕەو– سەرچاوە دەینوێنێت و ڕێڕەو ئامانجی پێشناو (لە) دیاریدەکات. لە ڕێڕەوی دیاریکراودا، ئامارژەبەندی شت یان شوێن کۆتاخاڵە لە ڕێڕەوەکەدا، واتە لە سەرچاوەوە بۆ ئامانج دەبێت. (٢) لە ڕێڕەو– ئاڕاستەکردندا، شت یان شوێنی ئامارژەبۆکراو کۆتاخاڵ نییەو ڕێگاکە بۆ ماوەیەکی نادیار درێژکراوەیە، وەك >بەرەو ڕێگاکە< >دوور لە، نزیك لە< و لێرەدا پێشناوەکان دەربڕی ئاڕاستەن. جیاوازی (أ) و (ب) لە (١٧) دا دیارە.**

١٧–أ) ڤالان لە زانکۆوە بۆ ماڵەوە ڕۆیشتەوە. (ڕێڕەوی دیاریکراو)

ب) ئالان بەرەو ماڵەوە ڕایکرد. (ڕێڕەوی ئاڕاستەکراو)

(٣) ڕێڕەو– ڕێگە (routes): شت و شوێنی ئامارژەبۆکراو پەیوەستە بە هەندێك خاڵی ناوەکیی ڕێڕەوەکەوە وەك کرداری (تێپەڕین– pass) تەنها لەگەڵ (PP) دا ڕوودەدەن و دەربڕی ڕێگەن (١٨).

١٨– ئۆتۆمبیلەکە تێپەڕی
(بە درێژایی ڕوبارەکە
لەپێش ماڵەکەوە
بەناو تونێلەکەدا)

---

١٩٦ بڕوانە: R. Jackendoff (1999:165).

کورتکراوەی چەشنەکانی ڕێڕەو لە (٦) دا دیاریکراوە.

٦) {ڕێڕەو} ← [(لە / بۆ / بەرەو / تێپەڕین) ({شت Y} / {شوێن Y})]ڕێڕەو

گۆکردنە چەمکیەکان بریتی بوون لە (چوون، گۆڕین، مانەوە، دەبێت،...)، کردارەکان بەهۆی چەشنی جووڵەو ڕێکخستنیان یان گۆکردنیانەوە دیاریدەکرێن، پێکەوەهاتنی دوو چەشنی گۆکردنی جۆریی کردەیی کردار ڕێگەپێدراوە، با بۆ ئەم مەبەستە بڕوانینە نموونەکانی (١٩، ٢٠).

١٩-أ- ڤالان هەڵدەقونێ.

ب- کانی تێوەگلا.

٢٠-أ- ڤارۆ مایەوە.

ب- شەن هاتە ژوورەوە.

پ- ڤارێ نزیك بوویەوە.

ئەو نموونانە ئەو ڕاستیە دەخەنەڕوو، کە لە (١٩) دا (ڕێڕەو) نییە، تەنانەت وەك ئارگومێنتێکی ناواخنیش. ئەمەیش ئاماژە بەوە دەکات، کە ئەو کردارانە وەك حاڵەتی (چوون) نییە. ئەمان بە دیاریکراوی ئارگومێنتی (شت، ڕێڕەو) دەردەخەن، بەڵام لە (٢٠) دا ڕێڕەو وەك ئارگومێنتی ناواخنی ئاماژەی پێدراوە. کردارەکانی (١٩) وەك حاڵەتێکی جووڵەی جیاواز دەردەبڕێن و ڕستەکانی (١٩) تەنها پەسنی جوڵەی ناوەکیی بکەرەکانی دەکات، لەگەڵ ئەوەی کاریگەری بۆ (شوێن) یان (گۆڕینی شوێن) یان ڕیزبەندی کردن بەهەر بابەتێکی تر نییە. ئەمە بەپێچەوانەی ئەوانی ترەوە گۆکردنی لە (٧)دا دیاریکراوە.

٧) {ڕووداو جوڵە ({شت })}.

ئەم کردارانە دەتوانن لەگەڵ ڕێڕەویشدا بێن، وەك >ڤالان لەناو ژوورەکەدا هەڵدەقونێ< لەم ڕستەیەدا دروستەی چەمکی لە گۆکردنی (جوڵە، چوون) پێکهاتووە.

یاساکانی پەیکاڵبوونی دروستەی چەمکیی و سینتاکس بریتیە لە فەرهەنگ (بڕوانە (٢١، ٢٢)).

٢١- ڤالان پێکەنی.

٢٢- ئالان پژمی.

/پێکەنین، پژمین/ بە چەشنێکی دەنگ دانراون. دەرچوونی ئەم دەنگانە بە بەشێك لە کرۆکی واتای کردارەکانی دانەنراوە، چونکە کەسێك دەتوانێت بپژمێت یان پێبکەنێت بە بێدەنگی و بە چەشنێکی کرداری جووڵە دانراون.

ناوە کردارییەکانی (داچوون، هەڵچوون، خایاندنی ماوە >١ کیلۆمەترم بڕی تا گەیشتمە ئێرە< (ئاڕاستە) و (ماوەدا) لەناو دروستەی چەمکیی دیاریکراون و گۆکردنی ڕێڕەویان هەیە.

(ب) دروستەی شوێن: پێکهاتووە لە گۆکردنی- شوێنی، وەك /بەرەو، لێرە، ئەو ڕێیە.../ و ئاماژە بە شتێك دەدات >سەر مێزەکە<، >لەژێر مێزەکە< و دەگونجێت دوو ئاماژەی شتی هەبێت >لەنێوان گوڵ و دارەکان<، دروستەی چەمکی ئەم چەشنە لە (٨)دایە.

٨) {شوێن} ⟵ [شوێن
گۆکردنی- شوێن ({شت})]

بە پۆلەڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی هەر یەکەیەك لە (٩)دا نوێنراوە.

٩) {شوێن X} ⟵ {شوێن گۆکردنی- شوێن ({شت Y})}.

ڕەنگدانەوەی شت و شوێن بەپێی دروستەی چەمکی لە هەردوو ڕستەی حاڵەت و ڕوداودا لە (١٠)دا دیاریکراوە:

١٠-أ- {ڕوداو چوون ({شت X}، {ڕێڕەو Y})}.

ب- {حاڵەت دەبێت ({شت X}، {ڕێڕەو Y})}.

نموونە بۆ (١٠-ب) وەك (٢٣).

٢٣- ماڵەکە ڕووەو قیبلەیە. {حاڵەت ڕوو ({شت ماڵ}، {ڕێڕەو ڕووەو ({شت قیبلە})})}

گۆکردنی (چوون) دەربڕی ئەو گۆڕانی حاڵەتەیە لە جێکەوتەیەکەوە بۆ یەکێکی تر.

بەکورتی داڕشتە-گۆکردنی {ڕوداو} و {حاڵەت} لە (١١)دایە.

١١-أ) {ڕوداو} ⟵ [{ڕوداو چوون ({شت X}،{ڕێڕەو Y})}
{ڕوداو ماوە ({شت X}،{شوێن Y})}]

ب) {حاڵەت} ⟵ [{حاڵەت دەبێت ({شت X}،{شوێن Y})}
{حاڵەت ڕوو ({شت X}،{ڕێڕەو Y})}
{حاڵەت چوون ({شت X}،{ڕێڕەو Y})}]

پ) {ڕوداو} ⟵ [{ڕوداو هۆكاريى ({ڕوداو شت} X }، {ڕوداو Y})} / {ڕوداو ڕێگەپێدان ({ڕوداو شت X}،{ڕوداو Y})}]

(پ) دروستەی هۆكاريى: هۆكاريى ئاماژە بە دوو ڕوداو دەدات، بڕوانە داڕشتەی(١٢):

١٢) {ڕوداو هۆكارى ({ڕوداو كردن ({شت X }،{كردە Z})}،{ڕوداو Y})}.

يەكـەم ئـارگومێنتى هۆكـاريى هەميـشە (ڕوداوە): <قـالان بـە قـسەكانى ئێمـەی خـستە پێكەنين>.

{ڕوداو هۆكاريى ({شت قالان}، ({ڕوداو بە قسەكانى}،{ڕوداو خستە پێكەنين}.

((گۆكردنى ڕێگەپێدان مانای وەستاندنى ڕێگرى دەگەيەنێتو جۆرێكى جياوازى گۆكردنى هۆكارى دەنوێنێت)) [197]، وەك (٢٤).

٢٤- قالان ڕێگەی بە قارێ دا بە دەورى درەختەكەدا بخولێتەوە.

٢٥- ئالان چۆلەكەكانى لە قەفەسەكەی دەركرد.

بەگشتى كردار تەنها يەك ڕوداو/ يەك حاڵەت دەردەبڕێت، بێجگە لە كردارى هۆكارى دەربڕى دووانن، نمونەی كردارى /بەرزبوونەوە/ لە (٢٦)و(٢٢)دا.

٢٦- كۆلارەكە بۆ ئاسمان بەرزبويەوە.

٢٢)بەرزبوونەوە: {ڕوداو هۆكارى ({شت X}،{ڕوداو چوو ({شت Y}، [بەرزبوونەوە / *< Y >])}

ڕێڕەو

(ت) دروسـتەی تەواونـەبوويى (Inchoative) بـە شـاراوەيى وناواخنى، بـە حاڵـەتێكى گۆكردنى (چوون) دانراوە، بڕوانە (٢٧).

٢٧-أ) لاپەڕەكان زەرد بوون.

ب) {چوون {لاپەڕە}، {بوو ({زەرد})}}

لە (ب) دا خوێندنەوەی ڕوداوەكە گۆكردنى (چوون - بۆ) دەگرێتەوە. لەگەڵ ئەوەی حاڵەتى پەيكاڵبوونى ئەمە لە (٢٨)دا گۆكردنى (دەبێت - بە) دەگرێتەوە.

٢٨-أ- گڵۆپەكە سورە.

ب) {دەبێت ({گڵۆپ}،{بە ({تايبەتێتى سور})}}

بڕوانە نموونەكانى:

---

[197] R.Jackendoff (1991:178).

* (< >) ئەم كەوانەيە واتە ئارگومێنتەكەی ناوى سەرپشكيە.

۲۹-أ- دوژمن چواردەوری شارەکەی داوە.

ب- بەفر شاخەکەی داپۆشیوە.

(ج) دروستەی کارتێکراو، گۆکردنێکی تری گۆکردنە بابەتیەکانەو لە (۱۳) فۆڕمولەکەی داڕێژراوە: لە (۱۳) دا ڕوونکراوەتەوە.

۱۳) REACT ({X}،{Y}).

X کارلێکی Y

(چ)دروستەی دیاریخەرەکان (modifiers) لە NPدا وەك (۳۰) خراوەتەڕوو.

۳۰- گوڵە سورەکە.

تایبەتێتی کرۆکی دیاریخەرەکان لەمانەدایە: (أ) دیاریخەرەکان پێکهاتەی چەمکی پێکدەهێنن. (ب) بەهۆی پۆلەڕەگەزی فرێزی سەرەکیەوە دەردەبڕێن. (پ) دیاریخەرەکان ئارگومێنتی گۆکەری نین. ئەمەیش لەسەر بنەمای یاسای (۱٤)یە، ئەگەر C = پۆلەڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی پێکهاتەی چەمکیی بێت‌و (X، Y) پێکهاتەی ناوەکی کۆکراوەبن. پێکهاتەی چەمکی لەناو کەوانەی ({ })دا بە کۆد دەکرێت.

۱٤)

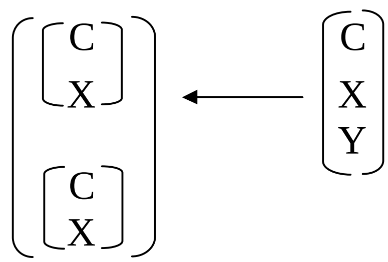

سێ چەشنی دیاریخەر لەڕوی سیمانتیکیەوە دیاریکراوە: (أ) دیاریخەری ناکۆت‌وبەندکراویی (Nonretrictive Modifiers)، وەك پەیوەندییە ئەرێیەکانی ڕستیلە لە (NP)دا (بڕوانە (۳۱)).

۳۱- پیاوە هەژارەکە پارەکەی ونکردووە.

(ب) دیاریخەری پێوانەیی یان بەستنەوە (measuring or bounding): لە (۳۲) دا نمونەی بۆ هێنراوەتەوە*.

۳۲-ا- ژمارەیەکی خۆپیشاندەران، لە (NP)دا.

ب- کەمێك هیلاکە، لە (AP)دا.

(پ) دیارخەری لۆژیکی: وەك ڕادەی جیهانیی /هەر، هەندێك، هیچ، هەموو/ پێکهاتەیی.

* بۆ دروستە سینتاکسییەکەی بڕوانە ڕادەو واژەگۆکەری زۆریی‌وپلە لە ۲/۱دا.

هەر پێکهاتەیەکی سینتاکسیی لە ڕستەدا دەبێت لەگەڵ یەکەیەکی سەربەخۆی دیاریکراو لە دروستەی سیمانتیکیدا پەیکاڵ بێت. بەواتایەکی تر هەر پێکهاتەیەکی سەرەکیی فرێز لە ڕستەدا پەیکاڵە لەگەڵ پێکهاتەی چەمکیی لە دروستەی سیمانتیکی ڕستەکەدا. بەشە ئاخاوتنە سیمانتیکیەکان/پۆلەڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی وەك {شوێن، کردە، ڕوداو،ئەدگار،ڕێڕەو...} پۆلی دەربڕینە ئاماژەپێدەرەکانیشی وەك (NP، VP، PP، SS)ن.

٣-٤/٢) X– باری سیمانتیکیی

پەیوەست بە سینتاکسەوە، بۆ دەستنیشانکردنی پێکهاتەو وەچە پێکهاتەو یەکەکانی، چەمکی تیۆری (X–باڕ) لە ڕێزمانی گواستنەوەدا بۆ دیاریکردنی پەیوەندی نێوان کەرەستە فەرهەنگییەکان بە تایبەت دروستەی فرێز بەکارهێنراوەو لەسەر ئەم گریمانە بنچینەییانە گەشەی کردووەو دیاریکراوە:[198]

یەکەم: هەموو پۆلەڕەگەزێکی ئاڵۆزی سینتاکسیی (NP، VP، PP...) لە زماندا، بەپێی بنەما دروستەییە جیهانیەکان پێکدەهێنرێن.

دووهەم: هەموو پۆلەڕەگەزێکی فەرهەنگیی دەتوانرێت بناسرێنرێتەوە بەپێی دیاریکراوی هەژمارکردنی ئەدگارە سینتاکسیەکانی، وەك ($\bar{N}$ +} و {$\bar{V}$ +})، بۆنموونە: کردار = {+ V، − N}، ناو = {− V، + N}، PP = {− V، − N}، ئاوەڵناو= {+ V، + N}. پۆلەڕەگەزی فەرهەنگی = بەشەکانی ئاخاوتن = N، V . P.A .

پۆلەڕەگەزی فرێزی = فرێزی ناوی NP، فرێزی کرداری VP...ڕستە S. هەریەك لەم پۆلەڕەگەزە فرێزیانە لەسەرو ئەندامێکی پۆلەڕەگەزی فەرهەنگی پێکهاتووە (تەواوکەر)، لەگەڵ دەرخەردا.

سێهەم: جیاکاریی دەتوانرێت لەنێوان ئاستە ئاڵۆزەکانی ناو فرێزەکاندا بکرێت، بەو شێوەیەی کە خودی فرێزەکان (NP، VP...) پۆلەڕەگەزی ئاڵۆزی گەورەی جۆرەکانی (N، V،...) بن، پۆلەڕەگەزی فەرهەنگیی چەشنی ($\bar{N}$، V،....) بچوکترن و لەم نێوانەشدا ئاستی ناوەند هەیە[199]، واتە ئاستەکانی پرۆژە سازدانی (NP ($N^{=}$) بۆ (N (N°)، N (N) دابەشکراوە (٢–١٦).

---

[198] بڕوانە: .G.Trauth&K.Kazzazi (1996:527)

[199] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە سەباح ڕەشید قادر (٢٠١٠:)، G.Trauth&K.Kazzazi (1996:527) &

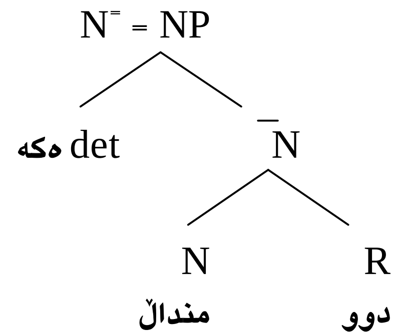

هێڵکاری ژماره(٢_١٦)

له سیمانتیکدا دروستەی ئارگومێنت‌و چەشنه لەیەکچووەکانی لۆژیکی وەك (ئارگومێنت– داواکەر، گۆڕاوەکان، ڕادەکان) ئەمانه به پێکهاته چەمکیەکان ناوبراون[٢٠٠]، هەریەك لەوانه بۆ یەك دەستەی چەشنی سیمانتیکی(چەمکی) تایبەتمەند کراون، که به بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی(چەمکی) دانراوە، وەك: (شت، ڕوداو، حاڵەت، کرده، شوێن، ئەدگارو بڕ). به واتایەکی تر، بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی(چەمکیی) ئەو بەشانه لەخۆدەگرێت، که له هێڵکاری (٢–١٧) خراونەتەڕوو.

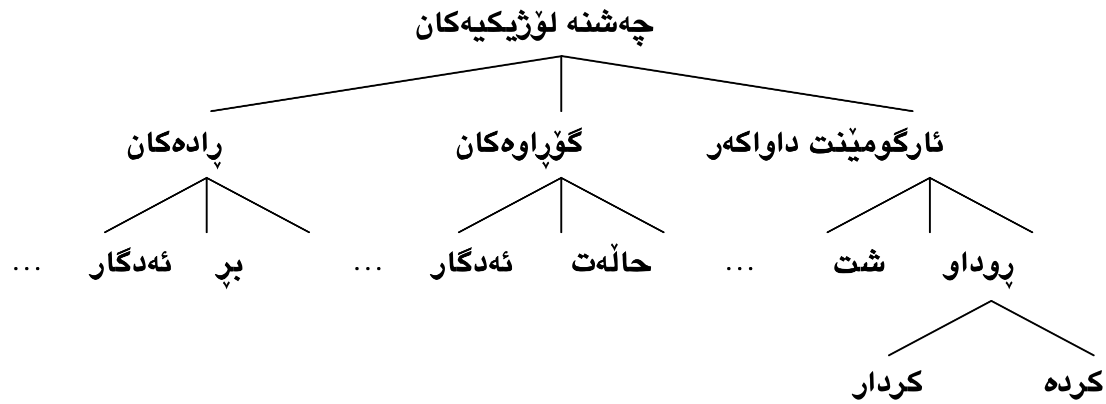

هێڵکاری (٢–١٧)

لێرەدا پێویسته لایەنه لەیەکچووەکانی نێوان X– باری سینتاکسیی‌و سیمانتیکیی ڕونبکرێنەوە، که ئەمانەن:[٢٠١]

یەکەم: هەریەك له چەشنی وەچەپێکهاتەی سینتاکسیی ڕستەیەك بەرامبەره یان یەکیگرتووەو هاوپەیوەندە لەگەڵ وەچەپێکهاتەی سیمانتیکی(چەمکیی) لەواتای ڕستەکەدا، وەك:

٣٣– ڤالان بەرەو یاریگاکه ڕۆیشت.

---

[٢٠٠] بڕوانه، بەکر عومەر عەلی– ئاڤێستا کەمال مەحموود(٢٠٠٩: ٢٨).

[٢٠١] بڕوانه: R. Jackendoff (1990:23).

لـه (٣٣)دا (ڤـالان) و (ياريگاكـه) پەيوەنـدی ڕێككـەوتن و پـەيكاڵبوونی لەگـەڵ پێكهاتـەی (شت)و، فرێزی پێشناوییدا (بەرەو ياريگاكە) پەيوەندی ڕێككەوتنە بۆ پێكهاتەی (ڕێڕەو). ڕستەكە هەمووی وەكو گشتێك پەيوەندی ڕێكەوتنی بۆ پێكهاتەی (ڕووداو) هەيە. دەبێت تێبينی ئەوە بكەين، كە مەرج نييە هەموو كات پێكهاتەی چەمكيی لەواتای ڕستەدا لەگەڵ پێكهاتـەی سينتاكـسی هـەمان ڕسـتەدا پـەيكاڵی يـەكبن و ڕێبكـەون و بەرامبـەر بەيـەك بوەسـتنەوە* ، ئەمـەش لەبەرئـەوەی بـۆ لێكدانـەوەی واتـای ڕسـتەيەك تـەنها پـشت بـەو واتايەنابەستێت، كە لـە دروستەی ڕستەكەوە هاتووە، بەڵكو كەرەستەی فەرهەنگيی واتـای خۆيانيـان هەيـە، جگـە لـە واتـای فەرهـەنگی تاكەتاكـەی وشـە پێكهێنـەرەكانی ڕسـتە {وەك ئەوەی نيشانە واتاييەكانی ئەو وشەيە چيەو سەر بەكام بواری واتاييەو پەيوەندی واتايی بەكام چەشن لە وشەو بواری واتايی ترەوە هەيەو...} پێكهاتەكانی تری سيمانتيك پێويستە لەبەرچـاوبگيرێت، سـەرەڕای تێكـردە سـايكۆلۆژیو سۆسـيۆلۆژیو ڕامـانو تێڕوانينـیو چۆنێتی بيركردنەوەی تاكەكانو ئەزموونو ژيانو... هەموو ئەمانە لە دياريكردنی واتای ڕستەيەكدا ئامادەييان هەيە* ، وەك (٣٤):

٣٤-أ- ئەگەر دەمگرتيت.
تاڤ ڕابوردو
ڕوكاری بەردەوامی ناتەواوبوون

ب- ئەگەر دەتگرم
تافی ڕانەبوردو ڕوكار

لـه (٣٤-أ، ب)دا بـەپێی دروسـتەی مۆرفۆسينتاكـسی و واتـای فەرهـەنگيی، لێكدانـەوەی جيايـان هەيە، دەبێت تێبينی ئەوە بكەين، كە بۆ هـەر (شتێك) چەند وەچەپێكهاتەيەكی چەمكی ئامادەيە، لەبەرئەوە هيچ شتێكمان نييە بەبێ واتا يان بێ چەمك* بێت.

دووهـەم: هـەر پۆلەڕەگـەزێكی سـيمانتيكی(چـەمكی) ئـەوە دەبەخـشێت، كـە لـە بـەجفرەكردنی يەكەكاندا تەنها تێكردە زمانەوانيەكان بنەما نين، بەڵكو كردە هەستيەكانيش (جوڵاندنی دەستو لەقانـدنی سـەرو...) و دەوروبـەرو... ڕۆڵ دەبيـنن. بەواتايـەكی تـر، پۆلەڕەگـەزە سيمانتيكيەكان لـە تێكـردە زمانەوانيـەكانو كـردە هەسـتيەكانو دەوروبـەرو هـەموو ئـەو بارودۆخانـەی كاريگـەرييان لەسـەر گەيانـدنی بيرێكـدا هەيـە، لـەخۆدەگرێت، ئـەم زانيارييانـە لـە (٣٥) و هێڵكـاری (٢-١٨) خراونەتەڕوو.

---

* بەرامبەر بەيەكوەستاندنەوەی دروستەی سينتاكسيیو سيمانتيكيی بە وەچەپێكهاتە (فرێزی ناويی، فرێزی كرداريی،...)يە، نەك بە پۆلەڕەگەزيی (ناو، ئاوەڵناو،...). لەبەرئەوەی چەند دانەيەك بەرامبەر چەند دانەيەك دەوەستنەوە، وەك فرێزی ناويی (گوڵەكە) دەتوانێت (شت) دەرببڕێت.

* ئەمەش وايكردووە دەربڕاوە نادارِشتەييەكانی وەك خوازەييەكانو ئيديەمەكانو... زانستەكانی تری وەك پراگماتيكو زانستی زمانەوانی دەرونیو زانستی زمانی كۆمەڵايەتیو.. بێتە ئاراوە.

* بەدەر لە وەچەپێكهاتەی بكەری بێ ناوەڕۆك، وەك (it) لە زمانی ئينگليزيدا.

٣٥-أ- من تەنها بە شاخەکەدا سەردەکەوم.

ب- من بە شاخەکەدا تەنها سەردەکەوم.

پ- تەنها من بە شاخەکەدا سەردەکەوم.

٣٥-أ)

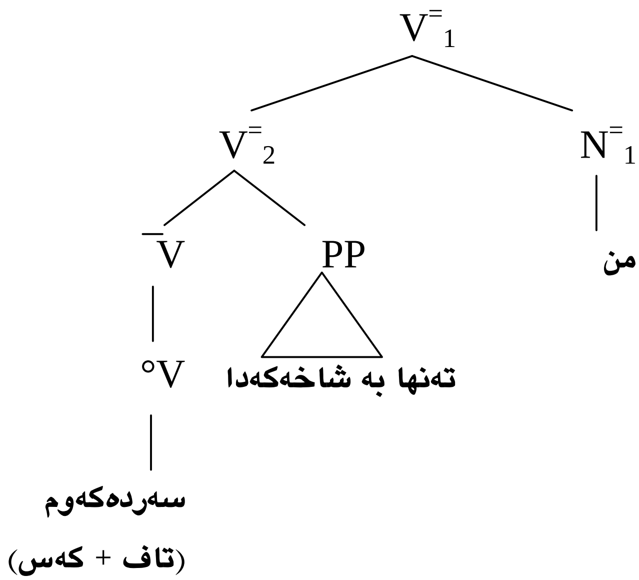

٣٥-پ)

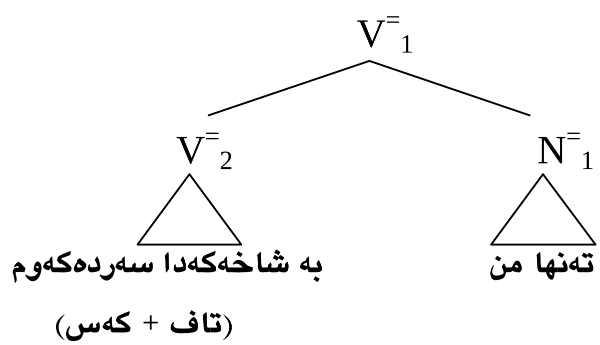

٣٥-ب)

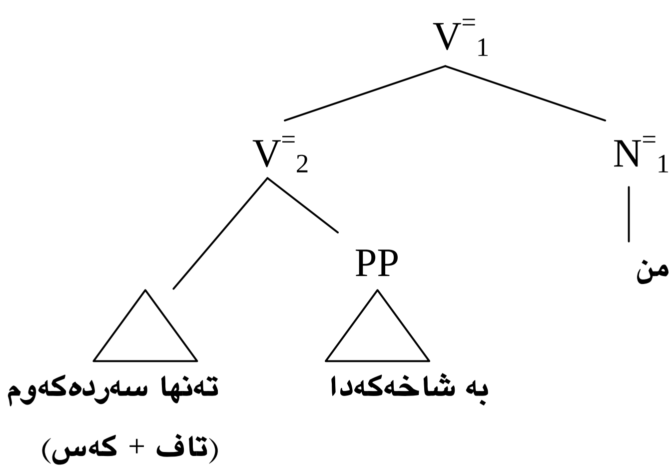

هێڵکاری (٢-١٨)

لە (٣٥–أ) (تەنها بە شاخەکەدا) فریزی پێشناوییەو لێرەدا نیشانەی واتای (شتی تر، + کردەی ناڕاستەوخۆ) هەیەو لە (٣٥–ب) دا (تەنها سەردەکەوم) فریزی کرداریيەو نیشانەی (–کەسی تر + کردەی ڕاستەوخۆ) دەگەیەنێت‌و لە (٣٥–پ)دا (تەنها من) فریزی ناوییەو نیشانەی (– کەسی تر) دەگەیەنێت‌و لەلایەکی تریشەوە فریزی کرداریی داوای بکەر دەکات. بکەرەکە لەڕووی واتاوە پەیوەندی بە هەموو فریزە کرداریيەکەوە هەیەو هەرچیش لەگەڵ بکەردا بێت، وەك (تەنها) ئەو لە دەرەوە یان لە ناوەوەی فریزی کرداریيەوە بێت، پەیوەست دەبێت پێوەی، (بڕوانە (٣٦)).

٣٦–أ– به شاخەکەیشدا سەردەکەوم.

ف. پێشناوی (+ شتی تر)

٣٦–ب– بە شاخەکەدا سەریش دەکەوم.

ف. کرداری (+ کردەی تر)

هەرچەندە هەریەك لەو ڕستانەی (٣٥، ٣٦) لە هەمان کەرەستەن، بەڵام بەهۆی گۆڕانی جێکەوتەی دروستەیی‌و هۆکارە ناوەکیەکانی، کە کاریگەرییان لەسەر دەربڕینی بیرێك هەیە، وەهایکردووە، کە هەریەکەیان جۆرە لێکدانەوەیەکی جیاو بارودۆخ‌و دەوروبەرێکی گوتنی[*] جیایان هەبێت.

سێهەم: ژمارەیەك لە پۆلەڕەگەزە فەرهەنگیەکان {ناو، ئاوەڵناو، کردار...} بەپێی چەشنەکانی ئاخاوتن (ڕستە) جیاوازن. بەم جیاوازییانەش چەمکەکانیان دەگۆڕێت، گەر ناو بێت ئەوا بابەتەو، گەر ئاوەڵناو بێت ئەوا ئەدگارەو...یاخود هەر پۆلەڕەگەزێکی چەمکیی چەند بەرجەستەبوونێکی هەیەو بۆ گۆکردنی دروستەی ئارگومێنت شیدەکرێنەوە یان لێکهەڵدەوەشێنرێنەوە، هەر ئارگومێنتێکیش بۆ خۆی لە وەچەپێکهاتەی چەمکیی پێکهاتووە، بۆ نمونە بڕوانە /جوانی/لە (ف– ناوی) و لە(ف. کرداری)/ دا.

چوارهەم: زۆرێك لە پۆلەڕەگەزەکان پاڵپشتی ڕادەکان[٢٠٢] دەکەن. لەنێوان ئەو کەرەستانەی پەیکاڵبوونی یاساکانی سینتاکس‌و سیمانتیك‌و پەیوەندیان پێکەوە دیاردەکەن، وەچەپێڕەوی ڕادەو لێکدانەوەی مەودای ڕادەکان، فرەیی ڕادەکان هەندێکجار لە ڕستیلەیەکدا مەودای لێڵی دروستدەکەن‌و دیاریکردنی بەپێی ئەم دوو ڕێسایەیە[٢٠٣]: (أ)

---

[*] هەرچەندە زانستی (پراگماتیك) بابەتێکی دابڕاو نییە لە دیاریکردنی واتاو چەمکی دەربڕاوەکان، بەڵام لێرەدا لەبەر سنورداركراوی لێکۆڵینەوەکە ناتوانین وردەکارییەکانی بخەینەڕوو.

[202] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:25).

[203] بڕوانە: R. Jackendoff (1999:158).

ئەگــەر دوو ڕادە لەهــەمان ڕســتیلەی ڕوكەشــدا هــاتن، گــەورەترین مــەودای ئــەو ڕادەیــە پەسەندترە لە بەرزەوە بۆ نزم وەك.

هەر > هەموو > كۆمەڵێك > زۆرێك > هەندێك > كەمێك.

(ب) ئەگـەر دوو ڕادە لەهـەمان ڕسـتیلەی ڕوكەشـدا هـاتن، گـەورەترین مـەودا لـە جێكەوتـەی ڕوكەشی دەركەوتوودا ئەوەیە، كە مەوداكە دیاریدەكات وەك:

تۆپێك > بكەری ڕوكەش و قووڵ > بەركاری ناڕاستەوخۆ > پێشناوی بەركاری > بەركاری ڕاستەوخۆ(بڕوانە بەشی یەكەم).

پێنجهــەم: دروســتەی چــەمكیی كەرەســتەیەكی فەرهــەنگی هەبوویــەك بــە جێكەوتــەی ئارگومێنتی (سـفر–جێكەوتـەیی) یـان زیـاتر لـە یـەك جێكەوتـەی ئارگومێنتـەوە پەیوەسـتە. واتـای تەواوكـەرە سینتاكـسیەكانی كەرەسـتە فەرهەنگیـەكان، ڕپڕبـەڕی بـەهای شـوێنی ئارگومێنتی كەرەستەكانە لەواتای ڕستەكاندا. بۆ نمونە كرداری ناتـەواوی/ە/ لـە <ڤالان بالاّ بـەرزە< دەربـڕی گـۆكردنی– حاڵەتێكـە، كـە ئارگومێنتـەكان لـە نـاو جێكەوتـەی ئاوەڵنـاوی ئارگومێنت–داواكەرو بكەردا دیاریدەكات.

لــە خــوارەوە ئــەو (٥) خاڵــە بنەمایــەی ڕێكــەوتنی ســینتاكس و (دروســتەی ئارگومێنــت) سیمانتیك دیاریكراوە ، كە بەهۆی یاساكانی پەیكاڵبوون و ڕێككەوتنەوە ڕونكراوەتەوە.

دروستەی سیمانتیكیی　　　　　　　　دروستەی سینتاكسیی

15　{F (Entity) <u>بوونێکی ناسراو</u> <E_1> <E_2> <E_3>>} Correspondence {<<ZP> YP>___°x}

پەیكاڵە/ ڕێكەوتووە

F = گۆكردن.

°x = هەر كەرەستەیەكی فەرهەنگی، كە سەرپشكی بە (ZP و YP) تەواو دەكرێت.

XP = ڕێككەوتووە لەگەڵ هەبوویەكدا(Enitity).

XP = هەرچەشنە وەچەپێكهاتەیەكی سینتاكسیە.

شــا– فرێــزی سینتاكــسی بەرامبــەرە بــە شــا– پێكهاتــەی ســیمانتیكیی(چــەمكیی) ئــەم بەرامبەربوونە لە (١٦، ١٧)دا نوێنراوە.

دروستەی سینتاكسی $\overline{X}$

16　$XP \longrightarrow$ Spece $\overline{x}$

$\overline{X} \longrightarrow$ X Comp

$X \longrightarrow [\mp N, \mp V]$

دروستەی سیمانتیکیی هەبوویەك(E)

١٧) هەبوویەکی ناسراو (E) ⟵

ڕووداو/ شوێن/ شت/...
چەشن/ ئاخاوتن/کردە
F (<E_1>، <E_2>، <E_3>>

بنەمای پەیوەندیی نێوان سینتاکس و دروستەی چەمکیی بریتیە لە: (أ) هەر پێکهاتەیەکی فرێزی سەرەکیی لە سینتاکسی ڕستەیەکدا لەگەڵ ئەو پێکهاتە چەمکیەدا پەیکاڵە، کە لە پۆلەڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی دەگەڕێتەوە بۆی. (ب) سەری فەرهەنگی (X)ی پێکهاتەی فرێزی سەرەکیی پەیکاڵە لەگەڵ گۆکردنی دروستەی چەمکیی، بۆ کۆنکرێتکردنی ئەم نموونەیە ڕونیدەکاتەوە.

٣٧- پیاوەکە کتێبەکەی خستە سەر مێزەکە.

لەسەر بنەمای ئاماژەبەندیی ئەم ڕستەیەیە، ئاماژە بە ڕوداوێك، شت و شوێنێك دەدات. کرداری (خستن) سەری ڕستەکەیە (S)، کە ڕیزبەندی وەچەپۆلەڕەگەزی بکەر NP و بەرکاری ڕاستەوخۆ NP و PP دەکات. (خستن) دەربڕی گۆکردنی سیمانتیکیە، کە سێ ئارگومێنتی لەناو {ڕوداوێکدا} یەکخستوە. ئارگومێنتەکان خوێندنەوەکانی بکەرو بەرکارو PP، پەیکاڵە لەگەڵ دوو {شت}و {شوێن} یان {ڕێڕەو}ێکدا، بەم شێوەیە تاڕادەیەك خەملاندنی دروستەی چەمکیی ڕستەی (٣٧) بریتیە لە (١٨).

١٨) [ڕوداو
خستن ([شت پیاوەکە] ، [شت کتێبەکە] ، [شوێن سەرمێزەکە])]

/لە/ سەری PPیەو وەچەپۆلەڕەگەزی (NP) >سەرمێزەکە< کردووە، واتە دەربڕی یەك- گۆکردنی جێکەوتەییە کە یەکانگیرە لەگەڵ {شت}. کەرەستەی فەرهەنگی (پیاو، کتێب) وەچەپۆلەڕەگەزی هیچ شتێکی نەکردووە. یەکەم دوو- ئارگومێنت دروستەی گۆکردنی ناوەکیان نییە /پیاو، کتێب/. وەها مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت وەك سفر- گۆکردنی جێکەوتەیی- سفر، کە یەکیگرتووە لەگەڵ پۆلەڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی سەرەکیی {شت}دا. سێهەم ئارگومێنت دروستەی گۆکردنی ناوەکی هەیە، واتە /لە/ وەك (١٩).

١٩-أ) [شوێن
لە ([شت سەر مێزەکە])]

ب) [ڕوداو
خستن ([شت پیاوەکە] ، [شت کتێبەکە] ، [شوێن (له ([شت سەر مێزەکە]))])]

بەم شێوەیە، پۆلەڕەگەزەکانی ئۆنتۆلۆژی بەهۆی پێکهاتەی فرێزی سەرەکیەوەو بە پشت بەستن بە سیمانتیکی سەرە دەردەبڕێت[204]. هەندێك لە کردارەکان وەك /خست/ لەگەڵ {ڕوداو}دا یەکدەگرێت، هەندێکی تریش وەك کردارەکانی حاڵەت {زانین، بڕوا، دەبێت} لەگەڵ {حاڵەت}دا. ناوەکان وەك (مێز)، (ماڵ) لەگەڵ {شت}دا ، ئاوەڵناوەکان لەگەڵ {تایبەتێتی}داو (میل، کاتژمێر...) لەگەڵ {بڕ}داو پێشناوەکان لەگەڵ (شوێن)و (ڕێڕەو) یەکدەگرن.

٣٨- کتێبەکە لەسەر مێزەکەیە.

لە (٣٨)دا، دوو جێکەوتەی پەیوەندیکردن لەنێوان {شت}و {شوێن}دا هەیە. بە کرداری ناتەواوی (ــە)و بە ئەنەلۆژی بڵێی <کتێبەکە لێرەیە>، /لێرە/ نیشانەی فرێزی گۆکردنی جێکەوتەیی- سفرەو بەهای ئەمە بە پراگماتیکی دیاریدەکرێت. ئەمەیش هەروەك /ئەمە، ئەوە/ وایەو ئارگومێنت- داواکەری یەك جێکەوتەیین.

لێرەدا پێویستە پەیوەندیی نێوان کردەو ڕوداو دیاریبکرێت. (({کردە} Action} کە پۆلەڕەگەزێکی سەرەکیی ئۆنتۆلۆژییەو پەیکاڵە یان یەکیگرتووە لەگەڵ پۆلەڕەگەزی سینتاکسی دووباڕدا (VP) بەهۆی ئەوەوە دەردەبڕێت و ئەو ڕستەیەی {کردە} دەردەبڕێت وەچەپۆلێکی ئەوانەن کە {ڕوداو} دەردەبڕن))[205]، بەواتا (چی ڕویداوە) دیاریکەری {ڕوداو}ەو (X چیکردووە) دیاریکەری {کردە}یە، وەك (٣٩) ڕستەی کردەیی پێکهاتەی {کردە}و {ڕوداو}ی تێدایە.

٣٩-أ- چی ڕویداوە؟ کچەکە کتێبەکەی خستۆتە سەر مێزەکە. {ڕودان}

ب- ڤالان چیکردووە؟کتێبەکەی خستۆتە سەر مێزەکە. {کردە}

{ڕوداو} لە هەمان کاتدا {کردە}یەکە: کارەکتەری ئەو ڕۆڵە تایبەتیە لەخۆدەگرێت- کەسێك کە {کردەکە} جێبەجێدەکات. بەو کارەکتەرە (کەسە) گوتراوە (ڕۆڵگێڕ/actor)، وەك:

٤٠- کچەکە گوڵدانەکەی لەسەر مێزەکە دانا. بۆ دروستەی چەمکی بڕوانە (٢٠)

[204] R. Jackendoff (1999:68).
[205] R. Jackendoff (1991:181).

٢٠) {ڕوداو [ڕۆڵگێڕ / کچ / شت]i ، {کردە هۆکاری (i، {ڕوداو چوو ({شت گوڵدان}، {ڕێڕەو لەسەر مێزەکە)})}}}

لەنێو یاساکانی پەیکاڵبووندا، دەبێت یاسای پەیوەندی نێوان پێکهاتەی VP لەگەڵ پێکهاتەی {کردە}دا، لە دروستەی چەمکییدا هەبێت (٢١): یاسای پەیکاڵبوونی (VP)یە بۆ {کردە}.

٢١) (VP)یەك دەکرێت وەك {کردەیەك} ڕاڤە بکرێت، گۆڕاوێکی بەستراوەی {کردەکە} کۆنترۆڵی جێکەوتەی ئارگومێنتی کردارەکە دەکات، کە هەماهەنگە لەگەڵ بکەردا. وەك (٤١):

٤١-أ- بەردەکە شوشەکەی شکاند.

ب- ڤالان شوشەکەی شکاند.

VP لە ڕستەی (٤١)دا دەربڕی کردەیە. هەرچەندە لە (٤١-ب)دا لێڵی تێدایە لەوەدا هەیە، ئایا بەمەبەست شکاندوێتی یان نا. لەمەوە وەچەپۆلی {کردە} بریتیە لە کردەی {بەمەبەست} واتە بە (مەبەست/ئەنقەست کارێك بکرێت) و نموونەکانی (٤٢) زیاتر ئەمە دەسەلمێنێن.

٤٢-أ- ناردنی ناو. ب) زانینی وەڵام. پ) شتنی کەلوپەل.

٥/٢) دروستەی سیمانتیکی

٥/٢-١) فرێزی سیمانتیکی

واتاکان بەهۆی ئاستی فۆڕمەلی پەسنکردنی زمانەوانیەوە دەردەبڕێن، کە جیاوازە لە دروستەی سینتاکسیی وبە نواندنی سیمانتیکیی یان دروستەی سیمانتیکیی ناوبراوە[206]. ئەم ئاستەی دروستەی زمانەوانیی بەهۆی دەستەیەك لە یاساکان بە دروستەی سینتاکسیەوە پەیوەستە، کە (Fodor & Katz) بە یاساکانی پڕۆژەسازدان ناویان بردووەو (R.Jackendoff)یش بە یاساکانی پەیکاڵبوون ناوزەدی کردووە، بۆ پەسنکردنی زمانیی، دیاریکردنی دروستەی زمانەکە بنەماو یاساو ڕێساو کۆت وبەندەکانی بە پێوەری سەرەکی دانراون، بڕوانە(٢٣) ونموونەی(٤٣):

$$23. \quad X = Y + Z$$

$$X_F \quad \left[(\{Y..\} \text{ و } \{Z..\}) \right]$$

---

[206] R. Jackendoff (1999:8).

لەم هاوکێشەیەدا هەر جووتێك لە كەوانەكان دەوری پێكهاتەیەكی سیمانتیكییان داوە، كە سەر بە چەمكە سەرەكیەكانن. جۆری چەمكە** سەرەكیەكان بریتین بوون لە (هەڵوێست، ڕوداو، حاڵەت، شت، شوێن، ئەدگار).

دوو جۆر پەیوەندی لەنێوان پێكهاتە چەمكیەكاندا دەردەكەون[٢٠٧]: یەكەم گۆكردنی دروستەی ئارگومێنتە، وەك لە (٢٣)دا. (F) هاوكێشەیەكە گۆكردنی پەیوەندی ئەو دوو پێكهاتەیە دیاریدەكات. دووهەم دیاریخەرییە، كە پێكهاتە چەمكیەكان یان بەهۆی دیاریخەرەكانەوە یان بەهۆی ئەدگارەكانەوە یان بەهۆی دەوروبەرو... دیاریدەكرێن (بڕوانە (٤/٢)). بۆ ئەمە بڕوانە دروستەی سینتاكسی و سیمانتیكی ڕستەی (٤٣) لە هێڵكاری (٢-١٩) دا ڕونكراوەتەوە.

٤٣) ماسیە بچووكەكە لە تەنیشت ماسیە گەورەكەدایە.

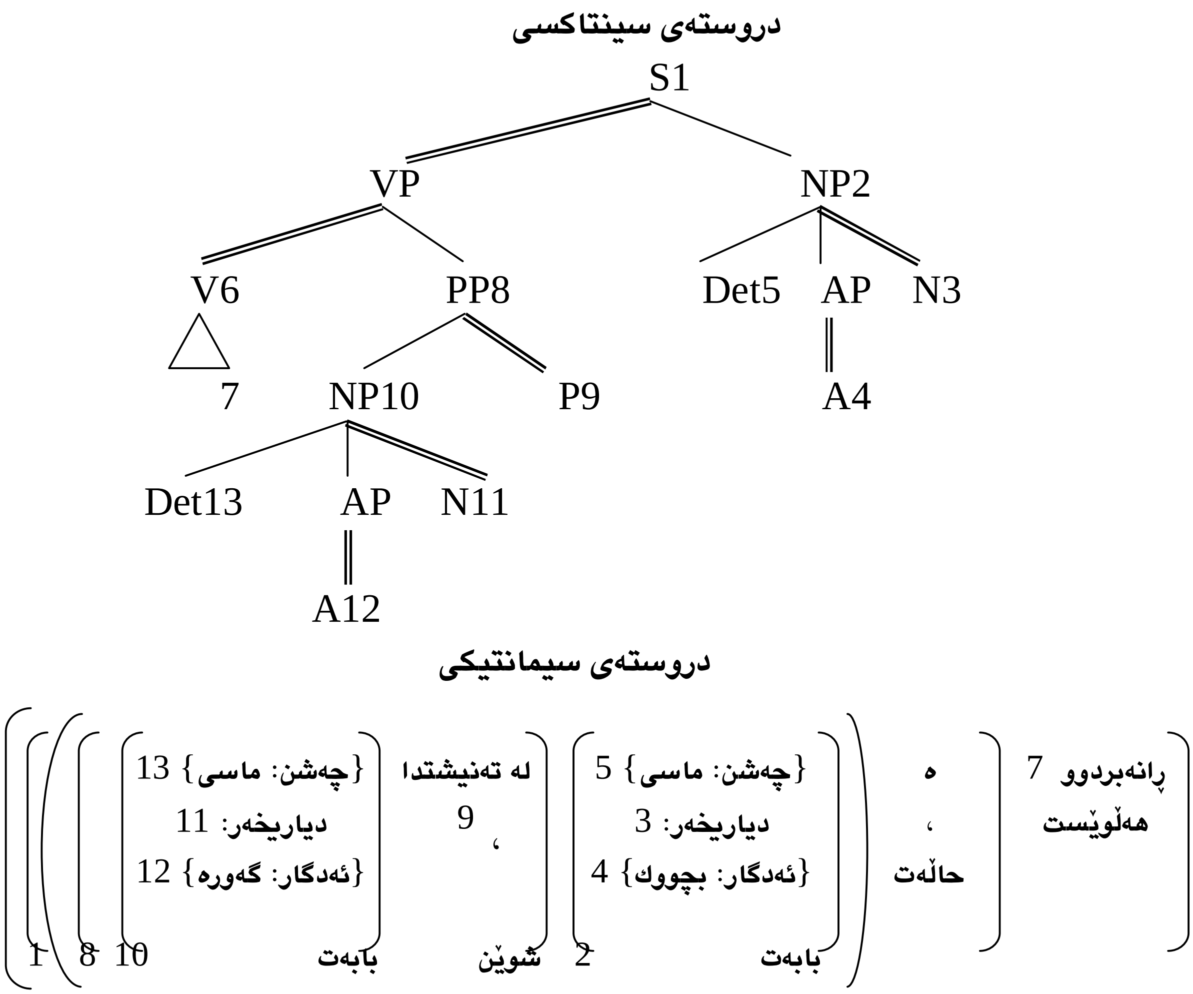

هێڵكاری (٢-١٩)

** چەمك/ بیر (گرنگیدان و توێژینەوەیە لە فۆڕم و پێكهاتەی زانین).

207 بڕوانە: R. Jackendoff (1991: 63).

سـیمانتیك كارلێكێكـەو پەیوەنـدیی و ئـەو پێكهاتانـەی پەیوەنـدی دەگـرن دیاریـدەكات. بەوپێیەی ((واتا بە كرۆك و گیانی هەموو شتێكی مرۆڤ دانراوە))[٢٠٨]، لە هەموو زانستەكانی تری وەك فەلسەفەو دەرونزانی و دەمارزانی و تەنانەت لە بواری كلتووری و ئەدەبیشدابایەخ و گرنگـی خـۆی هەیـە[٢٠٩]. واتـە بابـەت ودۆزی سـەرەكیی و بنەڕەتیـە لـە توێژینەوەكانیانـدا، بەڕاستی و دروستی زانینی واتایە تا بەهۆیەوە لە مرۆڤ بگەن. پەیوەست بە دیاریكردنی واتاوە لە زمانەوانیدا، پێویستە بۆ قوڵایی سینتاكس بگەڕێینەوە. سینتاكس(بڕوانە بەشی یەكـەم) پێـوەری بنـەڕەتی دەستنیـشانكردنێتی و لەمەشـەوە بـەو واتایـەی لـە زمانەوانیـدا لێیدەكۆڵرێتـەوە گـوتراوە سـیمانتیكی زمانـەوانی، كـە بریتیـە لـە دیـاریكردنی پێـڕەوی لێكـدراوەكان و پەیوەندییـەكانیان، لەسـەر بنـەمای هەماهـەنگی ئـەم دوو پێـڕەوەو دەستنیـشانكردنی لـە دەربـڕاوە زمانیەكانـدا سـیمانتیكی زمانـەوانی دەستنیـشانكراوە. لـە سـیمانتیكی زمانەوانیـدا پێـنج ڕێبـاز بـۆ لێكۆڵینـەوە لـە واتـا دیـاریكراوە[٢١٠]: (ا) واتـا وەك ئاماژەبەنـدی.(ب) واتـا وەك فـۆڕمی لـۆژیكی.(پ) واتـا وەك بـەكارهێنانی چـێوەبەندیانە contextand.(ت) واتـا وەك چـەمك.(ج) واتـا وەك كلتـور. دروسـتەی سـیمانتیكی كـە بـە دروستەی چەمك* یان دروستەی بیریش ناوبراوەو تەنها وابەستەی زمان نییە، بەواتا ((بیر سەربەخۆیە لە زمان و دەتوانرێت بیربكەینەوە یان بیر دەربڕین بەبێ زمان))[٢١١]. ئەمە ئەوە دەبەخشێت، كـە جگـە لـە زمـان هۆكـاری تـریش بـۆ دەربڕینـی بـیر هەیـە،وەك (پەیكەرتاشـی، وێنەكێشان، ...).

هەموو تیۆرە ڕێزمانییەكان بۆ دیاریكردنی واتای فرێز لە ڕستەو چۆنێتی پێكهاتنی، ئاماژە بە بوونی ڕێزمان وەك پێڕەوێكی گرنگ بۆ سیمانتیك دەكەن، یاخود دروستەی سینتاكسیی هەمیـشە بـۆ لێكدانـەوەی سـیمانتیكی[٢١٢] بـە بنـەڕەت دانـراوە، چـونكە هەریەكەیـەك لـەو پێڕەوەدا، لـە كۆتاییـدا ڕۆڵێك دەگێڕێت، كە پێكهێنـەری خـودی واتایـە. هـەر لەبەرئەوەشـە واتـای وشـەو دروسـتەی سینتاكـسی بنـەمان بـۆ دیـاریكردنی ئـەو لایـەن و ڕوكارانـەی پەیوەنديان بـە واتـای فرێـزەوە یـان دەربڕاوەكـانی تـرەوە هەیـە. لەمـەوە دەتـوانین سـادەترین دۆخـی لێكـدراوی فرێزیـی لـە سـیمانتیكدا دیاریبكـەین، كـە سـێ جـۆرە[٢١٣]:(١) تێركردنـی

---

[208] R. Jackendoff (2009:267).

[209] بڕوانە: عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١٠: ٢١).

[210] W.Frawley (1992).

* لە تیۆری ئاوەزداریدا ئەم ئاماژەیەی پێدراوە ، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: S.Pinker (1991) & M.Haiden (2005)

[211] R. Jackendoff (2009:271).

[212] بڕوانە: R. Jackendoff (2005:107).

[213] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:378).

ئارگومێنتەکان (satisfaction)، تێرکردنی ئارگومێنت، وەك کردارەکان، بە نموونە داوای چ ئارگومێنتێك دەکەن، وەك /حەزلێکردن/ دوو ئارگومێنت داوادەکات (گیانلەبەرێك، شتێك). دەروازەی فەرهەنگی ئەم کردارە بە هەردوو دروستەی سینتاکسی و سیمانتیکی لە هێڵکاری (٢-٢٠)دا نوێنراوە.

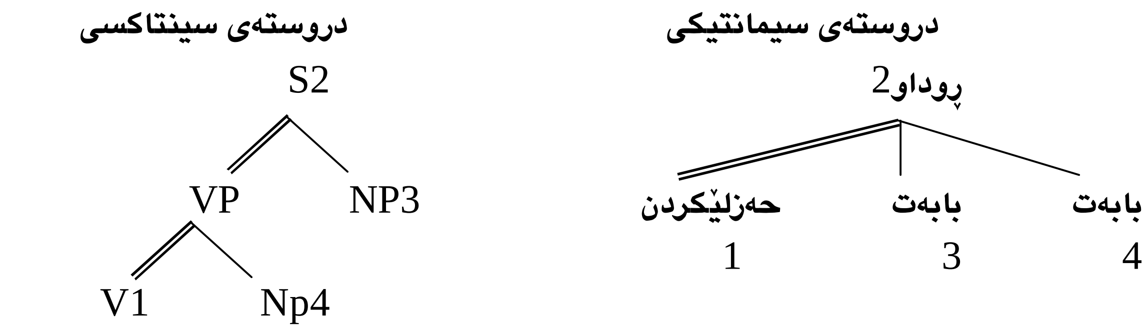

هێڵکاری (٢-٢٠)

(٢)دیاریخەرێتی (modification): هەموو کاتێك تەنیا واتا بەهۆی تێرکردنی گۆڕاوەکانەوە بەرجەستە نابێت، حاڵەتی دیاریخراوێتیش چەشنێکی تری واتا دەردەخات، وەك دەرخستنی ناو، بەهۆی ئاوەڵناوەوە، وەك (گوڵی سور) کە لە (٢-٢١)دا هێڵکاری کراوە.

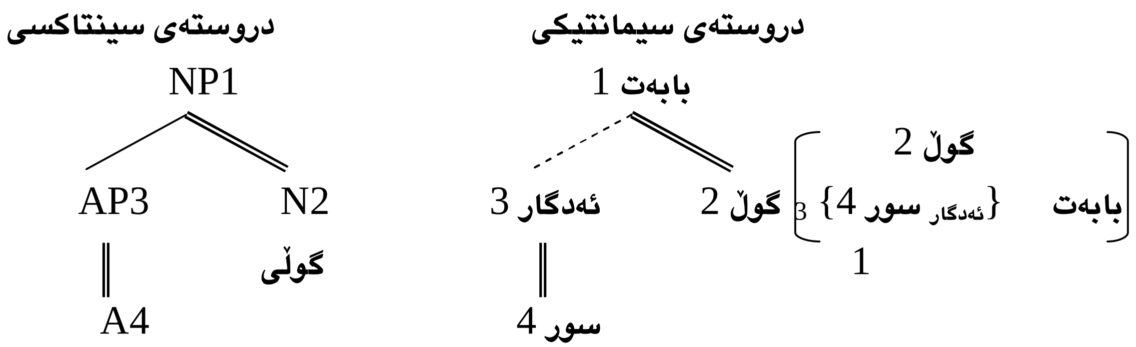

هێڵکاری (٢-٢١)

جگە لە ئاوەڵناو، بەهۆی دیارخەرەکانیشەوە، دیاریکردنی واتای فرێز دەستنیشاندەکرێت، وەك <جوانی گوڵەکە<.

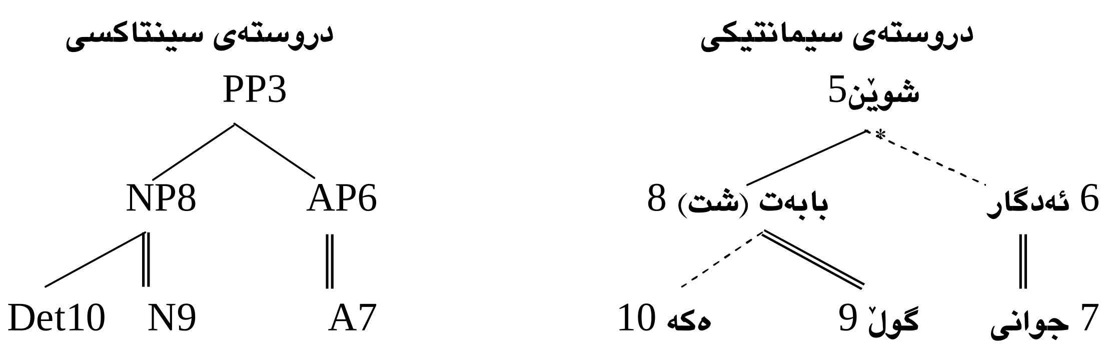

* (…………) ئاماژە بە بوونی پەیوەندی دیاریخەریی دەدات.

هێڵکاری(٢_٢٢)

(٣) **دەرخـــستنی پەیوەنـــدی لامبـــدا** (λ)(Lambda extraction)[*]: **تـــەکنیکێکی تـــری دیاریکردنی واتای پێکهاتەکانە، وەك واتای ڕستیلەی سەرجێناویی**(relative)، **وەك >ئەو پیـاوەی کـە تـۆ خۆشـت دەوێـت<. لێـرەدا ئـارگومێنتی دووهـەمی کـرداری /خۆشەویـستن/ ئاسـایی بـە بـەرکاری ڕاسـتەوخۆ تێـر نـەکراوە، بگـرە بـەهۆی /کـە/ەوە، کـە ڕسـتیلەیەکی پەیوەنـدی بـەدوای خۆیـدا هێنـاوە، پڕکراوەتـەوەو ئـەم ڕسـتیلەیەش وەك دەرخـەرێك بـۆ (پیاو)ەکەیە، بەڵام ئەگەر وەك دەرخەر پەیوەستی بکەینو وەك هێڵکاری (٢–٢٣) و (٢–٢٤) پێکەوەبەستراو دەبێت، لەبەرئەوەی ڕووداوێك خۆی بۆ خۆی ناتوانێت لە دیاریکردن زیاتر، هـیچ تایبەتمەنـدی زیـاتر دەربـارەی /پیـاو/ دەربـبڕێـت. بـەهۆی بەشـداریکردنی کەسـەکە لـە هەڵوێیستەکەدا (حاڵـەت یـان ڕووداو)، کـە لەلایـەن ڕسـتیلەکەوە ئاماژەپێیـدراوە. ئەمـە ئـەوە دەگەیـەنێت، کـە دەرهێنـانی یـان دەرخـستنی تایبەتمەنـدییو واتـای دووهـەم لـە واتـای یەکەمـەوە بەرجەسـتە دەبێـت، یـان لـە واتـای یەکەمـدا ئامـاژەو نیـشانە هەیـە، کـە بـە هۆیـەوە واتای دووهەمی لێهەڵبگوێزرێت، بڕوانە هێڵکاری (٢–٢٤).**

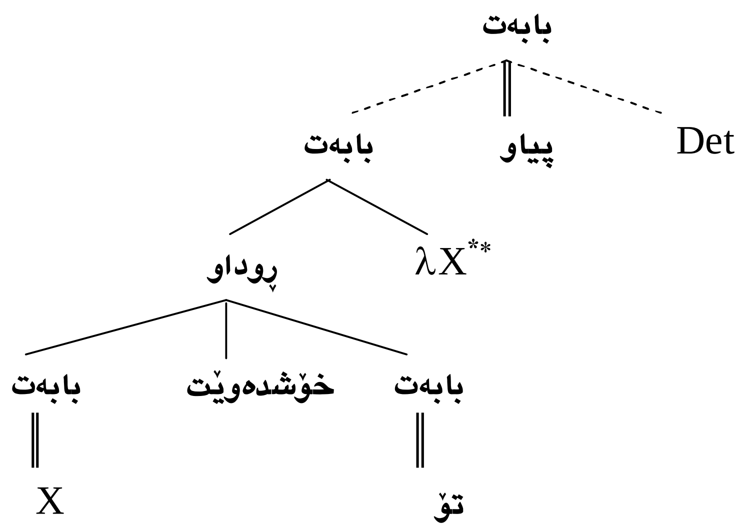

---

[*] ئەم زاراوەیە لە ماتماتیکدا بەکارهێنراوە. هێمای(λ) بۆ بەکارهێنراوە. ئاماژە بە گۆڕاوێکی واتایی یان پەیوەندی نێوان گۆڕاوە واتاییەکان دەداتو هەر هەمان ڕۆڵی گۆکردنی هەیە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە G.Trauth&K.Kazzazi (1996:341).

[**] (X) هێمایە بۆ پێکهاتەی گۆڕاوی بەند لە دروستەی سیمانتیکدا، کە بە تەواوی پەیوەستەو گونجاوە لەگەڵ پێکهاتـەی سینتاکـسیدا، وەك ڕسـتیلەی پەیوەنـدیو wh پرسـیاری کـە شـوێنکەوتەی مـاوەی دوریـی long-distance dependencies لەخۆدەگرێت، ئەمـەش لـە سینتاکسدا دەربـڕی دەرخستنی پەیوەندی لامدایە. بەپێی واتـای لۆژیکی بەندێتی بەستنەوەی واتای دوهەمە بە واتای یەکەمەوە، یەکەم ئازادەو دوهەم شوێنکەوتووە، چونکە بەهۆی یەکەمەوە ڕونکراوەتەوەو دەربڕاوە.

هێڵکاری (٢-٢٣)

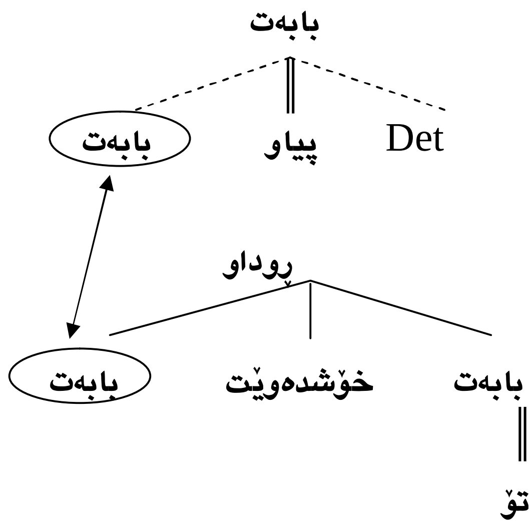

هێڵکاری(٢_٢٤)

نموونە بۆ دەرخستنی لامبدا، وەك وشەی /بەکرێگیراو/ (واتە کەسێك بەکرێ کارێك بۆ کەسێك بکات)، بەپێی چۆنێتی تیلیك(بڕوانە پارەکانی پێشوو) ئەگەر هاتوو بەهۆی جیاوازی گۆڕاوێکەوە بگۆڕین بۆ خزمەتی بوارێکی تر، ئەوا لەوێدا (بەکرێگیراو) واتای (سیخوڕ) دەگەیەنێت و ئەمەیش کارکردنی دەرخستنی لامبدایە لە وشەدا.

دەبێت ئەوەمان لا ڕوون بێت، هەمیشە (پێکهاتەبوونی سادە)مان نابێت پڕاوپڕ پەیوەندی ڕێکخستنی کەرەستە فەرهەنگیەکان و دروستە سیمانتیکیەکانی پەیکاڵبن. حاڵەتی جیا هەیە، کە بە پێچەوانەوە دەبێت. یەکێك لەوانە بە (گواستنەوەی ئاماژەبەندیی (reference transfer) ناوبراوە، وەك سفرەچیەك بە هاوڕێیەکەی لە چێشتخانەدا دەڵێت:

٤٤-أ- قەلەکەی سوچەکە داوای چا دەکات.

ب- دوو چا بۆ قەلەکەی سوچەکە.

لێرەدا پێکهاتەبوونی سادە بۆ دیاریکردنی پێکهاتەی واتا بەکاردەهێنرێت ، بەڵام خودی ڕستەکە کۆمەڵێك ئاماژەبەندی تیایە، کە لەڕوی واتاوە دروست دەرناچێت و پێویستە ئەو ڕستەیە بەم شێوەیە بە ئاوەڵفرێزبکرێتەوە:

٤٥) ئەو پیاوەی کە لە سوچەکەدایە، داوای چا دەکات. (بە خواردنەکەیەوە، کە قەلە، بەستراوەتەوە).

لێرەدا سێ ڕێباز بۆ ئەم نموونەیە هەیە: یەکەم /قەل/ لەڕوی فەرهەنگیەوە فرەواتایەو واتایەکی بارکراوی هەیە (کەسێك پەیوەستکراوە بە خواردنی قەلەوە). لەوانەیە بەپێی یاسا فەرهەنگیەکان لە واتای ئاساییەوە هەڵگوێزرێت، بەڵام بەپێی بنەماکانی یاسا فەرهەنگیەکان، ئەگەر کەسێك ئەمەی لە بیرەوەریدا خەزن نەکردبێت، ئەوا ئەم گواستنەوەی ئاماژەبەندییەی لەنێوان (پیاو و

خواردنی قەل) دا بۆ ناکرێت. لەمەوە تێنەگەیشتن یان سەرسوڕمانی بۆ دروستدەبێت تا بۆی ڕوندەبێتەوە کە وشەی /قەل/ لێرەدا بۆ /پیاو/ خوازراوە. (بڕوانە(٢_٢٥)).

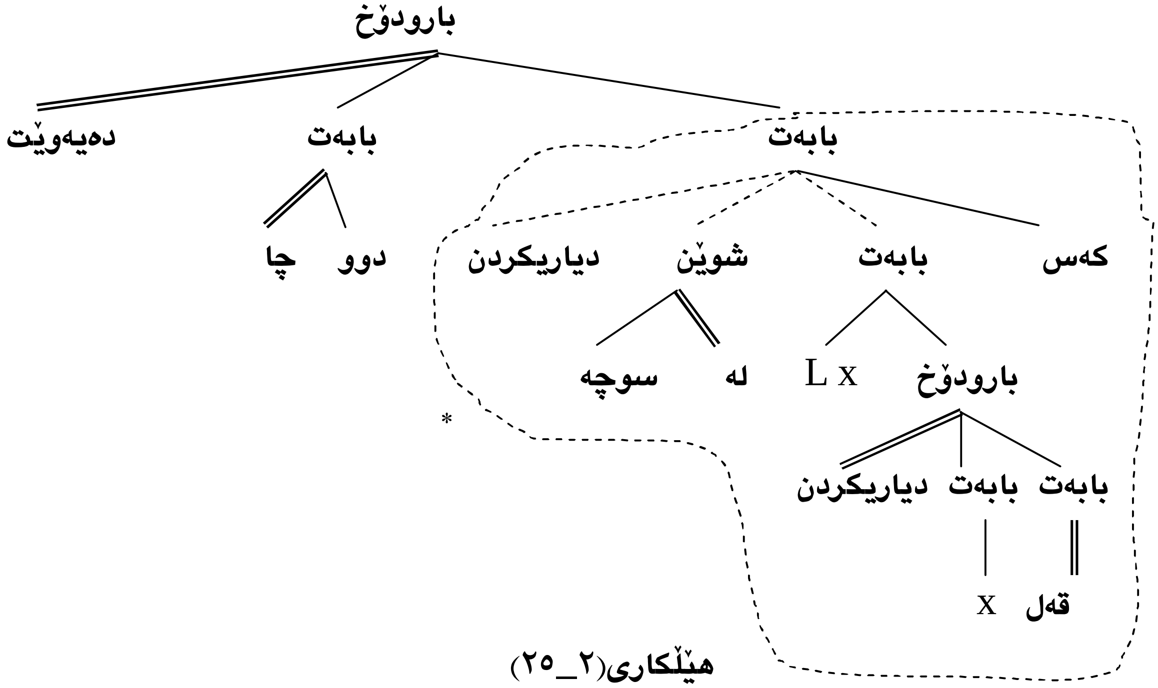

هێڵکاری(٢_٢٥)

دەربڕاوە ئیدیەمیی[*] و پراگماتیکییەکان لەو ڕستانەن، کە لەڕوی سینتاکس و سیمانتیکییەوە پەیکاڵی یەکتر نیین و پێکهاتەبوونی سادەی پڕاوپڕییان نیە بە گواستنەوەی ئاماژەبەندیی لێکدەدرێنەوە.

(٤) هاوتەریبی لە سیمانتیکی فەرهەنگیدا[**] : ((سیمانتیکی فەرهەنگی بەوپێیەی، کە کەرەستە فەرهەنگیەکان لە فەرهەنگدا بە تەواوی نیشانەو تایبەتێتیانەوە تۆمارکراون، ئەوەی گرنگترە بەشداریکردنی سیمانتیکی فەرهەنگیی کەرەستەکانە لە پێکهاتەی ڕستەدا))[٢١٤]، ئەم بەشداریکردنە بۆ ئەم سەرچاوانە دەگەڕێتەوە، ئەویش جگە لە واتای وشەکانی(سیمانتیکی فەرهەنگیی) ڕستەکە، گواستنەوەی دروستەی سیمانتیکی بەهۆی دروستە ڕێزمانیەکانەوە لە ڕستەداو دروستە سیمانتیکییەکان لە دەوروبەرەوە هەڵدەگوێزرێن. هەموو ئەو مەرجانەی لەسەر پێکهێنانی دروستەی سیمانتیکی دیاریکراون

* ئەم هێڵە(...) کە بە خاڵ نەخشێنراوە، بەواتا پەیوەندی سیمانتیکی لای وەرگر نیشاندەدات.

[*] بڕوانە بەشی سێهەم.

[**] سیمانتیکیی فەرهەنگی هەموو ئەو ڕەهەندانەی بە هۆیەوە واتای وشەیەکی پێدیاریدەکرێت(نیشانە(+،−)، بوار(ئاژەڵ، مرۆڤ،..)، سیماجیاکەرەوەکان، پەیوەندی سیمانتیکیی(هاوواتایی، هاوبێژی،..)،...هەموو ئەوانەی لە خستنەڕوی واتای وشەیەکدا ڕۆڵدەگێڕن، لە خۆدەگرێت. بڕوانە(٢/٢) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە((R. & K.Malmkjaer(1995:401) M.Haiden (2005) & Jackendoff (2009:386)).

[214] R.Lieber(2004: 12).

بەپێی ئەو دروستە فۆڕمدروستانەن، کە قسەکەران دەریاندەبڕن، کاریگەرییان لە بەرهەمهێنانیدا هەیە. بۆ جێبەجێکردنی ئەمەیش گۆکردنی ڕوداو(کردار، حاڵەت) بە پێوەر دانراوە.

٢/٥-٢) چینەکانی دروستەی سیمانتیکی

هەرچەندە سیمانتیك وەك سینتاکس و فۆنۆلۆژیی دیاریکردنی سانا نییەو زمانەوانانیش بەتەواوی کۆك نین لەسەر نواندن و داڕشتنی دروستەی سیمانتیکی، بەڵام بەگشتی بۆ سنوردارکردن و تاڕادەیەکیش بۆ بەرتەسککردنەوەی فراوانی ئەم بابەتە چەند چینێك دیاریکراوە، تا بەهۆیەوە بتوانین دروستەی سیمانتیکی بخەینەڕوو.

دابەشکردنی چینەکانی (tier) **دروستەی سیمانتیکیی، لە سەر بنەمای ڕۆڵە کۆمەڵایەتیەکانی پۆلێنکراوە**[٢١٥] **کە بریتین لە: (ا) چینی پەسنکردن** (descriptive tier)**، کە دروستەی سیمانتیکییەو ڕێکخراوەی گۆکردنە چەمکیەکانەو ئارگومێنتەکان و دیاریخەرەکان لەخۆدەگرێت. (ب) چینی ئاماژەبەندێتی/چەمکی** (referential) **دروستەی چەمکیی لە ڕێکخراوەی داواکاریی ئاماژەبەندیی دەربارەی یەکەکان لە ڕستەدا دەگرێتەوە، دەگونجێت هەردوو چەشنی ڕێکخراوەییەکان لە دەربڕینی ئاساییدا هاوبەش بن. ئەم چینە ڕێبازی پەیوەندکردنی بە تیۆری نواندنی ئاخاوتنەوە هەیە*** **و لەسەر بنەمای کارەکانی (** piroska Cusri 1996**) دانراوە.** (Cusri) **پێی وەهایە، هەروەك فۆنۆلۆژی دروستەی چەمکیش بەهەمان شێوە بەجۆرێکی ئاسایی بۆ چەند ئاستێکی نیمچە سەربەخۆ دابەشدەبێت**[٢١٦]**، وەك:**

٤٦- پشیلەیەك مشكێكی گرتبوو.

٢٤-ا) سینتاکس:{$_{S}${NP **پشیلەیەك**}$_{١}$ {$_{VP}$ {$_{NP}$ **مشکێکی**} **گرتبوو**}$_{٢}$}}$_{٣}$

ب) چینی پەسنکردنی: {**ڕوداو** ^{گرتن} ({**بابەت** ^{پشیلە})$_{١}$، {**بابەت** ^{مشك}}$_{٢}$)}$_{٣}$

پ) چینی چەمکی: 1 2 3

---

[215] بڕوانە: .R. Jackendoff (2009:134)

*به سیمانتیکی بزواو (داینەمیکی) و تیۆری (Fauconnier 1985) دەربارەی (فەزای هۆشەکی) لە ڕێزمانی ئاوەزداریدا ناسراوە. بڕوانە (R. Jackendoff(2009:394 .

[216] بڕوانە: .R. Jackendoff (2009:394)

چینی چەمکیی لە سێ ئامارژە پێکهاتووەو بریتیین لە پەیوەندیی یان گونجان لەگەڵ دوو پێکهاتەی بابەت‌و پێکهاتەی ڕووداوی چینی پەسنکردن. بوونی ئەمانە لەگەڵ چینی چەمکییدا مەرجی پێکەوەهاتنی هەردوو دروستەکەیە لەگەڵ ڕستەکەدا.

دروستەی سیمانتیکی بریتیە لە پێکهێنی ئاستی پەسنکردنی، کە ڕێکخەری گۆکردنە چەمکیەکان، ئارگومێنتەکان‌و دیاریخەرەکانە. لەگەڵ ئەوەیشدا دروستەی سیمانتیکی چینی ئامارژەبەندیش لەخۆدەگرێت، کە ڕێکخەری بانگەشە ئامارژەبەندییەکانە دەربارەی هەبووەکان. لەمەوە ڕستە لە ڕێبازێکی پێوانەییتردا هەردوو جۆرە ڕێکخستنەکە لەیەك دەربڕینی فۆرمەڵدا هاوبەشیپێدەکات.

٤٧– ڕێوییەك کەروێشکێکی خواردبوو.

٢٥)$\exists$ X ڕێوی $\exists$* X کەروێشك Y (خواردن X، Y).

کەرەستە پەسنکراوەکان لە ئارگومێنتە داواکەرەکانی /ڕێوی، کەروێشك ، خواردن/ لەگەڵ ڕێکخستنە گۆکردنەکاندا پێکدێت، کەرەستە ئامارژەبەندییەکە لە دوو ڕادەی هەبوویی پێکدێت. لە ئەنجامدا ئەوە دێنێتە ئاراوە کە دوو شت بونیان هەیە. بڕوانە (٢٦):

٢٦–ا) سینتاکس/فۆنۆلۆژیی: {ڕ {ف ن ڕێوییەك}$_1$ {ف ك خواردبوو {ف ن کەروێشکێك }$_2$}}$_3$

ب) چینی پەسنکردنی: {ڕووداو خوارد ({بابەت ڕێوی}$_1$، {بابەت کەروێشك }$_2$)}$_3$

پ) چینی ئامارژەبەندی: 1 2 3

لەو داڕشتەیەی (٢٦) دا، جگە لە دروستەی سینتاکسی‌و فۆنۆلۆژیی، ئەو بەشە نوێیەی لێرەدایە (چینی ئامارژەبەندییە)، کە لە سێ ژمارەی زنجیرەیی پێکدێت‌و لەگەڵ هەردوو یەکەی (بابەت)یی‌و ڕووداویی لە چینی پەسنکردنیدا پەیوەندیدارن. بوونی ئەم ژمارە زنجیرەییانە لە چینی ئامارژەبەندیدا، ئەو بانگەشەی هەبووانە لەگەڵ ڕستەدا دەگونجێن، بە جفرە دەکات. ژمارەی زنجیرەیی (1، 2) دەگاتەوە بە (X $\exists$، Y $\exists$) لە (١) دا، ژمارەی پێوانەیی (3) ئەو بانگەشەیەیە کە ڕووداوی <ڕێوییەك کەروێشکێك دەخوات> ڕوویداوە، ئەمە دەگاتەوە بەبڕ. بەپێی تیۆری ئامارژەبەندیی ئەو ژمارانە بریتین لە (تایبەتمەندی ئیندیکسی)، کە لەلایەن ڕستەکەوە پەنایان بۆ براوە، ئەمانە ئەوە هەڵدەبژێرن، کە چ یەکەیەکی ڕستە نیازوایە بگاتەوە بەو چەمکەی لەلایەن قسەکەرانەوە دیاریدەکرێن.

چینی ئامارژەبەندیی لە لیستی یان تایبەتمەندییە ئیندێکسیانەن، کە ئامارژەبەندە چالاکەکان تۆماردەکەن، کە لە ئاخاوتندا دێن. بڕوانە ڕووداوێکی وەك (٤٨).

* ئەم هێمایە ڕادەی هەندێك دەگەیەنێت.

٤٨- ژنێك ئۆتۆمبیلێك دەكڕێت.

بۆئەوەی ئەم ڕوداوە بە چەمكبكرێت، پێویستە ژنێكی بەچەمككراو هەبێت، كە كڕینەكە بەئەنجامبگەیەنێت و ئۆتۆمبیلێكی بەچەمككراویش كە ئەو ژنە دەیكڕێت، بەدڵنیاییەوە دەبێت ئەم /ژن، ئۆتۆمبیل/ە لە لیستی ئەو ئاماژەبەندانەدا بن، كە لەئارادان، ئەگەرچی ڕوداوی <كڕینی ئۆتۆمبیل> لەلایەن ژنەكەوە لە ئاراشدا نەبێت. بەواتایەكی تر،/ژن وئۆتۆمبیل/وەك ئاماژەبەندییەك بوونیان هەیە، ئەگەرچی (كڕین)ەكەی ڕوینەدابێت، لەبەرئەمەیە واتایەك یان پەیبردنێك هەیە لەوەدا،كە ڕوداوەكە لەڕوی ئاماژەبەندییەوە بە كارەكتەرەكانیەوە پەیوەستەو سەربەست نیە، لەكاتێكدا كارەكتەرەكان خۆیان لەڕوی ئاماژەبەندبوونیەوە بە ڕوداوەكەوە پەیوەست نابن[٢١٧]. (بڕوانە (٢٧)).

(٢٧ S/P: {ژنێك}$_1$ دەكڕێت {ئۆتۆمبیلێك}$_2$}$_3$

DT: {كڕین (ژن$_1$، ئۆتۆمبیل$_2$)}$_3$

RT:

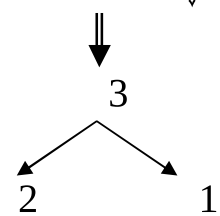

ئەم تیرەسەرەوخوارە (⇓) لەڕوی ئاماژەبەندییەوە مۆڵەتی فەرمی بە ڕوداوەكە دەدات و ئەویش بە كارەكتەرەكانی دەبەخشێت.

(پ) سێهەم چین، دروستەی زانیاریە (تۆپیك/فۆكس). تیۆری دروستەی زانیاریی، كە لەلایەن (Lambrecht1986,1987,1994,2000)* بنەماكانی داڕێژراوە، ئەو تۆپیك و فۆكسەی وەك دوو حاڵەتی زانیاری سەرەكیی پێناسەكردووە ، كە ئاماژەی دەربڕینەكانە و دەگونجێت لە ئاخاوتنەكاندا هەبێت. لە(١/٤-٣)دا ئەوە خرایەڕوو كە پێكهاتەكانی دروستەی زانیاری بریتین لە: (ا) سەرتۆپ (Topic) ئەو بابەتەیە، كە قسەی لە سەر دەكرێت و سەرتۆپ ئاماژەبەندی بە چالاكیەك لە ئاخاوتندا دەكات. لە كەرەستەیەكی ناواخنی واتایی پڕاگماتیكی پێكهاتووە.

تۆپیك و كۆمێنت بەم شێوەیە ڕونكراونەتەوە: هەبوویەك كە (E)ە، تۆپیكی ڕستەیەكە، كە (S)ە، ئەگەر بەكارهێنانی (S) لەلایەن قسەكەرەوە بەمەبەستی زیادكردنی زانیاریی یان بۆ ئەوە بێت كە زانینە ئاڕاستەكراوەكە دەربارەی زانیارییەكە زیادبكرێت و زەقبكرێتەوە، كە داوای زانیاریی دەربارەی ئەو كردەو چالاكیە كە پەیوەستە بە هەبووەكەوە دەكرێت، ئەوا ئارگومێنت داواكەری

---

217 بڕوانە: R. Jackendoff (2009:398).

* لێكۆڵینەوە دەربارەی ئەم بابەتە دەگەڕێتەوە بۆ قوتابخانەی زمانەوانی پڕاگ لە (١٩٢٠) دا، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە R.V.Valin (2005:68).

(P) كۆمێنتی (S)ە، ئەگەر لە بەكارهێنانی (S)دا قسەكەر مەبەستی نرخاندنو چەسپاندنی (P) بوو‌بێتو (P)یەكەش بەسترابێتەوە بە تۆپیكی (S)ەوە[218].

حاڵەتی تۆپیك ئاماژە بە كرۆكی ئەو بابەتە یان ڕوداوە دەدات، كە لە ڕستەكەدا گفتوگۆی لەبارەوە كراوە. ئاماژەبەندی تۆپیكو چالاكیەكەیان لە دەقەكەدا دەستت پێیدەگات. تۆپیك لە ناواخنی واتایی پراگماتیكیدایە یان توخمێكی ناواخنی واتایی پراگماتیكە. ناواخنی واتایی پراگماتیكیی كۆی/كۆمەڵە چەمكەكانی (ڕستە ناوەڕۆكە)، كە ڕێزمانیی و فەرهەنگیین و لە دەربڕاوێكدا دەگوترێن/دەردەخرێن.

دروستەی فۆكس: ئەو پێكەوەبوونەی واتای فۆكسە، كە ڕێكەوتنی لەسەرە {دابەشبوونی زانیاری} لەگەڵ فۆڕمێكی ڕستەدا[219]. پێكهاتە سەرەكیەكانی تیۆری دروستەی فۆكس بریتیە لە جۆرەكانی فۆكس. جیاوازی بنەمایی لەنێوانیاندا بریتیە لە فۆكسی فراوانو تەسك، لە فۆكسی تەسكدا تەنها یەك وەچەپێكهاتە لە ڕكێفی فۆكسدایە، كە (NP)ە. لە فۆكسی فراواندا پتر لە وەچەپێكهاتەیەك دەبێت بە فۆكسو ئەم جۆرەیان دوو چەشنی لێدیاریكراوە:

(أ) فۆكسی ئارگومێنت– داواكەر: دروستەی ئەم چەشنە پێكهاتووی ڕستە ناوەڕۆكێكی بە پراگماتیك دروست بوو دەردەبڕێت، كە تیایدا (بابەتەكە) تۆپیكەكە لەناو ڕستە ناوەڕۆكەكەدایەو ئارگومێنت–داواكەرەكە زانیاری تازە دەربارەی ئەو تۆپیكە دەردەبڕێت، وەك كرداره لێكدراوەكان. یان پێكهاتووی ڕستە ناوەڕۆكێكی دروستەدار بە پراگماتیكی دەردەبڕێت، كە تیایدا بكەر تۆپیكێكە {كەواتە لە ناواخنی واتاییدایە}و ئارگومێنت– داواكەرەكە زانیاریی نوێ دەربارەی ئەو تۆپیكە دەردەبڕێت، ڕكێفی فۆكسەكەش فرێزی ئارگومێنت– داواكەرەكەیە یان بەشێكە لێی، (بڕوانە هێڵكاری(٢–٢٦)).

---

[218] بڕوانە: V. Valin (2005:68).

[219] V. Valin (2005:69). &I.Comorovski & K.V.Heusinger (2007: 134)

نواندنی دروستەی فۆکسی ئارگومێنت داواکەریی

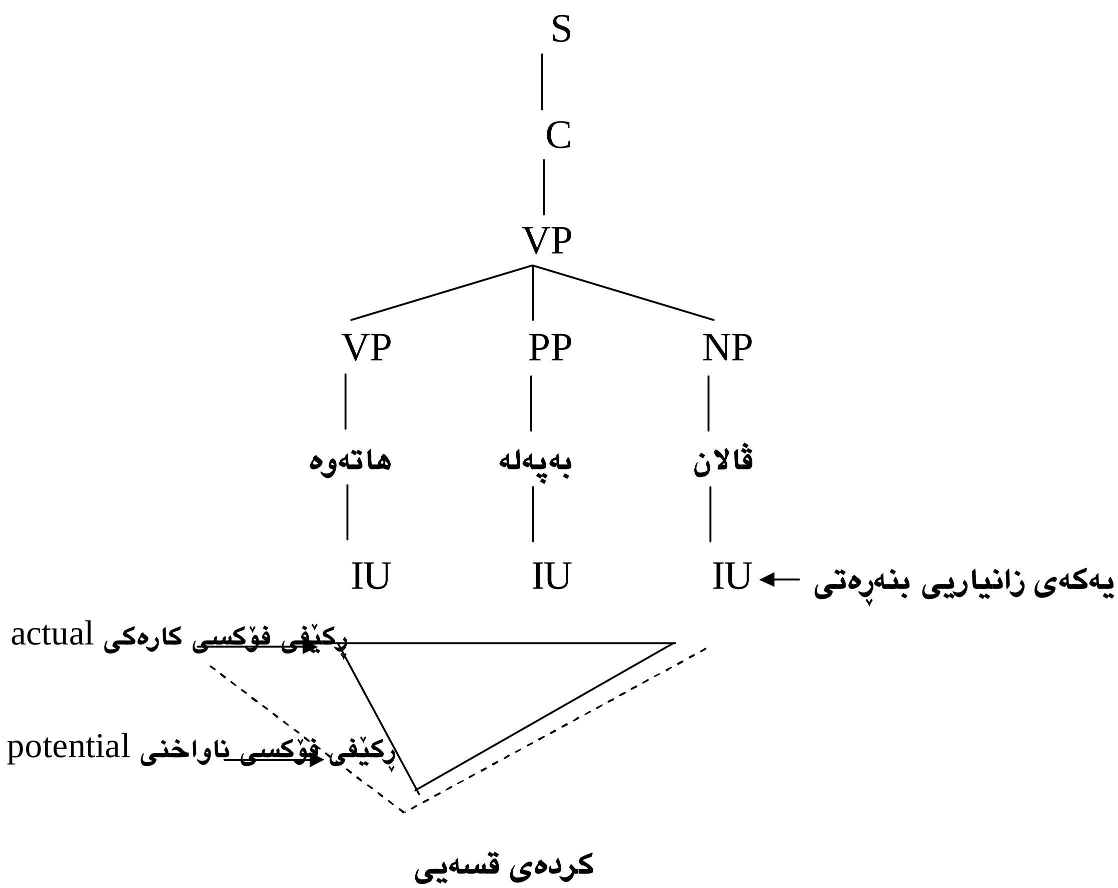

هێڵکاری(٢-٢٦)

بۆ یەکپێگرتنی دروستەی فۆکس و نواندنی دروستەی ڕستیلە، هەرچەندە دروستەی فۆکس تابەتمەندیی خۆی هەیە، لەگەل ئەوەشدا ڕەچاوی یەکەی زانیاریی بنەڕەتی وەك ئارگومێنت-داواکەرو ئارگومێنتەکان و..لە دروستەی زانیاریدا دەکات. بچوکترین ڕکێفی فۆکسی نی بریتیە لە فرێزی کرداریی/ ئارگومێنت-داواکەرو ئارگومێنتەکانی، ((Lambrecht) پێشنیازی ئەوەی کردووە، کە بچوکترین یەکەی زانیاریی پەیکاڵە لەگەڵ بچوکترین پۆلە ڕەگەزی فرێزیی لە سینتاکسدا))[220]. ڕکێفی فۆکسی ناواخنیی گشت ڕستیلەکە دەگرێتەوەو ڕکێفی فۆکسی کارەکیی تەنها جێکەوتەی فۆکس (کردارێك+ ئارگومێنتە ڕاستەوخۆکەی)دەگرێتەوە.وەك نمونەی (٤٩):

٤٩- ڕستە: **منداڵەکەم** نەخۆشە.

ناواخنی واتایی: منداڵی قسەکەر، کە گۆڕاوێکە وەك تۆپیك بۆ کۆمێنتی X.

شەرعیەتپێدانASSERTION : X - نەخۆشکەوتن.

[220] V. Valin (2005:75).

فۆکس: نەخۆشکەوت.

ڕکێفی فۆکس: کردارە لەگەڵ ئەو بەشەی لەدوای کردار* یان لەپێشەوە دێت.

(ب) پێکهاتووی فۆکسی ڕستەیی: جیاوازی ئەم چەشنە لەوەی (أ) لەوەدایە، کە لێرەدا بابەتی تۆپیکی نیە. ڕکێفی فۆکس هەموو ڕستەکەیە، وەك لەوەڵامی پرسیارێك لە چەشنی (٥٠) دا دەردەکەوێت (بڕوانە هێڵکاری(٢–٢٧)).

٥٠–ا)– چی ڕوویداوە؟ (چشتێك) ڕوویداوە؟

ب– منداڵەکەم نەخۆشکەوتووە.

لێرەدا ڕکێفی فۆکسەکە هەموو ڕستەکەیە، لەمەوە دروستەی فۆکسی ڕستەیی پێکهاتووی ڕستەیە بە فۆڕمی نیشانەکراوەو وەك دەربڕاوێك بە پراگماتیك دروست بووە، کە تیایدا هەردوو بکەرو ئارگومێنت داواکەر لە فۆکسدان. ڕکێفی فۆکسەکە ڕستەکەیە.

٥١– ا –چی ڕوویداوە؟

ب– ڕستە: ملوانکەکەم پچڕا.

ناواخنی واتایی: نیە.

شەرعیەتدان: ملوانکەی قسەکەر پچڕاوە.

فۆکس: ملوانکەی قسەکەر پچڕاوە.

ڕکێفی فۆکس: ڕستەکەیە.

---

* ئەو بەشەی دەکەوێت دوای کردارەوەبۆ نمونە:

ئەو بۆ قوتابخانە چوو. DS ، ئەو چوو بۆ قوتابخانە.SS . ئەو بەشەش دەکەوێتە پێش کردارەوە، وەك خستیە ئاوو خوێوە. کەوتە حەوزەکەوە.

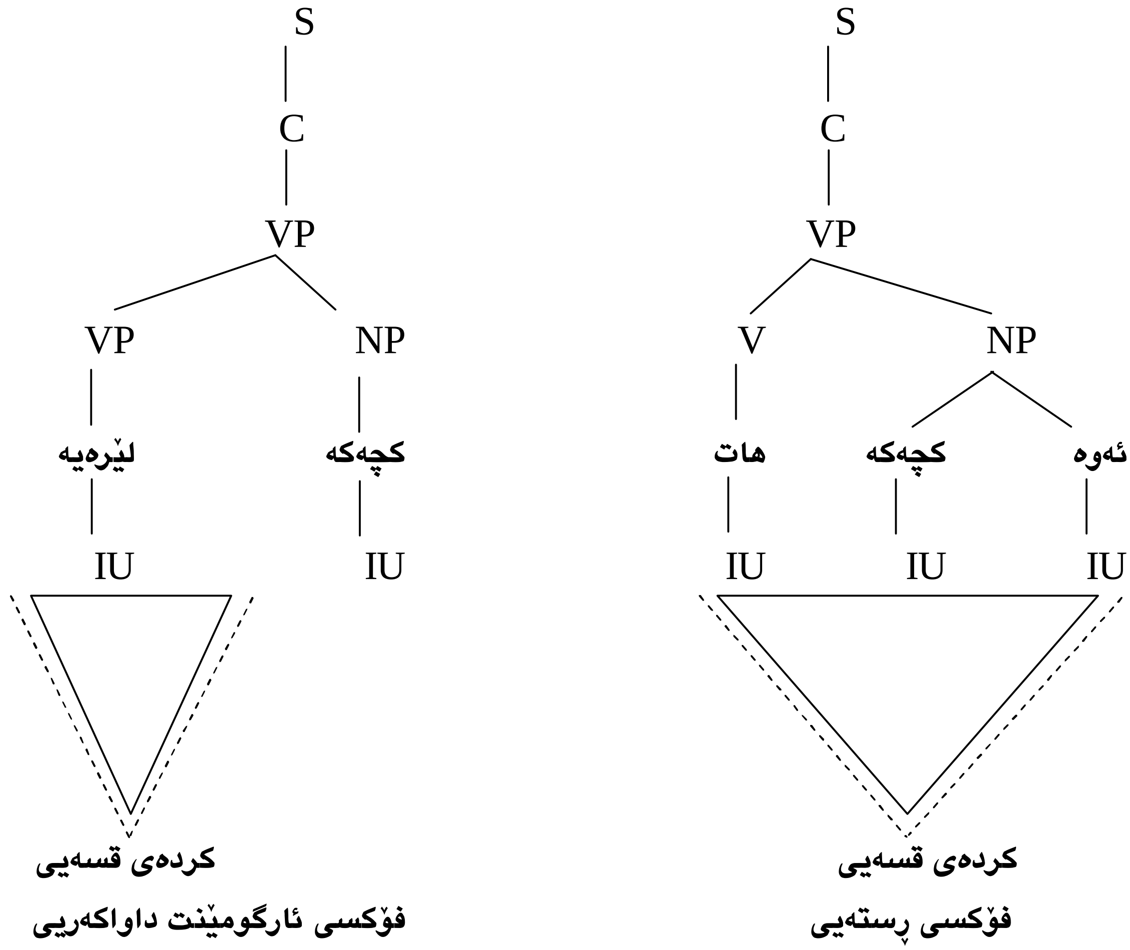

هێڵکاری(٢-٢٧)

جۆری دووهەمی فۆکس، کە فۆکسی تەسکە، تێیدا ڕکێفی فۆکس وەچەپێکهاتەیەکە، لەوانەیە بکەر، بەرکار یان بەرکاری ناڕاستەوخۆ یاخود ڕوداوی کردار بێت. لە (٥٢) دا هێز خراوەتە سەر (ملوانکەکە). بڕوانە هێڵکاری(٢-٢٨).

٥٢- ڕستە: **ملوانکەکەم پچڕا.**

ناواخنی واتایی: گۆڕاوێکی قسەکەر پچڕاوە.

شەرعیەتدان: X= ملوانکە.

فۆکس: ملوانکە.

ڕکێفی فۆکسی: NP

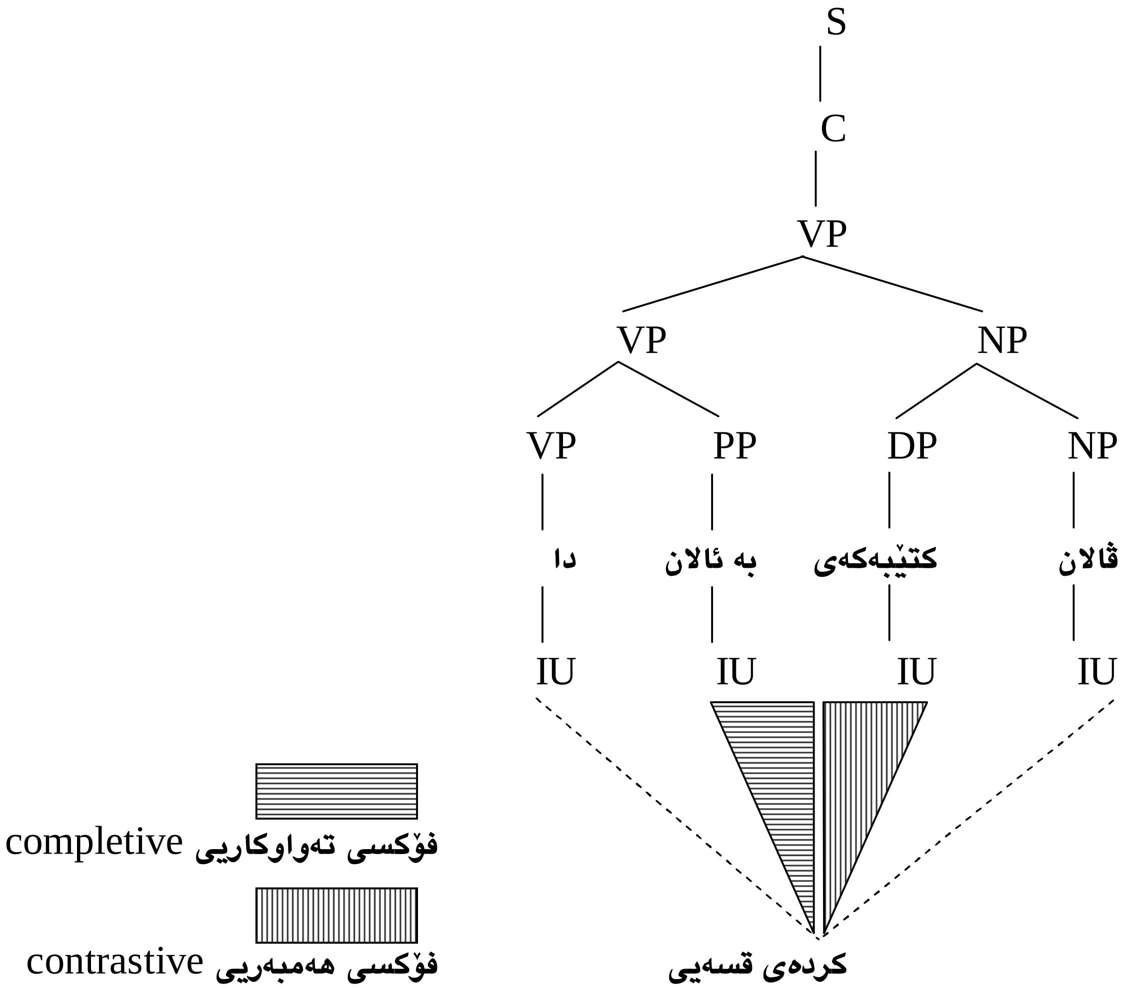

هێڵکاری(٢-٢٨) دوو چەشنی فۆکسی تەسك

لە هێڵکاری(٢-٢٨) دادوو چەشنی فۆکس جیاکراونەتەوە، (ا) فۆکسی تەواوکاریی بریتیە لە وەڵامی (بەڵێ/نا) یان وەڵامدانەوەی پرسیار بە شوێنکەوتوی پرسیارەکە (بڕوانە نمونەی(٥٠)) (ب) فۆکسی هەمبەریی، یەك هەڵبژێراوی ئاشکرا لە ناو هەڵبژاردەکاندا لەخۆدەگرێت، وە> ڤالان کتێبەکەوگۆڤارەکەی بە کێ دا؟<، >کتێبەکەی بە ڤاریێ و گۆڤارەکەی بەشەندا<. لێرەدا/کتێب، گۆڤار/فۆکسی هەمبەرییە، /ڤاریێ، شەن/ فۆکسی تەواوکارییە.

(پ) باسمەند(Topicalization)[٢٢١]: یاساکانی گواستنەوەوجۆری ئەو ڕستەیەی، لە ئاکامی ئەو یاسایانەوە بەرهەمدەهێنرێن، دەگەیەنێت.گرنگ لێرەدا ئەوەیە: (ا) مەرج نیە هەموو دەربڕاوێك تۆپیکی هەبێت. (ب)تۆپیك کەرەستەیەکە پێویست ناکات هەر لە سەرەتای ڕستەوە بێت.

نواندنی سیمانتیکی فۆکس لە یاسای (٢٩) دا داڕێژراوە.

٢٩-ا) λ x [کە [پەیوەندی نێوان x_1 و x_2 / هەڵوێستی x_1 بەرامبەر x_2] ئەگەر $^{*}x$] باش ناسێنرابێت.

[221] بڕوانە: کاروان عومەر قادر(٢٠٠٨: ١٥).

x* گۆڕاوێکی سیمانتیکیە.

ب) کردار ∋ X λ { کە [پەیوەندی نێوان X_1و X_2 / هەڵوێستی X_1 بەرامبەر X_2] ئەگەر X باش ناسێنرابێت.

بەگشتی یاسای فۆڕمداڕشتنی چینی دروستەی زانیاری لە (٣٠) نوێنراوە[٢٢٢]:

٣٠)(تۆپیك) (زانیاری‌و بنەمای هاوبەش) (فۆکسی یەکەم) فۆکسەکان. وەك(٥٣)و لە هێڵکاری (٢-٢٩) ڕونکراوەتەوە.

٥٣- ڤاریێ ڤالانی بۆ شاری یاری برد.

S/P : [$_S$ ڤاریێ$_1$ [$_{VP}$ برد $_2$ ڤالان$_3$ [بۆ $_4$ شاری یاری $_5$]$_6$]]$_7$

DT:

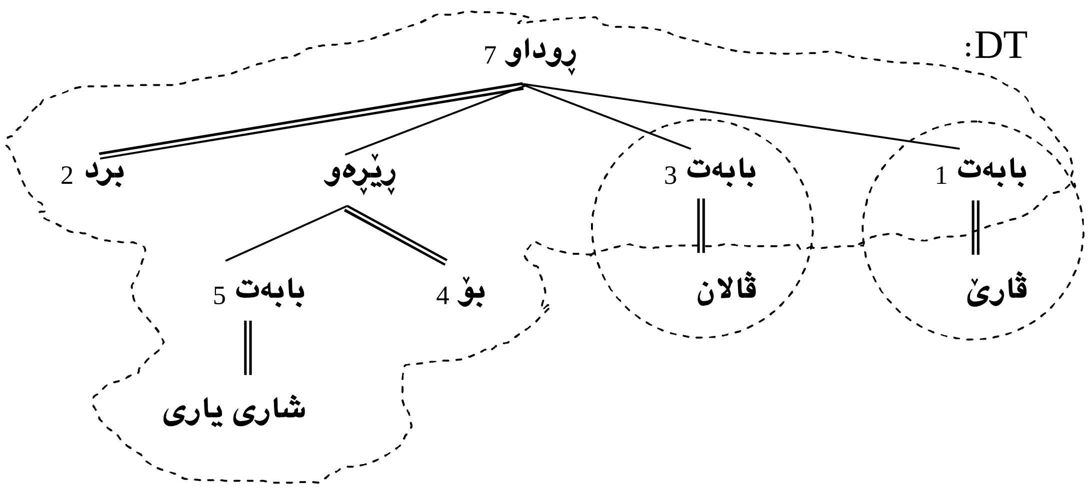

Inf.Str : زانیاری‌و بنەمای هاوبەش$_7$ فۆکسی یەکەم $_1$ فۆکس$_3$

هێڵکاری (٢-٢٩)

بۆ چۆنێتی بە جفرەکردنی فۆکس لە دروستەی چەمکیدا، وەها دانراوە لە دروستەی ئارگومێنتدا هەر ڕۆڵێکی ئارگومێنتی دەتوانرێت فۆکس بێت، ئەو پێکهاتە نائامارژەبەندانەی وەك فریزی ئاوەڵناوی‌و ئارگومێنت- داواکەری ناویین دەتوانرێن فۆکس بکرێن.

لە نموونەی (٥٣) دا، کەرەستەی فۆکسەکە لەگەڵ پێکهاتەی چینی پەسنی لە سیمانتیکدا هاونیشانە کراوە، بەکورتی پێکهاتەی فۆنۆلۆژیی/سینتاکسیی ، لەگەڵ فۆکسدا لە چینی دروستەی زانیاریدا هاونیشانەکراوە، تۆپیك ئەوە بەرهەمدەهێنێت، کە قسەکەر دەربارەی

---

[222] بڕوانە: R.Jackendoff (2009: 414).

چی قسە دەكات، كۆمێنت پێماندەڵێت چی دەتوانرێت دەربارەی ئەو شتە بگوترێت وەك (٥٤).

٥٤- ناڵی برام دوێنێ ئۆتۆمبیلێكی نوێی كڕی.

سەرو سەگمێنتی		
سینتاكسی	NP	VP
Inf. str	تۆپیك	كۆمێنت

٣-٥/٢) دروستەی ئارگومێنت[223] و ڕۆڵی بابەتانە

بۆ دیاریكردن و ڕونكردنەوەی لایەنە ئاڵۆزەكانی پەیوەست بە پەیوەندی نێوان سینتاكس و سیمانتیك، پێویست بە ئاماژەدان بە ئارگومێنت و دروستەكانی دەكات. زاراوەی >>ئارگومێنت<< بەو كەرەستانە دەگوترێت، كە لەلایەن ئارگومێنت داواكەرەكانەوە (predicate)[224] داواكراون. لە لۆژیكی فۆرمەڵدا ئارگومێنت ئەو جێكەوتە بۆشانەی ئارگومێنت داواكەر یان گۆكردنەكەی دەگرێتەوەو دەكەوێتە سەر چەندێتی و چۆنێتی ئەو ئارگومێنتانەی ئارگومێنت- داواكەر داوایاندەكات و بەپێی ژمارەیان بە یەك جێكەوتەیی یان دوو جێكەوتەیی یان... ناوبراوە، ئەمەیش پەیەكاڵە لەگەڵ بە بڕشتیی سینتاكسییدا[225].

لە ڕێزمانی بەرهەمهێناندا، بە جێكەوتەی فرێزی ناویی و فرێزی پێشناویی خورتیی ڕستە دەگوترێت ئارگومێنت، كە گۆكردنی بكەر، بەركارو...تادی هەیە. لە تیۆری حوكمكردن و بەستنەوەدا ڕۆڵی بابەتانەو ئەو جێكەوتەیە دەگرێتەوە، كە كەرەستە زمانییەكان ڕۆڵی بابەتانەی تیادا وەردەگرن[226].

ئارگومێنت- داواكەر بەو توخمە زمانییە دەگوترێت، كە زانیاری دەربارەی یەكەیەك و پەیوەندییەكانی ئەو یەكەیەی تێدایە[227]. هەرچی دروستەی ئارگومێنتیشە زاراوەیەكە تایبەتمەندیی و ڕوكارو پەیوەندیی نێوان سیمانتیكی وشەو ئارگومێنتە سینتاكسییەكانی دەگەیەنێت[228] یان بە كردەی دیاریكردنی تایبەتێتی كردارەكان لە وەچەپۆلەڕەگەزە جیاوازەكاندا بەهۆی دەروازەی فەرهەنگییەوە، لە دروستەی داتاكاندا بە (دروستەكانی

[223] بڕوانە: J. Pustejovsky (1996:62).
[224] بڕوانە: V. Cook & M. New son (1997:164).
[225] بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi (1996:33).
[226] بڕوانە: محەمەدی مەحوی و كاروان عومەر و شیلان عومەر (٢٠١٠: ٧٦).
[227] بڕوانە: V. Cook & M. New son (1997:164).
[228] بڕوانە: R. Jackendoff (2009:134).

ئارگومێنت) ناوبراوە*. لە بواری فەرهەنگدا دروستەی ئارگومێنت بۆ دیاریکردنی تایبەتێتی هەریەك لە ئارگومێنت– داواکەرەکان زۆر گرنگە، بۆنموونە کردارێکی وەك /کێڵا/، بۆئەوەی کردەی ئەم کردارە جێبەجێبێت یان تێربکرێت و گۆکردنەکەی بەئاکام بگەیەنێت، پێویستە کەسێك کردەی کێڵانەکە بەئەنجام بگەیەنێت و شتێکیش هەبێت، کە ئەم کردەیەی بەسەردا جێبەجێبکرێت. بە نەبوونی هەریەك لەمانە کردەی کرداری /کێڵا/ ناتەواو دەبێت (بڕوانە (٥٥)).

٥٥–أ– جوتیارەکە زەوییەکەی کێڵا.

ب– جوتیارەکە کێڵا*.

پ– زەوییەکە کێڵا*.

بە هەریەك لەو ئارگۆمێنتانەی وەك /جوتیار، زەوی/ی کرداری /کێڵا/ دەگوترێت (ئارگومێنتی سیمانتیکی)ی کردار، بەم شێوەیە دەتوانین لە دروستەی چەمکی کرداری /کێڵا/ دوو ئارگومێنتی سیمانتیکی دیاریبکەین، وەك لە (٣١)دا دیارە.

٣١) کێڵا { X، Y}.

هەریەك لە {X، Y} ئەو ئارگومێنتانەن، کە جۆرو چەشنیان بەپێی دیاریکردنی ئەوەی، چ جۆرە گیانلەبەرێك دەتوانێت ئەم کردەیە بتوانێت بکات و کام چەشنە لە شت دەتوانرێت بکێڵرێت، دەگۆڕێت. ئەم چەشنانەی دیاریکردن یان تایبەتمەندیی بە (کۆت و بەندی هەڵاوێرکردن) ی ئارگومێنتەکان ناونراون و بەشێك لە واتای بنەڕەتیی کرداری /کێڵا/ دیاریدەکەن[229]. ئەو ڕۆڵانەیش، کە ئارگومێنتەکان لە ڕودانی کردەیەکدا یان ئارگومێنت– داواکەردا دەیگێڕن بە (ڕۆڵی بابەتانە یا ڕۆڵی سێتا– Θ)* ناوبراوە[230].

ئارگومێنتی سینتاکسیش بریتیە لە دیاریکردنی ئارگومێنتەکانی (کارا وەك بکەر) و (کارتێکراو وەك بەرکار...). بەمەیش کرداری /کێڵا/ هەروەك /خوارد، نوسی،.../ دوو ئارگومێنتی سیمانتیکیی و دوو ئارگومێنتی سینتاکسیی هەیە. (بڕوانە (٥٥)).

پەیوەست بە ڕێککەوتنی ئارگومێنتی سیمانتیکیی لەگەڵ ئارگومێنتی سینتاکسییەوە، هەمیشە یەکێك لە ئارگومێنتە سیمانتیکییەکە لەگەڵ ئارگومێنتی سینتاکسیدا گونجاوە،

---

* هەروەها بە زاراوەکانی{دروستەی ئارگومێنت و ئارگومێنت– داواکەر، وەچە پۆلەڕەگەزکردن، فۆرمە فەرهەنگییەکان، چوارچێوەکانی دۆخ، تۆڕی بابەتانە}ش ناوبراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە(S.Pinker 1996:4).

[229] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (محەمەدی مەحوی و کاروان عومەرو شیلان عومەر) (٢٠١٠: ٧٨) و R. Jackendoff (2009:132) & V. Cook & M. New son (1997:163).

* بۆچۆنێتی جێبەجێبوونی کردەی ڕۆڵی بابەتانەو ڕێساکانی بڕوانە پارەکانی پێشوو.

[230] بڕوانە: V. Cook & M. New son (1997:164).&D. Steinberg (1999:45).

بــەڵام ئــەویتریان لەوانەیــە نادیــار بێــت، بەمــەیش دەگوترێــت (ئــارگومێنتی سەرپــشکی ڕێپێدراو*)و ڕێکنەکەوتنی ئارگومێنتی سیمانتیکیی سینتاکسیی دەگەیەنێت.

بۆنموونە لەم ڕووەوە جیاوازیی لەنێوان /خواردن/ و /قوتدان/ دەردەکەوێت: لە /خواردن/ دا ئارگومێنتی سینتاکسیی (واتە دیاریکردنی جێکەوتەکان) بە خورتیە، لەبەرئەوەی کردەی /خواردن/ بەبێ خواردنی شتێك جێبەجێناکرێت، بەڵام لە / قوتدان / دا کەسێك دەتوانێت خۆبەخۆ کردەکە بە ئاکام بگەیەنێت. لێرەدا ئارگومێنتی سیمانتیکیی سەرپشکییە. لەمەوە دەردەکەوێت، کە ئارگومێنتەکان (سیمانتیکیی یان سینتاکسیی) بە خورتیی و بە سەرپشکی دێن.

پەیوەست بە داواکردنی ئارگومێنتە سیمانتیکییەکانەوە، بەپێی جۆرو ژمارەو سروشتی ئارگومێنت –داواکەرەوە ژمارەیان دەگۆڕێت. لەمەوە چەشنەکانی بکەر دێنە ئاراوە، وەك: (ا)بکەری لۆژیکی (سایکۆلۆژی/سیمانتیکی) فۆڕمی فریزی چەمکیە، لەو ڕستانەدا، کە دەربڕی چەمکەو پەسنکەری هەڵوێستی دەربڕینێکە کە ئاماژە بە کارا دەدات، بە بکەری لۆژیکی ناوبراوە ، یان دەربڕینێکە ئاماژە بە کارا(یەکەیەکە کە کردەی کردارەکە چالاك دەکات) دەداتو لە ئاستی قووڵدایە(بۆ زمانێك کە گواستنەوەی تێدابێت)و بەشێوەیەکی فەرهەنگیی یان بۆش هەیە. ئەم چەشنە لە جێکەوتەی بکەری ڕێزمانیدایەو، بڕوانە(٥٦).

٥٦– ڕەشەباکە دارەکەی خست.

(ب) بکەری ڕێزمانیی لەو ڕستانەدا، کە شکاندنەوەی پۆلەڕەگەزی دۆخی ڕێزمانی تێدا بەرجەستە دەبێت، لە ئاستی ڕوکەشدا ڕوودەدەن[231]، وەك جێناوەکان. بە واتایەکی تر، ئەو کەرەستە سەرەتایەی کەس لەگەڵ کەرەستەیەکی تردا هاونیشانەیە، کە ئەدگاری (+دۆخی ڕێزمانی بکەریی) هەڵگرتووە[232]و چۆنێتی جێبەجێبوونی داواکارییەکانی کردار دیاریدەکەن. یان ئەو فریزە ناوییەیە، کە دەکەوێتە جێکەوتەی بکەرەوەو کردەی کردارەکە بەجێناهێنێت، بە تایبەت لە بکەرنادیاریدا ڕووتر دەردەکەون، وەك(٥٧).

٥٧– شوشەکە لەلایەن کوڕەکەوە شکێنرا.

بکەری ڕێزمانی   بکەریی لۆژیکی

لەم ڕوانگەیەوە چەشنەکانی ئارگومێنت– داواکەر دیاریکراون بە: (ا) کردار، لە کردارەکانی پەیوەست بە (کەش‌وهەوا) بچوکترین ژمارەی ئارگومێنتە سیمانتیکییەکانی (سفرە)[233]،

---

* ئەم چەشنە ئاوەڵکردارانەیان ئاوەڵکرداری چۆنیەتیی و ئامێریین و ئەدگارو ئاکاری ڕوودانەکە دیارییدەکەن.

[231] بڕوانە:.(J.Lyons (1994: 502

[232] بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠١: ١٤٨).

[233] بڕوانە:.(R. Jackendoff (2009:134

چونکە ئەمانە ئاسایی بکەرەکانیان لۆژیکیەو ئاماژەبەندیی بەرجەستەییە، بەڵام جەستەیی نین، وەك (باران بارین، بەفر، نمەباران،...).

زۆرترین ژمارەی ئارگومێنتە سیمانتیکییەکان، وەهادیارە (چوار) بن‌و ئەمەیش بەهۆی مامەڵەی پەسنکردنی کردارەکانەوە ڕونکراوەتەوە. ئەو کردارانە یەك ئارگومێنت داوادەکەن، کە گۆکردنی جەستەییان هەیە، وەك /پژمین، گریان، قووتدان، خەوتن/، واتە خودی جەستە جێبەجێیدەکات، هەروەها لە گۆڕینی قەبارە /گەورەبوون، هاتنەوەیەك، پەرەسەندن/و ئەو کردارانەی بکەری جەستەییان نییەو کردارەکانی، کە چەمکی تێپەڕبوونی کات دەگەیەنن /بەسەرچوون، تێپەڕین/، هەموو ئەمانە یەك ئارگومێنت داوادەکەن.

لەنێوان کردارە دوو ئارگومێنتەکاندا، وەچەپۆلێکی سەرەکیی تیایاندا کردارە تێپەڕەکانە وئارگومێنتە سیمانتیکییەکانی وەك فرێزی ناوی دەریدەبڕن.

بەگشتیی ئارگومێنتە بە خورتیەکان لە سیمانتیکەوە پێشبینی دەکرێن‌و ئارگومێنتە سینتاکسیەکانیش شیکراونەتەوە، وەکو دیاریکراو یان دیارینەکراو لەڕێی پێشبینی سیمانتیکی یان پۆلی سیمانتیکی کردارەوە دیاریدەکرێن.

(ب) ناویش دروستەی ئارگومێنتی هەیە، وەك دەربڕینی پەیوەندی خزمایەتی /باوك، زاوا.../. (پ) ئاوەڵناو(ت) ئاوەڵکردار (ج) پێشناوەکانیش بەهەمان شێوە دروستەی ئارگومێنتیان هەیە، بۆنموونە /هەڵ، دا، ڕۆ/ بەبێ بوونی بەرکار واتا دەگەیەنن، وەك:

٥٨–أ– دارِما، ڕۆچوو.

یاخود پێشناوی /لە+ دەرەوە، لە+سەر/ لەگەڵ بەرکار بن یان بەبێ بەرکار ڕودەدەن. وەك:

٥٩–أ– لە دەرەوەی (ماڵەکە).

ب– لەسەر (قادرمەکە).

جگە لەو چەشنانەی ئارگومێنت–داواکەر، کە لەسەرەوە ئاماژەی پێدرا، چوار چەشنی ئارگومێنت بۆ کەرەستە فەرهەنگیەکان دیاریکراون‌و بریتین لە:[٢٣٤]

یەکەم/ ئارگومێنتی ڕاستەقینە (true arguments): بەرجەستەبووی سینتاکسیی پارامەتەرەکانی کەرەستە فەرهەنگییەکانە، ئەو ئارگومێنتانەن بە سینتاکسیی دەردەبردڕێن، ڕۆڵی بابەتانەو مەرجەکانی دروستەی ئارگومێنت لە ئاستی ڕوکەشدا جێبەجێدەکەن. ئەوانەی لە ئەنجامی دەربڕینی ئارگومێنتی ڕاستەقینەوە دێن ئەڵتەرناسیۆنی هۆییان تێدایە، وەك /ڤالان/ لە (٦٠)دا.

٦٠– ڤالان درەنگ گەیشت.

---

[234] بڕوانە: J. Pustejovsk (2001:63-64).

دووهەم/ ئارگومێنتی ئاسایی (Default arguments): پارامەتەرەکانی، کە لە دەربڕینی لۆژیکیدا بەشداریدەکەن، بەڵام مەرجیش نییە بە سینتاکسیی دەربڕدرێن، وەك >لەخشت دروستکراو< لە(٦١)دا.

٦١- ڤالان خانووەکەی لە خشت دروستکرد.

/ڤالان/، /خشتەکەی/ دروست نەکردووەو /خانووە/کەی دروست کردووە. کەواتە لە >خشت دروستکراو< بکەرێکی هەیە. بەگشتیی ئەو حاڵەتانەی، کە ئەڵتەرناسیۆنی مادیی و بەرهەمهێنانی تێدایە بەم چەشنەی ئارگومێنت دیاریکراوەو بە ئەڵتەرناسیۆنی فرێزی سەرپشکیی جیاکراونەتەوە، لەبەرئەوەی دەربڕینی (مادیی و بەرهەمهێنان) حاڵەتەکەی جیاوازە. ئەمانەیش بۆ فۆڕمدروستی لۆژیکی ڕستەیەك پێویستن، هەرچەندە لە دروستەی ڕوکەشی سینتاکسیدا دەرنابڕێن.

سێهەم/ ئارگومێنتە- سێبەر (Shadow arguments): ئەوانەن، کە لەڕوی سیمانتیکەوە لەناو خودی کەرەستە فەرهەنگیەکەدان. یاخود ئاماژەدانە بە ناوەڕۆکێکی سیمانتیکی، کە مەرج نییە لە سینتاکسدا دەربڕێت.

٦٢-أ- ڤالان نانەکەی چەورکرد.

ب- ئالان لە دەرگاکەی دا.

دەوروبەری دەقەکە ڕونیدەکاتەوە، وەك ئایا /نانەکەی/ بە (کەرەیەکی گرانبەها بێت یان کەرەیەکی ئاسایی) یان بە ڕۆن (چ جۆرە ڕۆنێك) چەور کردووە، لە (٦٢-ب)دا ئایا بە /شەق، دەست، قاچ، بە ئامێرێك.../ لە دەرگاکەی داوە.

چوارهەم/ هەڵواسینی ڕاستەقینە (True adjuncts): ئەمانە دەربڕاوی لۆژیکیی دیاریدەکەن، بەڵام بەشێك نین لە لێکدانەوەی هەڵوێستەکەو نەبەستراونەتەوە بە هیچ کەرەستەیەکی فەرهەنگیەوە لە نواندنە سیمانتیکییەکاندا. ئەمانە تافیی و وێنەی چەمکیی دەگرنەوە، وەك:

٦٣-أ- ڤالان ژن دەهێنێت.

ب- ڤالان هەینی ژن دەهێنێت.

بۆ ڕستەی (٦٣-أ) کۆمەڵێك شت هەیە، پێیدا هەڵواسین، وەك /کاژێر، لەگەڵ،.../.

ئەمانە بەکورتی و بەگشتی واتای شاراوەن و لەناو خودی ئارگومێنتەکانە پۆلێنکراون و ڕۆڵی بابەتانەو دروستەی ئارگومێنت نەیهێناونەتە ئاراوە.

خاڵی بنەڕەتیی ئاڵوگۆڕکردنی گۆکردنی چەمکی ئارگومێنتەکان و پەیوەندیانە بە ڕۆڵی بابەتانەوە. کە ڕۆڵی بابەتانە بەشێکە لە ئاستی دروستەی چەمکی نەك بەشێك بێت لە

سینتاکسەکەی[٢٣٥]. لێرەدا ڕۆڵە بابەتانەکان بەکورتی پەیوەست بە دروستەی سیمانتیکەوە (بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکی) دەناسێنین.

(ا)بابەت: ئەو شتەیە، کە لە جوڵەدایە یان دەکەوێتە شوێنێکەوەو دەتوانرێت وەك یەکەم ئارگومێنتی دیاریبکرێت.(ب) سەرچاوە: ئەو شتە یان بابەتەیە، کە بۆ جوڵە دەگەڕێتەوەو دەردەکەوێت، وەك ئارگومێنتی گۆکردنی ڕێڕەو، لەبەرئەوەی سەرچاوە ئارگومێنتێکی ڕاستەوخۆی گۆکردنی ڕوداو نییەو بەڵکو لەناو ڕێڕەودایە (لە).(پ) ئامانج: ئەو بابەت/ شتەی بەرەنجامی جوڵەیەکە (ئارگومێنتی گۆکردنی ڕێڕەو (بۆ).(ت) کارا یەکەم ئارگومێنتی گۆکردنی ڕوداو (هۆیی)یە، (ج) ئەزمونیی (Experience) لەوانەیە ئارگومێنتێکی گۆکردنی– حاڵەت بێت.

بەگشتیی ڕۆڵی بابەتانەکان دروستەی ڕێکخراوی تایبەتن لە دروستەی چەمکیدا. ئەمەش دەکەوێتە سەر دروستەی ئارگومێنت و دەرهێنانی نیشانەکان لە دروستەی چەمکی فەرهەنگیی کردارەکانەوە (یان هەبووەکانی تر) ڕۆڵی بابەتانەی پەیوەستدار بەهۆی هەموو ئاماژەکانی دروستەی سیمانتیکییەوە دیاریدەکرێت. کەواتە دروستەی ئارگومێنت دەتوانرێت وەك کورتکراوەی بەشێك لە دروستەی سیمانتیکی(چەمکی) کە (ڕون)ە بۆ سینتاکس بیری لێبکرێتەوە[٢٣٦].

تێکەڵکردنی ئارگومێنت و کۆت و بەندی هەڵاوێرکردن، کە کۆت و بەندی هەڵاوێرکردن بەشێکە لە دەروازەی فەرهەنگی کردار*. کۆت و بەندی هەڵاوێرکردن بە توندی وەچەفەرهەنگیەکانی دروستەی چەمکی پێکەوە گرێداوە. ئەمە بە هەڵبژاردنی دەستەیەك لە کۆت و بەندی سەرپشکیی لە ڕیزبەندیی و بنەمای لێکدراوێتی دروستەی چەمکیدا دەبێت، لەگەڵ ئەوەی ئەم کردەیە تەنها پێکنەهاتووە لە پۆلەڕەگەزی چەمکە سەرەکیەکان، بەڵکو جیاوازەکانیش لەخۆدەگرێت، وەك (ڕەقی بەرامبەر بە شلی)[٢٣٧]. کۆت و بەندی هەڵاوێرکردن بە مەرجێکی بنەمایی فەرهەنگی دانراوە، بەشێوەیەك کردار ناتوانرێت لە ڕستەیەکدا بێت، ئەگەر ئارگومێنتەکانی ئەو ڕێسایانەو کۆت و بەندانە ببەزێنن. بۆ نموونەوەك لە پێشەوە خرایەڕوو، دیاریخەرەکان گۆکردنێکی تر یان جۆرێکی تری ڕاڤەکردنی چەمکین و ئەم ڕۆڵانەیان هەیە وەك:

---

[235] بڕوانە:.R. Jackendoff (1991:46)

[236] بڕوانە: .R. Jackendoff (1991:98)

* بڕوانە پارەکانی پێشوو.

[237] بڕوانە:.R. Jackendoff (1991:52)

أ. (AP دیاریخەری NP)ە:

٣٢–گوڵی سور [گوڵ / شت {سور ئەدگار}]

ب. (Advp دیاریخەری VP): ڤالان بەپەلە چووە ماڵەوە.

٣٣– [جووڵە ({شت ڤالان}، {ڕێڕەو بە} {شوێن ماڵەوە})} / چوو {ئەدگار/ بەپەلە manner / ڕوداو]

پ. (PP دیاریخەری PP)ە: لێرە لەناو ماڵەکە..

٣٤– [لێرە / شوێن {شوێن لەناو ({شت ماڵەکە})}]

لەمانەوە دەتوانین یاسای کۆتوبەندی دیاریخەری دەستنیشانبکەین، کە بریتیە لە: ئەگەر (YP) خوشکی (X) بێت لە (XP)داو دروستەی چەمکی (YP) بریتی بێت لە {Cy} ئەوکاتە دروستەی چەمکی (XP) بریتی دەبێت لە:

[… / {Cy}]

ت)(PP دیاریخەری VP)یە. ڤالان گەیشتە ماڵەوە لە ٦:٠٠ دا.

٣٥) [گەیشتن ({شت ڤالان}، {ڕێڕەو بە ({شوێن ماڵەوە})}) / {ڕوداو {شوێن لە تاف ({کات ٦:٠٠})})]

لەلایەکی ترەوە، لە پێکهاتەی چەمکییدا ڕۆڵی بابەتانە بە ڕۆڵە چەمکیەکان دانراوە، هەر وەك چۆن بەشەکانی ئاخاوتنی سیمانتیکیو X–باری سیمانتیکیی و پۆلەڕەگەزە سیمانتیکیەکان دیاریکراون. هەموو گۆکردنە چەمکیەکان ژمارەیەکی چەسپاوی ئارگومێنتییان هەیە. ڕۆڵە چەمکیەکان دابەشکراون بۆ[٢٣٨]: (١) (چینی بابەتانە thematic tier) (مامەڵە لەگەڵ جوڵە و شوێن دەکات)، (٢) چینی کردەیی (action tier)، مامەڵە لەگەڵ پەیوەندیەکانی ڕۆڵگێڕ– کارتێکراو دەکات. لێرەدا گرنگە چینی کردەو چینی بابەتانە لە یەك جیابکرێنەوە، چینی کردەیی (کارتێکراو، ڕۆڵگێڕ) دەگرێتەوەو چینی بابەتانەش (بابەت، ئامانج، سەرچاوە، کارا...) دەگرێتەوە، بڕوانە (٦٤). ڕۆڵگێڕ (کارکەر (بکەر)ی کردەیەکە).

---

[238] بڕوانە:.R.Jackendoff (1991:126)

٦٤-أ- ڤاریێ ڤالانی خۆشدەوێت.

بابەت	ئامانج	(چینی بابەتانە)
ڕۆڵگێڕ	کارتێکراو	(چینی کردەیی)

ب- ئالان لە تۆپەکەی هەڵدا.

سەرچاوە	بابەت	(چینی بابەتانە)
ڕۆڵگێڕ	کارتێکراو	(چینی کردەیی)

لەگەڵ ئەوەیشدا لێکدراوێتی نێوان چینی بابەتانەو چینی کردەیی مەرج نییە پێکەوەهاتنیان هەبێت، هەندێك کردار هەن، کە چینی بابەتانەی هەیەو چینی کردەیی نییە. بۆ نموونە بڕوانە (٦٥).

٦٥- شەن نامەکەی وەرگرت.

ئامانج	بابەت	(چینی بابەتانە)
ئامانج	بابەت	(چینی کردەیی)

بەهۆی چینی کردەییەوە چەمکی تەقلیدی (کارا) کە بریتی بوو لە (بزوێنەری دەرەکی کردەیەك) کە یەکەم ئارگومێنتی هۆکارییە کەرەستەیەکەیە لە چینی بابەتانە، بوو بە ڕۆڵگێڕ.

٦٦- کوڕەکە بەرەنگاری هاوڕێیەکەی بووە.

٣٣) Ca ({هاوڕێ}،{ڕوداو })
REACT ({کوڕ}،{هاوڕێ})

چینەکانی بابەتانە لە (٦٦)دا ئاشکرایە کە: /هاوڕێ/ هەوڵی تەواو دەدات بۆ بەرجەستەکردنی هەندێك ڕوداوی ناواخنی چینەکانی کردەیش، کە بەهۆی هێزی داینامیکەوە دەنوێنرێت. پەیوەستکردنی نێوان /هاوڕێ/ و /کوڕ/ و لەگەڵ پەیوەندکردنیان بە ڕوداوی ناواخنییەوە، بەپێی چینە کردەییەکان کارتێکراوە، بە جۆرێکی کاریگەریی(AFF) دانراوە.

ڕۆڵی تاقیکەرەوەیی کەسێکە بەهۆی حاڵەت یان ڕودانەوە کارتێکراوبێت. ئەمەش وەك جۆرێکی کارتێکراوەو دەروازەیەکی باشە بۆ شیکردنەوەی مەرجەکانی چینی کردەیی. کردارەکان، لەگەڵ تاقیکەرەوەیدا لە بەرکاری ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ گۆکردنی کاریگەری(AFF)یان هەیە، کە لەناو جێکەوتەی بەرکاردا بە یاسای کارتێکراو پەیوەندکراوە. بکەریش دەتوانرێت وەك کارتێکەر (بزوێنەری کردەکە) دابنرێت، ئەمەیش

ئەو چینانەی کردەیی کە پێکهاتووە لە کارتێکراو، کە بە یاسای کارتێکراو لەناو جێکەوتە بکەردا. پەیوەستە، بڕوانە (٦٧).

٦٧-أ- هەورە بروسکە ئالانی ترساند.

ب- ڤالان (بەدەستی ئەنقەست) ئالانی ترساند.

لەلایەکی ترەوە پەیوەندییەکانی بەستنەوە (Binding) پەیوەست بە ڕۆڵەکانەوە لەنێوان هۆکاریی و کاریگەرییدا لە (٣٦) نوێنراوە.

٣٦- هۆکاری ({α}*، {AFF ({**β}،) })
AFF ({ }α، { }β)

بڕوانە (٦٨).

٦٨- ڤالان زۆری لە ڤاریێ کرد بڕواتە دەرێ.

٣٧- هۆکاری ({α}، چوون ({β}، {دەرەوە})
AFF ({β} α)
AFF ({ڤالان}α، {ڤاریێ}β j)

لێرەدا ڕۆڵگێڕ بزوێنەرەو کارتێکراوە یان سودمەندی ڕۆڵگێڕیی کاریگەریی(AFF)ی سەرپشکین، بەڵام لە (٣٨) دا، لەبەرئەوەی کارتێکراو لەئارادا نییە، هەر خودی ڕۆڵگێڕ ڕۆڵگێڕی (AFF)ی سەرپشکیە، بڕوانە لە (٦٩)دا ڕوونکراوەتەوە:

٣٨- هۆکاری ({α}، {AFF ({β}) })
AFF ({ }α،)

٦٩- یادە هەوڵیدا دور بڕوات.

٣٩- هۆکاری ({α}، چوون ({α}، {دور})
AFF ({α}،)
AFF ({یادە}α i،)

سێهەم ڕیزبەندکردنی ئەم چەشنە لە (٤٠)دا دیاریکراوە:

٤٠- هۆکاری ({β}، {AFF ({α}،) })
کارتێکراو ({ }α، { }β)

---

* ئارگومێنتی بەستنەوە(binding argument). ئەدگاری یەکگرتوویی لە دروستەی چەمکیدا دەنوێنێت.

** ئارگومێنتی بەندێتی (bound argument).

لــەم حاڵەتــەدا، بزوێنــەر بــە دووهــەم ئــارگومێنتی کــارتێکراو بەســتراوەتەوە و ڕۆڵگێــڕی (AFF)ی سەرپــشکیی بــە یەکــەم ئــارگومێنتی کــارتێکراو (REACT) بەســتراوەتەوە، کــە ئەمــەش (β) بزوێنەرەکەیــەو هەوڵــدەدات کــە (α) کارێــك بکــاتو (α) کاردانــەوەی پێــچەوانەی (β) بەرجەستە دەکات. ئەمە لە (٧٠) ڕونکراوەتەوە:

٧٠- یادە بەرگریکرد لە چوونە دەرەوەی.

٤١- هۆکاری ({β}، چوون ({α}،{دەرەوە})

AFF ({α}،)

کارتێکراو ({یادە}$_i^\alpha$، { }$^\beta$)

لێـرەدا بزوێنــەر بــە تــەواویی ناواخنیــەو نادیــارە، بــەڵام لەگــەڵ ئەوەشــدا ئامــاژە بــە ڕۆڵــە جۆراوجۆرەکان دەداتو بەهۆی ئارگومێنتی بەستنەوەوە دیارە.

لێرەدا تۆماری فەرهەنگی (LCS)ی کرداری بریتیە لە (٤٢).

٤٢- بەرگریکردن

V

NP $_j$ ---

هۆکاری ({β}، {هۆکاری ({α}،{ڕوداو}$_j$)})

AFF ({α}،) {$_j$}

کارتێکراو ({ }$_i^\alpha$، { }$^\beta$$_{\{j\}}$)

٧١- ناز ڕقی لە ڕازە.

دەتـوانین نوانـدنی گـۆکردنی کـاراو کـارتێکراو بـەپێی ڕوداوەکـان لـە چینی کردەییـەکان لـە (٤٣)دا دیاریبکەین.

٤٣) {ڕوداو} ...

AFF (< {شت} > ، <{شت}>)

لەبەرئـەوەی (AFF) وەك گـۆکردنی تـر دیـاریکراوە، یەکـەم ئـارگومێنتی کارایـەو دووهـەمی کارتێکراوە.

٧٢- ئۆتۆمبیلەکە خۆی کێشا بە دارەکەدا. دروستەی چەمکی لە (٤٤)دا داڕێژراوە.

٤٤) تەواونەبوویی Incho {دەبێت ({ئۆتۆمبیل}،{بە {دار}})}

ڕوداو AFF ({ئۆتۆمبیل}،{دار})

بۆ ڕۆڵی ئامێری بڕوانە (٧٣):

٧٣-أ- ڤالان دەرگاکەی بە کلیل کردەوە.

ب- کوڕەکە پەنجەرەکەی بە بەرد شکاند.

تایبەتێتی و ئەدگاری ئامێر لەمانەدا خراوەتەڕوو: (أ) دەتوانێت ئەو ڕۆڵانە بگێڕێت، کە ڕۆڵگێڕ لە کردەکە جێبەجێدەکات (هەندێ جار دەتوانرێت بە ئاوەڵفرێزبکرێت لەگەڵ (NP)دا. (ب) ڕۆڵگێڕ کردەکە لەسەر ئامێر جێبەجێدەکات. (پ) کردەی ئامێری لەسەر کارتێکراوە (کردەی ڕۆڵگێڕ لەسەر ئامێرەکە دەرەنجامی کردەی ئامێرییە لەسەر کارتێکراو)، بڕوانە دروستەی چەمکی نموونەی (٧٣) لە (٤٥)دا.

٤٥-أ) هۆکاری ({ڤالان}،{تەواونەبوویی {دەبێت ({دەرگاکە}،{کردەوە})}})
AFF¯[*] ({ڤالان}،{دەرگاکە}).
{بەهۆی هۆکاری({ڤالان}،{AFF¯ ({کلیل}،{دەرگا}
AFF¯ ({ڤالان}،{کلیل}

ب) هۆکاری ({کوڕە}،{چوون ({پەنجەرە} {بە بەرد {شکاند}})})
AFF¯ ({کوڕ}،{پەنجەرە}
{بەهۆی هۆکاری ({کوڕ}،{AFF¯ ({بەرد}،{پەنجەرە})}})}
AFF¯ ({کوڕ}،{بەرد})

دروستەی چەمکی ڕستەیەکی وەك >ئۆتۆمبیلەکە خۆی بە دارەکەدا کێشا< لە (٤٦) دا ڕونکراوەتەوە:

٤٦) تەواونەبوویی {دەبێت ({ئۆتۆمبیل}،{بە (دار}})}
AFF¯ ڕوداو ({ئۆتۆمبیل}،{دار})

لەلایەکی ترەوە، بەپێی کێڵگە سیمانتیکیەکان ڕۆڵی بابەتانەی بەشە ئاخاوتنە سیمانتیکیەکان دیاریکراوە، لە هەر کێڵگەیەکی سیمانتیکی {ڕوداو} و {حاڵەت} بنەماکانی گۆکردنی (ڕوداو، حاڵەت، ڕێڕەو، شوێن) وەچەپۆلێکن بۆ شیکردنەوەی چەمکی (شوێنی) و (جوڵەیی) بەکاردەهێنرێن. ئەم پێنج کێڵگەیە لە لێکۆڵینەوەی سایکۆلۆژی ئاوەزداریدا زۆر گرنگن. کێڵگەکان جیاوازن لە سێ ڕێگەی ڕێپێدراوەوە: (أ) کام چەشنەی یەکەیەك دەکرێت وەك (بابەت- them) دەربکەوێت؟ (ب) کام چەشنانەی یەکەکان دەکرێت

---

[*] AFF (affect) گۆکردنێکی ترە لەپاڵ گۆکردنە بابەتیەکانی تردا، یەکەم ئارگومێنتی ئەم گۆکردنە ڕۆڵگێڕەو کارتێکراو دووەم ئارگومێنتێتی.بڕوانە دروستەکەی:

ڕوداو {AFF (<شت>، <شت>)}. (AFF¯) کاریگەری نەرێیەو (AFF⁺) کاریگەری ئەرێ دەگەیەنێت.

وەك بابەتی ئاماژەبۆكراو (reference object) دەربكەون؟ (پ) جۆری ئەو پەیوەندییە كامەیە، كە وەهادانراوە ڕۆڵببینێت، بەهۆی شوێنەوە لە كێڵگەی دەربڕینی چەمكیدا؟ بۆ ئەمە، بەپێی چەشنی كێڵگە سیمانتیكیەكانو پەیوەندی بابەتانەو دروستەی چەمكی[239] تاووتوێی دەكەین :

١- كێڵگەی تافی: پێشناوی تافیی هەروەك شوێنی یەكەیەكە لە دەربڕینی چەمكیدا (٨٢).

٧٤-أ- كاژێر ٦:٠٠ی سێ شەممە لەسەر چوارشەممە لەساڵی ١٩٩٩ یادی لەدایكبوونمە.

ب- ڤالان نانی نیوەڕۆی لە ژورەكەی خوارد.

پ- چاوپێكەوتنەكە لە كاژێر ٧:٠٠ دایە. (دەبێت)

ت- چاوپێكەوتنەكەمان گۆڕی لە هەینیەوە بۆ دووشەممە. (چوون)

دروستە چەمكیەكەی لە (٤٧)دا نوێنراوە.

٤٧-أ- {حاڵەت دەبێت تاف ({ڕوداو چاوپێكەوتن}،{شوێن لە تاف ({كات ٧:٠٠})})}

ب- {ڕوداو هۆكاری ({شت ئێمە}،{ڕوداو چوون تاف ({ڕوداو چاوپێكەوتن}، [لە تاف ({كات هەینی}) ; ڕێڕەو بۆ تاف ({كات دوشەممە})])})}

لێرەدا: (ا){ڕوداو} و {حاڵەت} وەك بابەت دەردەكەون.(ب) {كات} وەك بابەتی ئاماژەبۆكراو دەردەكەوێت.(پ) كاتی ڕودان ڕۆڵی وەك شوێن دەگێڕن.

٢- كێڵگەی خاوەنێتی تایبەتێتی، وەك: (أ) {شت} وەك بابەت دەردەكەوێت. (ب) {شت} وەك بابەتی ئاماژەبۆكراو دەردەكەوێت. (پ) ئەمان ڕۆڵی شوێن دەبینن، كە: (Y) خاوەنێتی (X) بكات. وەك (٧٥).

٧٥-أ- ئالان كلیلەكەی ونكرد.

ب- لالە دیارییەكەی وەرگرت.

پ- ڤالان نانەكەی بەركەوت.

٤٨-ا-{ڕوداو چوون خاوەنێتیposs ({كلیل}،{ڕێڕەو لە خاوەنێتی ({ئالان})})}.

ب-{ڕوداو چوون خاوەنێتی ({دیاری}،{ڕێڕەو بۆ خاوەنێتی ({لالە})})}.

پ- {چوون خاوەنێتی ({نان}،{ بە خاوەنێتی ({ڤالان})})}.

٣- كێڵگەی سیمانتیكی دیاریكراوێتی (identificational) تایبەتیەكانی:(أ) {شتەكان} وەك بابەت دەردەكەون. (ب) {چەشنەكانی شت} و {تایبەتێتیەكان} وەك بابەتی ئاماژە بۆكراو دەردەكەون. (پ) وەك نموونەیەك پۆلەڕەگەزی تایبەتێتی هەیە ڕۆڵی شوێن دەگێڕێت، وەك (٧٦).

---

[239] بڕوانە: R.Jackendoff (1999:198).

٧٦–أ– **شـەن مۆسـيقاژەنە.** {حاڵـەت **دەبێـت** Iden ديـاريكراوێتیt ({شـت **شـەن**}،{شـوێن **ە** ديـاريكراوێتیIdent ({جۆری شت **مۆسيقاژەن**})})}.

ب– **نالی دەبێتە باوك.** {ڕوداو **چوون** Idenدياريكراوێتیt ({شت **نالی**}،{ڕێڕەو **ە** Idenدياريكراوێتیt ({جۆری شت **باوك**})})}.

پ– **تەرزەكە توايەوە.** {t **چوو**دياريكراوێتی ({**بەفر**}، **لە** دياريكراوێتی ({**ڕەقی**}))} / **بۆ** دياريكراوێتی ({**شلی**})

٤– كێڵگــەی ژينگــەيی (هەلومــەرجی Circumstantial): (أ) {**شــتەكان**} **وەك بابــەت دەردەكــەون.** (ب) {**ڕوداو**} **و** {**حاڵــەت**} **وەك بابــەتی ئامــاژەبۆكراو دەردەكــەون.** (پ) "X **تايبەتێتی** Y"**ە، ڕۆڵی چەمكی** "X **لە** Y"**دا دەگێڕێت.**

بە سينتاكسی كرداری لەم چەشنە هەميشە وەچەپۆلەڕەگەزی ڕستيلەی شوێنكەوتووە. ئەم ڕستيلەی شوێنكەوتووە بكەری نييەو بابەتی ڕستيلەی سەرەكی، كە ئەركی گەياندنی ئەم ڕۆڵەيە پەيپێدەبرێت ، وەك (٧٧).

٧٧– **ڤالان بەردەوام بوو لەسەر ڕێكخستنی ميكانۆكان.**

٤٩– {ڕوداو **مانــەوە** ژينگـەيیcirc ({**ڤـالان**}i، {شـوێن **لەســەر** ژينگـەيیcirc ({ڕوداو **ڕێكخـستنی ميكانۆكان**})}}.

٥– كێڵگەی بوونگەری (existential): (أ) {**شت**} **و** {**حاڵەت**} **دەتوانن بابەت بن.** (ب) **يـەك هـەرێمی ئاماژەبەنـدی بـە** {X} **نـاوبراوەو بـەهۆی هەبوويەكـەوە دەردەبڕێـت. هێنانـەبوون و هاتەبوون و خۆڕسكی، نمونەن بۆی.**

بەشی سێیەم:

پەیوەندیی سینتاکس و سیمانتیک

١/٣) مۆدێلەکانی پەسنکردنی پەیوەندی سینتاکس‌و سیمانتیک

دیاریکردنی پەیوەندیی نێوان سینتاکس‌و سیمانتیک* لەلایەن زمانەوانانەوە لە زانستی زماندا، بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە[٢٤٠]: قۆناغی یەکەم بە قۆناغی بەر لە دروستەی سینتاکسی دانراوە، لەبەرئەوەی بەگشتی لە زمانەوانی ئەوروپیدا (لایەنی فیلۆلۆژی) و (ئەنسرۆپۆلۆجی + ماتماتیک)و بەتایبەت لای ئەمریکییەکان‌و خودی زمانەوانیش وەك زانستی (دەروونناسی و ئاوەزداری) کاری لەسەر دەکرا. هەڵوێستی نەرێی لە سیمانتیك لە زمانەوانی ئەمریکیی لە سەدەی (٢٠)دا لەژێر کاریگەریی ئەرێی لۆژیکیی (وەك ڕەفتارگەریی لە دەروونناسیدا) بوو، لەبەرئەوە تاڕادەیەکی کەم گرنگی بە سیمانتیك دەدرا.

لە قۆناغی دووهەم لە دروستەی سینتاکسدا هیچ دەربارەی سیمانتیك نەزانراوە، بەڵام دروستەی قووڵ بەشێوەیەکی سیمانتیکی دروستەیەك دەخاتەڕوو، لە چاو دروستەی ڕوکەشدا کە شاراوەیە ، وەهایشدانراوە، ((هەندێك جار گواستنەوەکان لە نێوان ئەم دوو دروستەیەدا واتا بگۆڕن))[٢٤١].

دواتر ڕەوتی کارکردن لە دروستەی سینتاکسیەوە بۆ ڕوکارەکان گۆڕا، لە سەرەتای (١٩٦٠)دا لای (Katz, Fodor, Postal)، گەشەیاندا بەوەی ئاخۆ دەبێت تیۆرییەکی سیمانتیکی لە چوارچێوەیەکی ڕێزمانی بەرهەمهێنەریدا پەرەی پێبدرێت. هەروەها گرنگیشیان دەدا بە پێکهێنەریی (Compositionality)[٢٤٢] و لەوکاتەدا پێیاندەگوت کێشەی پڕۆژەسازدان (projection)**.

لەلایەکی ترەوە(Katz 1963) & (Fodor) واتایان بە تەواوی بە مێژووی گواستنەوەکانی ڕستە بەستەوەو واتا بەپێی نیشانەدانی گواستنەوەیی (T. Markers) ئەژماری بۆ دەکرا[٢٤٣]. ئەم زمانەوانانە کاریان لەسەر نیشانە سیمانتیکییەکان دەکردو زیاتر هەوڵیاندا سێ بابەتی سەرەکیی لێکبدەنەوە: (ا) لێڵی(زیاتر لە خوێندنەوەیەکی هەبێت)، (ب)

---

* سیمانتیك یان واتای پیتی دەربڕینە زمانەوانیەکان، بایەخ بە شیکردنەوەو ڕاڤەکردن‌و پەسنکردنی واتای زمانەوانی دەدات (بڕوانە (K.Malmkjaer (1995: 522).

[240] بڕوانە: .B. H. partee (2007:1:10) & (Jackendoff: 2009).

[241] لە سەرەتادا لەو بڕوایەدا بوون، کە گواستنەوەکان لە نێوان ئاستەکاندا دەبنە هۆی گۆڕان لە واتادا. بەڵام لەدواتردا ئەم بۆچونە بە تیۆرەکانی وەك تیۆری شوێنپێیْو ...وەلاْمدرایەوە (بڕوانە (CHOMSKY:1993) & D.) (Steinberg:1999).

** پەیوەست بەمەوە بڕوانە پاری داهاتوو، بۆ زانیاری زیاتریش بڕوانە K.Malmkjaer (1995: 663) G.Trauth&K.Kazzazi (1996:385) & C.Rystal(2003)

[243] بڕوانە: محمد حماسة عبد الطيف(١٩٨٤ :٣٦).

ناوازەبوونی سیمانتیکی (هیچ خوێندنەوەیەکی نەبێت)،(پ) هاوواتاکان (هەمان خوێندنەوەیان هەبێت)[٢٤٤]. (Katz & fodor) بۆ لێکدانەوەکانیان چوار پێکهاتەیان دیاریکردووە، کە فەرهەنگ‌و ڕێساکانی پرۆژەسازدان‌و دروستەی قووڵ‌و کۆت‌وبەندی هەڵاوێرکردن[*]، دەروازەی فەرهەنگی هەر کەرەستەیەك پێکدێت لە: (ا) ڕێژەی ڕێزمانیی، کە دیاریکەری پۆلەڕەگەزی سینتاکسیە بۆ ئەو کەرەستەیەی دەگەڕێتەوە بۆی.(ب) ڕێژەی سیمانتیکیی، کە ئەمانە لەخۆدەگرێت: نیشانە سیمانتیکییەکان، جیاکەرەوەکان، سنوربەندی هەڵاوێرکردن. یەکەم‌و دووهەمیان هەندێك ڕوکار لەواتای کەرەستەیەك دەنوێنن، کە دەگاتەوە بە ڕوکارە سیمانتیکییەکان. سنوردانانی هەڵاوێرکردنیش بەشێك لە دەروازەی فەرهەنگیی پێکدەهێنێت‌و دوو چەشنی لێدیاریکراوە: هەڵاوێرکردنی پۆلەڕەگەزی‌و هەڵاوێرکردنی سیمانتیکی[٢٤٥].

لە ساڵی ((1964) (Katz & Postal)) بانگەشەی ئەوەیانکرد، کە واتا دەکرێت تەنها بەپێی دروستەی قووڵ دیاریبکرێت‌و دروستەی ڕوکەشیش وەك تێکردەیەکە بۆی.

لێرەدا لەجیاتی پرسیار لە تایبەتمەندیی ڕۆڵە سیمانتیکییەکان بکرێت، پرسیار لەو ئاستە سینتاکسییە دەکرێت، کە لە جێبەجێکردنی ئاستی سیمانتیکیدا زۆر پەیوەندیدارە ، ئەم زمانەوانانە پێیانوابوو، کە هەموو ئەو زانیارییانەی بۆ جێبەجێکردنی ڕێساکانی پرۆژەسازدان پێویستە لە دروستەی قووڵدا ئامادەیی هەیە، یان لەوەدا کە ڕێساکانی گواستنەوە کاریگەرییان لەسەر واتا نییە[٢٤٦] (بڕوانە (١)):

١) سیمانتیك ← دروستەی قووڵ ← دروستەی ڕوکەش ← فۆنۆلۆژی

لێرەدا سینتاکس دەکەوێتە ناوەندەوەو نێوانگەرە لەنێوان سیمانتیك‌و فۆنۆلۆژیدا. بەمەش ئەو بانگەشەیەی، کە گواستنەوەکان پێویستە واتا پارێزبن، کاردانەوەیەکی گەورەی وروژێنەری هەبوو لەو کاتەدا.

لە قۆناغی سێیەمدا (Chomsky) ی پەرەی بە دیدەکانی لە دروستەی سینتاکسی (١٩٥٧)ەوە بۆ (ئەسپێکتەکان– ١٩٦٥) دا، لەسەر بنەمای پێشنیازەکانی (postal) و (Katz) دەربارەی پەیوەندیی پێڕەوبەندی نێوان سینتاکس‌و سیمانتیك لە ئاستی

---

[244] **بڕوانە:** Katz & Fodor (1963:181) & (D. Steinberg:1999).

[*] **بۆ پێکهاتەکانی سیمانتیك بەگشتی بڕوانە پارەکانی داهاتوو.**

[245] **بڕوانە: سەباح رشید قادر (٢٠٠٧:) و** V. cook (1996:163), INS (2007:304).

[246] **بڕوانە:** INS (2007:304).

دروستەی قووڵدا. تا کۆتایی شەستەکانو سەرەتای حەفتاکان زمانەوانەکان بڕوایان بە گریمانەو تیۆرەکانی ئەمان هێنابوو، کە دیارترینیان بە سیمانتیکی لێکدەرەوەیی یان بە تیۆری ستانداردی فراوانکراوەیش ناسرابوو. خودی ئەمەیش ڕێزمانێکە لەسەر بنەمای چاکسازییو لە تیۆری ستانداردا بنیاتنراوەو لەلایەن (Chomsky) و (Jackendoff ۱۹۷۲، پەرەی پێدراوە. بەپێی ئەم ڕێزمانە دروستەی ڕوکەش وەك تێکردەیەك ڕۆڵ دەبینێت بۆ پێکهاتەی سیمانتیکیو فۆنۆلۆژیی(بڕوانە هێڵکاری(۱-۱-ب).

بەپێی ئەم تیۆرییە ڕێساکانی لێکدانەوەی سیمانتیکی بەسەر ئەو دروستە سینتاکسیانەدا جێبەجێدەبن، کە بەرهەمهێنراون. واتە، دروستەی سینتاکسی بەرهەمهێنراو لێکدانەوەی سیمانتیکی بۆ دەکرێت. بەپێی تیۆری ستانداردی ڕێزمانی (Chomsky) ڕستەی واتا جیاواز دەبێت دروستەی قوولّی جیاوازی پێبدرێتو یەکێك لە گۆکردنەکانی ڕێساکانی گواستنەوە ئەوەیە، واتای ڕستە لە دروستەی قووڵەوە بەرەو ڕوکەش بە جێگیریی بهێڵێتەوە[*]. ئەگەر هاتوو ڕستەیەك لە دروستەی قووڵدا واتای جیاجیای گەیاند، ئەوا سەرچاوەی ئەو جیابوونە ڕێساکانی بنەڕەتن کە دروستەی قووڵ پێکدەهێنن.

بەپێی ئەم ڕێزمانەی Chomsky خستویەتیە ڕوو[۲٤۷]، ژمارەیەك دروستەی سینتاکسیی بۆ چۆنێتی دیاریکردنی واتای هەر ڕستەیەكو لێکدانەوەی بەرهەمدەهێنرێت، کە ئایا لەکام دروستەوە واتا هەڵهێنجین، یان واتاکەی بۆ هەموو دروستەکان دەگەڕێتەوە یان بۆ یەکێکیان؟ هاتنە ئارای تیۆرییەکانی ڕێزمانی سیمانتیکیی بۆ وەڵامدانەوەی ئەم چەشنە پرسیارانە بوو. تیۆری سیمانتیکی لێکدەرەوەیی لە چوارچێوەی کارکردنیدا بە سێ قۆناغدا تێپەڕیوە[۲٤۸]. لە قۆناغی یەکەمدا تیۆری ستانداری سیمانتیکی لێکدەرەوەییە، کە سیمانتیکی لەسەر ئاستی قووڵ دەکرێت (لەسەر ئاستی قووڵ واتا دەبەخشرێت)، بۆ نموونە ڕستەکانی (۱-أ،ب) لەبەرئەوەی هەمان دروستەی قووڵیان هەیە، دەبێت هەمان لێکدانەوەی واتاییان بۆ بکرێتو هەمان واتاشیان هەبێت.

۱- أ- ڤالان گوڵدانەکەی شکاند.

ب- گوڵدانەکە لەلایەن ڤالانەوە شکێنرا[**].

---

[*] پەیوەست بە ڕێساکانی گواستنەوە بڕوانە پاری (۱/۱).

[247] بڕوانە: .(CHOMSKY:1993) & B. H. partee (2007)

[248] بڕوانە: محەمەدی مەحوی (۲۰۰۹: ۲۰۰-۲۰٤).

[**] لێرەدا بکەرنادیارە، بەڵام هەمان لێکدانەوەی سیمانتیکی هەیە، هەرچەندە هەندێك حاڵەتیش هەن، کە تیایاندا بەهۆی گواستنەوەی بکەرنادیارەوە، واتا گۆڕاوە(بڕوانە پارەکانی داهاتوو)).

قۆناغی دووهەم تیۆری ستانداردی فراوانکراوەی سیمانتیکی لێکدەرەوەیی جیاکراوەتەوە، گریمانەکەیشی، بۆ لێکدانەوەی سیمانتیکی دەبێت و بۆ دیاریکردنی واتاکەی وابەستەی هەردوو دروستەی قووڵو ڕوکەشی هەندێك چەشنی ڕستە بن ، چونکە واتا لەنێوان ئەم دوو دروستەیەدا جیاوازەو گۆڕاوە(بڕوانە (٢-أ،ب)).

٢- أ- بە درەختەکەیشدا سەردەکەوم. (واتە (+ شوێنی تر) بە شوێنی تریشدا سەردەکەوم).

ب- بە درەختەکەدا سەریشدەکەوم. (واتە (+ کردەی تر) وەك ڕاکردن ...).

تیۆری ستانداردی فراوانکراوی دەستپێداهێنراوی سیمانتیکی، کە تیایدا گواستنەوەکانو جوولاندنو کرتاندن، شوێنپێی و شوێنەواری خۆیان بەجێدەهێڵنو بونەتە بنەمای ئەوەی، کە لێکدانەوەی سیمانتیکی بەسەر دروستەی ڕوکەشدا جێبەجێبکەن. ئەمەش بە قۆناغی سێهەم دانراوە، لە (٣-أ-ب)دا خراوەتەڕوو:

٣- أ- ڤالان دەیەوێت، pro سێوەکان بخوات.

ب- سێوەکان، ڤالان دەیەوێت t بیانخوات.

ئەم تیۆریە بە (ڕێزمانی شوێنپێی- Trace grammar) یش ناسراوە[٢٤٩]. بەپێی ئەم ڕێزمانە دروستەی ڕوکەش بڕیاردەری چۆنێتی لێکدانەوەی واتایی ڕستەکانە. چونکە (شونپێی)کان لەنێو ئەو دروستە ڕوکەشەدانو دەتوانرێت واتای سەرتاپای ڕستەکە لێیانەوە هەڵبگوێزرێت. شوێنپێیەکان (Traces) ئەو نیشانانەی ڕێساکانی گواستنەوە دیاریدەکەن، کە بەسەر دروستەی قووڵیشدا جێبەجێکراون(بڕوانە هێڵکاری (٣_١) کە نەخشەڕێژی ڕێزمانی شوێنپێی دەنوێنێت!).

---

[249] بڕوانە: D. Steinberg (1999:44) & K.Malmkjaer (1995:664).

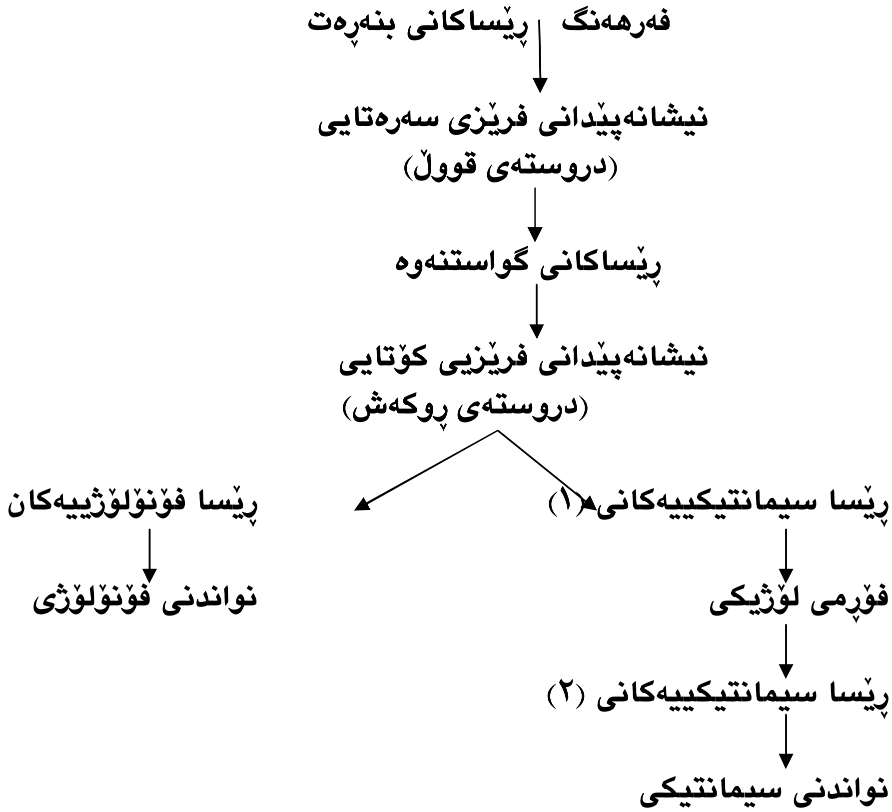

هێڵکاری (٣_١)

وەك لــە (٣_١)دا دیــارە، (Chomsky) پێکهاتــەی ســیمانتیکی بنــەڕەتیی بــۆ دوو ڕێــسا دابەشــکردووە: یاســا ســیمانتیکییەکانی (١) وەك تایبەتمەندییــەکی زمانــەوانی (ڕێزمــانی ڕستە) دانراوەو لە هێنانە ئارای دەرکردەیەکدا ڕۆڵ دەبینێت، کە (Chomsky) بە (فۆڕمی لۆژیکی) ناویدەبات. ئەم دروستەی دەرکردەیە وەك تێکردەیەك بۆ پێکهاتەی سیمانتیکی (٢) ڕۆڵ دەبینێت، کە وەك بەشێك لە توانا دانراوە. دەرکردەی ئەم کۆمەڵە یاسایەیش بریتییە لە نواندنی سیمانتیکی.

وەها دانراوە، کە یاسا سیمانتیکییەکانی (٢) لە دوو بەش پێکهاتبێت. یەکێکیان لە بنەڕەتدا سروشتێکی زمانەوانی هەیەو ئەویتریان نیەتی. ڕێسا زمانەوانیەکان گرنگی بە دەرخستنی سەرچاوە یان ئاماژەبەندی لە حاڵەتی (دۆخ)ی ئاستی ڕستەدا لە ئانافۆرای* نەبەستراوەدا دەدەن. ڕێسا نازمانەوانیەکان بریتین لە ڕێساکانی پێڕەوی ئاوەزداریی زیاتر لەوەی زمانیی بن، واتــە بیروبــاوەڕی قــسەکەرو پێــشبینیەکانی. بەگــشتی، یاســا ســیمانتیکییەکانی (٢) بــریتیین لــە کــارلێکردنی دوو جــۆر ڕێــسا: زمانــەوانیی و نازمانــەوانیی، کــە تــەواوی واتــای ڕستەیەك دەخاتەوە، کە نواندنە سیمانتیکییەکەیەتی.

---

* بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (هۆگر مەحمود فەرەج: ٢٠٠٠).

ئـەم ڕەوتـی لێکدانـەوەی واتاییـە لای (Chomsky) بـە ڕێزمـانی شـوێنپێ ناسـرا، کـە لـە ساڵانی ١٩٨٠ دایگەشەی پێدراو بووە بنەما بۆ هێنانەئارای تیۆری (GB). پەیوەست بە تیۆری حوکمکردن و بەستنەوە[٢٥٠] (Government and Binding (GB))ەوە، کە لەلایەن (Chomsky-1981)ەوە خراوەتەڕوو. چەند وەچەتیۆرییەك* ئەم تیۆرییە پێکدەهێنن. ئەم تیۆرە چەشنێکی گۆڕاوی ڕێزمانی بەرهەمهێنانەو خاڵی جیاواز تیایدا ئەوەیە، کە ئەم تیۆرە مۆدولارێتی سینتاکسەو بە کۆت و بەندی هەڵوێرکردن سنوربەندی کردە سینتاکسیەکان دەکات. ئامانج لە هاتنە ئارای ئەم تیۆرە بۆ لێکدانەوەو تاڕادەیەك دیاریکردنی بەهای واتایی فۆرمی ڕستەیە.

لەلایەکی ترەوە (Fillmore) بە یەکێك لە ڕێزماننوسە داهێنەرەکانی بواری دیاریکردنی پەیوەندییە سیمانتیکییەکان، لەنێو پێکهاتە بنەڕەتیەکانی ڕستەدا، ناسراوە. بنەمای بیرۆکەی کارەکەی (ڕێزمانی دۆخی سیمانتیکی– Semantic case grammar)[٢٥٢]ە، کە بریتییە لەوەی هۆکاری بنەڕەتی دیاریکەری پەیوەندیی تایبەتێتی سینتاکسی کە پێکهاتووە لە فرێزی ناویی و پەیوەندیی بە پەیوەندییە سیمانتیکییەکان (ڕۆڵە سیمانتیکیە/ دۆخی قوول) کە لەو ڕستەیەدا دەردەکەون هەیە. زاراوەی ڕۆڵە بابەتانەکان بۆ پەیوەندییە سیمانتیکیەکان بەکاردەهێنرێت، کە بە پەیوەندیەکانی دۆخ (ئەبستراکت) یان پەیوەندیی بابەتانەکان ناوبراون[٢٥٣]. بۆ نمونە وەك (ا) <کارا/کارایی> agent**: ئەو یەکەیەی کردەی کردارەکە چالاکدەکات (ب) <ئامێر/ئامێریی> instrument، کە پەیوەندی نێوان هۆکاری نەجوڵاوو نازیندووی کردەیەکەو (پ) <کارتێکراو> patient یاخود <ڕووداو_بەسەرداهاتوو> dative، ئەو یەکەیەی، کە کردەی کردارەکەی دەکەوێتە سەرو (ت) <ئامانج/ئامانجیی> (goal)، کە شوێن یان بوونەوەرێکە لە ئاراستەدا شتێك بۆی

---

250 بڕوانە:
V. J. Cook (1997) & G.Trauth&K.Kazzazi(1996: 193-194) & K.Malmkjaer (1995:662) & B.Latif (2008) و محەمەدی مەحوی (٢٠٠١) و (٢٠١٠)

* وەك {تیۆریی ئێکس– بار (X-bar theory)، تیۆری سێتا (Theta theory)، تیۆریی دۆخی ڕێزمانیی (Case theory)، تیۆریی دەستەڵات/ کۆنترۆڵ (Control theory)، تیۆریی بەستنەوە (binding theory) و تیۆریی بەندێتی (bounding theory). بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە V. J. Cook (1997) & B.Latif(2008) ومحەمەد مەحوی و کاروان عومەرو شیلان عومەر (٢٠١٠)، لەوێدا بە درێژیی و بەوردی خراوەتەڕوو.

252 بڕوانە: D. Steinberg (1999:54) & K.Malmkjaer (1995: 522) & V. Cook (1996: 163).

253 بڕوانە: F. Katamb (1993:256).

*** جگە لەوانە ڕۆڵی تری وەك (هەوڵدان، باس، شوێن، سودمەند، کات، هاوڕێیەتی، ڕێڕەو، هێز، ئەزمونکار، وەرگر، پێوانە، ...) دیاریکراوە،(بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە(ا) V. J. Cook (1997)(ب) K.Malmkjaer (1995) (پ) Martin Haiden(2005) (ت) B.Latif Muhedeen (2008). (ج) یوسف شەریف سەعید (٢٠٠٩: ٢٥) (ح) سەباح ڕەشید قادر(٢٠٠٩: ١٢٦). (خ) محەمەدی مەحوی وکاروان عومەروشیلان عومەر(٢٠١٠: ٩٥)!).

دەڕوات و دەگوێزرێتەوە. هەروەها ئامانج بریتییشە لە ئامانجی کردەی کرداری چالاککراو لەنێوان بکەرو کردارەکەداو (ج) <شوێن/شوێنیی> location/locative: ئەو شوێنەیە، کە کردەی کردارەکەی تیادا ڕوودەدات، یان ئەو جێگەیە، کە بێت شتەکەی بۆ ئاڕاستە کراوە.
(ح) <سەرچاوە/سەرچاوەیی> Source سەرچاوەی کردەی کردارەکەیە.

ئەگەر لە ڕستەیەکدا ڕۆڵەکانی (کارایی و ئامێریی و کارتێکراویی...) هەبێت، ئەوا ڕۆڵی کارایی پشکی پێشینەی بوون بە بکەری بەردەکەوێ (جگە لە دۆخی نادیاری)، لەکاتێکدا ڕۆڵی کارتێکراویی دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆو ڕۆڵی ئامێریی بە ئەدڤێربڵ دیاریدەکرێت. ئەگەر هاتوو ڕستە ڕۆڵی کارایی تیادا نەبوو، ئەوا هەریەک لە ڕۆڵەکانی کارتێکراویی و ئامێری دەتوانن ئەم جێکەوتەیە پڕبکەنەوە. بەپێی پێشنیازەکەی (fillmore) دروستەی قووڵی هەر ڕستەیەك لە مۆدالیتی (Modality) و ڕستەناوەڕۆك (چەمك) (proposition) پێکهاتووە[254]. مۆدالیتی لە هۆکارەکانی (نەرێی، پرسیاریی، ڕێژە، ڕادە، سەرسوڕمان و بانگکردن) کە بەگشتی باسی ڕستەکەن دەدوێت. هەرچی ڕستەناوەڕۆکیشە، لە ئارگومێنت– داواکەر(predicate) و ئارگومێنتەکانی (بە زاراوەی تەقلیدی لە کردارو فرێزی ناویی) پێکهاتووە[255]. بەلایانەوە دەبێت سیمانتیك سەرەکی بێت و سینتاکس لاوەکیی و پێیانوایە سینتاکس بە دابڕاوی لە سیمانتیك ناتوانێت ڕۆڵ ببینێت. لەلایەکی ترەوە ئەمان دەڵێن، کە پێویست بە دوو ئاستی سینتاکسی ناکات و بەرگری لەوەدەکەن کە ئاستی قووڵ و ڕێساکانی بنەڕەت لابرێن و ئەرکی ڕێزمان بەستنەوەی نواندنی سیمانتیکییە بە ئاستی سینتاکسی دروستەیەکەوە، کە بە ئاستی ڕووکەش ناسراوەو پێشنیاز دەکەن، کە یاساکانی گواستنەوەو فەرهەنگ دەتوانرێت بە پێکهێنەری پێکهاتەی سینتاکسی ڕێزمان دابنرێت.

لەم دروستەیەدا (سیمانتیکی بەرهەمهێنان) هەندێك زاراوەی نوێ وەك (ڕستە ناوەڕۆك_ چەمك) proposition)، (ئارگومێنت– داواکەر predicate)، (ئارگومێنت– Argument) خراونەتەڕوو[256]. ڕستە– ناوەڕۆك، بریتییە لەو بیرۆکەیەی، کە کەرەستەکان دەریاندەبڕن و لە دوو بەش پێکهاتووە:(ا) ئارگومێنت– داواکەر، بە پێی سروشت و جۆرو داواکارییەکانیان، یان یەك جێکەوتەیی یان دوو جێکەوتەیی یان سێ جێکەوتەییان لێدیاریکراوە. چەشنەکانی ئارگومێنت– داواکەریش: (ا)کردار (ب)ئاوەڵناو(پ) ناو (ت) پێشناو (ج) ئەدڤێربڵی

---

[254] بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi(1996: 63) & K.Malmkjaer (1995:86)

[255] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (یوسف شەریف سەعید: ٢٠٠٩: ١٢)، کە تیایدا ڕۆڵە سیمانتیکیەکان لە زمانی کوردیدا جێبەجێکراون. لێرەدا زاراوەی (بار) بۆ مۆدالیتیو (بنە) بۆ ڕستەناوەڕۆك دانراوە. هەروەها بیشڕوانە سەباح ڕەشید قادر(٢٠٠٩: ١٢٣).

[256] بڕوانە: D. Steinberg (1999:49) & V. Cook (1996: 165) ، یوسف شریف سعید (١٩٩١: ٢).

لێدەستنیشانکراوە. (ب) ئارگومێنت، بە فرێزی ناویی ناوبراوە[٢٥٧]. بۆ ناسینەوەی چۆنێتی پەیوەندی ئارگومێنتێکی دیاریکراو لەگەڵ ئارگومێنت–داواکەرێکدا، زمانەوانان دوو ڕێگایان بەکارهێناوە، کە ڕیزبەندی وشەکانو ئاماژەدەری مۆرفێمن، وەك /لەلایەن، بەهۆی،.../. بەم شێوەیە، دروستەی سیمانتیکی هەر ڕستەیەك لای (fillmore) لەم هێڵکارییەدا ڕونکراوەتەوە (٣–٢):

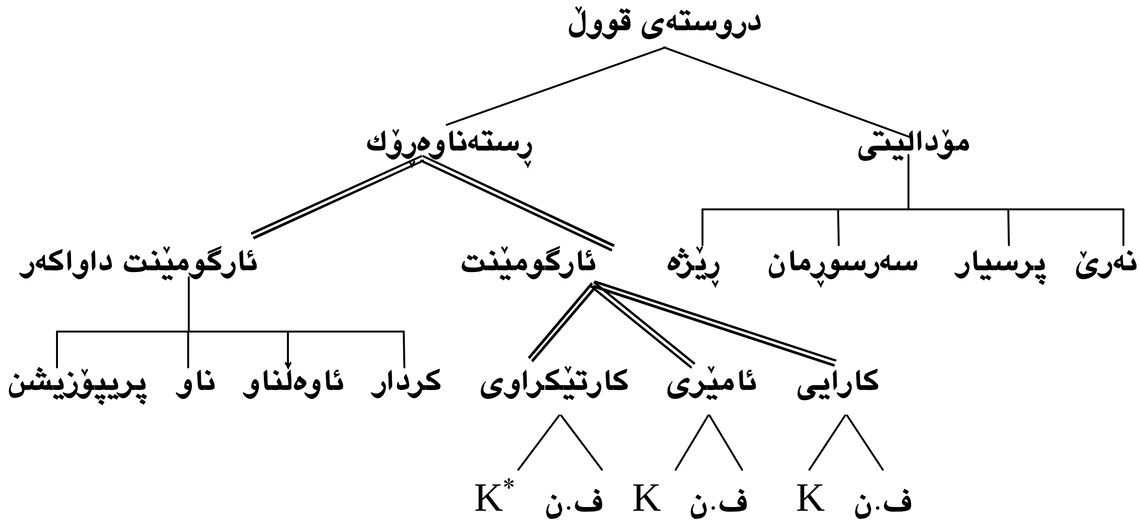

هێڵکاری (٣–٢)

هێڵە جووتەکان دروستەی سیمانتیکی ڕستەکە لە هێڵکاری درەختەکەدا دەنوێنن. هێڵە تاکەکان دیاریکەری پێکهاتە سینتاکسیەکانن، کە ڕاستەوخۆ بە پێکهاتە سیمانتیکییەکانەوە پەیوەستن. ئەمەش لەسەر بنەمای دروستەی ناوەکیی هەر ڕستەیەکە، کە دروستەی ڕوکەشی هەر ڕستەیەك بۆ بکەرو بەرکارو ئەدڤێربڵ...تادپۆلێنکراوە، بە نیشانەپێدانی (K) هەڵدەگوازرێن، کە لەگەڵ هەر فرێزێکی ناویدا پەیوەستە.

بەگشتی ئارگومێنت– داواکەرەکان ئەوەمان پێدەبەخشن، کە ئەو ڕۆڵانەی لەلایەن ئارگومێنتەکانەوە نمایشدەکرێن، لە ئەژمارکردنی چەشنی ڕۆڵە چەسپاوەکانی بەهۆی تیۆرە ڕێزمانیەکانەوە دیاریکراوە وەردەگیرێن، هەر ئەمانەشە، کە (fillmore) ((بە پەیوەندییەکانی دۆخی سیمانتیکی ناویبردوون))[٢٥٨].

---

[257] بڕوانە: V. Cook (1996: 161).

K * وەچە پێکهاتەی سینتاکسی بە وەچەپێکهاتەیەکی چەمکی بەیەکەوە دەبەستێتەوە.

[258] D. Steinberg (1999:57) & G.Trauth&K.Kazzazi(1996:64).

کاریگەری ئەم تیۆرانە لەو ساتەوەختەدا بیرۆکەی ئەوەی (واتا) لە ئاستی قووڵدا دیاریدەکرێت، بیرۆکەی ((زمان وەك پەنجەرەیەك بەڕووی هۆش دا))[259]ی لای زانایانی زانستەکانی تر هێنایە ئاراوە.

لە ڕاستیدا ئەدگاری دیاریخەرە ڕادەییەکان و جیاوازی نێوان فرێزی ناویی ڕادەو ناوەپڕاوپڕەکان (content noun)، ململانێ و ناکۆکی لە نێوان سینتاکس و سیمانتیکدا هێنایەئاراوە، تا ئەو ڕادەیەی وای لە زمانەوانان کرد سەرلەنوێ بە کارەکانیاندا بچنەوە.

لە قۆناغی چوارەمدا دۆزینەوەی ئاستێکی سیمانتیکی بۆ دروستەی قووڵ لەلایەن (postal, McCavley, Ross, Lakoff/1972)، کە بە سیمانتیکی بەرهەمهێنان ناسرا[260]، بووە هۆی قووڵترکردنەوەی دروستەی قووڵ و بەمەیش ئەم دروستەیە بووە ئەبستراکت و هەمیشە وەك لۆژیکی ڕیزبەندیی_ یەکەم دەردەکەوت. ئەو دروستانەیش لەگەڵ ڕێساکانی سینتاکسدا، کە دێنە دروستەی ڕوکەش، وەك نامۆ دەردەکەوتن، لەلایەکی ترەوە، کاریگەری فەلسەفەو لۆژیك لەسەر سیمانتیك لە کاری زمانەوانانندا لە سەرەتادا هەرچەندە سنوردار بوو، هەندێك لە زمانەوانان ئەو لۆژیکە سنوردارەیان هێنایە ناو زمانەوانی (نواندنە سیمانتیکییەکان) وەو لەمەوە لە(١٩٦٨-١٩٧٢) گرنگیی و بایەخی زۆر بە فۆڕمی لۆژیکی* لە پەیوەندی لەگەڵ ڕێزماندا دەدرا. مەبەست پێی پێشنیازکردنی نواندنی ژێربەژێر یان قوڵتری ئەبستراکتی زیاتربوو وهەوڵیاندا نواندنی سیمانتیکی ڕون وەك تێکردەیەك بۆ یەکگرتنی (Mapping) گواستنەوەکان لە واتاوە بەرەو ڕوکەش ڕۆڵ ببینێت و دیاریبکەن.

دوابەدوای ئەوانە، سیمانتیکی لێکدەرەوەیی لای (Chomsky & Jackendoff) ، سینتاکسیان نزیك ڕێزمانی گواستنەوەی کلاسیکی هێشتەوە[261]. دەیانویست بزانن چ بەشێك لە لێکدانەوەی سیمانتیکی دەبێت لەسەر دروستەی قووڵ و کامەیان لەسەر

---

[259] B. H. partee (2007: 5).

[260] بڕوانە: .K.Malmkjaer (1995:229)

* فۆڕمی لۆژیکی، ئاستێکی نواندنی سینتاکسیە لە (GB) دا، دیاریکەری کردەکانی نێوان دروستەی ڕوکەش و لێکدانەوەی سیمانتیکیەکانە. فۆڕمی لۆژیکیی لابەری لێڵی و تەمومژیی سیمانتیکیی دەربڕاوو ڕستەکانە(G.Trauth&K.Kazzazi (1996:289)) یان فۆڕمی لۆژیکیی، دروستەیەکی فرێزە، کە لە (دروستەی ڕوکەش) ەوە بەهۆی جێبەجێکردنی یاساکانی گواستنەوەوە هەڵدەهێنجرێت و دەشبێتە تێکردەیەك بۆ ڕێساکانی لێکدانەوە. ئاستی فۆڕمی لۆژیکی وەك ئاستێکی زمانەوانی نواندن، کە دەربڕی پەیوەندییەکانی نێوان فۆڕم و واتایەو ڕاستەوخۆ لە ئاستی دروستەی ڕوکەش و ناڕاستەوخۆ لە ئاستی دروستەی قوڵ هەڵگوێزراوەو پێڕەوی زمان بە پێڕەوە ئاوەزییەکانی تری مێشکی مرۆڤەوە وەك پێڕەوی درکپێکردن و پراگماتیکەوە دەبەستێتەوە(بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (کاروان عومەر قادر(٢٠١٠: ٢٤)و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا ئاماژەیان پێدراوە) بۆ دیاریکردنی ئەم ئاستە لە درەختی زمانیدا، بڕوانە هێڵکاری (٢_١).

[261] بڕوانە: .Jackendoff (2009) & D. Steinberg (1999)

دروستەی ڕوکەش‌و کامەشیان لەسەر پەیوەندییەکی سیفەت گۆڕاو لەنێوان سینتاکس‌و سیمانتیکدا بنیاتبنرێت.

قۆناغی پێنجەمی ڕەوتی مێژوویی ئەم بابەتە، (R. Montague) ، کە لۆژیکگەرو ژیربێژ بووەو بە کارەکانی ئەم قۆناغەی هێنایە ئاراوە[٢٦٢]. ئەویش پێیوابوو، هەر یاسایەکی سینتاکس یاوەری یاسایەکی سیمانتیکی دەکات‌و بەپێی پێڕەوێکی لۆژیکی لێکدانەوەیەکی سیمانتیکی بۆ دەربڕینەکان دەکات[٢٦٣]. یەکێك لە خاڵە دەستپێکە سەرەکیەکانی لە بواری سیمانتیکی فۆڕمەلدا بریتییە لە دیاریکردنی بنەمای پێکهێنەری (Compositionality): واتای هەر دەربڕینێکی ئاڵۆز بریتییە لە هاوکێشەی واتاکانی یەکە پێکهێنەرەکانی ئەو دەربڕینەو ئەو ڕێگەیەش، کە بەشێوەیەکی سینتاکسیی ئەو یەکانەی پێکەوە بەستراوەتەوە. بەلای ئەم زانایەوە، سروشتی ڕەگەزەکانی هەردوو هاوکێشەی(جەبری) سینتاکس‌و سیمانتیك دەگۆڕێت. ئەوەی لەلای پێکهێنەری بە چەسپاوی دەهێڵرێتەوە بریتییە لە پەیوەندی نێوان سینتاکس‌و سیمانتیك. بە بۆچوونی ئەم زانایە سینتاکس بریتییە لە جەبری (هاوکێشەی گۆڕاو و نەگۆڕەکانی) کۆمەڵێك فۆڕم. سیمانتیك بریتییە لە جەبری کۆمەڵێك واتا. بەلایەوە، سینتاکس بناغەیەکی پێویستە بۆ دروستەی سیمانتیکی ((سینتاکس پێویستە دروستەی پەیوەندیداریی (بەش- گشت) دەستەبەر بکات بۆ پێکهێنەری تاوەکو کاربکات))[٢٦٤].

قۆناغی شەشەم، کە بە قۆناغی بەرەو یەکپێگرتنی (Chomsky) و (Montague) ناسراوە، دەربارەی ڕێساکانی لابردنی (Deleting) ڕێزمانی گواستنەوەو ڕێزمانی پێکهێنەریی ئەوەیان پێشنیازکردبوو، کە بکەری (ژێربەژێری) بریتییە لە گۆڕاوێك، کە دەکرێت بە ئەبستراکتی (lambda*)وە بۆ پێکهێنانی جۆری فرێزی کرداریی ببەسترێتەوە. لە سینتاکسی چۆمسکیدا ئەمە بە (pro)[٢٦٦] کە ڕەگەزێکی تایبەتی بەتاڵەو لەجێی فرێزی ناوی ئاسایی وەك گۆڕاوێکی بەستراوە بە دیاریکەری ڕادە دادەنرێت.

دەربارەی سروشتی پەیوەندی سینتاکس- سیمانتیك، بەلای (Montague)ەوە، ڕێسا سینتاکسیەکان، کە یەکەکان لە گشتێکی گەورەتردا کۆدەکەنەوە، دەشێت یەکەی لە شێوەی

---

[262] G.Trauth&K.Kazzazi(1996:311-312).

[263] عەبدوالواحید موشیر (٢٠١٠: ١٥٦).

[264] B. H. partee (2007: 6).

*λλ لامبدا لە بنەڕەتدا یانزەهەمین پیتی ئەلفوبێی زمانی لاتینیەو لە زانستەکانی وەك ماتماتیکدا بۆدیاریکردنی پەیوەندی نێوان گۆڕاوەکان بەکارهێنراوەو گەشەی سەندووە. هێمای (λ) بۆ دانراوەو گۆڕاوێکی واتای دەگەیەنێت(بڕوانە بەشی دووهەمو(D.Crystal (2003: 254)).

[266] بۆ چەشنەکانیی بڕوانە بەشی یەکەمو بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: G.Trauth&K.Kazzazi(1996)، B.H. partee (2007)، Jackendoff (2009).

دروســـــتەی فریێزیـــــی و گواستنەوەکانیـــــشی[٢٦٧] لــــەخۆگرتبێت. ڕێــــسا ســــــیمانتیکیە پەیوەندیدارەکان واتای یەکەکان پێڕەوبەندانە پێکەوە کۆدەکەنەوە، تاوەکو واتای گشت بدات. دەکرێت گواستنەوەیەك هەبێت تەنها یەك یەکە (بەش) بگرێتەوەو بیگۆڕێت بۆ چەند فۆڕمێکی تر. لە ڕێزمانی Montague ئەو ڕێسایە دەشێت واتا بگۆڕێت، بەوپێیەی ئەو ڕێسایە واتاکەی بەشێوەیەکی پێڕەوبەندی گۆڕیوەو لەمەیشەوە دەتوانین واتای دەرکردە بەپێی هاوکێشەی واتای تێکردە پەسنبکەین.

بەلای (Chomsky) وە، پەیوەستە بەوەوە، کە گواستنەوەکان دەبنە هۆی گۆڕینی واتا. سەرەتا (Chomsky)ی وەڵامی (نەخێر)ی (Katz) و (postal)ی قبوڵکرد، بەڵام دواتر ئەمەی ڕەتکردەوە، هەرچەندە بەبێ وێنایەکی ڕون ئەم وەڵامە وەکو خۆی مایەوە.

بەرهەڵستکاری (Chomsky) بەرامبەر سیمانتیکی فۆڕمەڵ سەرەتای قۆناغێکی تر بوو، کە بە قۆناغی حەوتەم جیاکراوەتەوە[٢٦٨]. لە ڕێزمانی (Montague) دا، سینتاکس بەشێوەیەکی شیکارییانە سەربەخۆ نییەو سیمانتیك بەشێوەیەکی پەسنیانە سەربەخۆیە. (Chomsky) دژ بە سەربەخۆیی سیمانتیك وەستاوەتەوە، بە پێی بۆچوونی ئەو مندالّ فێری سینتاکس و سیمانتیك لەیەك کاتدا پێکەوە دەبێت، زۆر گرانە سینتاکسی زمانێك فێرببێت بەبێ ئەوەی سیمانتیکی نەزانیت. هەڵبژاردنی شیکارکردنی هەریەکەیان کار لە هەڵبژاردنی ئەویتریان دەکات.

بەپێی ڕێزمانی (Montague)، هەرچەندە سینتاکس لەو ڕێزمانەدا ((بە شێوەیەکی پەسنیانە سەربەخۆیە، بە شێوەیەکی شیکارییانە سەربەخۆ نیە))[٢٦٩]. بیرۆکەیەکی نوێ هاتە ئاراوە لە شیکردنەوەی ڕستەکان، کە بریتییە لەوەی، پێویست ناکات ڕستەیەك هەموو یەکەکانی بە پڕاوپڕی تەواو لە سینتاکسدا هەبێت. دەکرێت تەنها (فریێزی کرداریی) ناسنامەو ناسێنەرەو، سیمانتیکی فەرهەنگی[٢٧٠] ئەو زانیارییانە لەخۆبگرێت.

یەکێك لە بنەما میتۆدۆلۆژییە شاراوەکانی ڕێزمانی گواستنەوە ئەوەبوو، کە (وەك یەك بوون) لەواتادا دەبێت بگەڕێتەوە بۆ (وەك یەك بوون) لە دروستەی قووڵدا، بەڵام ئەگەر سیمانتیکی ڕاستەقینەمان هەبێت، ئەوا نە پێویستمان بە (وەك یەك بوون) هەیەو لە هیچ ئاستێکدا تەنانەت فۆڕمی لۆژیکی، نە سینتاکسیش بکرێتە چەمکی لێکدانەوەکان بۆی.

---

[267] بۆ دیاریکردنی چەشنەکانی گواستنەوە بڕوانە، پاری پێشوو، بۆ زانیاری زیاتریش پەیوەست بەم بابەتەوە بڕوانە (D. Steinberg:1999).

[268] بڕوانە: K.Malmkjaer (1995: 182).

[269] . H. partee (2007: 7).

[270] بۆ زانیاریی سیمانتیکی فەرهەنگی(Lexical Semantic) بڕوانە .R. Jackendoff & R.Lieber(2004). K.Malmkjaer(1995:401) & (2009,1992). هەروەها بڕوانە بەشی دووهەم.

Chomsky سەبارەت بە واتا بە گومان بوو لەوەی ئایا بەتەواوی سەر بە زمانەوانیە یاخود نا. هێنانە کایەی ئاستی لۆژیکی* ئەو بابەتەی ڕەنگە پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ سیمانتیکدا هەبێت، بەڵام هێشتا ئەو لە فۆڕمدا سینتاکسیە بۆ ڕەواندنەوەی ئەم گومانە بووە. بەپێی بۆچوونەکانی(Heim and Kratzer 1998) ، نەخشەڕێژی پەیوەندی سینتاکس‌و سیمانتیک لە بەرهەمەکانی ئەم دوو زمانەوانەدا ئەوەیە، کە ڕێسای سینتاکسیی حوکمی ئاستی لۆژیکی هەر ڕستەیەك دەکات‌و دواتریش ڕێساکانی لێکدانەوەی سیمانتیکی پێکهێنەریی ڕاستەوخۆ لەسەر دروستەکە دەکەونە کار[٢٧١].

دوایین– قۆناغ بە چەمکگەلە جێگیرەوەکانی سینتاکس‌و سیمانتیك‌و پەیوەندیی نێوانیان دانراوە. لە زۆرێك لە تیۆرەکانی سینتاکس‌و سیمانتیکدا پرسی پەیوەندیی نێوانیان جیاواز دەردەکەوێت: (Jackendoff-2002/ 1991) بۆ نمونە پێشنیازی دیدگەیەك دەکات، کە تیایدا دروستەی سیمانتیکی‌و دروستەی سینتاکسی بە سەربەخۆیی بەرهەمدەهێنرێن. (Barker and Jacobson-2007, Jacobson-1999) پێیان وابوو، کە بەکارهێنانی تیۆری سینتاکسی ڕاستەوخۆ بۆ بەرهەمهێنانی دروستەی ڕوکەشەو بەشێوەیەکی پێکهێنەری لێکدانەوەی واتایی بۆ بکرێت. (Bittner-2006) بە کارکردنی زۆری لەسەر جۆرو ناسینی سیمانتیك لەسەر پێکهێنەری ڕوکەش ناسراوە.

ئەوەی گرنگە لە ئێستادا زۆرینەی تیۆرەکان* لە سینتاکس‌و سیمانتیك پێکەوە دەکۆڵنەوەو ئەرك‌و ڕۆڵیان لە دیاریکردنی سروشتی پەیوەندیی نێوانیان‌و دواتریش لە پێڕەوی پێکراگەیاندندا دەستنیشاندەکەن.

٢/٣) نواندنی فەرهەنگی و ڕۆڵە سیمانتیکیەکان

لە دیاریکردن‌و پەسنکردنی پەیوەندی‌و کارلێکی سینتاکس‌و سیمانتیکدا، دوای دەستنیشانکردنی دروستەکان**، هەنگاوی دووهەم بریتیە لە ناساندنی تایبەتێتی نواندنی سیمانتیکی دەربڕاووئاخاوتنەکان، کە لە ڕستەکاندا دەبینرێنەوە.

---

* بۆ زانیاری دەربارەی فۆڕمی لۆژیکیی‌و مۆدێلی لۆژیکی لە زماندا بە گشتی بڕوانە G.Trauth&K.Kazzazi (1996:289)& K.Malmkjaer(1995:171) بۆ چۆنێتی دیاریکردن‌و جێبەجێبوونی ئەم ئاستە لە زمانی کوردیدا بڕوانە، کاروان عومەر قادر(٢٠١٠). ئەوە سەرچاوانەی لەوێدا هێنراونەتەوەو تاوتوێکراون.

[271] بڕوانە: .R.Lieber(2004: 9)

* بۆ نموونە بڕوانە(R.Jackendoff 2009 & V.Valin 2007 & Kaplan and Bresnsn 1982) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە M. Darlym ple & K.Malmkjaer(1995:382) & R.Jackendoff(1992,2009) (2003).

** بڕوانە بەشی یەکەم‌ودووهەم‌و ئەوسەچاوانەی لەوێدا سودیان لێوەرگیراوە.

نواندنی سیمانتیکی لەسەر بنەمای نواندنی سیمانتیکی کەرەستەکانی ئارگومێنت– داواکەر (بە نموونە کردار)[***] دادەڕێژرێت[٢٧٢]. گرنگترین ڕوکاری نواندنی سیمانتیکیی ڕستە خۆی لە پەیوەندییە سیمانتیکیەکاندا دەبینێتەوە، کە بریتیە لە ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان کردار یان ئارگومێنت– داواکەرو ئارگومێنتەکانی.

وەك لە پێشەوە ئاماژەی پێدرا، فەرهەنگ لە زۆرینەی تیۆرە زمانەوانیەکاندا بە سەرەکیترین پێکهاتە دانراوە. لە ئێستادا هەموو بنەما ڕێزمانیەکان لە سینتاکس و فەرهەنگەوە دیاریدەکرێن و وەردەگیرێن[٢٧٣]. هەموو کەرەستەیەکی فەرهەنگی بنەماکانی پەیکاڵبوونی لەخۆگرتووە ، ئەم کەرەستە فەرهەنگیانە چوار ئارگومێنتی چەمکی وەردەگرن، کە نیشانە کراون بە: (ا) نیشانەی (i) ئارگومێنتی دەرەکی دەنوێنێت.(ب) نیشانەی(j) بە سینتاکسی دەربڕی فرێزی ناوی خاوەندارێتیە.(پ) نیشانەی(k) بە سینتاکسی دەربڕی فرێزی پێشناویە.(ت) نیشانەی (h) کرداری ڕستەکەیە[٢٧٤].

بۆ دیاریکردنی پێڕەوی نواندنی فەرهەنگی کردار یان ئارگومێنت داواکەر، دواتر لەمانەیشەوە بۆ دەستنیشانکردنی نواندنی سیمانتیکییان پێویست بە ئاماژەدان دەکات بە: یەکەم، دیاریکردنی پۆلی جۆریی کردەیی (Aktionsart)کردارەکان: لە کۆی گشت ئەو دابەشبوون و پۆل پۆلکردنەی، کە لە ڕوی سیمانتیکیەوە بۆ چەشنی کردارەکان کراوە، سیمانتیکی کردار بەپێی چوارئەدگار (نیشانە) دیاریکراوە[٢٧٥]، ئەوانیش: {± جێگیر/حاڵەت static}، {± جوڵاو/داینامیکی}، {± دوامەبەست/مەبەست دەربڕ/تیلیك telic}، {± چرکەیی punctual}. بەم پێوەرانە پۆلی جۆریی کردەیی کردارەکان جیاکراونەتەوەو بریتین لە: (١) حاڵەت (state)[٢٧٦]: پۆلە ڕەگەزێکە لە پۆلێنکردنی ڕوکاری کردەی ڕوداوی ئارگومێنت داواکەردا دیاریکراوە. ئەم چەشنە کردەیە ئەو ڕوداوانەن، کە بۆ ماوەیەك بەردەوام دەبن، بێ ئەوەی هیچ گۆڕانێکی ڕون ڕوبدات تیایاندا. ڕوکاری حاڵەتیش، چەشنێکی کردارەکانە، بە سیمانتیکی و سینتاکسی ناسێنراوەو بە هاوبەشی نیشانە سیمانتیکییەکانی {+ جێگیر}، {– داینامیکی}، {– تیلیك}، {– چرکەیی} جیادەکرێنەوە، وەك /زانین، گریان، تێگەیشتن، ترسان.../. تایبەتێتی کردارەکانی حاڵەت

---

[*] زۆرینەی گفتوگۆکان و شیکارییەکان جەخت لەسەر نواندنی فەرهەنگی کردارەکان دەکەنەوە.

[272] a. R. V. Valin (2005:31). b. R. Jackendoff (2009:138).

[273] بڕوانە:ا. شیلان عومەر حسەین (٢٠٠٩: ١٢٨) وهەروەها b. F.Katamba(2003: 297) و c. E.Williams (1994:8). و d S.Gramly&Patzold(2004:27).

[274] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:222).

[275] بڕوانە: a. R. V. Valin (2005). b. R. Lieber (2004). c. R. Jackendoff (1991, 2009).

[276] بڕوانە: D.Crystal (2003:432).

ئەمانــەن: (أ) ئاســایی لــە ڕێــژەی داخوازیــدا بــەکارناهێنرێن. (ب) نــاتوانن بکــەرنادیاری ڕاســتەقینە دروســتبکەن <*کتێبەکــە خاوەنــداری دەکرێــت لەلایــەن ئــەوەوە>. (پ) وەکــو ئارگومێنــت- داواکــەر لــە ڕســتیلەی شــوێنکەوتوودا لــەدوای کردارەکــانی گەیانــدن نایــەن. بەگشتی کرداری حاڵەت هەلاوێری هەڵوێستە جێگیرەکان دەکەن، کە بەشێوەیەکی زگماکی بــە کاتــەوە نەبەســتراونەتەوە. (٢) چــالاکی (activity): ڕوکــارێکی کرداریيــە، یــان پۆلــە ڕەگەزێکــە لــە پــۆلێنکردنی ئارگومێنــت- داواکــەردا، لەلایــەن (Z.Vendeler 1900) بــۆ دیــاریکردنی ڕوکــاری تایبــەتێتی کــردەی ڕوداوەکــان داهێنــراوە[٢٧٧]. ئارگومێنــت داواکــەری چالاکی ئــەو چەشــنە کردەیــەی ڕوداو دەنوێنێــت، کــە ناگاتــە خــاڵی کۆتــایی وەك /ڕۆشــتن، هــاتن/. تایبەتیــەکانیان لــە نەخــشەی (٣-١) دا دەستنیــشانکراوە. (٣) بەئەنجامگەیــەنراو (achievement): پۆلــە ڕەگــەزی چەشــنێکی ئارگومێنــت- داواکــەرەو ڕوکــاری کــردار دەردەخات. ئەمان ئەو چەشنەی کردەی ڕوداو دەنوێنن، کە یەکسەرو خێرا ڕودەدەن و ساتە وەختین. /گەیاندن، بردن، ناردن، گەیشتن، هێنان/ نموونەی ئەم چەشنەن و بۆ تایبەتیەکانی بڕوانــە نەخــشەی (٣-٣). (٤) هەنووکــەیی semelfactive/ســاتەوەختین ، ئــەو ڕوداوە چرکەییانەن، کە حاڵەتێکی جێگیریــان نیەوپۆلێکە لــە ڕووکاری فەرهــەنگی ئــەو کردارانــەی ســاتەوەختین و دەســتبەجێ ڕوودەدەن، بــەوەی چــۆن کاتــدەگوزەرێت لــە ڕوودانیانــدا، کــە بەفەرهــەنگی لــە دروستەی کرداردایــەو مۆرفێمی شکاندنەوەو پۆلــەداخراوەکان(بڕوانــە ٢/١) دەربڕی ئەم چەشنەن.(٥) تــەواوکاریی (accomplishment): ئەم پۆلەڕەگەزە ئەو چەشنە کردانــەی ڕوداو دەستنیــشاندەکەن (بڕوانــە نەخــشەکە)، کــە خایانــدنیان تێدایــەو درێــژە دەکێــشن وکاتیان دەوێــت تادەگەنــە خــاڵی کۆتــایی. وەك (دروســتکردن، بنیاتنــان، پــەروەردەکردن، پێکهێنــان).(٦) تــەواوکاری چــالاکیی (active accomplishment) کۆکراوەی هەردوو چەشنەکەی تێدا کۆکراوەتەوە[٢٧٨]، بەپێی تایبەتێتیان لە نەخشەی (٣-٣) دەستنیشانکراون:

---

277 بڕوانە: D.Crystal(2003:9).

278 بڕوانە: a. G. Trauth & K. Kazzazi (1996: 452). b. G. Finch (2000: 86).

نیشانە جیاکەرەوەکانیان	پۆلەکانی جۆریی کردەیی کردار لە ڕوی سیمانتیکیەوە
{+وەستاو– static}، {–داینامیکی}، {–دوامەبەست/تیلیك–telic}، {–چرکەیی–punctual}.	١. حاڵەت:
{–وەستاو}، {+ داینامیکی}، {– دوامەبەست/تیلیك}، {–چرکەیی}.	٢. چالاکی (activity)
{–وەستاو}، {– داینامیکی}، {+ دوامەبەست/تیلیك}، {+چرکەیی}.	٣. بەئەنجامگەیەنراو (achievement)
{–وەستاو}، {+ داینامیکی}، {– دوامەبەست/تیلیك}، {+چرکەیی}.	٤. هەنووکەیی semelfactive
{–وەستاو}، {– داینامیکی}، {+ دوامەبەست/ تیلیك}، {–چرکەیی}.	٥. تەواوکاری (accomplishment)
{–وەستاو}، {+ داینامیکی}، {+ دوامەبەست/تیلیك}، {–چرکەیی}.	٦. تەواوکاری چالاکی (active accomplishment)

(٣–٣) نەخشەی سیمانتیکیی پۆلەکانی جۆریی کردەیی کردار

پەیوەست بە نیشانە جیاکەرەوەکانی(٣–٣)، کە بۆتە پێوەر بۆ پۆلێنکردنی جۆریی کردەیی کردار لەڕوی سیمانتیکیەوەو بریتین لە: (ا) وەستاو، حاڵەتی جیاکاری لەنێوان (ڕودان)، (ڕونەدان)ی کردارەکاندا دێنێتە ئاراوە، بەوەی >ڤالان ڕایکرد<، لێرەدا /ڕاکردن/{–وەستاو}ە، واتە داینامیکیە، لە (ڤالان دەزانێت)، (زانین) {+وەستاو–static}ە.

(ب) داینامیکی،جیاکاریی بنەڕەتی لە ڕوکاری کردەی ڕوداوەکاندا لەسەر بنەمای حاڵەتوداینامیکی بنیاتنراوە، لە بەکارهێنانی کرداردا بە ڕوکارێکی سەرەکیی دانراوە.

(پ) نیشانەی مەبەست– دەربڕ یان (دوامەبەست– telic) پێماندەڵێت ئاخۆ کردارێك لە سروشتیدا خاڵی کۆتایی هاتنی زگماکی کردەیەك دەگرێتەخۆ. بەواتایەکی تر لە ناواخنیدا هەڵگری ئەم واتایەیە، (بۆ زیاتر ڕونکردنەوە بە شیکارکردنی نموونەکانی (٤، ٥) لێکدانەوەکە دەسەلمێنن):

٤– بەفری سەر شەقامەکان دەتوێتەوە.

٥– زەوی بەدەوری خۆردا دەخولێتەوە.

لە (٤)دا کرداری /تواندنەوە/ لە ناواخنیدا سنوورێك بۆ تەواوبوونی کردەکەو خاڵێکی کۆتایی هەن، کە تیایدا (بەفرەکە) تەواو دەبێت. لە (٥) دا ئاماژ بە چالاکیەك دراوە، لەگەڵ

ئەوەی (خولانەوە لەسەر خولگە) هیچ پێویست بە دواخاڵی کۆتایی کردەکە ناکات، لەبەرئەوە (خولاندنەوە) {− دوامەبەست telic} و (تواندنەوە) {+ دوامەبەست telic}ە، لە کرداری چالاکی تەواوکاریشدا کردارەکە لە سروشتیدا خاڵی کۆتایی هاتنی زگماکی هەیە، وەك (٦):

٦− ڤالان ساردەمەنیەکەی خوارد.

لێرەدا کرداری چالاکی تەواوکاریش {+ دوامەبەست} و بریتیە لەو خاڵەی کە تیایدا {ساردەمەنی} بە تەواوی بەکارهێنراوە. کردارەکانی/هەناسەدان، شەپۆلدان، .../ هەروەك /خولانەوە/ ڕوندەکرێنەوە.

(ت) نیشانەی چرکەیی (punctual): ڕوکارێکی کرداریيەو ناخایاندن دەگرێتەوە، ئەو کردارانەی {+ چرکەیین}/کرداری چرکەیین و ئاماژە بە لەپڕ گۆڕان لە هەڵوێستێکدا دەدەن. بەم شێوەیە ناتوانرێت لەگەڵ دەرخەری تافیی یەکبگرن و ئاماژە بە خایاندنێك بدەن و هەر لەو سات و چرکەیەدا ڕودەدەن[٢٧٩]. ئەو جۆرە ڕوداوانەیشە، کە خایاندنێکی نێوخۆی تێدایە، لەچاو ئەوانی تردا کە ئەمەیان نییە. بۆ دروستی ئەم لێکدانەوەیە کردارەکانی /تواندنەوە/ و /تەقین/ لە (٧، ٨) دا هێنراونەتەوە.

٧− سەهۆڵەکە توایەوە.
٨− باڵۆنەکە تەقی.

لە (٧) دا کردەی کرداری /تواندنەوە/ لە خایاندنی کاتێکدا بەئاکام دەگەیەنرێت، بەڵام لە (٨)دا کردەی کرداری /تەقین/ ساتەوەختیەو دەستبەجێ ڕودەدات و خایاندنی کاتی تیادا نییە. بەم شێوەیە کردارەکانی بەئەنجامگەیەنراو {+ چرکەیین}، بەڵام کردارە تەواوکراوەکان {− چرکەیی} و هەنووکەیی {+ چرکەیین}. کردارەکانی /مردن، گڕگرتن، بەریەککەوتن،پێکدادان، کەوتن، خواردن،.../ نموونەی لەم چەشنەن.

بەگشتی کردار وەك پێڕەوێکی لیکهەلوەشاوەی فەرهەنگی شیکراوەتەوە، حاڵەت و چالاکی* و ئارگومێنت− داواکەر وەك بنەڕەت و بنەما وەرگیراون و هەرچی پۆلەکانی تری کردارە لەمانەوە هەڵگوێزراون.

---

[279] بڕوانە: .(G. Trauth & K. Kazzazi (1996:391

* بڕوانە بەشی دووهەم، هەروەها بڕوانە:

دووهەم: دیاریکردنی دروستەی لۆژیکیی: خودی دروستەی لۆژیکیی لە جیاکردنەوەی چەمكو بەشەکردار(ئارگومێنت-داواکەریی) پێکهاتووە [281]. دروستە لۆژیکیەکان لە کرۆكو ناواخنی دەروازەی فەرهەنگیی کردارەکانەوە بەرهەمهێنراونو ئەوان لەگەڵ لیستی پەیوەندیە بابەتانەکاندا ڕێکەوتونو گونجاون. دروستەی لۆژیك لە سێ پێکهاتە/یەکەی سەربەخۆ پێکهاتووە[282]: سەربەخۆیی سینتاکسیی، سەربەخۆیی سیمانتیکیی و یاساکانی پەیکاڵبوون. پەیوەندیە بابەتانەکان** لە زاراوەی جێکەوتەی ئارگومێنتەکان لە نواندنی دروستەی لۆژیکی پێکهێنەریدا ناسێنراون. بۆ نواندنی سیمانتیکی ئارگومێنت داواکەر بەتایبەتیو دەربڕاوو کەرەستەکانی تر بە گشتیی، دەبێت لەسەر بنەمای جیاکردنەوەی چەمكو بەشەکردار دروستەی لۆژیکی پۆلەکانی جۆریی کردەیی کردار ڕونبکرێنەوە، وەك لە نەخشەی(٣-٤) خراوەتەڕوو. نموونەکانی (٩) بۆ حاڵەتەو (١٠) بۆ چالاکی،(١١) بۆ بەئەنجامگەیەنراو ،(١٢) بۆ هەنووکەیی، (١٣) بۆ تەواوکاریی،(١٤) بۆ چالاکی تەواوکاری،(١٥) بۆ هۆکاریی هێنراونەتەوە.

٩- ئالان زیرەکە. **دەبێتَ** (ئالان، {**زیرەكَ**}).

١٠- ڤاریێ سێوەکەی خوارد. **خواردَ** (ڤاریێ، {**خواردَ** (ڤاریێ، سێوەکە)}).

١١- باڵۆنەکە تەقی. INGR **تەقیَ** (باڵۆنەکە).

١٢- ڤالان کۆکی بوو. SEML **کردنَ** (ڤالان، {**کۆکەَ** (ڤالان)}).

١٣- بەفرەکە توایەوە. **دەبێت** (تواندنەوە{ (بەفرەکە)}).

١٤- شەن بۆ ناو باخەکە ڕایکرد. **کردنَ** (شەن، {**ڕاکردنَ** (شەن)}) & INGR بۆ ناو (باخەکە، شەن).

١٥- سەگەکە مناڵەکەی ترساند. {**کردنَ** (سەگ)} CAUSE {**هەستکردنَ** (مناڵەکە، {ترساند})}.

---

a. R. Jackendoff (1990:120, 2009: 363). b. G.Trauth&K.Kazzazi (1996:222). c. R.V.Valin(2005: 51). d. K.Schwabe & S.Winkler (2007:6).

[281] بڕوانە: کاروان عومەر قادر (٢٠١٠: ٣٠)، ئەو سەرچاوانەی لەوێدا پێشکەشکراون.

[282] بڕوانە: .(Jackendoff (1991:286

** ڕۆڵی بابەتانە (theta role): بریتییە لە گۆکردنی بابەتانە (thematic functions) و پەیوەندیی بابەتانە (thematic relation). (بڕوانە بەشی دووهەمو بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:.(D.Crystal (2003:463

پۆلەکانی جۆریی کردەیی کردار[283]	دروستەی لۆژیکی
حاڵەت	ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y)
چالاکی	کردن (X، {ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y)})
بەئەنجامگەیەنراو	INGR ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y)، یان، کردنَ INGR (X {ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y)})
هەنووکەیی	SEML ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y)
تەواوکاری	BECOME ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y) یان BECOME کردنَ (X {ئارگومێنت داواکەرَ (X) یان (X، Y)})
چالاکی تەواوکاری	کردنَ (X {ئارگومێنت داواکەرَ$_1$ (X، Y)}) & INGR ئارگومێنت داواکەرَ$_2$ (Z، X) یان (Y).
هۆکاریی (بوونە هۆیی)	& هۆیی β، کاتێك، &، β دروستەی لۆژیکی هەر چەشنێك بن .

نەخشەی(٣-٤) دروستەی لۆژیکیی پۆلەکانی جۆریی کردەیی کردار

پەیوەست بە نواندنی فەرهەنگی و ڕۆڵە سیمانتیکییەکانەوە لەم ڕوانەوە تێڕوانراوە[284]: (أ) ڕۆڵە سیمانتیکیەکانی کردار دیاریکەر، وەك /کوژەر، ڕاکەر، بیسەر،.../. (ب)[*] پەیوەندی بابەتانە بەپێی ڕۆڵەکانی کردار دیاریکەر دەبێت، وەك {کارا، ئامێریی، تاقیکەرەوەیی...}. (پ) شاڕۆڵی سیمانتیکی، کە دابەشکراوە بۆ هەریەك لە:(ا) Actor {ڕۆڵگێر- کارا}.(ب) undergoer (کارتێکراو) یاخود ڕۆڵ بەسەردا جێبەجێکراو. بڕوانە هێڵکاری (٣-٥).

---

283 بڕوانە: .(R. V. Valin (2005:45

284 بۆ دیاریکردنی ڕۆڵە سیمانتیکیەکان بڕوانە (ا) یوسف شەریف سەعید(٢٠٠). (ب) سەباح ڕشید قادر (٢٠٠٩). هەروەها

a. R. V. Valin (2005). b. V.Cook(1996). c. H.Martin(2005).

* لە تیۆری (RRG)دا دوو جۆری ڕۆڵی سیمانتیکی دیاریکراوە: (أ) پەیوەندی بابەتانە. (ب) شاڕۆڵی سیمانتیکیی.

نواندنی فەرهەنگی و ڕۆڵە سیمانتیکییەکان

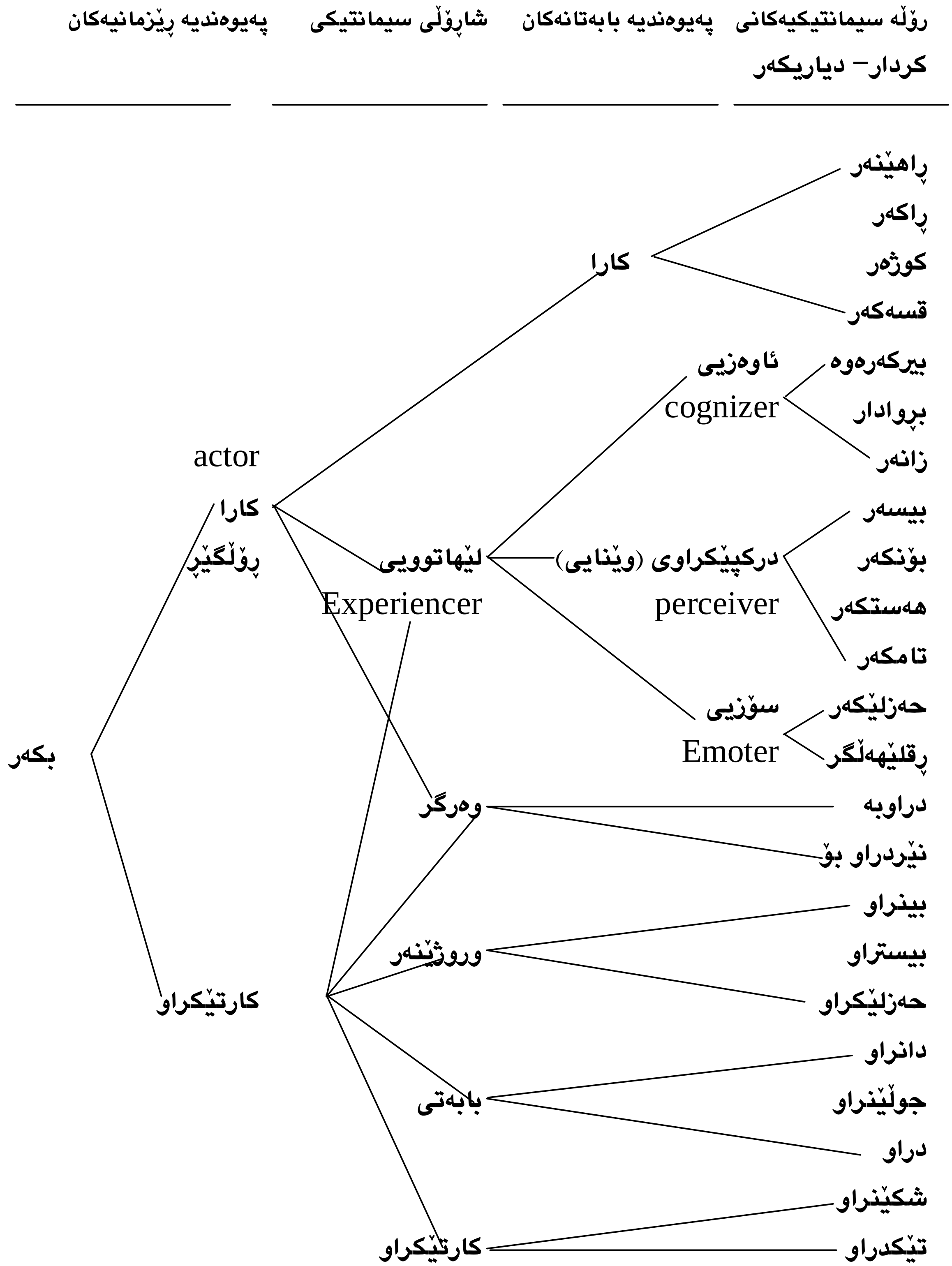

هێڵکاری (٣-٥)

بۆ دیاریکردنی بنەڕەتی شاڕۆڵەکان (ڕۆڵگێڕو کارتێکراو) دوو بنەما دیاریکراوە، ئەوانیش:

أ. ژمـارە: ژمـارەی شـاڕۆڵەکان، کـە کـردار داوایـدەکات کـەمترە یـان یەکـسانە بـە ژمـارەی ئارگومێنتەکان لە ناو دروستە لۆژیکیەکەیدا: (١) ئەگەر کردارێك دوو یان زیاتر ئارگومێنتی لـە نـاو دروسـتەی لۆژیکیـدا هـەبوو، ئـەوا دوو شـاڕۆڵ داوادەکـات.(٢) ئەگـەر کردارێـك یـەك ئارگومێنتی لە دروستەی لۆژیکیدا هەبوو، ئەوا یەك شاڕۆڵ داوادەکات.

ب.سروشـتی کـردار: بـۆ کردارەکـان کـە یـەك شـاڕۆڵ داوادەکـەن: (١) ئەگـەر کردارەکـە ئارگومێنت داواکەری چالاکی لە دروستەی لۆژیکیدا هەبوو، ئەوا شاڕۆڵەکە ڕۆڵگێڕە.(٢) ئەگەر کردارەکە ئارگومێنت داواکەری چالاکی لە دروستەی لۆژیکیدا نەبوو، ئەوا شاڕۆڵەکە کارتێکراوە. هەرلەسەر ئەم بنەمایانە بەپێی شاڕۆڵەکان، بنیاتی بنەڕەتی چەمکی تێپەڕیی (بڕوانە(٢))و سینتاکسی ناساندنی تێپەڕیی بەپێی ئارگومێنتەکان لە (٣) دا دەستنیشانکراوە[٢٨٥].

٢)

سروشتی کردار	بنەمای شاڕۆڵەکان
تێپەڕ	٢ شاڕۆڵ (ڕۆڵگێڕو کارتێکراو)
تێنەپەڕ	١ شاڕۆڵ (ڕۆڵگێڕ یان کارتێکراو)
Atransitive	0 شاڕۆڵ

٣)

سروشتی کردار	ئارگومێنتەکان
کرداری دووبەرکاریی	٣ ئارگومێنت
تێپەڕ	٢ ئارگومێنت
تێنەپەڕ	١ ئارگومێنت

٣/٢-١) پەیوەندی نواندنی دروستەی ئارگومێنتی * سینتاکسیو سیمانتیکی

دروستەی ئارگومێنت لە دەستەی نیشانەکان پێکهاتووە ، کە ((پەیوەندی ئارگومێنتی سینتاکسیی و چەمکیی لەسەردا جێبەجێدەکات))[٢٨٦]. هەمیشەو هەردەم دروستەی ئارگومێنتی سینتاکسیی پەیکاڵو پەیوەست نابێت بە دروستەی ئارگومێنتی

---

[285] R.V.Valin (2008: 104).

* - دروستەی ئارگومێنت ڕونکردنەوەیەکی تێروتەسەل لەنێوان پێڕەوی یاسا فۆڕمداڕێژەرە سینتاکسییەکانو سیمانتیکییەکان دەکاتو بنەماو وردەکاریی پەیوەندیی نێوان سینتاکسو سیمانتیك ڕوندەکاتەوەو بەڵگەی گرنگ بۆ نەخشەڕێژی هاوتەریب لەنێوان هەردوو پێڕەودا دەستەبەردەکات بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

a. H.Martin(2005). B Pustejovskey (2005). c. G. Trauth & K. Kazzazi (1996).

[286] R. Jackendoff (1991:55).

سـيمانتيكييەوە[*] ، هەرچـەندە زۆرێـك ئـەدگاری (ڕەفتـاری) سینتاکـسیی لـە سـیمانتیکییەوە دەکرێت پێشبینی لێبکرێت و بەپێچەوانەیشەوە. لەمەوە پەیوەندی نواندنە سینتاکسیەکان- بۆ نواندنە سیمانتیکیەکان، تا ئاستێکی بەرز بەپێی، پێڕەووبنەماویاساکۆت و بەندکراوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا بابەتێکی چەسپاوو چەقبەستوو نییەو بواری گۆڕان تیایدا کراوەیە.
وەك لە بەشی دووهەمدا ئاماژەی پێدرا، بۆ دیاریکردنی دروستەی ئارگومێنتی سیمانتیکیی پێویــستە بــزانین وشــەیەك چــەند ئــارگومێنتی سینتاکــسیی هەیــە[٢٨٧]. ئارگومێنتــە سینتاکسیەکان دەربـڕی ئارگومێنتـە سـیمانتیکیەکانن و بـەهۆی داواکارییـەکانی کـردارەوە ئارگومێنتــەکان دەردەبــڕدرێن[٢٨٨]. بــۆ دیــاریکردنی پەیوەنــدی دروســتەی ئــارگومێنتی سینتاکس وسـیمانتیك دەبێـت: (ا) ژمـارەی ئـارگومێنتی سینتاکـسیی وشـەیەك بـزانین، بـە بەراوردکردنی ژمارەی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان کە کردارێك وەریاندەگرێت، وادانراوە کە یەکسانە یان کەمترە لە ژمارەی ئارگومێنتە سیمانتیکیەکان. بۆ سەلماندنی ئەمە با بڕوانینە نموونەکانی (١٦، ١٧، ١٨).

١٦- ناز (خودی خۆی) سوێندی درۆی خوارد.
١٧- کراسەکە تەسکە / کراسەکە کورتە.
١٨- ڤالان خەوێکی قووڵی لێکەوت / ئالان کۆکەیەکی توند کۆکی.

لـە (١٦) دەرنـەبڕینی یـان لابردنـی (خـودی خـۆی) هـیچ جیاوازیـەك لـە چـەمکی واتاییـدا دروستناکات، (ناز سوێندی درۆی خوارد)، ئەمەیش بەواتای ئەوە دێت، کە جێنـاوی خـۆیی وەك زیادە لە ژمارەی دووبارەبۆوە لە ئارگومێنتی سینتاکسیدا دەردەکەوێت.
لە (١٧) دا، ئەگەر هاتوو ئاوەڵناوێکی تر بۆ(کراس) ەکە بـەکارهێنرا، وەك(کراسـەکە کورتـە)، لە دەربڕینی هـەردوو ئاوەڵناوەکەدا پێکـەوە دەربـڕینی زیـاتر لـە بکـەرێك زیـادە دەبێـت، واتـە

---

[*] ئەگەر ئەمە وەهانەبوایە، ئەوا لە زمانپێژاندنی مناڵدا تایبەتێتی فەرهەنگیی لای منداڵ زۆر کەمتر دەبوو، لەلایەکی تریشەوە بوونی دەربراوە ئیدیەمی‌وخوازەیی،...لای مرۆڤ بۆ دەربڕینی چڕترین‌وزۆرترین واتا بەکەمترین کەرەستەی زمانی‌و بە ناڕاستەوخۆیی نەدەهاتە ئاراوەو پەنای بۆ نەدەبرا. بۆ ئەم بابەتەش بڕوانە :ا. بەکر عومەر عەلی(٢٠٠٠). ب. شیلان عومەر حسەین(٢٠٠٩).

[287] بڕوانە: .R. Jackendoff (2009:138)

[288] بڕوانە بەشی دوهەمو بۆ زانیاری دەربارەی چۆنێتی بەرجەستە بوونی ئارگومێنتەکان لەسەر بنەمای سروشت‌وجۆروژمارەی داواکارییەکانی کردار بڕوانە:

a. A.Radford(1996,2007). b. V.Cook(1996). c. R. M. Dixon (2005). d. H.Martin(2005). E. . V. Valin (2005).
f. M. Darlym ple (2003).

(کراسەکە تەسکە) و (کراسەکە کورتە)، دەگوترێت (کراسەکە تەسكوكورتە) و ئەمە هیچ نادروستەیەك یان گۆڕانێك لەواتادا دروستناکاتو لێرەدا ئارگومێنتێکی سینتاکسی کە (بکەرە) زیادەیە.

لە (١٨) دا دەکرێت بەرکار لابرێت بەبێ ئەوەی گۆڕینێك لەواتادا ڕووبدات، لەبەرئەوەی دەرخەرەکانی بەرکار دەکرێت بگۆڕینە سەر شێوەی ئاوەڵکردارییی، وەك (ڤالان خەوت بەقووڵی/ ئالان بەتوندی کۆکی). ئەم بەرکارە پێکهاتەی بەرکاری ئاوەزیشدا پێیدەگوترێت. لێرەدا وەك زیادە لە ئارگومێنتی سینتاکسی دەبینرێت. لەگەڵ ئەو ناوازانەشدا هێشتا گشتاندنێك دەکرێت بکرێت وەك یاسای(١):

یاسای(١): ژمارەی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان هەمیشە یەکسانە یان بچوکترە لە ژمارەی ئارگومێنتە سیمانتیکیەکان.

(ب) پێویستە پۆلەڕەگەزی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان دیاریبکرێن، لەبەرئەوەی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان دەتوانرێن دەربڕدرێن، ئاخۆ ئارگومێنتە سیمانتیکیەکان وەك ئارگومێنتە سینتاکسیەکان (NP، AP، PP...) دەردەبردرێن؟ تاڕادەیەك دەتوانرێت پێشبینی ئەوە بکرێت لە ئارگومێنتە سیمانتیکیەکانەوە. وەهادابنێ، کە ئارگومێنتە سیمانتیکیەکان* ئاماژە بە شتێکی کۆنکرێتی (بەرجەستە) دەکەن. تەنها (NP)یەکان دەتوانن شتە بەرجەستەکان دەربڕن، بۆیە ئارگومێنتە سینتاکسیە پەیوەندیدارەکەی پێویستە بریتی بێت لە (NP)یەك. لەلایەکی تریشەوە دەتوانرێت تایبەتێتی بە (AP) یان بە ئارگومێنت داواکەری (NP) یەکانو ڕاستەوخۆ بە ڕستیلەکان بە بەکارهێنانی (NP)یەکان دەربڕێنو ئاماژەیان پێبدرێت. (V) بەڕوداو دانراوە.

١٩-أ- تاڤی بۆ ئێرە هات.

ب- ڤاریێ گوتی، شەن لە ماڵەوە نیە.

دەکرێت هەمان ئارگومێنتی سیمانتیکی بە پۆلەڕەگەزی سینتاکسیی جۆراوجۆر دەربڕدرێت. بەم شێوەیە کردار تایبەتمەندیە سیمانتیکیەکانی ئارگومێنتەکەی دیاریدەکات. دەربارەی سینتاکسی ئارگومێنتە سینتاکسیە پەیوەندیدارەکەی هیچ دیاریناکات. یان هەندێك لە کردارەکان ڕێگە بە یەکێك لەم ئارگومێنتە سینتاکسیانەی (٢٠) دەدەن.

* پەیوەست بە ناساندنو دیاریکردنی ئارگومێنتی سیمانتیکیو سینتاکسیی، پۆلەڕەگەزەکانی ئارگومێنتی سیمانتیکیەوە، بڕوانە بەشی دووهەمو بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:
a. R. Jackendoff (2009, 1992). b. Steinberg (1999) . c. Pestursty (2005).

٢٠-أ- ڤالان ئازا دەردەکەوێت.

ب- ژیار وا دەردەکەوێت، کە بێ تاوان بێت.

لەمەوە دەبێت کرداره پەیوەندیدارە سیمانتیکیەکان هەمیشە لە ئەدگاری سینتاکسیاندا نزیکبن، لەبەرئەوە کردارەکان کۆتوبەندی جۆری ئارگومێنتە سینتاکسیەکەی خۆیان دەکەن (هەرچەندە ئەمە ڕەها نییە). یاسای(٢) دەرەنجامەکەیەتی:

یاسای(٢)[٢٨٩]: دیاریکردنی پۆلەڕەگەزە سینتاکسیەکان لە ئارگومێنتە سیمانتیکیەکانەوە بەرجەستە دەبێت.

(پ) جێکەوتەکانی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان دەبێت دیاریکراوبن. بنەمای ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ چۆنێتی سەرەو ڕیزبوونی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان لە ڕستیلەی سادەی بکەردیاردا، کە بۆ دوو چەشن پۆلێنکراوە: یەکەم، کاتێک پۆلەڕەگەزی سینتاکسیی ئارگومێنتەکان جیاوازبن، ئەم حاڵەتە بە شێوەی یاسای(٣) دانراوە:

یاسای(٣): یاسای کۆتوبەندی مەرجی سەرەو ڕیزبوونی ئارگومێنتی سینتاکسی:

ڕستیلە. *< PP < AP < NP

ئەو کردارانەی دەرکەوتنی سینتاکسیی جیاوازیان هەیە، کە سەر بە هەمان ئارگومێنتی سیمانتیکین، جێبەجێی جێگرەوەکانی سەرەوڕیزبوون دەکەن(وەك (٢١) کە چوونیەك دەبێت لەگەڵ یاسای (١) دا):

٢١-أ- شەن باسی نەخۆشیەکەی خۆی بۆ ڤاریێ کرد.

ب- شەن باسی ئەوەی بۆ ڤاریێ کرد، کە نەخۆش بووە.

تاکە ناوازە بریتیە لە بکەری ڕستیلەکان، کە پێش (NP، PP)یەکان دەکەوێت. ئارگومێنتی (PP) جۆراوجۆرەکان، هەمیشە بە شێوەیەکی ئازادانە ڕیز دەکرێن، لە هەردوو فرێزی ناویی یان کرداریدا.

٢٢-أ- ئێمە قسەمان لەگەڵ شەندا کرد، دەربارەی ڤاریێ.

ئێمە قسەمان دەربارەی ڤاریێ، لەگەڵ شەندا کرد.

---

[289] جێبەجێکردنی ئەم یاسایانە لە پارەکانی داهاتوودا بە دروستە بەرجەستەبووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:
a. R. Jackendoff (2009, 1992). b.V.Valin (2005).

* هێمای "<" واتە لەپێش ئەوەوە دێت.

ب- ئالان وەك بلیمەت دەردەکەوێت، بەلای ڤالانەوە.
ئالان بەلای ڤالانەوە وەك بلیمەت دەردەکەوێت.
پ- لەگەڵ ئەودا، قسەکردن هیچ سوودێکی نییە.
قسەکردن لەگەڵ ئەودا هیچ سودێکی نییە.

دووهەم، بریتیە لە ئارگومێنتی (NP) یە جۆراوجۆرەکان. هاوڕاییو کۆکبوون لەو بوارەدا ئەوەیە، کە سەرەوریزبوون بەهۆی ڕۆڵە بابەتانەکانی ئارگومێنتە سیمانتیکیە پەیوەندیدارەکانەوە دیاریدەکرێن[290]، هەموویان ڕەزامەندن لەسەر ئەوەی، ئەگەر ئارگومێنتێك بریتی بێت لە (کارا) (ئەو کەسەی کردارێك جێبەجێدەکات) ئەوا لە یەکەمدا دێت. بۆ ئەم سەرەوریزبوونە بڕوانە (٤):

(٤) یاسای هەرەمی پێکەوە گرێدانی ئارگومێنتی NP:

کارا > وەرگر (بۆ نموونە، بەرکاری ناڕاستەوخۆی پێدان، ناردن،...تاد). > بابەت (ئەو شتەی دەکەوێتە بەر گۆڕان یان دانراویی لە شوێنێکدا) > شوێن (وەك بەرکاری هاتنە ژوورەوە، جێهێشتن، دەورەدان) > ئارگومێنت داواکەری NP.

بنەمای یاسای(٤) نە بە تەواوی سینتاکسیە، نەبە پوختیش سیمانیتیکیە: ئەو بریتیە لە مەرجداری/ کۆتوبەندی پێکەوەبەستن، کە ڕۆڵە سیمانتیکیەکان بە جێکەوتە سینتاکسیەکان دەگەیەنێت.

لەگەڵ ئەو کۆتوبەندانەی شوێندا، دەبێت دروستەی ئارگومێنتی کردارەکان دیاریبکرێت: لە زۆربەی حاڵەتەکاندا ئەوەی پێویستە ئەوەیە، کە تەنها ئارگومێنتە سیمانتیکیەکان ڕیزبکرێن، لەگەڵ ئەوەی ئاخۆ ئەوانە بەخورتی یان بە سەرپشکی وەك ئارگومێنتە سینتاکسیەکان دەردەبڕدرێن. بۆنموونە /قوتدان/ یان /خواردن/ دەکرێت جیاوازی لەنێوانیاندا بکرێت، وەك لە (٤)دا.

٤-أ) {قوتدان (X خورتی، Y سەرپشکی) }.
ب) {خواردن (X خورتی، Y خورتی) }.

لە (٤-أ) دا جێکەوتەو پۆلەڕەگەزە سینتاکسیی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان بە زۆری ڕەچاوی ئەمانە دەکەن: (١) مەرجەکان لەسەر دەربڕینە سینتاکسیەکانی پۆلەڕەگەزە سیمانتیکییەکانە. (٢) لە مەرجی یاسای (٢) دا، لەسەر سەرەوریزبوونی پۆلەڕەگەزە سینتاکسیەکانە. (٣) مەرجی یاسای (٣) لەسەر ڕۆڵە بابەتانەکانی (NP)یەکانە. بۆ نموونە، لەبەرئەوەی /قوتدراو و قوتدەر/ هەردووکیان (مادەن) ئەمانە بە شێوەیەکی خۆبەخۆ

---

[290] R. M. Dixon (2005:9).

(ئۆتۆماتیکی) وەك فرێزی ناویی دەردەبڕدرێن. لەبەرئەوەی (قوتدەر) بریتیە لە (کارا)و لە جێکەوتەی بکەردا دەردەبڕێت.

(ت) شوێنیی (Locality) ئارگومێنتە سینتاکسیەکان‌و لە یاسابەدەرەکان: بۆ ڕونکردنەوەی ئەم بابەتە، با لە نموونەی (٢٣) و هێڵکاری (٣-٦) وردبینەوە.

٢٣-ا) شەن بەبراکەی تاڤی گوت، کە ڤاریێ دەربارەی کتێبەکەی سانا قسەی لەگەڵ شایەن کردووە. (DS)

ب) شەن بەبراکەی تاڤی گوت، کە ڤاریێ قسەی لەگەڵ شایەن کردووە، دەربارەی کتێبەکەی سانا. (SS)

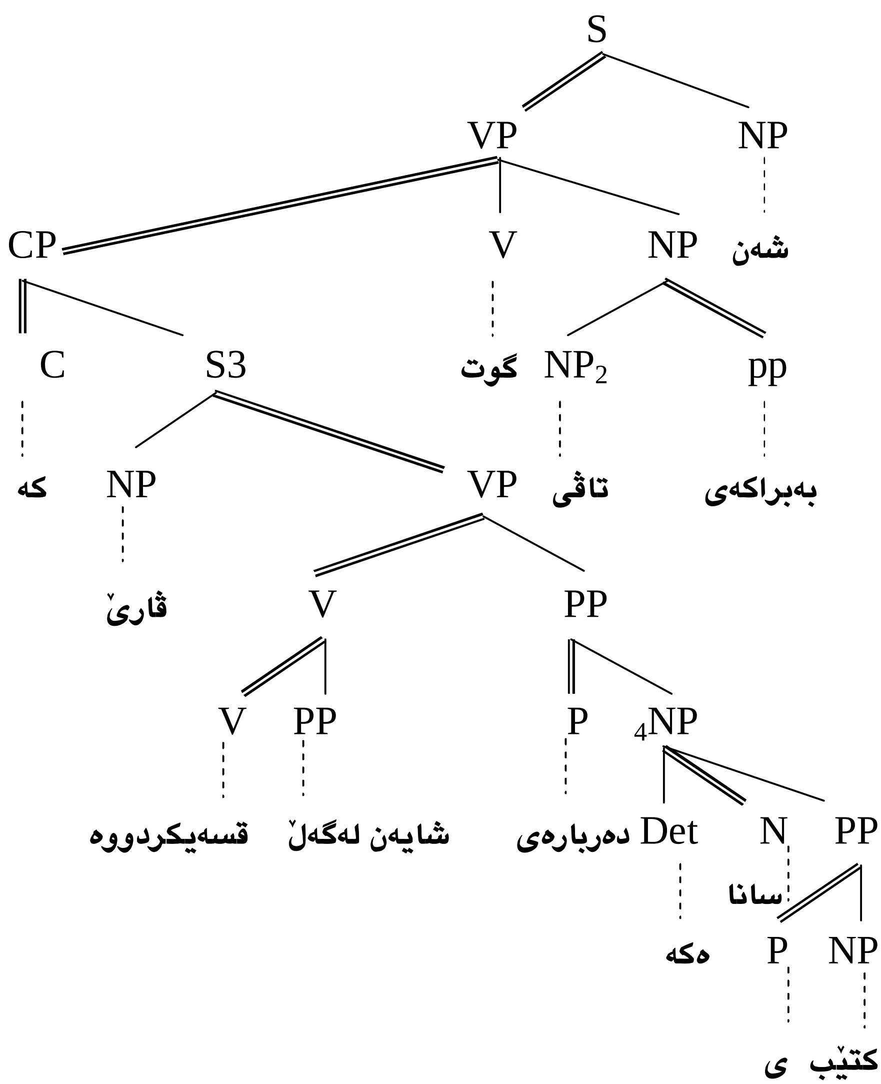

هێڵکاری (٣-٦)

لـەم درەختـەدا ئارگومێنتـەکانی کـردار (شـوێنێن)، بـەو واتایـەی هـەموویان کەوتوونەتـە ڕسـتیلەی خـودی کـردارەوە، بۆنموونـە، هـیچ ئارگومێنتێـك نییـە بـۆ /گـوتن/ لـە (NP_2) و (S_3) داو هـیچ ئارگومێنتێـك نییـە بـۆ /قسەکردن/ لـەناو NP_4 و دەرەوەی S_3 دا. ئەمـەش بـە (کۆتوبەنـدی سـەرە) دانراوە، وەك لە یاسای (٥)دا.

یاسای(٥) کۆتوبەندی سەرە: ئارگومێنتە سینتاکسیەکان و هەڵواسین[٢٩١](Adjunct) لە فرێزێکدا، بریتین لە دەربڕی ئارگومێنتە سیمانتیکیەکان و دەرخەری سەر فرێزێکە.

یـەکێك لـەو دیاردانـەی، کـە ڕێزمـانی بەرهـەمهێنان جـەختی سـەرەکیی لەسـەر دەکاتـەوە، ئـەو حاڵەتانەن، کە ئارگومێنتە سینتاکسیەکانی کردارێك لـە جێکەوتـەی بـەرزتردا، وەك لـە جێکەوتـەی بکەری کردارەکاندا دەبینرێنەوە. با بڕوانینە (٢٤).

٢٤- وەها دەردەکەوێت، شەن {حەز لە میوە بکات}.

بەپێی ئەو ڕێزمانە* /شەن/ بە بکەری >حەز بکات< دادەنرێت و لە فۆرمولەیەکدا لە چوونیەکبوونی لەگـەڵ مەرجـداری سـەرداو لـە ڕیـڕەوی هەڵگواسـتندا دەبێتـە بکـەری >وا دەردەکـەوێت<. لێـرەدا پێشێلکاریی ڕون و ئاشکرای مەرجداری سەر بەهۆی ڕێسایەکی بەرزکردنەوە بەرهەمدەهێنرێت، کە فرێزێـك بـەرەو دەرەوەی ئـەو ژینگەیـە دەجوڵێنێـت، کـە لـە سـەرەتاوە خزمـەتی دەکـرد وەك ئارگومێنتێـك. ئەمـەش پەیوەنـدی سـادەی سـیمانتیکی لـە ژێـرەوەی دروسـتەی سینتاکـسدا دەهێڵێتـەوە. دروستەی ئارگومێنت، پارێزگـاری لـەو بیرۆکەیە دەکـات، کـە دروسـتەی سینتاکسیی ژێربەژێری تاڕادەیەك لە واتاوە نزیکە.

لـە پێـشەوە یاسـاکانی دروسـتەی سینتاکـسیی و سـیمانتیکیی و پێکهاتـە جۆراوجۆرەکـانی پەسـنکردنی دروسـتەی ڕێزمـانی خرانـەڕوو، کـە نـوێنراون لـە**: {دروسـتەی ڕسـتیلە، نوانـدنی فەرهـەنگی و ڕۆڵـە سـیمانتیکییەکان، گۆکردنـە سینتاکـسیەکان، دروسـتەی زانیـاری (فـۆکس)}. پەیوەندی و کارلێکی هەریەك لەمانە بەپێی یاساو بنەماو مەرجە تەواوکارییـەکانی زمـان بـە ئـەنجام دەگەیـەنرێت، لەوانـە[٢٩٢]: (أ) مـەرجی تـەواوکاریی: هـەموو ئارگومێنتـەکان بـە ڕوونیـی* لـە نوانـدنی

---

[291] هەڵواسین دیاردەیەکی دروستەی زمانیەو بە نائارگومێنتەکان (non-argument) جیاکراونەتەوە، دوو چەشنی لێدیاریکراوە: (ا) هەڵواسراوی فرێزی وەك فرێزی پێشناوی(دەرخەری کردارن بە دەربڕینی شوێنوکاتن).(ب) نا هەڵواسراوی فرێزی، وەك ئەدڤێربەکان بەپێی چەشنیان دەبڕینیان دەگۆڕێت. بۆ زانیاری ورد دەربارەی ئاوەڵکردارو چەشن و گۆکردنیان بڕوانە، ئازاد ئەحمد حسەین (٢٠٠٥). هەروەها بۆ زانیاری دەربارەی هەڵواسین بڕوانە، V.Valin (2005)

* ڕێزمانە بەرهەمهێنەرەکانی تری، وەك (LFG، HPSG، RRG...) بەشێوەیەکی جیاواز دەڕواننە جۆری یەکانگیر بوونی سینتاکسی- سیمانتیکی لە ڕستەی (٢٤) دا، ئەم ڕێبازانە خۆیان بە نەهێشتنی ڕێساکانی جووڵەی ڕێزمانەوە پابەند کردووە. لای ئەمان یاساکانی فۆڕمدارشتنی سینتاکسیی ڕاستەوخۆ فۆڕمی ڕوکەشی پێکدەهێنێت. ئەمان بنەمای پەیوەندیان لەجیاتی ڕێسای هەڵگواستن بەدیهێناوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

a. V. Valin (2005).& (2008).
b. M. Darlymple (2003).
c. R. Jackendoff (1991,1999, 2009).

** دەربارەی ئەمە بڕوانە بەشی یەکەم‌ودووهەم.

[292] بڕوانە: R. V. Valin (2005:130).

سیمانتیکیی ڕستەدا دیاریکراون، دەبێت بە سینتاکسی بەرجەستەکراو بن لە ڕستەدا. هەموو دەربڕینە ئاماژەبەندییەکان لە نواندنی سینتاکسیی ڕستەدا دەبێت پەیوەندی بە جێکەوتەی ئارگومێنتێکەوە لە دروستەی لۆژیکی نواندنە سیمانتیکییەکانی ڕستەدا هەبێت.

نواندنی سیمانتیکی ڕستەیەك لە دەوروبەری دروستەی لۆژیکی ئارگومێنت– داواکەر (کردار) بنیاتدەنرێت و دەخرێنە فەرهەنگەوە، بۆ پەیوەندی سیمانتیك بۆ سینتاکس. زانیارییەکە لە نواندنی سیمانتیکییەوە گرنگە بۆ هەڵاوێرکردنی پێکهاتە سینتاکسیەکان لە نواندنی سینتاکسیدا.

(ب) بنەماکانی هەڵاوێرکردنی چێوەی سینتاکسی: ژمارەی جێکەوتە سینتاکسییەکانی ئارگومێنتەکان لەناو دروستەی ئارگومێنتدا (ئارگومێنت داواکەر– ئارگومێنتەکانی) یەکسانە بە ژمارەی دیاریکراوە ئاشکراکانی جێکەوتەی ئارگومێنت لە نواندنی سیمانتیکی لە دروستەی ئارگومێنتدا بڕوانە یاسای(١). وەك هێڵکاری (٣–٧).

گۆکردنە سینتاکسیەکان: ئارگومێنتی بکەریی. بەرکاریی...

زمان– دیاریکەر

↕

شارۆڵی سیمانتیکیی: کارا. کارتێکراو

↕

جێکەوتەی ئارگومێنتەکان لە دروستەی لۆژیکدا

↕

پۆلەکانی جۆریی کردەیی کردار	دروستەی لۆژیکی
جیهانیی	
حاڵەت	ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y)
چالاکی	کردن (X، {ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y)})
بەئەنجامگەیەنراو	INGR ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y)، یان، کردن َ(X {ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y)}) INGR
چالاکی چوونیەکی	SEML ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y)
تەواوکاری	BECOME ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y) یان BECOME کردن َ(X {ئارگومێنت داواکەر َ(X) یان (X، Y)})
چالاکی تەواوکاری	کردن َ(X {ئارگومێنت داواکەر $_{1}$َ(X، Y)}) & INGR ئارگومێنت داواکەر $_{2}$َ(Z، X) یان (Y).
هۆکاریی (بوونە هۆیی)	& هۆیی β، کاتێك، &، β دروستەی لۆژیکی هەر چەشنێك بن .

هێڵکاری(٣–٧) پەیوەندی جێکەوتەی ئارگومێنتی سینتاکسیی و سیمانتیکیی

---

* بە ڕوونی بەواتای ئەوەی، کە جێکەوتەی ئارگومێنت لە دروستەی لۆژیکیدا بە گۆڕاوێك یان شتێکی چەسپاو دیاریبکرێت، بۆئەوەی نادیاریکراو نەبێت. دەکرێت ئەو بەهۆی "Ø" پڕبکرێتەوە، بڕوانە پارەکانی داهاتوو.

٢-٢/٣) دەروازەی فەرهەنگی و دروستەی چەمکی

فۆڕمی ناوەکیی نواندنی ئاوەزیی، کە لە دروستەی چەمکیی و پەیوەندییە فۆڕمولەییەکانی نێوان ئەم ئاستەو ئاستەکانی تری نواندندا پێکهاتووە، بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ بە سیمانتیکەوە پەیوەستە. دروستەی چەمکیی بواری نواندنی ئاوەزیە، کە دەتوانرێت تیایدا واتای هەڵهێنجراو دیاریبکرێت. یەکەی فەرهەنگی بنیادی پەیوەندی پێکگەیاندنی فۆڕمدروستی فۆنۆلۆژیی و سینتاکسیی و چەمکیی دەکات، ئەمەش بەوەی، کە فەرهەنگ(بڕوانە(٢/٢) بەشێکە لە پێکهاتەی سیمانتیکیی ولەمیشەوە دەبێتە پێکهاتەو بنەمای یاساکانی پێکگەیاندن.

پرسیاری دیارو پێویست لێرەدا ئەوەیە، ئاخۆ چۆن دەروازەی فەرهەنگی وەك (٦) دروستەی چەمکی پێ بنیاتدەنرێت. وەڵامدانەوەکەمان بە (یاسای یەکەم) دادەڕێژرێن.

(٦-أ)

لە
P
NP j –
{ڕێڕەو **لە** ({شوێن} N ({شت} j))}

(٦-ب)

ڕاکردن
V
– PP j
{ڕوداو **چوون** ({شت} i ، {ڕێڕەو} j)}

١-٢-٢/٣) لەبریدانانی ئارگومێنت (Argument Substitution)

یاسای یەکەم: لەبریدانانی ئارگومێنت (Argument Substitution)، ئەم ڕێسایانە لەخۆدەگرێت:

ڕێسای(١): بۆ پێکهێنانی دروستەی چەمکیی لە فرێزی سینتاکسیی (XP)ییەوە ، کە کەرەستەیەکی فەرهەنگی(کردار) (H) سەرەکەیەتی، دوو پێڕەو دێتە ئاراوە:

(أ) بـۆ هـەر پێکهاتەیـەکی نیـشانەکراوی (C)(واتـە بـە جێکەوتـە بەرجەسـتە کرابێـت) لـە دروسـتەی چـەمکی فەرهـەنگی (LCS)ی (H) دا. دروسـتەی چـەمکی فرێـزی (YP)، کـە دیاریکـــــەرو تێرکـــــەری هاونیـــــشانەکردنی جێکەوتەیـــــە لـــــە نیـــــشانەکانی وەچەپۆلەڕەگەزدیاریکردنی (H)دا لەبریدادەنرێت وجێگەی دەگرێتەوە.

(ب) ئەگەر (H) کردارێك بێت، دروستەی چەمکی بکەر بۆ پێکهاتەیەکی بە (i) نیشانەکراوە، کە (ئارگومێنتی دەرەکی)یەو لە (LCS)ی (H)دا جێیدەگرێتەوە.

لەسەر نمونەی(٢٥) ڕێسای (١) لە (٧) دا جێبەجێکراوە.

٢٥- ڤالان ڕایکردە ناو یاریگاکە.

(٧-أ) دروستەی سینتاکسی:

{S {NP ڤالان} {VP ڕایکردە {PP {NP ناو یاریگاکە}}}}.

(٧-ب) دروستەی چەمکیی:

{رووداو چوون ({شت ڤالان}، {ڕێڕەو ناو ({شوێن بەرەو ({شت یاریگاکە})})})}.

ڕسـتەکە لەگـەڵ ڕوداوی دەرچـوونەکەدا لـە دروسـتەی چـەمکیدا پەیکالـە، بـەوەی کردارەکـە لەگەڵ گۆکردنی ڕوداوی-چووندا پەیکاڵە، بۆیە ڕستەکە دەربڕی جوڵەیەکە. بکەری ڕستەکە لەگەڵ یەکەم ئارگومێنتی /چوون/ دا ڕێککەوتووە. فرێـزی پێشناویش پـەیکاڵی ئـارگومێنتی دووهەمە. پێشناو وەچەپۆلەڕەگەزی NP یەکی بەرکاری دەکات، کە هاونیشانەکراوە لەگەڵ جێکەوتەی ئارگومێنتی کراوەی ئاماژەیی دروستەی چەمکیی بەرکاریـدا. /ڕاکردن/ دەربـڕی گـۆکردنی-/چـوون/ە، داوای دوو ئارگومێنـت دەکـات، بـۆ نمونـە یەکـەم شـتێك بجوڵێـت، کـە هاونیـشانە کـراوە بـە (i) کـە ڕێککـەوتووە لەگـەڵ جێکەوتـەی بکـەریی/ئـارگومێنتی دەرەکـی. دووهـەم ڕێڕەوێـك کـە دیاریکـەری سـتراتیژی جوڵەکەیـە. لـەجێبەجێکردنی ڕێسای(١) بەسـەر (٢٥) دا، بۆ بەشـی(ا) لەبریـدانانی خوێندنـەوەی /ژورەکە/ بۆ گۆڕاوێکی (LCS)ی /لـەناو/، ئـەوە لەبریـدانانی خوێندنـەوەی >لـەناو ژورەکـە<بـۆ گـۆڕاو -ڕێـڕەو لـە (LCS) ی/ڕاکـردن/ دەهێنێتە ئاراوە. لە بەشی (ب) دا، لە بریدانانی خوێندنەوەی /ڤالان/ لەجیاتی گۆڕاوی-شت لە (LCS)ی /ڕاکردن/دا.

ڕێـسای(٢): بـۆ پێکهێنـانی دروسـتەی چـەمکیی لـە فرێـزی سینتاکـسیی (XP) دا، کـە کەرەستەیەکی فەرهەنگی(کردار) سەریەتی (H)، دوو پێڕەو لە ئارادایە:

(أ) بۆ هەر پێکهاتەیەکی نیشانەکراوی (C) (واتە بە جێکەوتە بەرجەستە کرابێت) لە دروستەی چەمکیی فەرهەنگی (LCS)ی (H)دا. دروستەی چەمکی فرێزی (YP)، کە دیاریکەرو تێرکەری هاونیشانەکردنی جێکەوتەیە لە نیشانەکانی (ئەدگاری) وەچەپۆلەڕەگەزدیاریکردنی (H)دا، لەبریدادەنرێت وجێگەی دەگرێتەوە، ئەگەر ئەو پۆلەڕەگەزە چەمکیە یەکبگرێت و پەیکالبێت لەگەڵ (C)دا.

(ب) ئەگەر (H) کردارێك بێت، دروستەی چەمکیی بکەر بۆ پێکهاتەیەکی نیشانەکراوە بە (i) (ئارگومێنتی دەرەکی) ی لە (LCS) ی (H) دا جێیدەگرێتەوەو لەبری دادەنرێت، ئەگەر ئەو پۆلەڕەگەزە چەمکیە یەکبگرێت لەگەڵ (C)دا[٢٩٣].

ئەوەمان بیرنەچێت، کە کۆت وبەندی هەڵاوێرکردن بەشێکە لە دەروازەی فەرهەنگی کەرەستە فەرهەنگیەکان. بۆنموونە، لە کردارەکانی /خواردنەوە، پێدان/ دەبێت بەرکاری /خواردنەوە/ شلەمەنی بێت و بەرکاری ڕاستەوخۆی (پێدان) بابەتی ژمێراو بێت. واتە لێرەدا کۆت وبەندی هەڵاوێرکردن ڕێگە نادات، کە بگوترێت /سێو خواردنەوە/ یان /پێدانی پێنج پشیلە بۆ کڕینی کتێبێك/. بەمەش ئەدگاری وەچەپۆلەڕەگەزدیاریکردنەکە یەکناگرێت لەگەڵ (C)دا.بۆ ئەمەش کۆت وبەندی هەڵاوێرکردن بە چەشنەکانیەوە* بە تەواوی وەچەی وشە فەرهەنگیەکانی دروستەی چەمکیی پێکدەهێنێت، کە دەستەیەکە لە کۆت وبەندی هەڵاوێرکردنی شیاو کە هەڵدەبژێردرێن بەپێی بایەخبەندیی بنەماکانی لێکدراوێتی دروستەی چەمکی. ئەمان تەنها پۆلەڕەگەزە چەمکییە سەرەکیەکان پێکناهێنێن، بەڵکو جیاکارییەکانیش وەك (ڕەق بەرامبەر شل، مرۆڤ بەرامبەر گیانلەبەر...) لەخۆدەگرن. لەبەرئەوە ڕستەیەکی وەك>بە دڵسۆزییەوە ڕایکردە ناو ژورەکە<[?] لەبریدانانی خوێندنەوەی نا-دروست بەرهەمدەهێنێت.

(Chomsky)[٢٩٤] هەر لەم ڕوانگەیەوە کۆت وبەندی هەڵاوێرکردنی بە شامەرجی بنەڕەتی هێنانەناوەی فەرهەنگیی (دامەزراندنی کەرەستەی فەرهەنگی) داناوە، بەشێوەیەك، کە کردار ناتوانێت لە ڕستەیەکدا بێت ئەگەر ئارگومێنتەکانی ئەو کۆت و بەندانە ببەزێنێت، کە بۆی هەڵاوێرکراوە. وەك:

٢٦- ڤالان خواردیەوە.

---

[293] بڕوانە: .R. Jackendoff (1991:51)

[*] بڕوانە بەشی دووهەم.

[?] بەواتای نادروستی واتایی دێت.

[294] بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩: ١).

٢٧- شەن داوێتی.

لێرەدا ئەگەر ئارگومێنتەکان دەرنەبڕابن، ئەوا زانیاریی بەهۆی کردارەکەوە دەستدەکەوێت، بەڵام ئەگەر ئارگومێنت لەلایەن (NP) ەوە دەربڕابێت، ئەوا کردارەکەو (NP)یەکە زانیارییەکە دەگەیەنن، لە کۆتاییدا کاتێك کۆت‌وبەندی هەڵاوێرکردن پێشێل دەکرێت و دەبەزێنرێت، ئەگەر هاتوو نیشانەکانی کردار لەگەڵ ئارگومێنتی NP یەکانیدا دژبێت و بەیەکنەخۆن، واتە بەرەنگاری بێتەوە. لەبەرئەوەیە کۆت‌وبەندی هەڵاوێرکردن بە بەشێك لە واتای کردار دانراوەو پێویستە پڕاوپڕ تەواوکراو بێت لە دروستەی ئارگومێنتی کرداردا[295]. لە پراکتیزەکردنی ئەم بۆچوونەدا، دەتوانین وا مامەڵە لەگەڵ کەرەستەو پێکهاتەکانی سیمانتیکدا وەك کۆت‌وبەندی هەڵاوێرکردن بکەین. بەوەی وەك بنەڕەتی دروستەی چەمکی ڕودەدەن لەناو نیشانەیەکی پێکهاتەیەکی چەمکیدا، وەك دەروازەی فەرهەنگی /خواردنەوە/، کە لە (٨)دا نوێنراوەو دەتوانین وا دابنێین (هۆکاری شلەمەنییەکە وادەکات بە سانایی بچێتە ناو دەمەوە).

٨-

خواردنەوە
V
NP $_j$–
{ڕووداو هۆکاریی ({شت }i، {ڕووداو چوون ({شت شلەمەنی}j،
{ڕێڕەو ناو ({شوێن دەم ({شت}i)})})})}

لەم دەروازەی فەرهەنگییەدا کۆت‌وبەندی هەڵاوێرکردن لەسەر بەرکاری ڕاستەوخۆ دەردەکەوێت، وەك زانیاری چەمکیی (شلەمەنیی) لەناو پێکهاتەکەدا کە نیشانە کراوە بە (j).

٢/٣-٢-٢) تواندنەوە یان یەکگرتنی ئارگومێنت (Argument Fusion)

یاسای دووهەم: یاسای تواندنەوە یان یەکگرتنی ئارگومێنت (Argument Fusion)، لەم ڕێسایە پێکهاتووە:

ڕێسای(١): بۆ پێکهێنانی دروستەی چەمکیی لە فرێزێکی سینتاکسیی (XP)، کە کەرەستەیەکی فەرهەنگی (H) سەری بێت ئەوا:

---

[295] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:53).

(أ) لە هەر پێکهاتەیەکی نیشانەکراو لە دروستەی چەمکیی فەرهەنگیی (LCS) (H)دا، دروستەی چەمکیی فریزی (YP) ، کە دیاریکەری هاونیشانەکردنی جێکەوتەیە لەناو نیشانەکانی وەچەپۆلەڕەگەزدیاریکردنی (H)دا یەکپێبگرە.

(ب) ئەگەر (H) کردارێك بێت، دروستەی چەمکی بکەرەکە لەناو پێکهاتەکەی نیشانە کراوە بە (i) لە (LCS)ی (H)دا دەتوێتەوەویەکدەگرێت.

یەکگرتنی ئارگومێنت لە ڕستەی >ڤالان چاکەی خواردەوە<، لە خوێندنەوەی /چا/ لەگەڵ پێکهاتەی ({شت شلەمەنی}$_j$) دا بەرجەستە دەبێت، دوبارەبوونەوەی نیشانەی (شلەمەنی) کەم بەها دەبێت لەبەرئەوە لابراوە، بڕوانە (٢٨)، ئەگەر بگوترێت >ڤالان کێکەکەی خواردەوە[?]<، لێرەدا یەکگرتنەکە لەگەڵ /کێك/دا لێکدراوەو هەڵگری نیشانەکانی {- شلەمەنی} لەگەڵ {+شلەمەنیدا}، پێکدادانی کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن دێنێتە بەرهەم بەمەش نادروست دەبێت.

٢٨- ڤالان نانەکەی چەورکرد.

کرداری (٢٨)، دروستەی چەمکیەکەی لە (٩) دا نوێنراوە.

٩- {ڕووداو **هۆکاری** ({شت }$_i$، {ڕووداو **چوون** ({شت **چەور**}، {ڕێڕەو **بە** ({شوێن ({شت }$_j$)}))}.

لە (٢٨) دا بابەتەکە(شت) هیچ نیشانەیەکی هەڵنەگرتووە، بەم شێوەیە کارلێك و پەیوەندیی بە جێکەوتەی وەچەپۆلەڕەگەزەکەوە نەکردووە، پڕکراوەتەوە بە زانیاری، کە لە کردارەکەوە درکی پێدەکرێت و هیچ کەرەستەیەکی /چەورکردن/ دیارینەکراوە.

گەر لەنێوان کردارەکانی /خواردنەوە/ و /چەورکردندا/ بەراوردێك بکەین، جیاوازی نێوانیان لەڕوی سینتاکسیەوە بریتییە لەوەی /چەورکردن/ کردارێکی تێنەپەڕی بەخورتییە، /خواردنەوە/ کردارێکی تێپەڕی سەرپشکیە. لەڕوی سیمانتیکیەوە یەکێکیان لە (بابەت) دەدوێت و ئەویتریان لە (ڕێڕەو). بەرکاری ڕاستەوخۆی /چەورکردن/ بریتییە لە (ئامانج) و (بابەت)، بە پێچەوانەوە بەرکاری ڕاستەوخۆی /خواردنەوە/ (بابەت) و (ڕێڕەو) ە.

خاڵی گرنگ لەم بەراوردەدا ئەوەیە، کە دیاریکردنی دروستەی چەمکیی لەناو ئارگومێنتەکانی بەشەکرداری واتای کرداردا، دەتوانرێت ڕێنموییبکرێت وەك بەشێکی گەورەی پشتبەستوو بە جێکەوتەی نیشانەی سەرئارگومێنتەکان لەو ڕێگایەی، کە کردارو ئارگومێنتەکانی پەیوەندیان لەگەڵ دروستەی سینتاکسیدا هەیە، ئەگەر پێکهاتەی واتایی

[?] بەواتای نادروستی واتایی دێت.

کـردار نیـشانەکراوبێت وەك(شـلەمەنی) لـە (٦) دا، ئـەوا نیـشانە سـیمانتیکییەکانی وەك کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن دەردەکەون. ئەگەر پێکهاتەیەك نیشانە نەکراوبێت وەك (چەور) لە (٨) دا، ئەوا نیشانەکانی (ئەدگار) وەك ناواخنی ئارگومێنتی ناواخنیی بەرجەستە دەبێت. هەرچـی ئـارگومێنتی ناواخنیـە، ئـەو ئارگومێنتـە چـەمکیانەن، کـە بـە سینتاکـسیی دەرنـەبڕدراون[٢٩٦]. هـەر ئەمـە وەهـایکردووە، کـە بیرو چـەمکی کۆتوبەنـدی هـەڵاوێرکردن فەرامۆشـبکرێتو تیـۆرە زمانەوانیـەکان لـەجیاتی ئـەوە زاراوەی یـەکگرتنی/تواندنـەوەی ئارگومێنت(Argument Fusion) بۆ ئەم کاریگەریە بە لەبارتر دابنێنو بەکاربهێنن. کەواتە یـەکگرتنی/تواندنـەوەی ئارگومێنـت بریتیـە لـەو نیـشانانەی، کـە لـە کـردەی کۆتوبەنـدی هەڵاوێرکردندا تاووتوێدەکرێن، لەگەڵ ئەو نیشانە ناواخنیانەی لە ناواخنی ئارگومێنتەکاندا هـەن، وەك (چـەور) لـە (٩) دا نیـشانە نـەکراوەو ئاشـکرایە خـودی /چـەورکردن/ هـەر بـەهۆی شتێکەوە (ڕۆن، کەرە، ..) کردەکە جێبەجێدەکرێت.

لەمـەوە میکـانیزمی بنـەڕەتیی بـۆ پەیوەنـدیی نێـوان ئارگومێنتـەکان لـە دروسـتەی چـەمکیو سینتاکـسدا زانـرا، هــەر کەرەســتەیەکی فەرهــەنگی لــە ڕســتەدا، دیاریکــەری چــۆنێتی کارلێکردنی ئارگومێنتە چەمکیەکانو جێکەوتە سینتاکسیەکان، کە (سەرە)کانن. یاساکانی یـەکگرتنی/تواندنـەوەی[٢٩٧] ئارگومێنـت بەکارهێنـەری ئـەو زانیارییـە فەرهەنگیانەیـە، کـە بـۆ یـەکگرتنی خوێندنـەوەکانی تەواوکاریـە سینتاکسیەکانو بکـەرەکانن، لەگـەڵ نیـشانەکردنی جێکەوتەی ئارگومێنتەکان لەناو دروستەی چەمکی سەرەکەدا.

پەیوەسـت بـە کۆتوبەنـدکردنی دیاریخەرەکانیـشەوە (Modification)[٢٩٨](بڕوانـە١/٣) لـە دروستەی چەمکیدا، حاڵەتی نموونـەیی دیاریخـەرەکان بریتیـە لـەوەی (AP)یەك دیاریخـەری (NP)یـەك بێـت. لەگـەڵ ئەوەیـشدا دیاریخـەری لەگـەڵ پۆلوجـۆری بـەرفراوانی دیاریخـەریو پۆلەڕەگـەزی دیاریخـەری ڕودەدەن. لێـرەدا بـەپێی دروسـتەی چـەمکی شـیدەکرێنەوە، وەك (١٠)و دروستەکەشی لە یاسای سێهەمدا دیاریکراوە:

١٠) أ- گوڵی سور (AP دیاریخەری NP)

$$\begin{bmatrix} \text{گوڵ} \\ \text{شت} \{\text{تایبەتێتی سور}\} \end{bmatrix}$$

---

[296] بڕوانە: .R. Jackendoff (1991:55)

[297] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[298] بڕوانە: .R. Jackendoff ((1999: 73)

ب- خانوویەك لە (دار)   (NP دیاریخەری PP)

[خانوو
شت {شوێن لە ({شت دار})}]

پ- ڤالان بەخێرایی چووە ماڵەوە.   (VP دیاریخەری Advp)

[چوون ({شت ڤالان}، {ڕێڕەو وە ({شوێن ماڵ})})
ڕوداو {تایبەتێتی خێرایی}]

ت- ئالان لە کاژێر ٦:٠٠ دا چووە ماڵەوە.   (VP دیاریخەری PP)

[چوون ({شت ئالان}، {ڕێڕەو وە ({شوێن ماڵەوە})})
ڕوداو {شوێن وە تاف لە ({کات ٦:٠٠})}]

ج- لەسەر گردە بەرزەکە.   (PP دیاریخەری AP)

[لەسەر ({شت گرد})
شوێن {تایبەتێتی بەرز}]

٣-٢-٢/٣ دیاریخەری کۆتوبەندکردن (Restrictive Modifier Rule)

یاسای سێهەم: یاسای دیاریخەری کۆتوبەندکردن (Restrictive Modifier Rule)، بریتیە لە:

ڕێسای (١): ئەگەر (YP) دەستەخوشکی (X) بێت لە (XP) دا و دروستەی چەمکیی (YP) بریتی بێت لە {Cy}، کەواتە دروستەی چەمکیی (XP) بریتیە لە فۆڕمی [.... {Cy}]

بە بەکارهێنانی یاسای سێهەم بۆ بەرجەستەکردنی هەڵگواستنی دروستەی چەمکی لە (١٠-ت)دا:

لە ڕستەی >ڤالان لە کاژێر ٦:٠٠ دا چووە ماڵەوە<دا، سەری ڕستەکە بریتیە لە /چوو/، کە دەروازە فەرهەنگیەکەی لە (١١)دا نوێنراوە.

١١- [چوون
V
$- PP_j$
ڕوداو چوون ({شت   }$_i$، {شوێن   }$_j$)}]

بەهۆی کردەی یەکگرتنی ئارگومێنتیەوە خوێندنەوەی /ڤالان/ و /ماڵ/ لەگەڵ /چوو/ دا یەکیانگرتووەو گۆکردنی دروستەی ئارگومێنتی ڕستەکە لە فۆڕمی (١٢)دا نیشاندراوە.

١٢- {ڕووداو **چوون** ({شت **ڤالان**} ، {ڕێڕەو **وە** ({شوێن **ماڵ**})})}.

دروستەی چەمکی (PP- لە٦:٠٠) دا بەهۆی یەکگرتنی ئارگومێنتیەوە، بریتیە لە (١٣).

١٣- {شوێن **لە .. دا** تاف ({کات ٦:٠٠})}.

دواتر (PP) خوشکی (V)یە، کەواتە یاسای دیاریخەری کۆتوبەندکراو جێبەجێدەبێت، بەوەی خوێندنەوەی >ڤالان لە کاژێر ٦:٠٠ دا چووە ماڵەوە< لە (١٤)دا دیاریکراوە.

١٤- [...
{شوێن **لە ..** تاف ({کات ٦:٠٠ })}]

خوێندنەوەی ڕستەکە بەگشتی لە یەکگرتنی (١٣، ١٤) دا خۆی دەبینێتەوە، کە لە (١٥) دا خراوەتەڕوو.

١٥- [**چوون** ({شت **ڤالان**} ، {ڕێڕەو **لە** ({شوێن **ماڵ**})})
ڕووداو {شوێن **لە..دا** تاف ({کات ٦:٠٠ })}]

جگە لە کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن، کەرەستەیەکی تری سیمانتیکی پرۆژەسازدانە، ڕۆڵی بابەتانە یان ڕۆڵی سێتا* بە بنەڕەتی یاساکانیی دانراوەو زاراوەیەکە بۆ جێکەوتەی ئارگومێنتێك لەناو دروستەی چەمکیدا بەکارهێنراوە. تایبەتێتی پێدانی ڕۆڵی بابەتانەکان وەك (کارایی، بابەتی،...) تایبەتێتی جێکەوتە دروستەییەکانە، لەگەڵ ناواخنی چەمکیدا. نیشانە پێدانی ڕۆڵی بابەتانە لە بنیاتنانی پەیکاڵبوونە لەنێوان ئارگومێنتی سینتاکسیی و چەمکیی کرداردا، وەك هاونیشانەکراوی ڕێککەوتن داڕێژراوە. لەگەڵ ئەوەی کۆتوبەندی هەڵاوێرکردن وەك زانیاری چەمکی داڕێژراوە، کە سەر لەناو پێکهاتەی چەمکی نیشانەکراودا دەیبەخشێت. کۆبەندی ئەمانە دروستەی ئارگومێنت بەرهەمدێنێت و بریتیە لە دەستەی نیشانەکانی پەیوەستکردنی ئارگومێنتی سینتاکسی و چەمکی لەسەردا. لێرەیشەوە (ئارگومێنتی چەمکیی ئەو ئارگومێنتە ناواخنیانەی بە سینتاکسی دەرنەبڕاون، لەخۆدەگرێت)[299].

---

* بڕوانە بەشی دووهەم.

[299] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:55)

هەر پەیوەست بە دەروازەی فەرهەنگیەوە بۆ دیاریکردنی دروستەی چەمکی، تیشکی زیاتر دەخەینە سەر تیۆری ڕۆڵی بابەتانەو پێوەرو مەرج و کۆت وبەندەکانی[300]، کە (R. Jackendoff) سەرلەنوێ پێوەری ڕۆڵی بابەتانەی پەیوەست بە دروستەی ئارگومێنت و پەیکاڵبوونی سینتاکس وسیمانتیک بەم شێوەیە داڕشتۆتەوە[301]:

(١) هەر وەچەپۆلەڕەگەزکردنێك (NP لەگەڵ بکەردا)، بەتەواوی لەگەڵ یەك-جێکەوتەیی ئارگومێنتیدا[302] لە دروستەی چەمکیدا پەیکاڵ دەبن.

(٢) هەر جێکەوتەی ئارگومێنتێکی کراوە لە دروستەی چەمکیدا، بەتەواوی لەلایەن یەك (NP)یەوە دەردەبڕێت.

لەگەڵ ئەوەی زۆرینەی کردارەکان پێوەرەکانی ڕۆڵی بابەتانە (Θ) جێبەجێدەکەن، بەڵام ئەمەش ناکاتە ئەوەی، کە کردارمان نییە ئەم مەرجانە ببەزێنێت و لە یاسا گشتییەکەی پێوەری ڕۆڵی بابەتانە (Θ) دەربچێت، واتە دەگونجێت (NP)یەك زیاتر لە یەك ڕۆڵی بابەتانە (Θ)ی لە چەشنی جیاواز هەبێت، بۆ دروستی ئەمە پێویستە کردارەکانی (کڕی، فرۆشت، گۆڕی) ڕاڤە بکەین، بۆ ئەم مەبەستەش بڕوانە (١٦).

١٦- (X)، (Y)ی لە (Z) کڕی.

أ- (Y) گۆڕینی خاوەندارێتی (هۆکاریی) لە (Z)ەوە بۆ (X).

ب- گۆڕینی خاوەندارێتی پارە لە (X)ەوە بۆ (Z).

بەم شێوەیە (X، Z) هەریەکەیان دوو ڕۆڵی سیمانتیکییان هەیە. لێرەدا ناتوانرێت پێوەرەکانی ڕۆڵی بابەتانە (Θ) بپارێزرێت، بەوەی کە ڕۆڵەکانی گواستنەوەی پێچەوانەیی لە (١٦-ب) دا ئەژمار نەکرێت.

بە پێچەوانەی ئەمەوە[303] دەگونجێت (NP)ی جۆراوجۆر یەك ڕۆڵی بابەتانە (Θ)ی هەبێت. وەك لە (٢٩)دا دیارە.

---

300 بڕوانە بەشی (٢) و بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: a. H. Martin (2005) b. R. Radford (2006) c. V. Cook (1997) d. B. Latif (2008)

301 بڕوانە: .R. Jackendoff (1991:59)

302 چەشنەکانی ئارگومێنت داواکەر بەپێی داواکارییەکانی دەستنیشانکراون، ئەوانیش یەك-جێکەوتەیی، دوو-جێکەوتەیی،...تاد، ئەمەش بە دیاردەی بە بڕشتی کردار(VALENCE) ناسێنراوە. وەك کرداری (کردنەوە، لێکردنەوە، پێلێکردنەوە) بە بڕشتی هەریەك لەمانە جیاوازە، بڕوانە: محەمەدی مەحویو کاروان عومەرو شیلان عومەر (٢٠١٠)، هەروەها G.Trauth&K.Kazzazi (1996:33).

303 بۆ وردەکاری زیاتر دەربارەی بەزاندنی پێوەرەکانی ڕۆڵی بابەتانە بڕوانە:

٢٩- أ- ئینجانەکە گوڵەکانی لەناودایە.

ب- یادە خۆی هەندێك خواردنی هەڵگرت.

پ- لیستەکە ناوی منی لەخۆدا لەخۆگرتووە.

لە (٢٩) دا (NP)یەکانی /سندوق، لەناو، یادە، خۆی، لیست، لەخۆدا/ وەها دەرناکەوێت، کە ڕۆڵی بابەتانە (Θ)ی جیاوازیان هەبێت. دەتوانرێت لابرێن یان بکرتێنرێن، بەبێ ئەوەی هیچ لە واتای ڕستەکە بگۆڕێت. لەبەرئەوە وەهادانراوە، کە ئەم (NP) جیاوازانە هەمان ڕۆڵی بابەتانە (Θ)یان هەبێت. ئەوەی گرنگە ئەوەیە، کە پێوەری ڕۆڵی بابەتانە (Θ) ئاسایی لەسەر بنەمای ڕۆڵی بابەتانە (Θ)، کە وەك ڕاڤەکردنێکی دروستی سینتاکسیە دانراوە.

٣/٢-٢-٤) بەستنەوەی ئارگومێنت (Argument Binding)

یاسای چوارهەم: بەستنەوەی ئارگومێنت (Argument Binding)، وەك لەسەرەوە بینرا، لە یاسای یەکگرتنی ئارگومێنتەکاندا هیچ ڕێگرییەك بۆ دوو جێکەوتەی هاونیشانە لە دروستەی چەمکیدا نییە، کە هەڵگری هەمان نیشانەو زانیاری سینتاکسی بن، لەبەرئەوە نموونەکانی وەك (٣٠) ڕێگەیان پێدەدرێت، دەروازەی فەرهەنگی/کڕین/، وەك لە (١٧)دا خراوەتەڕوو. لە دروستەی چەمکی فەرهەنگیی (١٧) دا ئەندامی گواستنەوەی پێچەوانەیی (counter transfer) بریتیە لە (گۆڕینی خاوەندارێتی پارە) وەك ئارگومێنتێکی گۆکردنی دەرخەری (گۆڕان- EXCH) مامەڵەی لەگەڵدا کراوە. (بابەتی) گواستنەوەی پێچەوانەیی /پارە/ بەتەواوی ئارگومێنتی تێکئاخنراوە. بڕوانە (١٧).

١٧- کڕی
V
- < NP k بۆ > NP j
{چوون خاوەندارێتی ({ }j، لە { }k) بۆ { }i
{گۆڕین چوون خاوەندارێتی ({پارە}، لە { }i بۆ { }k)

٣٠- شەن کتێبەکەی لە ڤاریێ کڕی.

---

a. H. Martin (2005) b. R. Jackendoff (1991). &(1999) & (2006) & (2009).

لێرەدا نەک هەر تەنها گواستنەوەی پێچەوانەیی ئارگومێنتیی نادیارە، ئەو کردەیەش ناواخنییە، کە /شەن/ دەبێت /کتێب/ بکڕێتو لەبەرامبەریدا پێویستە /پارە/ بدات بە کەسێک /ڤاریۆ/ یە. لێرەدا (ئامانج) بە گوازراوەو (سەرچاوە) بە گواستنەوەی پێچەوانەیی دانراوە.

پەیوەست بە هاونیشانەکردنەوە، چەشنی زۆری لێدیاریکراوە، لێرەدا پەیوەندی نێوان بەستنەوەی ئارگومێنت (Argument Binding)[٣٠٤]، کە لەنێوان ئارگومێنتی بەستنەوە/ بەستەر (binder) و ئارگومێنتی بەستێنەر (bound Arguments) یان ئەو دوو شتەی دەبەسترێنەوە (bindees) وەدەستدەخرێت، هەریەک لەم دووانە تایبەتێتی یەکفۆڕمی لە دروستەی چەمکیدا دەنوێنن. تایبەتیەکانیشیان لە یەکگرتنو تواندنەوەی تایبەتێتیە زگماکیەکان لە جێکەوتەی بەستێنەرو بەستەر لە گشتێکدا پێکهاتووە. ئارگومێنتی بەستەر هێمای (&)و ئارگومێنتی بەستێنەر هێمای (β) بۆ دانراوە، لەمەوە دەتوانین پەیوەندی ئارگومێنتی بەستنەوە، کە بە ڕاستەوخۆیی تێکئاخنراوەتە ناو دەروازەی فەرهەنگی /کڕین/ لە (١٨) بنوێنین.

١٨-

کڕی
V
– < NP k **بۆ** > NP j
چوون خاوەنداریێتی ({ }j، **لە** { }k&)
بۆ { }jβ
گۆڕین {**چوو** خاوەنداریێتی ({**پارە**}، **لە** { β })
بۆ { & }

لە دەروازەی فەرهەنگیدا تەنها نیشانەکانی (k ،i) هەنو ڕۆڵەکانی تر تایبەتێتی ئارگومێنتی بەستێنەرنو لە ئەنجامی یەکگرتنەوە دێنە ئاراوە. ئەمە بۆ چارەسەرکردنی هاونیشانەکردنی نێوان پێکهاتە سینتاکسییو چەمکیەکانەو هەرکات هەر ئارگومێنتێک بە سینتاکسی دەرنەکەوت، ئەوا بە چەمکی بەهۆی هاونیشانەکردنەوە دەردەکەوێتو ناواخنی واتایی دیاریدەکات. بۆ ئەم مەبەستە مەرجی پەیوەندیکردنی پێوەری ڕۆڵی بابەتانە Θ ی سینتاکسو سیمانتیک، کە بە (Neo- Θ Criterion) ناسراوە، بریتیە لە : (أ) هەر نیشانەیەک پەیوەندی و کارلێکی دروستەی سینتاکسییو چەمکیی لە دەروازەی فەرهەنگیدا دیاریدەکات، پێویستە تەنها یەکجار لە دەروازەی (LCS) دا دەرکەوێت، (ب) هەموو ڕۆڵی

---

304 بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠١: ١٨٨).

بابەتانــەکانی Θ کــە هاونیــشانەکردنی (NP) دەگرێتــەوە، دەبێــت دەربڕێــت بــەهۆی ئارگومێنتەکانەوە ببەسترێنەوە بە نیشانەکردنی پێکهاتە چەمکیەکانەوە.

ئارگومێنتی بەستنەوە (Binding) وەهادەکات، کە (NP) یەك ڕۆڵی جۆراوجۆری هەبێت، ئەمەش زانین و زانیاری زیاتر دەبەخشێت[٣٠٥].

لە تیۆری (GB) دا نیشانەکردن و هاوئامازەبەندی، کە بەهۆی تیۆری بەستنەوە نیشانە دەکــراو لــە فــۆڕمی لۆژیکــدا جێبەجێــدەکراو وەك بەشــێك لــە دروســتەی سینتاکــسی وەردەگیرا[٣٠٦]. سیمانتیك و لۆژیك لە ناو هزرو زەینی مرۆڤدا کاردەکەن و پشت دەبەستن بە ڕاستییە زمانی وفۆڕمییەکان و ڕاستی هەر یەکێکیان پابەندە بە مامەڵەی عەقڵ و لێکدانەوە عەقڵییەکان و ئەم هۆکارەشە کەوا دەکات پەیوەندی توند هەبێت لە نێوان سیمانتیك و لۆژیك لە سینتاکسدا[٣٠٧]. لە دروستەی چەمکیدا هاوئامازەبەندیی (coreference) بە بنەمایەکی چەمکی سیمانتیکی دادەنرێت[٣٠٨]، تۆمارکردنی و بەرهەمهێنانی لە سینتاکس و دروستەی چەمکیەوە هێشتا پێویستی بە هەندێك چەشنی میکانیزمی فۆڕمەڵی هەیە، کە مەبەست پێی دوو پێکهاتەی چەمکی بە نیازی پەسنکردنی هەمان یەکەن، کە بەشێکە لە واتا. هەروەها، ئەگەر سینتاکس لە چەمکی هاونیشانەکردن پێکهاتبێت، کە بەجفرەکردنی هاوئامازەبەندیی یان پشت بەستن بە ئەنافۆڕیك بێت، ئەوا پێکهاتەی یاساکانی پەیکاڵبوون پێویستە لە بنەماکان– کە یەکگرتنی هاونیشانەکردنی سینتاکس بۆ نیشانە فۆڕمەلیەکان، کە بە هاوئامازەبەندی بەجفرەکراوە لە دروستەی چەمکیدا– پێکهاتبێت.

هەر لێرەداو پەیوەست بە ئەنافۆڕو هاوئامازەبەندییەوە*، پەیوەندی نێوان ئەنافۆڕو هاوئامازەبەندییەکەی پێش خۆی نابێت وەك هاونیشانەکردن لە دروستەی سینتاکسدا مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت. زیاتر لەوەیش ئەنافۆڕ پەیوەندی و کارلێکی بە ئارگومێنتی بەستێنەرەوە هەیە لە دروستەی چەمکیداو هاوئامازەبەندییەکەی پێش خۆی پەیوەندی و کارلێکی بە ئارگومێنتی بەستنەوە (binder) هەیە، بڕوانە (١٩).

١٩– أ– چەمکی تیۆری GB

NP ،بەستەر [NP / ئەنافۆڕ $_i$]

---

[305] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:64).

[306] بڕوانە: V. Cook (1997), R. Radford (2006).

[307] بڕوانە: بەکر عومەر عەلی– ئاڤێستا کەمال مەحموود(٢٠٠٩: ٢٩).

[308] بڕوانە: K.Malmkjaer (1995: 522)

* بۆ ئەنافۆڕو هاوئامازەبەندی بڕوانە بەشی دووهەم.

ب- دارِشتنی سیمانتیکی چەمکی

NP_i NP [ئەنافۆڕ $_j$]

بەستەر{شت}$^{\&}_{i}$ بەستێنەر { شت $^{\&}$}$_j$

بـۆ نموونــە هەریــەك لــە كــرداری /لەبــەركردن، كردنەبــەر، پۆشــین، خۆگــۆڕین/ چــوار وەچەپۆلەڕەگەزی جیاوازیان هەیە، با لە (٣١) وردبینەوە.

٣١-أ- ڤاریێ جلە نوێیەكەی لەبەری ڤالان كرد.

(لەبەركردن، جلی تری لەبەردایە دایدەكەنێت و هی تری لەبەردەكات).

ب- ڤاریێ جلەكەی كردە بەری ڤالان.

(كردنەبەر، واتە هیچی لەبەردا نییەو ڕووتەو جلی لەبەردەكرێت).

پ- ڤــاریێ بالاپۆشــی پۆشــیوە/ دایكەكــە جلــی ڕەشــی پۆشــیوە. (پۆشــین: ســەرتاپای دادەپۆشێت).

ت) ڤاریێ خـۆی گۆڕیـوە. (خۆگۆڕین، تـەنها جلوبـەرگ ناگرێتـەوە، بـەڵكو سـەروقژ چاككردن، دەموچاو، یان هەڵسوكەوت وشێوازی قسەكردن... ئەمانە دەچنە ناو خۆگۆڕینەوە).

دەروازەی فەرهـەنگی كـرداری لێكـدراوی/لەبـەركردن/ وەك كـرداری تێپـەڕ لـە (٢٠-أ) و وەك كرداری تێنەپەڕ لە (٢٠-ب)دا، خراوەتەڕوو:

٢٠-أ-

[لەبەركردن

V

--- < PP_k > NP_j

{هۆكاری ({ }$_i$ ، چوون ({ }$_j$ ، {لەبەر { {جلوبەرگ}$_k$}}) }) }]

٢٠-ب-

[لەبەركردن

--- < PP_k >

{هۆكاری ({ }$^{\&}_{i}$ ، {چوون ({&})، {لەبەر { { جلوبەرگ }$_k$}}) }]

لەمانــەوە بــە گــشتی گــرنگترین هۆکــاری یەکخــستنی دەروازەی فەرهــەنگیی کەرەســتە فەرهەنگیــەکان دیــاریکراوەو بریتیــە لــە: (أ) گــۆکردنی دەرەکیــی سەرپــشکیی کەرەســتەکان بــەوەی هــەر کەرەســتەیەکی فەرهــەنگی لەگــەڵ چــەند دیاریخەرێکــدا، دێــت، وەك (شــوێن، کــات...). (ب) دروســتەی ئــارگومێنتی جۆراوجــۆر، کاتێك کەرەستەیەکی فەرهــەنگیی لەگــەڵ دیاریخــەریی جۆراوجــۆردا بێــت، بەڵگەنەویــستە، کــە دروســتەی ئــارگومێنتی جۆراوجــۆری هەیە، بڕوانە پارەکانی پێشوو.

۳/۳) تیۆری یاسای پەیوەندکردن (Theory of Linking Rules)

لە شیکردنەوەکانی پێشودا ئەوە ڕونکرایەوە، کە بۆ هەر پێکهاتەیەکی سینتاکسیی پێکهاتەیەکی سیمانتیکیی (چەمکیی) هەیە. هەر یەك لەو پێکهاتانە، چ سینتاکسیی بێت یان سیمانتیکیی، دروستەو یاساو پێڕەوی ناوەکیی و دەرەکییان هەیە. بە واتایەکی تر، بۆ هەر یاسایەکی سینتاکسیی هاوتایەکی سیمانتیکیی لەبەرامبەریدا هەیە.

لە زمانەوانی نوێدا لەگەڵ کێشەی واتادا، زمانەوانان لە کێشەیەکی تر دواون، کە بریتیە لە چۆنێتی پەیوەندکردن و کارلێکردن و پەیکاڵبوونی سینتاکس و سیمانتیك. بۆ دۆزینــەوەی پەیوەندی نێوان تیۆرەکانی دروستەی چەمکیی و دروستەی سینتاکسیی، تاکە ڕێگا بریتیە لە دەروازەی فەرهەنگی و ئەو یاسایانەی لەوێدا بۆ پەیکاڵبوونیان کاریان پێدەکرێت.

پەیکاڵبوونی دروستە چەمکیەکان ئاسانە، چونکە یاساکانی دەروازەی فەرهەنگی تێدایە. ئەوەیش لە فەرهەنگەکەدایە، کە دروستەی چەمکیی جیهانی لەگەڵ سینتاکسی زمانێکی دیاریکراودا پەیکاڵ دەبێت. ئەمە زیاتر یاساکانی پەیکاڵبوونە (ئەوەی ئاستی قووڵ لەگەڵ ئەوەی لە فەرهەنگدا تۆمارکراوە)[٣٠٩]. ئەوەی فەرهەنگەکەش بەجۆرێکی پەیکاڵی دروستەی چەمکی جیهانی دانراوە. تیۆری فۆڕمی لۆژیکی، کە تیایدا ڕادەکان لەناو سینتاکسدان و وێنە ئاوێنەی دروستەی چەمکیە، تیۆری ڕۆڵی بابەتانەی (GB) بە ڕێسای یەکبوونی فۆڕمی لۆژیکی داناوە.

بەشێوەیەکی ساکارکراوە، دەروازە فەرهەنگیەکان یەکێکە لەو پێکهاتانەی، کە پەیوەندییە چەمکیەکان و پەیوەندیە سینتاکسیەکان تیایدا وێنە دەدەنەوە. ئەمەش ڕێگەمان دەدات دەروازە فەرهەنگیەکان لە شێوەی پۆلەڕەگەزی سینتاکسیی و دروستەی چەمکییدا

[٣٠٩] بڕوانە: (R.V.Valin (2005:18

دابڕێژین[*]. چونکە نیشانەکانی وەچەپۆلێندیاریکردن و جێکەوتە سینتاکسیەکان پەیکاڵی هەریەك لە ئارگومێنتە چەمکیەکانەو دەتوانرێت لێیانەوە یاساورێسای گشتی پێشبینیبکرێت، ئەم دیاریکردن و بە نموونەییکردنە لە ڕێزمانی (Filmor) و (GB) وەك پێدانی ڕۆڵی بابەتانە دیارە. لەگەڵ ئەمانەشدا لە تیۆرەکاندا بەگشتی دیاریکردنی یاسای پەیکاڵبوونی دروستەی سینتاکسیی و چەمکیی ئاوا ڕێك وڕەوان و سانا نییە. حاڵەتیش هەیە، پەیکاڵبوونی ئارگومێنتە چەمکیەکان لەگەڵ جێکەوتەی ئارگومێنتە سینتاکسیەکان وەك چەمك یەکناگرنەوە، بکەرنادیاری لە دەربڕاوە ئاسایییەکاندا /داڕشتەییەکان/و میتافۆر، پراگماتیك، ئیدیەم...لە دەربڕاوە ناداڕشتەییەکاندا بەگشتی لەم چەشنەن[310].

سێ ستراتیژ بۆ پەسنکردنی ئەم حاڵەتە هەیە. لەناو ئەمانیشدا ستراتیژی وردتر هەن، وەك[311]: (ا)ستراتیژی سینتاکسیی، بۆدیاریکردنی ئەم چەشنە ڕۆڵی(بابەت) هەمیشە جێکەوتەی سینتاکسیی قووڵی خۆی هەیە، بۆ پەیکاڵبوونەکە دەبێت بگەڕێینەوە بۆ دەستنیشانکردنی پەیوەندیی نێوان سینتاکسی قووڵ و ڕوکەش، کە ستراتیژی سینتاکسیەو لە ڕێزمانی بارو حاڵەتدایە[312]، (بابەت) هەمیشە دۆخی بابەتی ژێرەوەی هەیە، وەك (٣٢).

٣٢- ڤالان دەرگاکەی کردەوە.

(ب)هەرچی ستراتیژی یاساکانی پەیکاڵبوونە، ئەمان لە دەرەوەی کەرەستە فەرهەنگیەکانن و بەپێی ئەمانە دەروازە فەرهەنگیەکە بەتەواوی ئەو چێوە سینتاکسیە دیاریو دەستنیشان ناکات، کە چۆن ئەو چێوانە لەگەڵ دروستە چەمکیەکاندا پەیکاڵدەبن، زۆرتر جیاوازی یاسا فەرهەنگیە زیادەکان یارمەتی بنیاتنانی ئەم یەکگرتنە دەدات. بۆنموونە بەپێی (یاسای بابەت)، ئەگەر (کارایەك) هەبوو، ئەوا لە جێکەوتەی (بکەر) دا دێت، ئەگەر (بابەت) هەبوو لە جێکەوتەی (بەرکار) دەردەکەوێت (بەمەرجێك جێکەوتەی بکەر پڕکرابێتەوە). پەیوەست بە کرداری /کردنەوە/ەوە، ئەگەر کارایەك هەبێت ئەوا لە جێکەوتەی بکەردا دێت و ئەگەر بابەت هەبێت لە جێکەوتەی بەرکار دێت.

---

[*] بۆ چۆنێتی داڕشتنی پۆلەڕەگەزی سینتاکسی و سیمانتیکی، بڕوانە بەشی دووهەم.

[310] بڕوانە : (ا) بەکر عومەر قادر (٢٠٠٠). (ب) هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠).(پ) شیلان عومەر حسەین (٢٠٠٩)). پەیوەست بەم بابەتەوە لەپارەکانی داهاتوودا بە وردیی شیکراوەتەوە.

[311] بڕوانە: .R.Jackendoff (1991:156)

[312] بڕوانە: (ا) یوسف شەریف سەعید(١٩٩١و٢٠١٠).(ب) سەباح ڕەشید قادر(٢٠٠٧و٢٠١٠).

٣٣-أ- دەرگاکە کرایەوە.

ب- ڤالان دەرگاکەی کردەوە.

کەواتە چەشنی کردارەکە پێماندەڵێت کارابیە، یان بابەتیە، وەك (٣٤).

٣٤-أ- بەردەکە خلبوویەوە. (بابەتیە).

ب- من بەردەکەم خلکردەوە. (کارابیە).

(پ) ستراتیژی فەرهەنگی، پەیوەست بە فەرهەنگەوە هەموو ئەو یاساودروستەوزانیارییانەی لــە خۆگرتــووە(بڕوانــە٢/٢)، کــە دەتوانرێــت پــەیکاڵبوونێتی سیناکــسیو ســیمانتیکی کەرەستەکانی پێدیاریبکرێت. بۆ نموونە/کردنەوە/ دوو فۆڕمی فەرهەنگی هەیە، یەکێکیان تێپــەڕو ئــەویتریان تێنەپــەڕە وەك (٣٣). واتــە لــە ســتراتیژی فەرهەنگیــدا کردارەکــانی (+هۆکــاریی) (کردنــەوە، گەشــاندنەوە، پێداپۆشــین...) کــاراییو (- هۆکــاریی) (گەشــانەوە، کرانەوە، خستن، بوون) بابەتین. با بڕوانینە ئەم ڕستەیەیش:

٣٥- ژنێکت بۆ دەهێنم.

لە (٣٥)دا ئەگەر (بۆ خۆم ژن بهێنم) ئەوا (بابەتیە)و ئەگەر (بۆ تۆ بهێنم) ئەوا (کارابیە)، لێرەدا ئامانج جیاوازە، هەروەها بڕوانە: (٣٦)و (٢١).

٣٦-أ- ئاوەکە تەنکیەکەی پڕکرد. (بابەتیە).

ب- ڤاریَ تەنکیەکەی بە ئاو پڕکرد. (کارابیە).

٢١-أ-

پێداپۆشین

V

--- <{ NP$_k$ **پیَ** PP} > NP$_j$

{+**هۆکاریی** ({ }$_i$، {**دەبێت** {گۆڕین ({ }$_k$، {**لەسەر** { }$_j$ })}})}

ب-

داپۆشین

V

--- NP$_j$

{-**هۆکاریی** ({ }$_i$، {**دەبێت** {گۆڕین ({ }، {**لەسەر** { }$_j$ })}})}

ئەو کردارانەی پەسنی شوێنو جوڵە دەکەن، یاساکانی پەیکاڵبوونی سینتاکسو سیمانتیک لە {NP، VP، PP} لەو ڕێیەوە ڕونە (NP) شتێك ئاماژە پێدەدات، PP شوێن و ڕێڕەو، ڕستەکەش بەگشتی ئاماژە بە هەڵوێستێك دەدات و (V) بەتەواوی دیاریکەری کردەی شتێکە لە شوێنێکدا. گۆکردنی سیمانتیکی ئەو شتەی، کە جووڵەو پێگەی هەیەو ڕۆڵی بابەتی (theme) دەگێڕێت، بە (NP) دانراوە.

پەیکاڵبوونی ئارگومێنتی چەمکیی لەگەڵ جێکەوتەی سینتاکسیی بە تەواوی کۆت وبەندکراوە، تەنانەت لە دەربڕاوە نادارِشتەییەکانیشدا. پێشبینی لەو بوارانە کراوە، کە پەیوەندی نێوان ڕۆڵە سینتاکسیی و سیمانتیکیەکان، کە زۆر بەتوندی پێکەوە پەیوەستن، زیاتر لەو کۆت و بەندو مەرجانەی، کە تا ئێستا لە ئارادان. (Chomsky) تێبینی پەیوەندی توندوتۆڵی نێوانیانی کردووە. تیۆری پەیوەندی نێوان ئارگومێنتە سیمانتیکی و سینتاکسیەکان لە ئێستادا بەگشتی بە تیۆری پەیوەندکردن ناوبراوە (linking theory)[٣١٣]. بەهێزترین گریمانە لە پەیوەندکردندا بریتیە لە گریمانەکەی (Baker-1988) ، کە بە (UTAH) ناسراوەو تیایدا بانگەشەی ئەوەی کردووە کە پەیوەندییە بابەتانە لەیەکچووەکانی نێوان کەرەستەکان بەهۆی پەیوەندییە دروستەییە لەیەکچووەکانی نێوان ئەو کەرەستانەی لە ئاستی دروستەی قووڵدان، دەنوێنرێن[٣١٤].

کۆمەڵە تیۆرییەکی تری جیاواز هەن[*]، لە کارەکانیاندا لەباتی دیاریکردنی هەر ڕۆڵێکی بابەتانە لە جێکەوتەی سینتاکسی تایبەتدا، ئەم تیۆرانە بانگەشەی دیاریکردنی یەکگرتنی نێوان لیستی ڕێساکانی ڕۆڵی بابەتانە (نەخشەی ئەندازەیی (هەرەمی) بابەتانە)و لیستی ڕێساکانی ڕۆڵە سینتاکسیەکان دەکەن. فۆڕمی گشتی ئەم یەکگرتنە/پەیکاڵبوونە لە (٣٣)دا دیاریکراوە. پەیوەستکردنی نەخشەی ئەندازیاری ئارگومێنتەکانو ئەم فۆڕمی گشتیە لەسەر بنەمای ئەو یاسایانە ڕێکخراوە، کە (R.Jackendoff -1991) دیاریکردووەو خستویەتەڕوو، هەر یەك لەو یاسایانەش لەسەر بنەمای کۆمەڵێك ڕێسا بنیادنراون.

١–٣/٣) یاساکانی پەیوەندکردن

یاسای یەکەم: یاسای هەڵواسینی بابەت(Theme):

ڕێسای(١)): ڕستەیەك لە فرێزێکی پێشناویی (NP + P) لە (VP) دا پێکدێت، ئەگەر جێکەوتەی بابەت لە دەروازەی فەرهەنگی کردارەکەدا نیشانەکرابوو، کەواتە بەرکاری (P)

[313] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:246).

[314] بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[*] وەك: (Van Valin (1984)، Carter (1976)، Marantz (1984)...

دەتوانرێت وەك بابەت لێکبدرێتەوە. بۆ ئەمە لە نمونەی (٢٨) دا گەر بڵێین>نانەکەمان بە شتێك چەورکرد< نادروستە.

ڕێسای(٢): ئەگەر V پەیکاڵی {... دەبێت ({X}...)..}بێت، P {X} نیشانەکراوبێت و (NP) پەیکاڵی {Y} بێت، ئەوا {s... {pp...V vp} لەگەڵ NP{..}..} دەکرێت پەیکاڵبێت، لەگەڵ{... دەبێت ({$^{X}_{Y}$}...)...}، کاتێك {$^{X}_{Y}$ } لە یەککگرتنی {X} و {Y} وە هاتبێت.

بۆ ڕونکردنەوەی ئەمەش بڕوانە (٣٧).

٣٧-ا- ئاوەکە تەنکیەکەی پڕکرد.

ب- ئالان تەنکیەکەی پڕکرد لە ئاو.

لە(٣٧-ا) دا /ئاو، تەنکی/ ئارگومێنتن. خوێندنەوەی یەککگرتنی ئارگومێنتیی بکەریی لەگەڵ ئاماژەبەندیی ئارگومێنتی بەرکاردا لە (ب) دا یەکیانگرتووە لەگەڵ پەسەنکردنی دروستەیەکی هەڵواسراو بە یاسای هەڵواسین، بایەخی ئەمە لەوەدایە، کە دەتوانین لەگەڵ یەککگرتنی ئارگومێنتو وەچەپۆلەڕەگەزدیاریکردن، بەهۆی یاسای دیاریکردنی پێکهاتەشەوە واتای پێکهێنراوەکە بدۆزینەوە.

ڕێسای(٣): ئەگەر V پەیکاڵی {... دەبێت ({X}..)..}، P {X} نیشانە نەکراو بێت و NP پەیکاڵی {Y} بێت، ئەوا {s..{NP P pp}...V vp}..{...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {... دەبێت ({$^{X}_{Y}$}...)...} کاتێك {$^{X}_{Y}$ } لە یەککگرتنی {X} و {Y} جیاواز بێت لە {X}دا.

زانیاری سیمانتیکی کردار مەرج دادەنێت بۆ ئارگومێنتەکانی، ئارگومێنتی ناواخنی و ئاشکرا دەردەکەون (بڕوانە نمونەکانی(٥٥)/پێدان، خواردن/).

یاسای دووەهەم: نەخشەی ئەندازەیی پەیوەندکردنی ئارگومێنتیی:

ڕێسای (١): نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە: ڕێسای ڕۆڵی بابەتانە Θ لە دروستەی چەمکیی فەرهەنگی (LCS) ی کردارێکدا (V)، لە یەکەمەوە تا ناکۆتا (nth)، بۆ هەڵگواستنی دروستەی ئارگومێنتی سینتاکسی کردار (V)، دەبێت ئەوڕێسای ڕۆڵی بابەتانەیە لە یەکەمەوە تا ناکۆتا ڕۆڵ، لەگەڵ نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسیدا یەکبگرن/پەیکاڵبن.

بە واتا ئەو ڕۆڵانەی کردار دیارییاندەکات دەگۆڕێن، ئەم ڕێسای (١) لە تاوتوێکردنی هۆکاری سەرپشکی کرداری (کردنەوە)دا ڕونکراوەتەوە:

٣٨-أ- دەرگاکە {بابەت} کراوەتەوە.
ب- ڤالان {کارا} دەرگاکەی {بابەت} کردەوە.

بەپێی تیۆری چەسپاوی (UTAH)، (بابەت) پێویستە لەهەمان جێکەوتەی دروستەی قووڵی (٣٨-أ، ب) دا دەربکەوێت. پێویستە جیاوازییەکان لە جێکەوتەی ڕوکەشدا بێت. ئەمەیش دەرەنجامی گواستنەوەو جێگۆڕکێ و جوڵاندنە سینتاکسیەکانە لە ڕێبازی نەخشەی ئەندازەییدا. جێکەوتەی ڕوکەشی (NP) ەکان، دەتوانرێن بە ڕاستەوخۆیی بەهۆی ئەم تیۆرییە پەیکەرییانەوە دیاریبکرێن[٣١٥]، (بڕوانە ڕێسای (٢)):

ڕێسای(٢): نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە (thematic)
کارا > بابەت
ب) نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسی
بکەر > بەرکار
پ) بنەماکانی پەیوەندکردن

یەکگرتنی ڕێساکانی ڕۆڵی بابەتانە لە (LCS) داو لە نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسیدا لە ڕاستەوە بۆ چەپە. ئەگەر (LCS) تەنها لە (بابەت) پێکهاتبێت، ئەوا ئەو ڕۆڵە لەگەڵ جێکەوتەی بکەردا یەکدەگرێت، ئەگەر (LCS) لە (کارایەك و بابەتێك) پێکهاتبێت، ئەوا یەکەمیان لەگەڵ جێکەوتەی بکەرو دووهەمیان لەگەڵ جێکەوتەی بەرکاردا یەکدەگرێت. وەك ڕونکرایەوە ڕێسای (٢) وەچەبەشێکی ڕێبازی نەخشەی ئەندازەیی پێکدەهێنێت.
چەمکی بنەڕەتی پێڕەوی کارکردن لای (R. Jackendoff) لەو خاڵەوە سەرچاوەی گرتووە، کە بریتیە لە خودی پەیکاڵبوون و یەکگرتنی ڕۆڵی بابەتانە لەگەڵ سینتاکسدا[*]. بۆ ئەم مەبەستە پێویستە ئەوە بەدیاربخرێت، کە سیمانتیکی چەمکیی چی دەتوانێت بەئاکام بگەیەنێت بۆ تیۆری پەیوەندکردن و چۆن ئەم پرۆسەیە جێبەجێدەکات. بۆ لێکدانەوەی ئەمە

---

[315] بڕوانە: .R. Jackendoff (1991:247)

[*] ئەم بۆچوونەی ئەم جیاوازە لە چۆنێتی دیاریکردنی نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسی لای (Foley & Marantz 1984 & Van. Valin 1984) ئەمان یەکگرتنی ڕاستەوخۆی سینتاکسی دەگەڕێنەوە بۆ ڕیزبەندی دروستەی فرێز (Bresman & Kanerva 1989) یەکگرتنی ڕۆڵەکانی گۆکردنی لە (LFG)دا کە بکەرو بەرکار دیاریکەرێتی (Carrier-Dun can 1985) لە یەکگرتنی نیشانەپێدانی- دۆخ (بکەریی، بەرکاریی، خستنەسەر...) دەدوێن لە کارەکانیاندا، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

a. R. Jackendoff.(1991&1999&2005&2009) & b. V.Valin (2005).

دەبێت ئەم دوو خاڵە تاوتوێبکەین: (١) چۆن سیمانتیکی چەمکیی دەتوانێت دەمەزەردی داڕشتنەوەی تیۆری پەیوەندکردن بکات؟ (٢) بەپێچەوانەوە، ئەی چۆن تیۆری پەیوەندکردن دەمەزەردی سیمانتیکی چەمکیی دەکاتەوە؟

با لە بەشداری سیمانتیکی چەمکیی لەگەڵ تیۆری پەیوەندکردندا دەستپێبکەین. لێرەدا جێکەوتەکان سەنگی مەحەکن، لەبەرئەوەی هەم ڕۆڵە بابەتانەکان و هەم نیشانە فەرهەنگیەکان دەتوانرێن بەرجەستە بکرێن. بە واتایەکی تر خاڵی بەیەکگەیشتن و یەکگرتنی هەردوو چەشنی پۆلەڕەگەزی چەمکیی وسینتاکسییە. ڕۆڵە بابەتانەکان بە فەرمی وەك جێکەوتەی ئارگومێنتی تایبەت لە دروستەی چەمکیدا ناسێنراون[٣١٦]. دیاریکردنی جێکەوتەکان دەبنە بنەما بۆ نەخشاندنی نەخشەی ئەندازەیی هاوشێوەی دروستەی سینتاکسی بۆ دروستەی چەمکیی. بەمەش تا ڕادەیەك دەتوانرێت سنورێك بۆ بەرفراوانی چەمك دابنرێت. بۆ نمونە (کارا (بزوێنەر)) بە فۆڕمەلی وەك یەکەم ئارگومێنتی دروستەی چەمکیی ناسێنراوە، کاریگەری لەسەر ئارگومێنتی دووهەمی دروستەی چەمکیی هەیە، (بابەت)، ئەمیش بە فۆڕمەلی وەك یەکەم ئارگومێنتی هەریەك لە پۆلەکانی گۆکردنی (شوێن، جوڵە) (چوو، دەبێت، مانەوە، گۆڕین، جووڵە...) ناسێنراوە.

(ئامانج) وەك ئارگومێنتی (بۆ)، (سەرچاوە) وەك ئارگومێنتی (لە) ناسێنراوە، (ڕۆڵگێڕ) یەکەم ئارگومێنتی کاریگەرییە (AFF)، (کارتێکراوو سوودمەندیی) دووهەم ئارگومێنتی کاریگەرییە (AFF)، بەم شێوە زاراوەکان و مەرجەکان لە نەخشەی ئەندازەیی بابەتانەدا دەتوانرێت دیاریبکرێن، وەك یەکگرتنێکی فۆڕمەلی هەروەك ئەوانەی لە نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسیدایە. زیاتر لەوەیش سیمانتیکی چەمکی تەکنیکی زیاتری بۆ هاندان و بەهانە هێنانەوەی بە ڕۆڵە بابەتانەکان بەخشیوەوپێشکەشکردووە. دواتریش دیاریکردنی نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە دەکەوێتە سەر بنەما چەسپاوەکان و جەختکردنەوەیان. وەك (٣٩).

٣٩-أ- خۆڵی بارکردە ناو لۆرییەکە.

ب- لۆرییەکەی بارکرد بە خۆڵ.

لەپێشەوە ئەوە خرایەڕوو، کە ڕۆڵی بابەتانە Θ بەهۆی (NP) تایبەتەکانەوە دەردەبڕدرێن و بە بەستنەوەیان بە دروستەی چەمکیەوە پێکەوە پەیوەستدەکرێن.

---

[316] بڕوانە: R. Jackendoff(1991: 250)

ڕێسای(٣): نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە: ڕۆڵی بابەتانەی Θ زاڵکراو لە (LCS)ی کردارێکدا لە یەکەمەوە تا ناکۆتا، بۆ هەڵگواستنی دروستەی ئارگومێنتی سینتاکسی کردار ڕێکبخە. دەبێت ئەو ڕێسایانەی ڕۆڵەکانی Θ لە یەکەمەوە تا ناکۆتا ڕۆڵ، لەگەڵ نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسیدا یەکبگرن.

بۆ ئەمە، ئەگەر سەیری کردارەکانی /فرۆشت، گۆڕی، کڕی، برد.../ بکەین، دەبینین کە ئارگومێنتە NPییەکانی ڕۆڵی بابەتانەی جۆراوجۆر وەردەگرن. ئەگەر پەیوەندکردن مەرجدار بێت، ئەوکات زۆر گرنگ نییە، کە ڕۆڵەکانی Θ وەك زاڵکراو هەڵبژێرێت. بۆنموونە بکەری کرداری /کڕی/ دەتوانرێت بە ڕاستەوخۆیی بە (ڕۆڵگێڕەوە) پەیوەست بکرێت یان لە گواستنەوەی پێچەوانەیدا بە (ئامانجەوە) یان تەنانەت بە (سەرچاوەشەوە). لێرەدا پێویستە ئاماژە بە بنەماکانی زاڵکردنی ڕۆڵی بابەتانە Θ بدرێت ((بڕوانە ڕێسای (٤)).

ڕێسای(٤): بنەمای ڕۆڵی بابەتانە Θ ی زاڵکراو: ڕۆڵی بابەتانە Θ ی زاڵکراو لە پێکهاتەیەکی ئاڵۆزی بەندی ڕۆڵی بابەتانە Θ لە (LCS)ی کردارێکدا، ئەو ڕۆڵەیە کە بریتی دەبێت لە بەرزترین ڕۆڵیان لە نەخشەی ئەندازەیی بابەتانەداو لە نەخشەکەدا بە هێمای (A) دیاریکراوە.[٣١٧]

بۆ ئەمەیش لێکدراوێتی ڕۆڵی بابەتانە Θ پێکهاتووە لە ڕۆڵگێڕو هەر شتێکی تر بێت، کە هەمیشە وەك ڕۆڵگێڕ ڕۆڵدەگێڕێت. هۆکەی ئەوەیە، کە ڕۆڵگێڕ بەرزترین ڕۆڵە لەسەر نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە. لەبەرئەوە ڕۆڵی بابەتانە Θ ی زاڵکراوی بۆنموونە بکەری کرداری /کڕی/ بریتیە لە ڕۆڵگێڕ.

تیۆری پەیوەندکردن چی دەتوانێت بکات بۆ سیمانتیکی چەمکی؟ وەك لەپێشەوە تێبینی کرا، هۆهاندەرو پاڵنەر لەپشت تیۆری پەیوەندکردنەوە بریتیە لە دەستبەسەراگرتنی مەرجدانانی هاونیشانەکردن لەنێوان ئارگومێنتە چەمکیەکان و سینتاکسیەکاندا. پرسیار لێرەدا ئەوەیە، چۆن دەتوانین هەوڵبدەین دەروازەی فەرهەنگی ساکارو سانا بکەینەوە؟

بۆ نموونە کرداری تێپەڕی /کردەوە/ لە (٢٢) دا نوێنراوە.

٢٢- **کردنەوە**

V

{**هۆکاری** ({شت}، {**چوون** دیاریکراو} ({شت}، {**لە** {**کردەوە**}})})}

---

[317] بڕوانە: R. Jackendoff(1991: 250)

لە (٢٢) دا یاساکانی پەیوەندکردن دەتوانن بە سینتاکسی ئارگومێنتەکانی /کردنەوە/ کە دوو پێکهاتەی (شت) دەربېڕن و دیاریبکەن. (شت) ەکان دەبێت بەهۆی (NP)یەکانەوە دەربېڕێن. دروستەی ئارگومێنتی سینتاکسی دەبێت لە دوو NP پێکهاتبێت: یەکێك لەو شتانە (کارایە)و ئەویتریان (بابەت). بنەماکانی پەیوەندکردن دیاریکەری جێکەوتە سینتاکسیەکانە: (کارا) دەگەڕێتەوە بۆ جێکەوتەی (بکەریی)و (بابەت) بۆ جێکەوتەی (بەرکار)یی.

لە (LCS) دا نیشانەی (A) دیاریکراوە. لێرەدا بنەمای ڕۆڵی بابەتانەی Θ زاڵکراو دیاریکەری ئەو جێکەوتەو پێکهاتە چەمکییەیە کە بە (A) نیشانەکراوە.

٢٣) دەروازەی فەرهەنگی (کردنەوە)

٢٣- [کردنەوە
V
{هۆکاری ({شت}A، {چوو ({شت}A، {له {کردەوە}}})})}]

هەروەهانموونەکانی وەك (خواردن) و (قوتدان) کە لە (٢٤)دا دیاریکراوە.

٢٤ -أ- [قوتدان
V
هۆکاری ({شت}$A^{\&}$، {چوون ({شت}<A>، {لە {ناو {دەم-ی &}}}})})}]

ب- [خواردن
V
{هۆکاری ({شت}$A^{\&}$، {چوون ({شت}A، {لە {ناو {دەم-ی {&}}}})})}]

تەنها جیاوازی نێوانیان ئەوەیە کە نیشانەی (A) لە / قوتدان /دا لەنێوان (<>)دایە. ئەمە واتای ئەوەیە، کە سەرپشکیەو بەپێچەوانەشەوە /خواردن/ نیشانەی (A) بەخورتی لەسەر ئارگومێنتی دووهەمە، لەبەرئەوە هەمیشە تێپەڕە.

بەکورتیی، دەروازەی فەرهەنگی ئارگومێنتی چەمکیی مەرجدار دەکات بە(نیشانەپێدانی A)، بەڵام جێکەوتەی سینتاکسیی کۆتوبەند ناکات بەوەی بۆ کام ئارگومێنت پەیوەستدەکرێت.

بۆ زانینی ناواخنی یاساکانی پەیوەندکردن، پێویستە ئاماژە بە بنەما بنەڕەتیەکانی نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە بدەین کە بریتین لە:

ڕێسای(٥): نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە، ئارگومێنتی نیشانەکراوی (A) لە چینی کردەکەدا لە ڕاستەوە بۆ چەپ دابنێ، بەدوایدا ئارگومێنتەکانی نیشانەکراوی A لە ڕستیلەی چەمکی سەرەکیدا چینی بابەتانەدا لە کەمترین (بچوکترین) بەش تا قوڵترین بەش ڕێکبخە.

بۆ وردکردنەوەی زیاتر نەخشەی ئەندازەیی دەتوانین لەم لیستەی خوارەوەدا، کە پێکهاتەی پەیوەستکراو بە (*) نیشانەکراوە بخەینەڕوو((بڕوانە ڕێسای (٦)و ڕێسای(٧)):

ڕێسای(٦): ڕیزبەندی نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە.

أ. {AFF (X* ، <Y>)} (ڕۆڵگێڕ)[٣١٨]

ب. {AFF (<X>، Y*)} (کارتێکراو (AFF) یان سودمەند (+AFF))

پ. {ڕوداو/حاڵەت F (X* ، <Y>)} (بابەت)

ت. {ڕوداو/شوێن F (X*)} (شوێن، سەرچاوە، ئامانج)

ڕێسای(٧): نەخشەی ئەندازیاری سینتاکسی

أ) {...*NP S}

ب) {...*NP V VP}

پ) {...*NP ...V VP}

لەسەر بنەمای ئەو ڕێسایانەی سەرەوە لێکدراوێتی ڕۆڵی بابەتانەو دروستەی ئارگومێنتی NP لەگەڵ ڕۆڵەکانی بابەتانەی زاڵکراو (هێڵی بە ژێردا هاتووە) لە (٢٥)دا خراوەتە ڕوو[٣١٩]:

٢٥- تێنەپەڕ:

أ. <u>ڕۆڵگێڕ</u>/ بابەت: سارا (بۆ کاتژمێرێك) ڕۆیشت.

ب. <u>ڕۆڵگێڕ</u>/ سەرچاوە: دوکەڵکێشەکە دوکەڵی لێهاتە دەرەوە.

---

[318] خودی ڕۆڵی (کارا) هەمیشە بەندە بە ڕۆڵگێڕەوە، لەبەرئەوە ئاماژەی پێنەدراوە.

[319] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:259).

پ. ڕۆڵگێڕ یان کارتێکراو/ بابەت: تۆپەکە خلبویەوە.

ت. کارتێکراو/ ئامانج: ئۆتۆمبیلەکە کاری پێکرا. (کەوتە ئیش).

ج. سودمەند/؟: تەنها ڤالان سودی لە ئامۆژگاریەکە وەرگرت.

٢٦- تێپەڕ:

أ. ڕۆڵگێڕ/ کارا، کارتێکراو/ بابەت: سانا تۆپەکەی فڕێدا.

ب. ڕۆڵگێڕ/ کارا، کارتێکراو/ ئامانج: ئالان لە تۆپەکەی دا.

پ. ڕۆڵگێڕ/ کارا، کارتێکراو/ سەرچاوە: دزەکە پارەکەی دزی.

ت. ڕۆڵگێڕ/ کارا، سودمەندی: کچەکە یارمەتی کوڕەکەی دا.

ج. ڕۆڵگێڕ/ کارا، سودمەندی/ ئامانج: دۆڵابەکە پێویستیەکانی خوێندکارانی تێدایە لەگەڵ کتێبەکاندا.

ح. ڕۆڵگێڕ/ بابەت، کارتێکراو/ ئامانج: بەفر کێڵگەکەی داپۆشیوە، ئۆتۆمبیلەکە خۆی بە دارەکەدا کێشا.

چ. ڕۆڵگێڕ/ بابەت، سەرچاوە: ڤالان لە ماڵەوە مایەوە.

د. ڕۆڵگێڕ/ بابەت، ئامانج: دوکەڵەکە هاتە ژوورەکەوە.

ر. ڕۆڵگێڕ/ بابەت، بابەتی ئاماژەبەندی: فڕۆکەکە بەسەر شاخەکەدا بەرزبویەوە. ئۆتۆمبیلەکە بە بەردەم ماڵەکەدا تێپەڕی.

ز. ڕۆڵگێڕ/ سەرچاوە، بابەت: ئاو سەرچاوەی ژیانی زیندەوەرانە.

ژ. ڕۆڵگێڕ/ ئامانج، بابەت: ڤاریێ دیارییەکی وەرگرت.

ڕ. ڕۆڵگێڕ یان سودمەند/ ئامانج، بابەت: شەن کارێکی بەدەستهێنا.

س. کارتێکراو/ سەرچاوە، بابەت: شەن پارەکەی لێکەوت.

ش. بابەت، شوێن: شێر لە ئەفەریقا دەژی، کەنگەر لە ئوستورالیا دەژی.

ع. بابەت، *دیاریکردنی* ئاماژەبەندی بابەت: یادە نوێنەرە.

غ. کارتێکراو/؟: ڤاریێ گوێرایەڵی مامۆستاکەی بوو.

تێبینی/ ڕۆڵی سایکۆی کردار "psych-verbs" بە تاقیکەرەوەی ناوبراوەو بریتیە لە (شوێن، ئامانج) لە چینی بابەتانەدا.

٢٧- شیکردنەوە سەرەتاییەکانی (سایکۆ- کردار) پەرچەکردار یان کاردانەوەی کردار ئەم ئەگەرانە لەخۆدەگرێت:

أ) ڕۆڵگێڕ/ کارا، کارتێکراو/ ئامانج: ڤالان ئالانی ترساند.

ب) (Re) ڕۆڵگێڕ/ ؟، بزوێنەر[*]/: یادە ڕقی لە باکۆیە.

٢٨- ئەو کردارانەی داوای دوو بەرکار دەکەن (Diatrasitives):

أ) ڕۆڵگێڕ/ کارا، کارتێکراو/ سەرچاوە: ڤالان یارییەکەی لە سانا تێکدا.

ب) ڕۆڵگێڕ/ کارا، کارتێکراو/ بابەت، ئامانج دیاریکردن: زانکۆ نازی کرد بە زمانەوان.

پ) ڕۆڵگێڕ/ کارا، سەرچاوە، سودمەند/ ئامانج: تاڤی کتێبەکەی بە شایەن دا.

لیستی ئەگەرەکانی پەیوەندکردن پەیوەست بە سینتاکس‌و سیمانتیکەوە لە تۆڕی (٢٩)دا دیاریکراوە.

(٢٩

ڕۆڵگێڕ

کارتێکراو/ سودمەند

بابەت

سەرچاوە/ ئامانج/ ئاماژەبەندی بابەتیی

ئامانج دیاریکردن/ ئاماژەبەندی بابەتیی

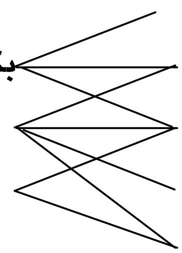

بکەر (ئارگومێنتی دەرەکیی)

بەرکاری یەکەم

بەرکاری دووهەم

بۆ تەواوکردنی تیۆری پەیوەندکردن‌و پڕاوپڕبوونی دەبێت چۆنێتی یەکگرتنی ئارگومێنتەکان‌و هۆکارەکانی دیاریبکرێن. یاسای یەکگرتنی ئارگومێنتیش خۆی لەم ڕێسایانەدا دەبینێتەوە:

ڕێسای(٨): هۆکاری یەکگرتنی ئارگومێنتەکان: بۆ پێکهێنانی دروستەی چەمکیی بۆ فرێزێکی سینتاکسیی XP ، کە سەرەکەی کەرەستەیەکی فەرهەنگیی (H) بێت ئەوا:(أ) بۆ هەر پێکهاتەیەکی نیشانەکراو لە (LCS)ی (H) دا، دروستەی چەمکیی فرێزی(p) جێکەوتەی هاونیشانەکراو تێردەکات، ئەمە، لە نیشانەی وەچەپۆلەڕەگەز دیاریکردنی (H)دا یەکیپێبگرە .(ب) ئەگەر (H) کردارێك بێت، دروستەی چەمکیی بکەرەکە لەناو پێکهاتەی نیشانەکراوی (i) لە (LCS)ی (H) دا، یەکیپێبگرە.

ڕێسای(٩): هۆکاری یەکگرتنی ئارگومێنت لەسەر بنەمای: (١) بنیاتنانی پەیوەندی نێوان ئارگومێنتەکان.(٢) یەکپێگرتنی خوێندنەوەکانی ئارگومێنتەکان لەگەڵ جێکەوتەی ئارگومێنتەکاندا، جێبەجێدەکرێت.

---

[*] بزوێنەر (stimulus) دووهەم ئارگومێنتی (React) ە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (R. Jackendoff (1991:260.

یاسای سێهەم: بۆپەیوەندکردنی ئارگومێنتەکان:

ڕێسای(١): (أ) پێکهاتەکانی نیشانەکراوی (A) لە (LCS) کرداردا بەپێی نەخشەی ئەندازەیی بابەتانەی (ڕێسای(٦)) ڕێکبخە.(ب) پێکهاتەی NP لە دروستەی سینتاکسیدا بەپێی نەخشەی ئەندازەیی (ڕێسای(٧)) ڕێکبخە.(پ) لە یەکەمەوە تا ناکۆتای NPکان، لەگەڵ یەکەم پێکهاتەی نیشانەکراوی (A) تا ناکۆتای بەدوای یەکدا هاونیشانە بکە. هەڵبژاردنی هاونیشانەکردنەکە لەنێوان ئەگەرەکانی تۆڕی (٢٩) دایە.

ئەم ڕێسایە دروستەی سینتاکسیی کرداری /کردەوە/ی (٣٠) مان دەداتێ کە لەگەڵ (٣١-أ)دا یەکیگرتووە، کە لە شێوازی (٣٢-أ)دا دیارخراوە، لەگەڵ (٣١-ب) یەکیگرتووە وەك لە (٣٢-ب) دا دیارە.

٣٠- {S {NP ڤالان} {NP دەرگاکەی} {VP کردەوە}}.

٣١-أ- {هۆکاری ({شت ڤالان}A، {چوون ({شت دەرگاکە}A، {کردەوە}})}).

٣١-ب- {چوون ({شت ڤالان}A، {To {کردەوە}})}.

٣٢-أ- {{ڤالان}i {کردیەوە {دەرگاکە}j }} پەیکاڵی

{هۆکاریی ({شت}i {چوون ({شت}j ، {To {کردەوە}})})}.

٣٢-ب- {{ڤالان}i {کردیەوە {دەرگاکە}}} پەیکاڵی

{چوون ({شت}i ، {To {کردەوە}})}.

ڕێسای (٢) بۆ یەکگرتنی ئارگومێنت: بۆ پێکهێنانی دروستەی چەمکیی فرێزێکی سینتاکسی، کە دەکرێت، لەگەڵ (LCS)ێکدا پەیوەندبکرێت، دروستەی چەمکیی هەر جێکەوتەیەکی سینتاکسی نیشانەکراو لە پێکهاتەی چەمکی هاونیشانەکراودا لە (LCS)ەکەدا یەکیپێبگرە.

ئەم ڕێسایە بەسەر هاونیشانەکردنی دروستەی سینتاکسیی و چەمکیی لە (٣٢-أ) جێبەجێدەکەین و دەرکردەکەیش، ڕستەی (٣٣) دەبێت.

٣٣- {ڤالان}i {دەرگاکەی}j {کردەوە}}} پەیکاڵە لەگەڵ

{هۆکاریی ({شت ڤالان}i، {چوون ({شت دەرگاکە}j، (To {کردەوە}})})}.

ئەوەی گومانی تێدا نییە، ئەوەیە کە ئارگومێنتی سینتاکسی تر هەن، کە دەگەڕێنەوە بۆ پۆلەڕەگەزەکانی (PP، AP...). ئەمانە جێگرەوەن و لەگەڵ ئارگومێنتە (NP)یەکاندا دێن و بە پەیوەندکردنی نائارگومێنتی (NP) یەکان ناسراون[٣٢٠] (بڕوانە (٤٠)):

٤٠-أ- ڤالان کوڕەکەی بە گێل/ ژیر دەزانیٚ. {لەبریدانانی AP/NP}

ب- شەن بە ئێمەی گوت، چیرۆکەکە/ کە ئەو تەزیوە. {لەبریدانانی S/NP}

وادیارە بە دیاریکردنی ڕێساکانی ئارگومێنتی NP، کە هاندەربوون لە تیۆری پەیوەندکردندا، ڕێگە بە هاونیشانەکردنی نێوان ئارگومێنتە چەمکیەکان و ئارگومێنتە سینتاکسییەکان (NPیەکان) بدرێت. لێرەدا هیچ گرفتێك نابێت، گەر هەمان ڕێسای پەیوەندی ئارگومێنتی (AP، PP، S) بۆ لێکدانەوەیان بەرجەستە بکرێت. ڕێسا پەیوەندییەکان لەلایەن بنەماکانی دروستەی فرێزەوە پێشبینی لێدەکرێت: (NP) لە ($\bar{V}$)دا یەك بەدوای یەکدا لەلایەن APs، PPs، Ss جێگەی دەگرنەوە. پەیوەست بە پەیوەندی ئارگومێنتی NP و نائارگومێنتی NP (AP، PP)، بڕوانە(٤١).

٤١-أ- ئایا هیچت دەربارەی ڤالان لە شەنەوە بیست؟/ئایا هیچت دەربارەی شەن لە ڤالانەوە بیست؟

ب- ئێمە هەمیشە دەربارەی ئەم کێشانە/ لەگەڵ منداڵەکانمان/ قسە ناکەین، ئێمە هەمیشە قسە ناکەین/ لەگەڵ منداڵەکانمان/ دەربارەی ئەم کێشانە.

پ- وەها دەردەکەوێت، کە کوڕەکە تاوانبار نەبێت.

یاسای چوارهەم: پەیوەندکردنی ئارگومێنت:

ڕێسای(١):(أ) پێکهاتە نیشانەکراوەکانی (A) لە (LCS)ی (V)دا بەپێی نەخشەی ئەندازەیی (ڕێسای(٦)) ڕێکبخە. (ب) پێکهاتە NPیەکان لە دروستەی سینتاکسیدا بەپێی نەخشەی ئەندازیاری سینتاکسی (ڕێسای (٧)) ڕێکبخە. (پ) بە سەرپشکیانە PPs، Apsی هاونیشانەکراو، لەگەڵ بە سەربەخۆیی Ss بۆ پێکهاتە نیشانەکراوەکانی (A) لە (LCS)دا هاونیشانە بکە. (ت) لە یەکەمەوە تا ناکۆتای (NPs) هاونیشانە بکە، لەگەڵ پاشماوەی پێکهاتە نیشانەکراوەکانی (A) لە ڕێسای بابەتانەدا، بە هەڵبژاردنی هاونیشانەکردنی لەنێوان ئەگەرەکانی لە تۆڕی (٢٩)دا ئاماژەی پێدراوە. بڕوانە (٤٢).

---

[320] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:260).

٤٢-أ- ڤاریێ هەندێ شتی سەیری بە شەن وت.

ب- ڤاریێ بە شەنی وت کە ئاسمان سور بووە.

ئارگومێنتی بابەتی /گوتن/، دەتوانرێت بەهۆی (NP)یەکەوە وەك (٤٢-أ) دەربڕێت، یان بەهۆی (S)ێکەوە وەك (٤٢-ب).

ڕێسای(٢): بۆ پەیوەندکردنی ئارگومێنتی دەرەکیی:(أ) ئەگەر سەر (V) بێت و بکەرێکمان هەبێت، ئەوا ئارگومێنتی دەرەکیی لەگەڵ بکەردا هاونیشانە بکە (ب) ئەگەر سەر (V)ێك بێت و بکەرێك لەئارادا نەبێت، ئەوا ئارگومێنتە دەرەکیەکە لەگەڵ گۆڕاوی بەندێتی (S) تێر بکە (پ) ئەگەر سەر (N)ێك بێت، ئەوا نیشانەکردنی (A) لەسەر ئارگومێنتی دەرەکیی لابەرە. ئارگومێنتی دەرەکیی لەگەڵ (تۆ) تێردەکەن[321]. ئارگومێنتی دەرەکیی بە سادەیی بەرزترین ڕۆڵی Θ ی زاڵکراوی (LCS)ی (V) ە (بڕوانە ڕێسای(٣)).

پەیوەست بە بکەرو ئارگومێنتی دەرەکییەوە، بایەخدان بە ڕۆڵەکانی جێکەوتەی بکەر لە نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسیداو بە جێکەوتەی ئارگومێنتی دەرەکیی لە (LCS) دا دەگەڕێتەوە بۆ هۆکاری جۆراوجۆر، چۆن کەسێك بیەوێت بەپێی ئەو بەشانە مامەڵەی جیاواز بکات؟ بکەر لەلایەن کردارەوە حوکمناکرێت، وەك هەموو ئارگومێنتە سینتاکسیەکانی تر. بەم شێوەیە ئارگومێنتی دەرەکیی دەتوانێت بە ڕێگای جۆراوجۆر بەکاربهێنرێت (بڕوانە ڕێسای(٢)).

ڕێسای(٣):بۆ پەیوەندکردنی ئارگومێنت: (أ) پێکهاتە نیشانەکراوەکانی (A) لە (LCS)ی (V)دا بەپێی نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە (ڕێسای(٦)) ڕێکبخە.ب) پێکهاتەکانی NP لە (V)دا بەپێی نەخشەی ئەندازەیی سینتاکسی (ڕێسای(٧)) ڕێکبخە.(پ) یەکەم پێکهاتەی نیشانەکراوی (A) لەگەڵ ئارگومێنتی دەرەکیدا پەیوەست بکە.(ت) بە سەرپشکی PPs، APs و Ss بە سەربەخۆیی لەگەڵ پێکهاتەکانی نیشانەکراوی (A) لە (LCS)دا هاونیشانە بکە.(ج) NPs لە (V)دا لەگەڵ پاشماوەی پێکهاتەکانی نیشانەکراوی (A) لە ڕێساکانی بابەتانەدا هاونیشانە بکە، بە هەڵبژاردنی هاونیشانەکردنەکان لەنێوان ئەگەرەکانی تۆڕی (٢٩)دا.

یاسای پێنجەم: یاسای هەڵواسینی تێئاخنراوەکان:

ئەوەی گرنگە بگوترێت، ئەوەیە کە یاسای هەڵواسین لە دیاریکردن و هەڵگواستنی پەیکاڵبوونێتی سیمانتیك و سینتاکسی ڕستەدا بنەمایەکی چالاکە. لێرەدا ئاڵۆزییەکی

---

[321] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:260).

بنەڕەتی لەوانی تر ئەوەیە، کە کردارەکان لە پێکهاتەی وەك (٤٣)، نابنە سەرەی دروستەی چەمکیەکان لە ڕستەکانیاندا، زیاتر لەوەش (LCS)ی کردارەکە وەك بەشێك لە هەڵواسراو یان دەرخەری هاوڕێیەتی کردن دێت.

٤٣- ئێمە بە ناشرینی بە خۆمان پێکەنین.

تەنها (LCS)ی (V) دیاریکەری دروستەی سینتاکسی ڕستەکان نین، بەڵکو دروستەی (VP) بنیاتدەنرێ بەهۆی پێکهاتەی هەڵواسراوەکانەوە.

ڕێسای(١): هەڵواسین لەگەڵ-بابەت.

ئەگەر V پەیکاڵبێت لەگەڵ {... {دەبێت ({X}،{F ({شت})}{...}، لەگەڵ {X}ی نیشانەنەکراو و NP پەیکاڵبێت لەگەڵ {Y}، ئەوا {s...{vp...{pp لەگەڵ NP}...}...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {...{دەبێت ({Y^X}،{ئەگەر ({شت})}{...}، کاتێك {Y^X} جیاواز بێت لە {X}.

ڕێسای(٢): یەکگرتنی هەڵواسراوەکان، بۆ دیاریکردنی دروستەی چەمکیی (VP)یەك پێکهاتبێت لە کردارێك و هەڵواسراوێك، (LCS)ی کردارەکە لەگەڵ پێکهاتەی نیشانەکراوی (h) لە هەڵواسراوەکەدا یەکپێبگرە (وەك ڕێسای(٣)).

ڕێسای(٣) هەڵواسراوی لەگەڵ- بابەت:

{Vp V_h...{pp لەگەڵ NP_k{...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ (i)

{...{دەبێت/کردن({ $\}_k$، {F ({شت})}{...} $_h$. (ii)

هاونیشانەکراوی (h) لەنێوان کرداری (i) و دەربڕینی چەمکی (ii) دا، ئەوە دەگەیەنێت، کە (LCS)ی کردار دەبێت لەگەڵ (ii) دا یەکبگرێت، بۆ ئەمەش بڕوانە (٤٤)و (LCS)ی کردارەکە لە (٣٦)دا.

٤٤- تەنکیەکە پڕکرا لە ئاو.

٣٤-أ) {تەواونەبوویی {کردن ({شت}، {دیاریکراو {شت}$_A${})}}.

٣٤-ب) { تەواونەبوویی { کردن ({شت}$_A$، { دیاریکراو {شت}$_A${})}}.

هاونیشانکردنی نێوان بەرکاری/لە/و /شت/ی گۆکردنی-کردن، ئاماژە بە پەیوەندکردنێکی دەرەکیی، کە لەلایەن (LCS)ی کردارەکە دەیبەخشێتو لەلایەن پەیوەندکردنی ئارگومێنتەوە بەرجەستە دەبێت. لێکدراوێتی یەکگرتنی هەڵواسراوی (٤-أ) و (٢) لە فۆڕمی (٣٥)دا ڕێکخراوە.

٣٥) {VP {V پڕکردن}...{PP لەگەڵ NP $_k$}...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ

{ **تەواونەبوویی** {**کردن** ({**شت**}k، { **دیاریکراو** {**شت**}A}()}}.

ئەمە هەڵگواستنی ڕستیلەی چەمکیی سەرەکییە، کە لە بەرکار/ لەگەڵ – لە/ پێکهاتووە، بۆ جێبەجێکردنی ئەو ڕیزبەندییە، پەیوەندکردنی ئارگومێنت یەکێك لە ئارگومێنتی نیشانەکراوی (A) **دیاریدەکات بۆ ئارگومێنتی دەرەکیی، لە کۆتاییدا یەکگرتنی ئارگومێنت یەکپێگرتنی خوێندنەوەی /تەنکی و ئاو: بە دوو شوێنی ئارگومێنتی پەیوەستدەکات.**

ئەگەر لێکدراوێتی یەکگرتنی ئارگومێنتەکانی (٣–ب) **لەگەڵ** (٢)**دا بێت، ئەوا** >**ئاوەکە تەنکیەکەی پڕکرد**< **بەرهەمدەهێنێت و دەرەنجامی یەکگرتنی هەڵواسراویش دوو نیشانەی بابەتە** (k)، **کە لە یاسای هەڵواسراوەکەوەیە و نیشانەی** (A) **کە لە** (LCS)**ەوەیە.**

لە (١)**دا مەرجدارکردنی** {X} (**کۆت وبەندی هەڵاوێرکردنی کردارەکەیە لەسەر بابەت) و** {Y} (**خوێندنەوەی لەگەڵ بەرکارە) کە جیاوازە لە** {X}. **بۆ ئەمەش بڕوانە** >**نانەکەی چەورکرد بە کەرەی تورکی هەرزان**<.

ڕێسای(٣): **یاسای هەڵواسینی بابەتی** (of-Theme adjunct)

ئەگەر V **پەیکاڵبێت لەگەڵ** {... **نابێت/نەکردن** ({x}،...)...} **لەگەڵ** {x} **نیشانە نەکراوە، ئەگەر**

NP **پەیکاڵ بێت لەگەڵ** {Y}، **ئەوا** {...s{...vp{NP of pp}...}...} **دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ** {...**نابێت**

([X / Y]،...)...} **کاتێك** [X / Y] **جیاوازو سەربەخۆ بێت لە** {x}.

وەك کرداری خاڵییکردن لە (٣٦) **دا نوێنراوە.**

٣٦) **خاڵییکردن**

V

––– NP j

{**هۆکاریی** ({ }i، {**تەواوبوویی** {**نابێتە** ({ }، { **دیاریکراو** { }j {)}}}}.

بۆ کرداری پێچەوانەکان ڕێسای(٤) **خراوەتە ڕوو.**

ڕێسای(٤): ڕێسای هەڵواسین /لەگەڵ/بابەت.

ئەگەر V بە پەیکاڵ بێت لەگەڵ {...{دەبێت/کردن ({X}، {F ({شت})}{...}،

لەگەڵ {X} نیشانەکراوداو NP پەیکاڵ بێت لەگەڵ {X}، ئەوا {s...vp}...pp} لەگەڵ

NP}.{.} دەکرێ پەیکاڵ بێت لەگەڵ{.{دەبێت/کردن (X/Y ، F} ({شت})}}}...}، کاتێك X/Y

جیاواز بێت لە {X}.

پۆلێکی تری کردارەکان بریتین لە /قوتونان، خستنەگیرفان، پێچانەوە/ ئەم پۆلە زیاتر ناوو ئامانجی تێئاخنراوە (بڕوانە (٤٥)).

٤٥-أ- کارگەکە دۆشاوەکانی لەقوتونا.

ب- ڤالان پارەکانی بە ڕێکی خستە گیرفانیەوە.

پ- ئێمە یاپراخمان پێچایەوە.

دروستەی چەمکیی کرداری /قوتونان/ بەشێوەی (٣٧-أ) (ئەگەر ئەو گۆکردنی کرداری-چوون) بێت یان (٣٧-ب) ئەگەر کردارەکە گۆکردنی (INCH BE) بێت.

٣٧- لەقوتونان

{VN}

--- j NP

أ. {هۆکاری ({ }،i{چوون ({ }،j{To {IN {لەقوتونان S }}})}){

ب. {هۆکاری ({ }،i{تەواونەبوویی{کردن/دەبێت ({ }،j {IN {لەقوتونان S }})}}}{

لێرەدا دیارە، کە کردارەکانی (٤٥) ڕێگە دەدەن بەو تەواوکەرە (PP) یانەی، کە زانیاری زیاتر دەربارەی شوێنی کۆتایی بابەتەکەی لەخۆگرتووە (بڕوانە (٤٦)).

٤٦-أ- کارگەکە دۆشاوەکانی لەقوتوی باریکی سورنا.

ب- ڤالان پارەکانی بە ڕێکی خستە گیرفانی ڕاستی کراسەکەیەوە.

ڕێسای(٥): هەڵواسراوی وەرگریی NP.

{vp Vh $_k$ NP...}دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ**هۆکاریی**({ }، **چوون**({ }$^{\alpha}$، {**بۆ**{ }$_k^{\beta}${)}} h

بۆ {چوونخاوەنێتی ({α}،{**بۆ** {β}})}}

با ڕێسای(٥) لە دروستەی چەمکیی (ڤالان تۆپەکەی بۆ ئالان هەڵدا) هەڵبگوێزین، کە (LCS) ی (هەڵدان) لە (٣٨) دیارخراوە.

٣٨- هۆکاری({شت}$^{\alpha}$، {چوون ({شت}$^{\beta}$، {ڕێڕەو})}})
AFF ({ }$_{A}^{\alpha}$، { }$_{A}^{\beta}$)

تێبینیدەکەین،، کە /هەڵدان/ دوو ئارگومێنتی نیشانەکراوی (A)ی هەیە، کە (ڕۆڵگێڕ/کاراو کارتێکراو/بابەت)ن، لێکدانی ڕێساکانی(٧) و (٦)، دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی (٣٩).

٣٩- {VP {v هەڵدان} k NP...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ
هۆکاری ({شت}$^{\alpha}$، {چوون ({شت}$^{\beta}$}$^{\gamma}$، {ڕێڕەو بۆ/لە { }$_{k}^{\infty}$})})
AFF ({ }$_{A}^{\alpha}$، { }$_{A}^{\beta}$)
{بۆ {چوون $_{\text{خاوەنێتی}}$ ({γ}، {بۆ/لە {∞}})}}

کەواتە (٣٩) پەیوەندکردنی ئارگومێنتە کارتێکراوەکانە، جێکەوتەی ڕۆڵگێڕ، وەك هەمیشە لەگەڵ جێکەوتەی بکەردا پەیوەستکراوە. ئارگومێنتی دواتری سەر نەخشەی ئەندازەیی بابەتانە بریتیە لە کارتێکراو، کە ئاسایی پەیوەندکراوە لەگەڵ یەکەم جێکەوتەی بەرکاریدا. هەڵواسینی ڕستەی سەرەکیە، ڕێسای (٦) بە نموونە وەردەگرین.

ڕێسای(٦): هەڵواسینی- چوون
{vp Vh...pp...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ
چوون ({α}،{ڕێڕەو { })
AFF ({ }$_{i}^{\alpha}$،)
{لەگەڵ/ لەلایەن {جووڵان ({α})}$_{h}$}

بەهۆی پەیوەندکردنەوە نیشانەی (A)ی جێگەی نیشانەی (i) دەگرێتەوەو لە (٤٠)دا دیارە.

٤٠-أ- جولان ({ }$_{A}$)
{(جۆریی/ڕەوت) X}

٤٠–ب– چوون ({α}،{ڕێڕەو})
AFF ({ }^{α}$_{A}$ ،)
جوڵان ($_{A}${α})
لەگەڵ/ لەلایەن {ڕەوت X }h

لەمەشەوە پێشنیازی یەکگرتنی هەڵواسین کراوە ، کە لە یاسای حەوتدا ڕونکراوەتەوە.

یاسای حەوتەم: یاسای یەکگرتنی هەڵواسین:

ڕێسای(١): بۆ دیاریکردنی دروستەی چەمکیی (VP)یەك، پێکهاتبێت لە کردارێك و هەڵواسراوێك، LCSی کردارەکە لە پێکهاتەی نیشانەکراوی (h)ی هەڵواسراوەکە یەکپێبگرە، هەر نیشانەیەکی (A) لە (LCS) لابەرە، کە نیشانەی پێکهاتەی چەمکی بەستراوەتەوە بە هەڵواسراوەکەوە.

دەرەنجامی جێبەجێکردنی بریتی دەبێت لە (٤١).

٤١={VP{...V}...PP...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ
چوون ({α}،{ڕێڕەو})
AFF ({ }^{α}$_{A}$،)
جوڵان ({α})
لەگەڵ/ لەلایەن {ڕەوتX}

بۆ یاسای پەسنکردنی هەڵواسینی ئارگومێنت– داواکەریی (بڕوانە ڕێسای(٢)).

ڕێسای(٢): هەڵواسینی ئارگومێنت= داواکەریی:

{...Ap $_{k1}$ ...NP $_{j1}$..s} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ (i)

F (...{ }^{α}..)
ڕوداو {لەگەڵ {کردن ({α}،{لە{ }$_{k}$})}}} (ii)

بۆ چۆنێتی کارکردنی ڕێسای (٢) با دروستەی چەمکیی بۆ دوو چەشنە خوێندنەوەی >ئازاد نەوزادی بە سەرخۆشی بەجێهێشت< لە (٤٢–أ)دا هەڵگوێزین.

٤٢–أ– {S {NP ئازاد} { VP} {NP نەوزاد} {AP بە سەرخۆشی}.

له جێبەجێکردنی پەیوەندکردنی ئارگومێنتدا (٤٣) بەرهەمدێت.

٤٣-{S {NP ئازاد}$_i$، {VP بەجێهێشت {NP نەوزاد} {AP بە سەرخۆشی} پەیکاڵە لەگەڵ

{ڕوداو چوون ({ }$_i$، {ڕێڕەو لە { }$_j$ })}.

لەلایەکی ترەوە پۆلێکی هەڵواسراوەکان بە ئارگومێنت- داواکەری دووهەمی[*] ناوبراون. ڕوونترین حاڵەتی ئەم هەڵواسراوانە بریتیە لە (APs) کان، کە: (أ) لە (VPs) دا دەردەکەون. (ب) لەلایەن کردارەوە پۆلەڕەگەز نەکراوە. (پ) ئارگومێنت داواکەری یەك (NPs) لە ڕستیلەیەکدا. وەك:

٤٧-أ- لالە گۆشتەکەی بە ڕووتی جووی.

ب-لالە گۆشتەکەی بە کاڵی جووی.

پ- ئەو دەستی خۆی جووی.

لە (٤٧-ب) دا وەهادانراوە کە /گۆشتەکە/ کاڵ بوبێت کە ئەو دەستی کردووە بە جووینی، بەڵام لە (٤٧-پ)دا >گۆشتە کاڵەکە< لە ئەنجامی جووین و کرۆژاندنی ئەوەوە دەردەکەوێت. بە چەشنی (٤٧-ب) دەگوترێت پەسنکردنی ئارگومێنت- داواکەری و بە چەشنی (٤٧-پ) دەرەنجامی ئارگومێنت- داواکەریی[٣٢٢].

با بڕوانینە نموونەیەکی تری وەك (٤٨).

٤٨- ڤاریێ چاوی بە ڤالان کەوت، کە ژوورەکەی جێهێشت.

{s ڤاریێ {$\bar{\bar{V}}$ {$\bar{V}$ چاوی کەوت ڤالان} {S PRO لە جێهێشتنی ژورەکە}.

دروستەی چەمکیەکەش بریتیە لە(٤٤):

٤٩) PRO[**] لە جێهێشتنی ژوورەکە.

٤٤) {ڕوداو چوون ({ζ}، {From {لە {ژوورەکە}}})}.

بۆ پەسنکردنی PRO وجۆرەکانی بڕوانە(٢/١) ڕێسای(٣) دیاریکراوە.

---

[*] ئارگومێنت داواکەری یەکەمی بریتیە لە پەیوەندی نێوان بکەرو فرێز کردارییەکەی.

[322] بڕوانە: .R.Jackendoff (1991:200)

[**] دروستەی چەمکی PRO وەك ئارگومێنتی بەندێتی هێمای {ζ} بۆدانراوە.

ڕێسای(٣): ئەگەر (H) کردارێك بێت، یەکێك لە پێکهاتەی نیشانەکراوی (i) لە (LCS)ی (H) بوو، دروستەی چەمکی بکەر یەکپێبگرە، بەپێچەوانەی ئەوەوە، ئارگومێنتی بەندێتی {ζ} لەناو ئەو جێکەوتەیەدا دابنێ و یەکیپێبگرە لەگەڵ ئارگومێنتەکانی تردا.

دەرەنجامی ئەم یاسایەش دروستەی چەمکی (٤٨)ی بۆ (لە جێهێشتنی ژوورەکە) بەرهەمدەهێنرێت. لەمەوە دەتوانین لە دروستەی چەمکیدا ئارگومێنتە نادیارەکانی وەك (PRO)بنیاتبنێن.

یەکێك لە گریمانە نوێیەکانی تیۆری سینتاکسیی ئەوەیە، کە دروستەی تەواوکەری سینتاکسیی فرێزێك بەهۆی دروستەی ئارگومێنتی چەمکیی سەری فرێزەکەوە دیاریدەکرێت (بڕوانە هەڵاوێرکردنی پۆلەڕەگەزیی). ئەم کردەیەش ئەوهەڵواسراوانەی کە دەربڕی ئارگومێنتەکانی ڕستیلەی چەمکین/سەرەکین، جێبەجێیدەکەن. لەگەڵ ئەمەیشدا دروستەی سینتاکسیی تەواوکەری دەرەنجامی کارلێکردنی دروستەی فەرهەنگی سەرو چەشنە بەرفراوانەکانی یاساکانی هەڵواسیندان. بە واتایەکی تر دروستەی سینتاکسی کە کردارەکە دیاریکردووە، ناگۆڕن، چونکە بەوەوە هەڵواسراون. لە چوارچێوەی ئەم یاسای هەڵواسینەدا، ئارگومێنتە شاراوەکان دەتوانرێت نیشانبدرێن، ئارگومێنتی نوێ دەتوانرێت زیادبکرێت و (pro) ئارگومێنتە دیارەکانیش دەتوانرێن بە ئارگومێنتە نوێیەکانەوە ببەسترێنەوە، (بڕوانە (٥٠). هێڵکاری(٣-٨)).

٥٠-أ- هێڤار نان دەخوات.

ب- هێڤار بە دەست نان دەخوات.

پ- بە دەست، هێڤار نان دەخوات.

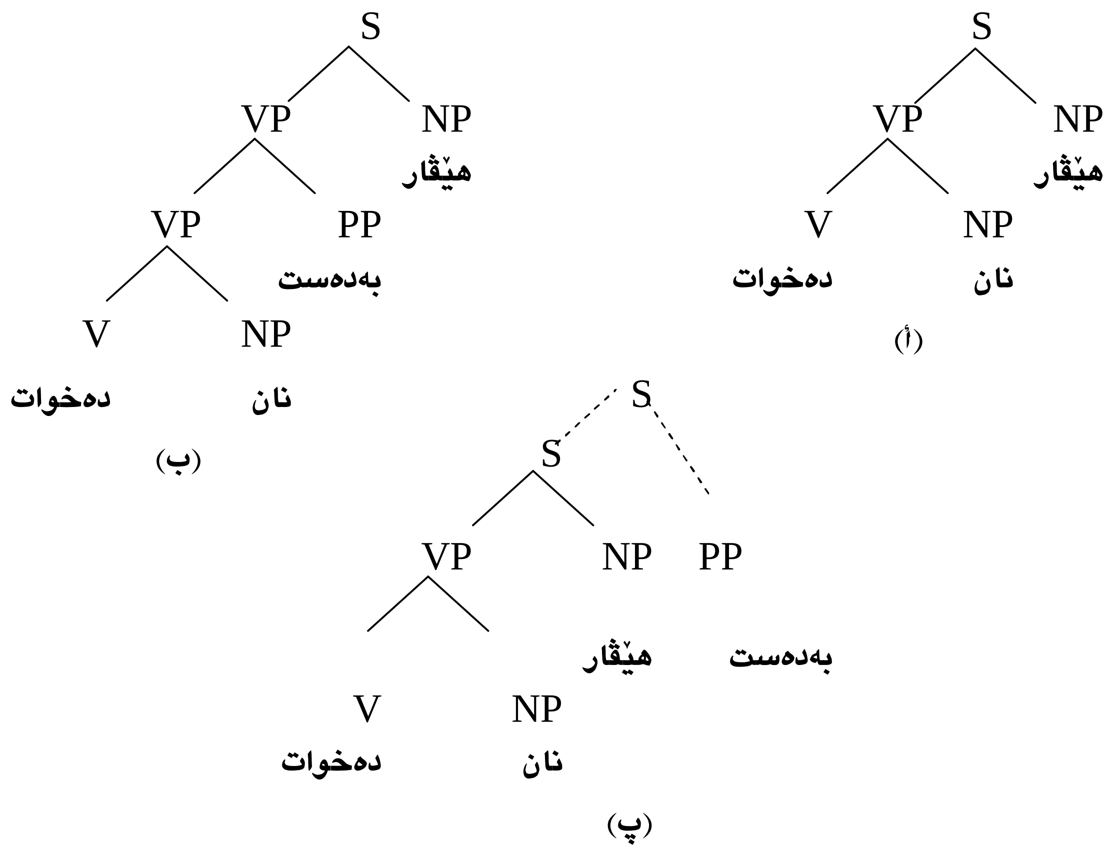

هێڵکاری(٣-٨)

٥١-ا- ڤالان بە درێژایی ڕێگەکە بۆڵەی هاتووە.

ب- بە پێکەنینەوە میوانەکانی تا دەرەوە بەڕێکرد.

ڕێسای(٤) ی (٥١) بۆ ڕونکردنەوەی ئەمە دیاریکراوە:

ڕێسای(٤): یاسای هەڵواسینی- ڕێگا: ئەگەر (V) (هاوپەیوەند)پەیکاڵ بێت لەگەڵ

(i) AFF ({X}$_i$،)

- بەستێنەری/دیاریکەری ،

Y

(ii) ئەوا {$_{vp}$ V {NP $_j$ NP {ڕێگە $_k$ PP} دەکرێت پەیکاڵ بێت لەگەڵ

(iii) چوون ({α}$_j$، {ڕێڕەو}$_k$)

AFF ({ }$_i^α$،)

{لەگەڵ/ بەهۆی} AFF ({ $_x^α$}،) {

- بەستێنەری Y

ڕوداو

بۆ جێبەجێکردنی پێویستە، یەکەم: لە (٥١) دا (بۆڵەی هاتووە)، کردەی کردارەکەیە وەك (i)ی یاساکە. دووهەم، دەتوانرێت وەها ڕاڤەبکرێت (بۆڵەی هاتووە)، کە کردەیەکی دووبارەبووەی بەدەم خۆوە دابنرێت. مەرجی ئەم کردەیەش دیاریکردنە، کردەی ڕوداوی نادیارە، لەکاتێکدا تەواوکاریی و بەئەنجامگەیەنراو ڕوداوی دیاریکراون. سێهەم: {Y} تەنها گۆڕاوێکە ئاماژە بە واتای ماوەی کردارەکە دەدات. (ii)ی ڕێسای (٤)، فۆڕمی سینتاکسیی دیاریکراوی (VP) مەرجداردەکات، کە ڕێگە دەدات لە (٥١) دا جێبەجێبکرێت. بەم شێوەیەش کۆتوبەندی سینتاکسی لەسەر پێکهاتەی- ڕێگا- لە ڕێساکەدا دیارە (بڕوانە (٥٢)).

٥٢-أ- خۆپیشاندەران بە ڕێگاوە هوتافیان کێشاوە.

ب- خۆپیشاندەران بە ڕێگاوە مانگرتنیان کێشاوە ?

دەکرێت (VP) ی (٥١) شوێنی پەیکاڵبوونی لەگەڵ دروستەی چەمکی (iii)ی یاساکەدا هەبێت. هاونیشانەکردنی دروستەی چەمکیی و سینتاکس لە (ii) و (iii) ئاماژە بەو خوێندنەوەیە دەدات، کە (PP) (بە درێژایی ڕێگە) گۆڕاوی- ڕێڕەو تێردەکات و لەهەمان کاتیشدا بکەری (ڤالان) ئارگومێنتی دەرەکیی تێردەکات.

٢-٣/٣) بنەماکانی یاسای پەیوەندکردن

دەتوانین پوختەی ئەوانەی سەرەوە لەوەدا کۆبکەینەوە، کە پێکهاتەی یاساکانی (هاوپەیوەند)پەیکاڵبوون لە پۆلی جیاوازی جۆراوجۆری یاساکان پێکهاتووە. بەکورتیی، بۆ دیاریکردنی فۆڕمی گشتیی تیۆری پەیوەندکردن، ڕێگەی جۆراوجۆر لەئارادایە، کە دەتوانرێت پەیوەندکردنی کەرەستەی فەرهەنگیی و هەڵواسراوەکان دیاریبکات. ئەم تایبەتمەندیی و دیاریکردنانە کارلێك لەگەڵ ئەو یاسای پێکهێنانی پەیوەندیە دەکەن ، کە ڕاڤەی پەیکاڵبوونەکان، بەپێی ئەم مەرجانەی بنەمای پەیوەندکردن: (١) هەر چەشنێکی پێکهاتەی سینتاکسیی (NP، PP، AP، S) بەشێوەیەکی ناوازە/تەنیا بە یەکێك لە پێکهاتەی چەمکیەوە پەیوەستدەکرێت، کە ڕۆڵی بابەتانە Θ ی زاڵکراوی لە بەستنەوەی کۆکراوەی یەك یان زیاتر لە ڕۆڵێکی بابەتانەی Θ هەڵگرتووە. (٢) هەر پێکهاتەیەکی چەمکیی، کە داوای پەیوەندکردن دەکات، لەڕاستیدا پەیوەستکراوە. ئەوەیش هاوتای

تیۆری پێوەری ڕۆڵی بابەتانە Θیە، کە چەشنە جۆراوجۆرەکانی پەیوەندکردن لیستکراوە لە (٤٥)دا[٣٢٣].

٤٥-أ) کەرەستەکان، کە پێکهاتوون لە کەرەستەی فەرهەنگی نیشانەکراوی (A)، هەڵواسینی سەرەوڕیزبوونی سەرەوەی ڕستەی سەرەکین. (ب) کەرەستەکان، کە پێکهاتوون لە پەیوەندکردنی چەسپاو، هەڵواسراوەکانن.(پ) کەرەستەکان کە پێکهاتوون لە پەیوەندکردنی چەسپاو بۆ سەرەی سینتاکسی (V_h لە یاساکاندا)، زۆرینەیان هەڵواسراوەکانن.(ت) کەرەستەکان، کە لە پەیوەندکردنی گۆڕاو پێکهاتوون، پێکهاتەی هەڵواسراوی پەسنکردنین، تەواوکەری ڕستەی شکاوەن- S .

ئەو ڕۆڵانە، کە ئەو جۆرانەی پەیوەندکردن جێبەجێدەکەن، لە بنیاتنانی پەیکاڵبوونی تەواودا لە (٤٦)دا کورتکراوەتەوە (أ) جێبەجێکردنی یەکگرتنی هەڵواسین لە لێکدانی LCSی سەرە، لەگەڵ کەرەستەکان کە پێکهاتنی جۆری پەیوەندکردنی- V_hیان هەیە. (ب) گواستنەوەی پەیوەندکردن-A لەناو پەیوەندکردنی چەسپاودا، جێبەجێکردنی پەیوەندکردنی ئارگومێنت و پەیوەندکردنی ئارگومێنتی دەرەکیی لە دەرکردەی (أ) (بە بەکارهێنانی نەخشەی ئەندازیاری سینتاکس و بابەتانە بۆ ئارگومێنتی NP). (پ) جێبەجێکردنی یاسا پێکهاتووەکانی پەیوەندکردنی گۆڕاو، بە پشتبەستن بە پەیوەندکردنە چەسپاوەکان لە (أ، ب) دا بنیاتنراوە.(ت) یەکگرتنی خوێندنەوەکانی پەیوەندکردنی ئارگومێنتەکان بۆ هەموو خوێندنەوەکانی تر (سەرتاپا): جێبەجێکردنی یەکگرتنی ئارگومێنتەکان، بەدوایدا بنیاتنانی پەیوەندکردنە چەسپاوەکان لە (أ، ب، پ)دا.(ج) یەکگرتنی (تەواوکردنی) خوێندنەوەکانی دەرخەرەکان: بە جێبەجێکردنی یاسای دەرخەری کۆت وبەند کراو.

جێبەجێکردن و کاریگەری تیۆری پەیوەندکردن و دیاریکردنی یاساو بنەماکانی پەیکاڵبوون بۆ تیۆری سیمانتیك و زمانیش بە گشتی گرنگ و پڕبایەخە. بە کورتی و پوختی یاساکان لە (٤٧)دا خراونەتەڕوو[٣٢٤].

٤٧-أ) ڕێسای هەڵواسینی (لە-بابەت):

٥٣- کچەکە ژورەکەی لە پیسی پاککردەوە.

$\{VP\ V_h \ldots \{PP$ ی $NP_k\} \ldots\}$ **دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ** $\{\ldots$**نابێتە** $(\{\ \ \}_k\ldots)\ldots\}_h$.

(ب) ڕێسای هەڵواسینی- پێشناو:

---

[323] R.Jackendoff (1991:200).

[324] **هەمان سەرچاوەی پێشوو.**

٥٤- منداڵەکە تۆپەکەی بۆ ئاسمان هەڵدا.

١.{VP V_h...PP_k...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {...چوون/کردن (...{ }$_k$)...}$_h$.

ڕێسای هەڵواسین- PP بریتیە لە:

٢.ئەگەر V پەیکاڵ بێت لەگەڵ {... چوون/کردن (...،{X})...}، لەگەڵ {X} نیشانەکراو، و PP پەیکاڵە لەگەڵ {Y}، ئەوا {s...{vp V..PP..}...} دەکرێت پەیکاڵ بێت لەگەڵ {..چوون/کردن (..$\begin{bmatrix}X\\Y\end{bmatrix}$)...}، کاتێك $\begin{bmatrix}X\\Y\end{bmatrix}$ جیاواز بێت لە {X}.

دروستەی چەمکیی /لەقوتونان/ و یاساکەی لە (١٩، ٢١) ڕونکراونەتەوە، یاسای (٢١) ڕێگە بە چەشنە جیاوازەکانی (ڕێڕەو، شوێن) دەدات، کە بەم یاسایە شیکردنەوەی بۆ دەکرێت، (بڕوانە نموونەی (٥٥)).

٥٥- ڤالان لە دەرگاکەی پشتەوە چووە ژوورەوە.

(PP) دەتوانرێت بە سانایی، لە دیاریکردنی ڕێڕەودا زیادبکرێتە سەر یاسای (٢١)، هەر وەك لە (٤٨) دا خراوەتەڕوو:

٤٨- {چوون ({ڤالان}، [لە {پشت { }}دەرگا { }) / {لە ناو{ ژوورەوە { }}$_{ڕێڕەو}$]

کرداری بارکردن لە چوارچێوەی NP- لەگەڵ-NP ئەم داڕشتەیەی (٤٩)ی هەیەو بڕوانە(٥٦).

٤٩- بارکردن
---NP j
{هۆکاریی ({ }i، {تەواونەبوویی {دەبێت ({ }، {لە {سەر { }j {)}}}

٥٦- شۆفێرەکە ماڵەکەی بارکردە سەر بارهەڵگرەکە.

٥٧- شۆفێرەکە بارهەڵگرەکەی بارکرد (بە ماڵەکە).

بۆ دیاریکردنی پەیوەندی نێوان چێوەی (-NPلەگەڵNP-) داو چێوەی (PP-NP) لە (٥٦) دا. دوو دروستەی چەمکیی جیاواز لەنێوان بابەتەکەدا هەن: (١) لە دابەشبوون- دابەشنەبووندا جیاوازی لە زۆرێکی کردارەکاندا هەیە. (٢) لە چێوەی (PP-NP) دا، ئەو کردارانە وەك کرداری جوڵە دەردەکەون، زیاتر تەواوبوویین. ئەوان لەگەڵ ڕێژەیەکی بەرفراوان لە /لە-ناو/و/لە-سەر/ پێشگری ڕێڕەو ڕودەدەن.

(پ) ڕێسای هەڵواسین بۆ- سودوەرگر.

٥٨- شایەن گۆرانی بۆ سانا وت.

{VP V_h...{pp بۆ NP_k}...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ AFF ({ }$^{\alpha}$،...)
بۆ{ AFF^{+} ({α}،{ }$_k$)}}$_h$

(ت) هەڵواسینی- لەلایەن نادیاری.

٥٩- ئالان لەلایەن ڤالانەوە لێیدرابوو.

١.{VP V_h-en...{by pp $_k$ NP}...} دەکرێـت پـەیکاڵبێت لەگـەڵ {AFF (< ، >) {
{$_k$...)}$_h$.

لە تیۆریەکانی دروستەی ئارگومێنتدا، یەکێك لە گۆڕانە بنەڕەتیەکانی بکەرنادیار بریتیە لە لابردنی ئارگومێنتی دەرەکیی کردارەکە. واتە لابردنی نیشانەکردنی (i) کە پەیوەستکردنی ئـارگومێنتی چـەمکیی بـە جێکەوتـەی بکەرییـەوە بـەهۆی ئەمـەوە بـوو، لەمـەوە بکـەرنادیاری ئارگومێنتی (ناواخنیی) نیشانەکراوی هەیەو کرداری چالاك جێکەوتەی نیشانەکراوی هەیە، بۆ نموونە کرداری /نوقم بوون/ (LCS) ەکەی لە (٥٠) دا ڕونکراوەتەوە.

٦٠- پاپۆڕەکە نوقم بوو.

٥٠-أ- {هۆکاریی ({ }$_i$، {چوون { }$_j$،
{لەسەر ڕوی ئاوەکەوە بۆ ناو ئاوەکە}.

ب- {هۆکاریی ({ }، {چوون ({ }$_j$،
{لەسەر ڕوی ئاوەکەوە بۆ ناو ئاوەکە}.

لە (٥٩)دا لە دروستەی چەمکیدا کارایەکی ناواخنی هەیە، بڕوانە (٥٠).

٢.ئەگـەر V-en پـەیکاڵبێت لەگـەڵ {AFF^{+} ({X}...)}، لەگـەڵ {X} نیـشانەکراوەو NP پـەیکاڵبێت لەگـەڵ {Y}، کاتێك {s...{vp V-en... {pp لەلایـەن NP}...}...} لەوانەیـە پەیکاڵبێت

AFF^{+} ($\begin{bmatrix} X \\ Y \end{bmatrix}$ ...) کاتێك $\begin{bmatrix} X \\ Y \end{bmatrix}$ یەکگرتنی X و Y بێت.

(ج) ڕێسای هەڵواسینی بۆ- سودمەند.

٦١- شایەن گۆرانی بۆ خۆشی وت.

١. {NP $_k$ بۆ PP}..V$_h$ VP}...} دەشێت پەیکاڵبێت لەگەڵ

{ {{{({{α}AT} ،k{ } (خاوەنێتی {کردن تەواونەبووی{بۆ} (...،α{ }) AFF ({α} ،) AFF+ }h

٢. ئەگەر V پەیکاڵبێت لەگەڵ {AFF ({X}،...) } و NP پەیکاڵ بێت لەگەڵ {Y}،
کاتێك {s...{V VP...{PP بۆ NP}...}...} لەوانەیە پەیکاڵبێت لەگەڵ

{({{α} AT} ،{Y}) خاوەنێتی { کردن تەواونەبووی {بۆ} (...،α{X}) AFF+ ({α}،) AFF+ }

پەیوەست بە هەڵواسراوەکانەوە، کە دەربڕی ئارگومێنتی دەرخەری ڕستیلەی چەمکین، سێ چەشـن جیاکراونەتـەوە. لـە هەڵواسـراوەکانی /بـۆ/، هـەروەك لەپێـشەوە ئاماژەمـان دا بـە کردارەکـانی کـە گۆڕانیـان تیایـە وەك /کـڕین، فرۆشـتن، پێـدان، بەکرێـدان، بازرگـانی، ئاڵوگۆڕکردن.../ بەرکارەکانی /بۆ/ ئاماژە بە بابەتی گواستنەوەی پێچەوانەیی دەدەن.

لـە هەریـەك لـەو نموونانـەدا (٦٢) بـەرکاری ڕاسـتەوخۆ گـۆڕانی خاوەنێتیـە لـە یەکێکـەوە بـۆ یەکێکی تر، بەرکاری /بۆ/ گۆڕانی خاوەنێتی بە ڕاستەوخۆیی، ئەم چەشنەی /بۆ/ ناونراوە بە /بۆ/ی گۆڕان. چەشنی دووهەم کە بە/بۆ/ی سودمەند کە لـە (٦٣)دا دیارە، ئەمـەش جیاوازە لە چەشنی سێهەم کە /بۆ/ێکە بۆ سودبەخشین وەك (٦٤).

٦٢- ڤالان خانووەکەی بۆ من بە ٥٠٠٠٠$ کڕی.

٦٣- شەن کتێبەکەی لە ڤاریۆ کڕی بۆ شایەن.

(بەرکاری (بۆ) سود لە کردەکە وەردەگرێت، کە بکەرەکە جێبەجێی کردووە).

٦٤) سانا گۆرانی بۆ خۆشی دەڵێت.

(لێـرەدا بـەرکاری (بـۆ) سـودمەندە کـە بکەرەکـە بـەنیازە وەریبگرێـت، بـەهۆی جێبـەجێکردنی کردەکەوە).

دەروازەی فەرهەنگی (بۆ)ی سودمەندی لە (٥١)دا نوێنراوە.

٥١- (بۆ
P
NP j---
{بۆ {ڕوداو AFF+ (،{ }j ({{)

دەروازەی فەرهەنگی (بۆ) وەك پێشگر دەئاخنرێتە ناو گۆكردنی- ڕوداوە وە هەروەك چۆن ڕێڕەو لە گۆكردنی- شوێندایە. بۆ (٦٣) بڕوانە دروستەی چەمك لە (٥٢) دا دیارخراوە.

٥٢) [كڕی ({شەن}،{كتێب}
AFF+ ({شەن}،   )
{بۆ {AFF+   (، شایەن})}}]

نواندنی كردارێكی وەك (كڕی) بۆ نمونە پێویستە زانیارییەكانی وەك (٥٣) لەخۆگرتبێت.

(X) (Y)ی لە (Z) كڕی بۆ (W).

٥٣-أ) {چوون خاوەنێتی ({Y}، [لە {Z} / بۆ {X}])} (گواستنەوەیی- transfer)

٥٣-ب) {چوون خاوەنێتی ([W / پارە] [لە {X} / بۆ {Z}])} (گواستنەوەیی پێچەوانەیی- counter transfer)

جیاوازی نێوان كردارەكانی (كڕین، پێدان) لە (٥٤) دا.

٥٤-أ) (X) (Y)ی (Z) كڕی بۆ (W).

[چوون خاوەنێتی ({Y} [لە {Z} / بۆ {X}])
{EXCH} چوون خاوەنێتی ([W / پارە] ، [لە {Z} / بۆ {X}])}}]

٥٤-ب) (X) (W)دا بە (Z) بۆ (Y).

[چوون خاوەنێتی ([W / پارە] ، [لە {X} / بۆ {Z}])
تەواونەبووی چوون خاوەنێتی ({Y}، [لە {Z} / بۆ {X}])}}]

بەكارهێنانی بەستنەوەی ئارگومێنتی دەروازەی فەرهەنگی /كڕین، پێدان/ لە (٥٥) دا داڕێژراوە.

٥٥–أ–

کڕین

V

---- <NP بۆ > < NP $_k$ لە > NP $_j$

چوون خاوەنێتی ({ }$_j$، {له }$^{\alpha}_{\beta}$ ($^{\beta}${ } بۆ)

{تەواونەبووی { چوون خاوەنێتی ({پارە}$_m$، {β} له ({α} بۆ)}}

٥٥–ب–

پێدان

V

---- < NP بۆ > < to NP $_k$ > NP $_j$

چوون خاوەنێتی ({پارە}$_j$، $_i${ } له$^{\alpha}$ ($_k${ }$^{\beta}$ بۆ)

{تەواونەبووی { چوون خاوەنێتی ({ }، {β} له ({α} بۆ)}}

له (٥٥)دا دروستەی فەرهەنگی /کڕین، پێدان/ و جیاوازییەکانیان خراوەتە ڕوو.

لەلایەکی ترەوە جیاوازیی نێوان کرداری /کڕین، فرۆشتن/ خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە بکەری /کڕین/ (ئامانج)ەو، بکەری /فرۆشتن/ (سەرچاوەیە).

سەلماندنی یاسای هەڵواسینی گۆڕان– بۆ، کردارەکانی /دەستخستن، وەرگرتن/، وەك لە (٦٥) دا تاقیکراوەتەوە.

٦٥– شەن دە هەزاری بۆ نرخی کتێبەکەی له ڤاریێ وەرگرت.

له (٦٥)دا بکەر ئامانجی گواستنەوەی سەرەتاییە، ئەمەش ئەوە نیشاندەدات، کە فرێزی (بۆ)ەو (بۆ)ی سودمەندی نییە، (ڤاریێ) له (٦٥)دا سەرچاوەی گواستنەوەی سەرەتاییە، وەك (ح).

(ح) ڕێسای هەڵواسینی بۆ– گۆڕان:

ئەگەر V پەیکاڵ بێت لەگەڵ {...{چوون خاوەنێتیی (...)...}...} و NP پەیکاڵ بێت لەگەڵ {Y}، ئەوا

{...{...{ NP بۆ pp}...V vp}...s} دەکرێت بە پەیکاڵبێت لەگەڵ یەکگرتنی خوێندنەوەی (V) لەگەڵ

(...(خاوەنێتی **چوون** { **لە** }$^{\alpha}${ ... }
{ **بۆ** }$^{\beta}${

{... {{({β} **لە** ، {Y}) خاوەنێتی **چوون** { **گۆڕان** }
{α} **بۆ**

بۆ چۆنێتی کارکردنی ئەم یاسایە، سەرەتا دروستەی دەروازەی فەرهەنگی کرداری (وەرگرتن) لە (٥٦) دا دەخەینە ڕوو:

٥٦- **وەرگرتن**
V
--- NP_j
{**هۆکاریی** ({ }$^{\alpha}_{i}$ ، {**چوون** خاوەنێتی ({ }$_j$، {To {α}})})}

لە (٦٥) دا کردارەکە تەنها بۆ پۆلەڕەگەزی بەرکارە ڕاستەوخۆکە دەکات، لەگەڵ ئەوەیشدا کردارەکە پەسنی دروستەی یاسای (٤٦) دەکات، ئەوەیش لەوڕێیەوە، کە یاساکە تۆماری هەموو وردەکارییە زیادەکان لە گۆڕانی خوێندنەوەی ڕستەکەدا بەدەستدەخات، وەك (٦٦)، لێرەدا تێبینی ئەوە بکەین، کە هێمای (β)، (γ) گۆڕانیان بەسەردا هاتووە(بڕوانە(٥٧)):

٦٦- شەن دیارییەکی وەرگرت بۆ ڕۆژی لەدایکبوونی.

٥٧- {**هۆکاری** ({**ڤاریَ**})$^{\alpha}$، **چوون** خاوەنێتی ({**١٠ هەزار**}، (**لە** { }$^{\beta}${
بۆ {α}$^{\gamma}$
{(
{**گۆڕان** {**چوون** خاوەنێتی ({**کتێب**}، **لە** {γ}){{
بۆ {β}

لەمەوە ڕێسای هەڵواسینی بۆ- سودوەرگر وەك:

ئەگەر V **پەیکاڵ بێت لەگەڵ** {AFF^{+} ({X}...)}**و** NP **پەیکاڵبێت لەگەڵ** {Y} **ئەوا**
{s... {vp V...{pp **بۆ** NP}...}...} **دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ**
AFF^{+} ({X}$^{\alpha}$...)
{**بۆ** {AFF ({ }$^{\alpha}$، {Y}){{

ئەمە دروستەی چەمکیی (٦٣)، کاتێك (شەن) ئارگومێنتێکی بەستێنەری جێکەوتەی ڕۆڵگێڕ بێت. دروستەی چەمکی (٦٤) لە (٥٨)دا دیاریکراوە.

٥٨- گۆرانی وتن ({X}، {گۆرانی})
AFF⁺ ({سانا} ^α،   )
{بۆ تەواونەبووی {کردن خاوەنێتی ({خۆشی}،{لە {α}})}
AFF⁺ (، {α})

(د) هەڵواسینی بۆ- گۆڕان

٦٧- ڤاریَ کتێبێکی بۆ من بە $5 دەستکەوت.

{VP V_h...PP {بۆ NP_k...}...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ
چوون خاوەنێتی...(... لە { }^α) ...
بۆ { }^β
{گۆڕان {چوون خاوەنێتی ({ }k، لە {β}){{ h
بۆ {α}

(ر) هەڵواسینی NPی سودوەرگر

٦٨- شەن وەهای لە شایەن کرد دڵخۆش بێت.

{VP V_h NP_k...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ دروستکردن/ ئامادەکردن ({ }، { } {^α)
{بۆ {AFF⁺ ({α}، { }k){{ h

توانیمـان تایبـەتێتی سـیمانتیکی سـیَ چەشـنی هەڵواسـین-بـۆ یاریبکـەین. ئـەم میکانیزمـە ڕێگەمانـدەدات بەهــەمان شـێوە فریـَزی ئـامێری لێکبدەینــەوە، بـۆ ئەمــەیش بڕوانــە (٦٩)و یاساکانی لێکدانەوەی و دروستەی چەمکیی لە (٥٩)دا.

٦٩- ڤالان دەرگاکەی بە کلیل کردەوە.

٥٩- هۆکاری ({ڤالان}،{تەواونەبووی{کردن ({دەرگاکە}،{کردەوە})}})
AFF⁻ ({ڤالان}،{دەرگا})})
{By هۆکاری ({ڤالان}،{AFF ({کلیل}،{دەرگا})})} {
AFF⁻ ({ڤالان}،{کلیل})

لێرەدا ڕوونە، کە (ڤالان) بەهۆی ئـەو کردەی(کلیـل)ەوە، (کلیلەکـە) دەبێتـە هـۆی (کردنـەوەی) (دەرگاکە). بەستنەوەی ڕودانی ئارگومێنتەکان پێکەوە، دەبێتە (٦٠).

٦٠- هۆکاری ({α}، {تەواونەبووی{کردن ({β}،{کردنەوە})}}}
AFF¯ ({ڤالان}^α،{دەرگا}^β)
By} هۆکاری ({α}، {AFF¯ ({β}،{Y}))} {
AFF¯ ({α}،{کلیل}^Y)

ئـەم ڕیزبەندکردنـە چـونیەکە لەگـەڵ (هەڵواسـینەکانی-بـۆ) دا: بـەرکاری پێـشگر (p) ئارگومێنتێکی دەرخـەری مەبەسـتی ڕسـتیلەکەیەو هـەموو ئارگومێنتـەکانی تـری مەبەسـتی ڕستیلەکە بەستراوەتەوە بە ئارگومێنتەکانی ناو ڕستیلەی چەمکیی سەرەکییەوە. بەگوێرەی ئەمـە، دەتـوانین حاڵـەتی یاسـای هەڵواسـینی ئـامێری، کـە بـە فۆڕمـەڵی هاوتـەریبی ئـەو یاسایانەی (هەڵواسینەکانی-بۆ) یە، وەك (٤١).

ڕێسای هەڵواسینی ئامێریی

ئەگەر V پەیکاڵبێت لەگەڵ {AFF¯ ({X}،{Y})} و NP پەیکاڵبێت لەگەڵ {Z}، کاتێك {s...{vp V...{pp لەگەڵ NP}...}...} لەوانەیە پەیکاڵبێت لەگەڵ

AFF¯ ({X}^α، {Y}^β)
By} هۆکاری ({α}،{AFF¯ ({β}،{Y}))} {
AFF¯ ({α}،{Z}^Y)

(خ) هەڵواسینی ئامێریی.

٧٠- شەن دەرگاکەی بە کلیلەکە کردەوە.

{VP V$_h$...{PP لەگەڵ NP$_k$}...} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ

AFF¯ ({ }^α، { }^β)
{لەلایەن هۆکاری ({ }^α، {AFF¯ (({β}،{Y}))} {
h AFF¯ ({α}،{ }^y_k)

ڕۆڵی ئامێری: بڕوانە (٧١)

٧١-أ- ڤالان دەرگاکەی بە کلیل کردەوە.

ب- کوڕەکە پەنجەرەکەی بە بەرد شکاند.

تایبـەتێتی و ئـەدگاری ئـامێر لەمانـەدا خراوەتـەڕوو: (أ) دەتوانێـت ئـەو ڕۆڵانـە بگێڕێـت، کـە ڕۆڵگێڕ لە کردەکە جێبەجێدەکات (هەندێك جار دەتوانرێت ئاوەڵفرێز بکرێت لەگەڵ (NP)دا.

(ب) ڕۆڵگێڕ کردەکە لەسەر ئامێر جێبەجێدەکات. (پ) کردەی ئامێری لەسەر کارتێکراوە (کردەی ڕۆڵگێڕ لەسەر ئامێرەکە دەرەنجامی کردەی ئامێرییە لەسەر کارتێکراو)، بڕوانە دروستەی چەمکی نموونەی (١) لە (٦١)دا.

٦١-أ- هۆکاری ({ڤالان}،{تەواوبوویی {دەبێت ({دەرگاکە}،{کردەوە})}})
AFF¯* ({ڤالان}،{دەرگاکە}).
{بەهۆی هۆکاری ({ڤالان}،{AFF¯ ({کلیل}،{دەرگا}
AFF¯ ({ڤالان}،{کلیل}

٦١-ب- هۆکاری ({کوڕە}،{چوون ({پەنجەرە} {لە{شکاند}})})
AFF¯ ({کوڕ}،{پەنجەرە}
{بەهۆی هۆکاری ({کوڕ}،{AFF¯ ({بەرد}،{پەنجەرە})}})}
AFF¯ ({کوڕ}،{بەرد})

دروستەی چەمکیی ڕستەیەکی وەک <ئۆتۆمبیلەکە خۆی بە دارەکەدا کێشا> لە (٦٢)دا ڕونکراوەتەوە:

٦٢- تەواوبوویی {دەبێت ({ئۆتۆمبیل}،{بە (دار}})}
AFF¯ ڕوداو ({ئۆتۆمبیل}،{دار})

(ح) هەڵواسینی ناڕازییانە.

٧٢- شوشەکە شکا کەوتەخوارەوە بەسەرمدا.

{pp لەسەر NP k} دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {لەگەڵ {AFF (،{ }k)}}.

(ڕ) هەڵواسینی- ڕێگە

٧٣- ئەو بە درێژایی ڕێگە بۆڵەی هاتووە.

---

* AFF (affect) گۆکردنێکی ترە لەپاڵ گۆکردنە بابەتیەکانی تردا، یەکەم ئارگومێنتی ئەم گۆکردنە ڕۆڵگێڕەو کارتێکراو دووەم ئارگومێنتێتی.

ڕوداو {AFF (<شت>، <شت>)}. (AFF¯) کاریگەری نەرێیەو (AFF⁺) کاریگەری ئەرێ دەگەیەنێت.

دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {...PP {ڕێگە} NP_j NP} $_{Vh}$ VP}

(چوون ({α}، j{ڕێڕەو})

(AFF ({ }$_A^α$،)

{ (لەگەڵ/ لەلایەن} AFF ({α}،)

h دیاریکردن –

(ن) هەڵواسینی AP دەرەنجامی

٧٤– کچەکە بە ناشرینیی بەخۆی پێدەکەنی.

ئەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {AP NP V_h $_{VP}$}

(هۆکاری ({α}،{تەواونەبووی{کردن({β}،{لە{ئەدگار}$_A${})}})

AFF^- ({ }$_A^α$، {α} } {$_A^β$)

{لەلایەن {AFF^- ({α}، { {β} }){$_h$}

(ژ) دەرەنجامی شوێنی چەمکی Spatial

ئەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ {AP NP V_h $_{VP}$}

(هۆکاری ({α}،{چوون ({β}،{ }$_A$)})

AFF^- ({ }$_A^α$ ، {α} } {$_A^β$)

{لەلایەن {AFF^- ({α}، { {β} }){$_h$ }

(س) دەرەنجامی Ap ناهۆکاریی

٧٥– نانەکە سوتا ڕەشبویەوە.

دەکرێت پەیکاڵبێت لەگەڵ تەواونەبووی {کردن ({α}،{AT} {Ap V_h VP}

{ئەدگار}$_A${})}

AFF ({ }$_A^α$ ،)

{لەلایەن/بەهۆی{AFF^- (، {α}){$_h$}

لەم بەشەدا ئەو بۆچوونانەی (Chomsky) دەربارەی تیۆری گشتیی زمان و دیاریکردنی بنەما سینتاکسیی و سیمانتیکیی و خاڵەکانی پێکگەیاندنیان بەرجەستە دەکرێن، ئەمەش لەگەڵ پێوەرەکان و بنەماکانی سیمانتیك لەگەڵ سینتاکسی بەرهەمهێناندا هەماهەنگە. بۆچوونەکان داوای ئەوە دەکەن، کە دەبێت تیۆری (I-Semantic) یان (سینتاکسی

بیر/چەمك) دروستەی فۆڕمەلی ئەم نواندنە هۆشەکیانە دەربڕێت، کە تێگەیشتنی مرۆڤ بەهۆی زمانەوە بەجفرە دەکات.

بەگشتی پەیوەندیی و کارلێکی نێوان سینتاکس و سیمانتیك بە دوو ئاڕاستەیە: ئاڕاستەی یەکەم: لە نواندنی سیمانتیکیەوە بۆ نواندنی سینتاکسی، هەنگاوی بەستنەوە لە سیمانتیکەوە (دروستەی لۆژیکی) بۆ سینتاکس(تا بە ڕستیلە بچوکەکان) پێکدەهێنێت، کە لە (٦٣)دا کورتکراوەتەوەو ئەوانە ڕێسا گشتیەکانی پەیوەندکردنن.

٦٣) ڕێسای ماتماتیکی پەیوەندکردنی سیمانتیك بەرەو سینتاکس:(١)پێکهێنانی نواندنی سیمانتیکیی ڕستەیەك لەسەر بناغەی دروستەی لۆژیکیی ئارگومێنت- داواکەر.(٢) دیاریکردنی ڕۆڵگێڕەکە لەگەڵ ئەوەی ئەو ڕۆڵەی بەسەردا جێبەجێدەبێت (کارتێکراو).(٣) جفرە مۆرفۆسینتاکسیەکەی ئاڕگۆمێنتەکان دیاریدەکەین:(ا) هەڵاوێرە سینتاکسیە پەسەندکراوەکە لەسەر بنەمای پەسەندترین هەڵاوێکردنی ئارگۆمێنتی سینتاکسیی (وەك لە پێشەوە ئاماژەی پێدراوە)، بەپێی ئەو یاسا و ڕێساویانە.(ب) بە نیشانە پێدانی دۆخ، دۆخە ڕێزمانیە گونجاوو لەبارەکانی خۆیان بە ئاڕگۆمێنتەکان دەدات .(پ) نیشانەی ڕێکەوتنی ئاڕگومێنتی بە کردار یان کرداری یاریدەدەر دەدرێت. لە زمانی کوردیدا کردەی هاونیشانە کردنی کردار و بکەر ، بەرکار و بکەر ، بەرکار و کردار هەیە . (٤) قاڵبی سینتاکسی ڕستەکە هەڵاوێردەکرێت ، بەپێی ئەو یاسا و ڕێسایانە. (٥) ئاڕگومێنتەکان دەخرێنە جێکەوتەکانی نواندنە سینتاکسیەکەی ڕستەوە.

ئاڕاستەی دووهەم: لە نواندنی سینتاکسەوە بۆ نواندنی سیمانتیکییە، کە زۆر جیاوازە لە ڕەوتی ئاڕاستەی یەکەم، چونکە ئەمیان لە فۆڕمی ڕستەدا فۆڕمی مۆرفۆسینتاکسیی و دەرەنجامی گۆکردنی سیمانتیکیی کەرەستەکان لێکدەداتەوە. بەپێی ئەم بنەمایەیش دەبێت یاساکانی پەیوەندکردن ئاماژە بە نیشانەوئەدگارە مۆرفۆسینتاکسیەکانی ڕستە بدەن، بۆ ئەمە بڕوانە(١) بەم هەنگاوانە داڕێژراوە[٣٢٥]:

٦٤) هاوکێشەی ماتماتیکی پەیوەندکردنی سینتاکس ← سیمانتیك:

١. دیاریکردنی شاڕۆڵەکان و کرۆکی دروستەی ئارگومێنت لە ڕستیلەدا: (أ) ئەگەر کردارێك تێنەپەڕ بێت، ئەوا پەسەندترین ئارگومێنتی سینتاکسیی لەلایەن شاڕۆڵی سیمانتیکیی یان کرۆکە ئارگومێنتی ڕاستەوخۆیە، کە وابەستەی زمانە{واتە ئەو تایبەتیانەی هەر زمانێك هەیەتی و جیای دەکاتەوە لە زمانێکی دیکە}.(ب) ئەگەر کردارێك تێپەڕ بێت، زمانەکە

---

[٣٢٥] بڕوانە: R. V. Valin (2005:149) & (2008: 134).

چەشنە کرداری(بکەردیارو نادیار) نەبێت شارۆڵەکان لە ڕێی نیشانەی دۆخەوە یان سەرەوڕیزبوونی وشەکانەوە دیاریدەکرێت.(پ) ئەگەر زمانێك چەشنە کرداری هەبێت، ئەوا چەشنە کردار(Voice) کردارێکی تێپەڕ، بەم هەنگاوانە دەبێت:

١- ئەگەر پێکهاتەکە بە سینتاکسی بەرکاری بوو: (أ) ئەگەر چەشنە کرداری ئاسایی بوو، ئەوا پەسەندترین ئارگومێنتی سینتاکسیی کارا دەبێت.(ب) ئەگەر بکەرنادیار بێت، پەسەندترین ئارگومێنتی سینتاکسی کارا نیە:

١. کاراکە وەك ئارگومێنتی دروستەی ئارگومێنتی ڕاستەوخۆ دەردەکەوێت.

٢. کارا وەك نائارگومێنتی دروستەی ئارگومێنتی نیشانەکراو لەلایەن پێشناوێکەوە یان حاڵەتێکی ناڕاستەوخۆ دەردەکەوێت.

٣.ئەگەر کارا لە دروستەی ئارگومێنتدا نەبوو، ئەوا لە دروستەی لۆژیکیدا ئارگومێنتی(ϕ) جێگەی دەگرێتەوە.

(پ) ئەگەر پێکهاتووەکە بە سینتاکس ئێرگەتیڤی بوو:

١. ئەگەر چەشنی کردار مارکەلێنەدراوبوو، ئەوا پەسەندترین ئارگومێنتی سینتاکسیی کارتێکراوە.

٢. ئەگەر بکەردیار بێت، پەسەندترین ئارگومێنتی سینتاکسی کارایە، کارتێکراو وەك ئارگومێنتی ڕاستەوخۆ یان وەك کەرەستەیەکی ناڕاستەوخۆ دەردەکەوێت، ئەگەر هاتوو کارتێکراو نەبێت، ئەوا لە دروستەی لۆژیکیدا(ϕ) دەینوێنێت.

(ت) گەڕانەوە لە فەرهەنگ و دروستەی لۆژیکیی ئارگومێنت- داواکەرەوە بۆ ناو فرێزی کرداری ڕستیلە دەردەکەوێت لە جێبەجێ کردنی هەنگاوی (٢) دەبێت

هەنگاوی (١-پ) بە تەواوی ئاماژە بەو فۆڕمولەیە دەدات، کە هەردوو پێکهاتەکە هۆکاریو ئێرگەتیڤیی سینتاکسییان هەیە. چۆنێتی جێبەجێکردنی یاسای خوارزمی پەیوەندییەکەی لە سەرەوە ئاماژەی پێدرا، لە ڕستەیەکی وەك (٧٦)دا پاساوی بۆ دەهێنرێتەوە.

٧٦- ڤاریێ گوڵدانەکەی شکاند.

یەکەم هەنگاو بریتیە لە ناساندنی کردار یان ئارگومێنت- داواکەر، کە بکەر دیارە: >شکاند< تێپەڕەو بکەردیارە و ئەوە دەگەیەنێت، کە پەیوەندی سینتاکسیی ئارگومێنت لێرەدا کارایە، ئەو فرێزە ناوییەی دوای کردارەکە هاتووە، ڕاستەوخۆیەو لەبەرئەوە کارتێکراوە.

هـەنگاوی دووهـەم: سـەرلەنویٚ گەڕانـەوەی دروسـتـەی لـۆژیکیی >شـکاند< لـە فەرهەنگـەوە لـەخۆدەگرێت، {کردنـەوە (X)}(بوونـە هـۆ) {دەبێتـە شـکاند (Y)}، لەگـەڵ دیـاریکردنی شاڕۆڵەکان، X= کارا، Y= کارتێکراو.

هـەنگاوی سـێهەم: لێـرەدا ئارگومێنتـەکانی ڕسـتەکە پەیوەسـتبووە بـە ئارگومێنتـەکانی دروستەی لۆژیکییەوەو دەرەنجامەکەشی ئەوەیە کە، X= ڤاریێ و Y= گوڵدانەکەیە، وەك لە هێڵکاری (٣-٩) دا ڕونکراوەتەوە.

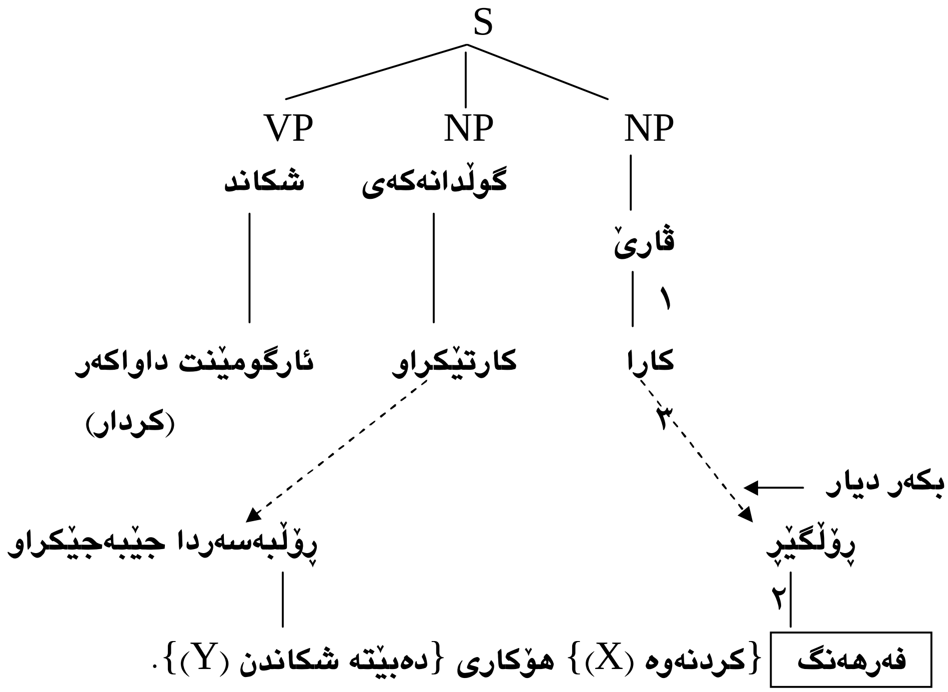

هێڵکاری(٣-٩) پەیوەندیی سینتاکس بۆ سیمانتیك لە ڕستەی سادەدا

بۆ ڕستەیەکی بکەرنادیار هەنگاوەکانی دیاریکردنی، وەك لە ڕستەی (٧٧)دا ڕونکراوەتەوە.

٧٧- شەن لەلایەن ڤارێوە گوڵێکی لە ئاهەنگەکەدا پێشکەشکرابوو.

هـەنگاوی یەکـەم بریتیـە لـە دیـاریکردنی کردارەکـە لـە ڕووی ئـەرێی یـان نـەرێی و لێـرەدا بکـەرنادیارە واتـە پەیوەنـدی ڕێزمـانی ئارگومێنتـەکانی ناکارایـیـە، فرێـزە ناوییەکـەی دوای کردارەکە دێت، ناڕاستەوخۆیە، بەهۆی (لەگەڵ)ەوە نیشانە کراوەو کۆتا فرێزی ناوی بەهۆی (لەلایـەن)ەوە نیـشانە کـراوە، کـە کـارای پێکهێنـاوە. هـەنگاوی دواتـر هێنـانی دروسـتـەی لۆژیکیی (پێشکەشکرابوو) لە فەرهەنگەوە دیاریدەکرێت، بڕوانە (٣-١٠).

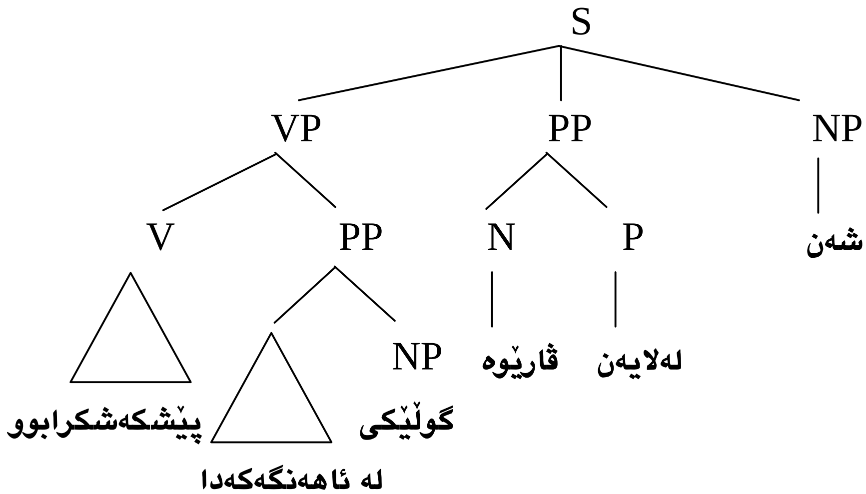

هێڵکاری(٣-١٠)

>گوڵ<بەهۆی نیشانەپێدانی پێشناوەکەوە واتاکەی لێکدەدرێتەوە، دەبێت >گوڵ< پەیوەست بن بە جێکەوتەی ئارگومێنتی دووهەمی ئارگومێنت- داواکەرەوە. لە هەنگاوی سێهەمدا (ڤاریَ= کارا= X)، (شەن= کارتێکراو= Y)، (گوڵ= Z)ن. هەنگاوی چوارەم لە (٣-١٠)دا دروستەی لۆژیکیی دەبێت- لە (X، Y) لە فەرهەنگەوە دەردەهێنرێت سەرلەنوێ بەکاردەهێنرێتەوە. دروستەی لۆژیکیی >پێشکەشکرا< وەك دووەم ئارگومێنتی دروستەی لۆژیکیی ئەرکدەبینێت. فرێزی پێشناویی >لە ئاهەنگەکە دا< وەك یەکەم ئارگومێنتی دیاریکراوە.

بەگشتیی پەیوەندکردنی سینتاکس-سیمانتیك، بریتیە لە پەیوەندکردنی دروستەی سینتاکسی بە دروستەی لۆژیکیەوە، جگە لەوانەی پێشەوە خرایەڕوو، لە پەیوەندکردنی دروستەی زانیاریشدا لە هەڵگواستنی پەیوەندکردنی فۆکسی ئارگومێنت- داواکەردا بەرجەستە دەبێت (بڕوانە هێڵکاریی(٣-١١)).

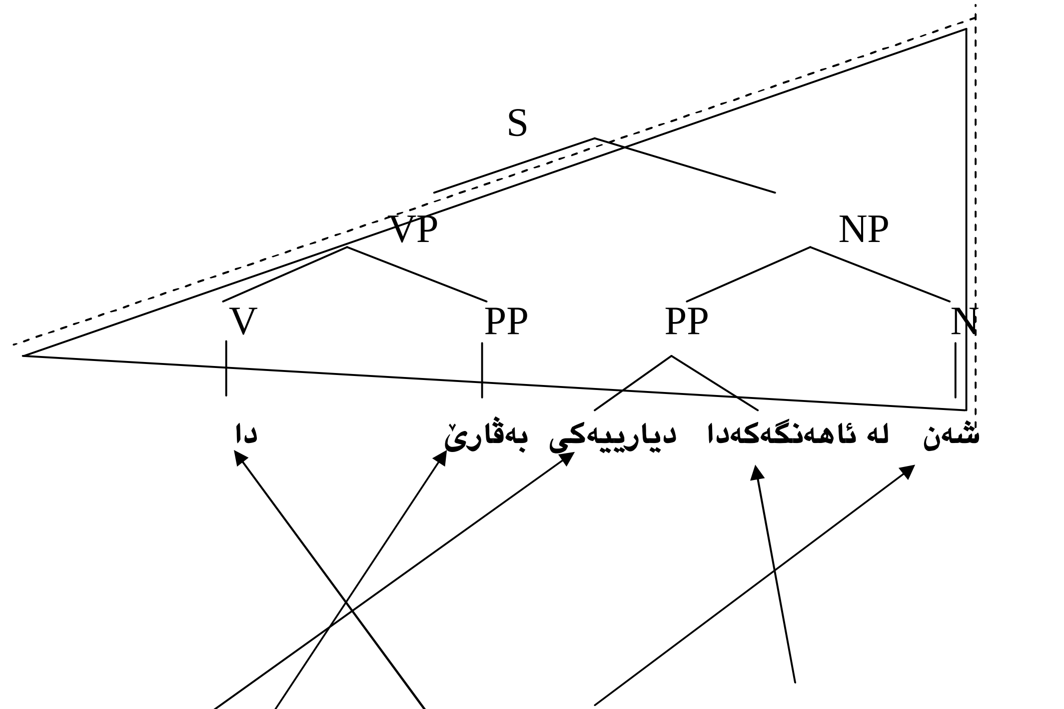

فەرهەنگ   دەبێت– لە(ئاهەنگەکە،[[دەبێت(شەن،)]هۆکاری[دەبێته(ڤاریٚ، دیاری)]]).

هێڵکاری(٣–١١)

٤/٣) ئیدیەم

ئاشکرایە، کە دەربڕاوە زمانیەکان لە دەربڕاوە داڕشتەییەکان(پێکهاتەییەکان)و نادارِشتەییەکان پێکهاتووە، دەربڕاوە داڕشتەییەکان دەربڕاوە ئاساییەکانی زمانەکەن[*] و هەرچی دەربڕاوە نادارِشتەییەکانە لەڕوی سینتاکسیەوە فۆڕم– دروستن‌و هەروەك سینتاکسی دەربڕاوە ئاساییەکانی زمانەکەن، بەلاّم لە ڕوی سیمانتیکەوە واتاکەی لە یەکگرتنی واتای تاکە تاکەی یەکە پێکهێنەرەکانیەوە بەدەستناخرێت‌و وەك یەك یەکەی فەرهەنگی لە لێکسیکۆلۆژیدا مامەڵەیان لەگەڵدەکرێت[٣٢٦]. لێرەدا ئاماژە بە ئیدیەم وەك نمونەیەکی دەربڕاوە نادارِشتەییەکان دەدەین‌و لە پەیوەندی سینتاکس‌و سیمانتیکیی دەکۆڵینەوە.

لەگەڵ ئەوەی فەرهەنگ کەرەستەی فەرهەنگیی بچوکتر لە وشەی تێدا تۆماردەکرێت، بەهەمان شێوە کەرەستەی فەرهەنگی گەورەتر لە وشەش لەخۆدەگرێت، کە ئیدیەمەکانە[٣٢٧]. بۆ

---

[*] لەڕوی سینتاکس‌و سیمانتیکەوە لە بەشی یەکەم‌و دووهەم بەوردی خراونەتەڕوو.

[326] بڕوانە: شیلان عومەر حسەین (٢٠٠٩: ٣٢).

[327] بڕوانە: ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٥)ومحەمەد مەعروف فەتاح(١٩٨٦)و فەتاح مامە عەلی(١٩٩٨)وشیلان عومەر حسەین (٢٠٠٧، ٢٠٠٩) و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا پێشکەشکراون.

پەسـنكردنی ئـەو دەربڕاوانـەی واتـای خـوازەیی یـان هەیـە وەك (كۆمەڵەوشـە، میتـافۆڕە مردووەكان، ئیدیەم...)، زاراوەی دەربڕاوە چەسپاوەكان لەلایەن (Alexander - 1978 & Carter -1987) بەكارهێنراوە، كە هەموو كەرەستە فەرهەنگیە فرە وشەییەكان دەگرێتەوە، بە تایبەتتریش زاراوە یەكەی ئاڵۆز یان دەربڕاوی فرە وشەیی لەلایـەن (Fernando- 1996) بۆ ئیدیەم بەكارهێنراوە[٣٢٨]. ئەوەی ڕونەو یەكێكە لە تایبەتیەكانی ئیدیەم و لە كەرەستەكانی تری وەك میتـافۆڕ جیـای دەكاتـەوە، ئەوەیـە دەبێـت لـە یادگـەدا دا خـەزنبكرێت. ڕێگـای ئـەم خەزنكردنە دەبێت لەگەڵ تیۆری دامەزراندنو هێنانە ناوەوەی وشە تاكەكان بۆ ناو ڕستەكان چـونیەك بێـت[**]. ئەمـە وەهـایكردووە، كـە زۆرینـەی ئیدیەمـەكان دروسـتەی سینتاكـسیی ئاسـاییان هـەبێت بـە هاوسـەنگی لەگـەڵ مۆرفۆلۆژیـدا. ئیدیـەم وەك پێكهاتـەی مۆرفۆلـۆژیی ئاسایی خەزنكراوە، هەرچەندە ناوازەش هەیە، كە بەپێی دروستەی سینتاكسی نییە. هۆی ئەمـە دەگەڕێتـەوە بـۆ گەشـەی مێـژوویی ئیدیـەم، كـە بـە پاشمـاوەی ئـەو سینتاكسەی، لـە ئاخاوتندا قسەی پێكراوەو دانراوە، ئێستا ڕێگەپێدراوە. ئیدیەمەكان بە فۆڕمو دروستەی جیـا جیـا دەردەكـەون، وەك بـوونی دروستەی چونیەكی هاوشێوەی وشـە وەك (٧٨)و فرێـز وەك (٧٩) ڕسـتەی ئاسـایی وەك (٨٠)، لەگـەڵ ئەوانەشـدا ئیدیەمـەكان بـەپێی پلـە پێـوەری چەقبەسـتوویی و دروسـتەیی لێڵـی واتاییـان ڕێگـە بـەو گـۆڕانو تێئـاخنینو جێگۆڕكێیانـە نـادەن، كـە كەرەسـتەكانی تـر ئاسـایی پیادەیدەكـەن، وەك (بكـەرنادیاری، كۆكردنـەوە، وەرگرتنی ئاوەڵناو...) ئەگەر ئەمانە پیادەبكەن ئەوا واتای ئیدیەمیان دەشێوێت یان بەواتای پیتی بەكاردەهێنرێن. بۆ چارەسەری ئەمە (Chomsky)[٣٢٩] پێشنیازی ئـەوەی كردووە، كە ئیدیەمەكان تاڕادەیـەك لـە فۆڕمی دروسـتەی قووڵدا چەقبەسـتوو چەسـپاون (ئەمانـە بـۆ ئـەو چەشنانەن كە ڕێگە نادەن)[٣٣٠].

٧٨- چنگ لەسەر شان. (زۆر خێرا).

٧٩- گای مارۆیە. (لەهەموو شوێنێكەوە دەناسرێتەوە).

٨٠- تـاڵیی و سـوێریی زۆر چەشـتووە. (خـاوەن ئـەزمونی زۆرەو شـتی زۆر بەسـەرهاتووە، قاڵبووە، لە ژیان گەیشتووە).

---

[328] بڕوانە: .(E.Steiner (2010: 52

[**] بڕوانە بەشی یەكەم.

[329] بڕوانە: .(R. Jackendoff (2009:72

[330] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەمە بڕوانە: (شیلان عومەر حسەین:٢٠٠٩: بەشی سێهەم).

٣/٤–١) سیمانتیکی ئیدیەم

دەربڕاوی ئیدیەمیان بۆ سێ[٣٣١] (1997–Keil) و(1989 –Roth kegol)
پۆلەرەگەزی بەپێی تایبەتیی سیمانتیکی دیاریکردووە: ١) نا– داڕێژراوێتی ٢) داڕشتەیی بەشی partially **٣) داڕێژراوێتی** strictty **چەقبەستوو.**

هەروەها میتۆدی دیاریکردنی مامەڵەی ئیدیەمی لەگەڵ شیکردنەوەی ڕێزمانی و وەرگێڕان دیاریکردووە ١) دەربڕینە نا– داڕشتەییەکان، یەکێك دەتوانێت وا مامەڵە لەگەڵ ئیدیەم بکات وەك یەکەی فرەوشەیی لە دەرخستنی ڕێزمانەکەو وەك یەك یەکەی وشەیی کردەیی وەرگێڕاندا ٢) ئەو ئیدیەمانەی داڕشتەیی بەشین، پێکهاتەکانی ئیدیەم دەتوانرێت جیابکرێنەوەو بگۆڕێن، ئەم گۆڕانە دەبێت ڕەچاوی ئەو یاسایانە بکات بۆ ئامادەکردنی شیکردنەوەی ڕێزمانی سەرکەوتوو دروست و وەرگێڕانی جۆری بەرز ٣) ئەو ئیدیەمانەی واتاکانیان داڕشتەیین و پێکهاتەکانیان دەناسرێنەوە هەروەها ئەمانە لە دەرەنجامی وەرگێڕان دروست دەبێت.

ئیدیەمی نا– داڕشتەیی ئەو ئیدیەمانەن کە واتای گشت دەربڕاوەکە جیاوازە لە واتای پیتی سادەی وشەکانی کە ئیدیەمەکەیان پێکهێناوە. ئیدیەمی نا– داڕشتەیی واتای وشەی فرەییان هەیە کە دەرەنجامی ڕاستەوخۆی میتافۆڕییە.

نا– داڕشتەیی و داڕشتەیی بەشی و داڕشتەیی چەقبەستوو بەشێکن لە سیمانتیکی ئیدیەم هەمیشە ئێمە ئاماژە بە هەندێ دیاردەی سینتاکسی دەدەین، ئەم دیاردە سینتاکسیانە لە هەندێ دۆخدا هەماهەنگن/ ڕێکەوتوون لەگەڵ ئەو دەربڕاوانەی واتای ئیدیەمییان لەدەست نەداوە، لە هەندێ حاڵەتی تردا وانییە، پشتی بەستووە بە پۆلەرەگەزی سیمانتیکی ئیدیەم، ئێمە جۆراوجۆری سینتاکس و هەماهەنگەکەی پەیوەست دەکەین. تایبەتێتی –نا– داڕشتەیی ئیدیەم ئەوەیە، کە کەمتر توانای بە ئاوەڵناوکردنی هەبێت، باسمەندی و لەبریدانان نموونەکانێتی.

٢) داڕشتەی بەشیی: پلەی زۆر لەم چەشنە دیاریکراوە، دەربڕینی میتافۆڕی بەشیی و ئیدیەمی چەقبەستووی پەیوەستدار، ئەوانەن کە پێکهاتەکانی بتوانرێت جیابکرێنەوەو بگۆڕێن. دەربڕینی میتافۆڕی بەشیی ئەو دەربڕینانەن، کە لە کەمترین یان نزمترین حاڵەتدا یەکێك لە پێکهاتەکانی پارێزگاری لە واتای پیتیان دەکەن، بەڵام ئەوانی تر نایکەن.

بەتایبەتی لە دیاردەی سینتاکسیدا جیاکاری لە چوار ڕوکاری فەرهەنگی جۆریی کردەیی کردار،کراوە (Mesli 1991**) وەك: ((١. تەواونەبوویی (دەستپێکردنی کردەیەك یان**

---

[٣٣١] **بڕوانە:** E. Steiner (2010:70).

حاڵەتێك) ٢) کۆتاییبوون (کۆتایی کردە یان حاڵەت) ٣) بەردەوامبوون (بەردەوامبوونی کردە یان حاڵەت) ٤. بێ لایەن*))[٣٣٢].

٣) داڕشتەیی چەقبەستوو: ئەو ئیدیەمانەن کە واتاکانیان دەتوانرێن بە کردەیی (بە واقیعی) لە پێکهاتەکانیەوە هەڵبگوازرێن، ئەوان بە سیمانتیکی ڕونن و دەتوانرێت شیبکرێنەوە، هەرچەندە پێکهاتەکان دەتوانن پێکبێن لە وێنەیەك.

لە مۆدێلی سیمانتیکی ئیدیەمدا نەخشەی ئەندازیاری (٣-١٢)[٣٣٣] دیاریکراوە، بۆ پەسنکردنی ڕەهەندەکانیی، کە گرنگن و پێویستن بۆ شیکاری پەیوەندی سیمانتیکی ناوەکیی بۆ هەر دەربڕاوێکی ئیدیەمی، زیاتر لەوەش پێویستە پێکهاتەی سیمانتیکی و فراوانکردنی سیمانتیکی لەیەك جیابکرێنەوە وەك (٧٣):

(٧٣

١ . پێکهاتەی سیمانتیکی = ڕەهەندی سینتاگماتیکی: (أ) خوارەوە– سەرەوە: پێکهاتەییە (داڕشتەییە) ←

(ب) سەرەوە– خوارەوە: توانای شیکاریکردن←

٢. سیمانتیکی فراوانبوونی ناتافی = ڕەهەندی پارادیگمایی: (أ) خوارەوە– سەرەوە: پرۆژەسازیان/ بەگروپکردن...

(ب) سەر– خوار: هۆهاندەریی ←....

---

* بڕوانە پارەکانی پێشوو.

332 E. Steiner (2010:78).
333 A. Langlotz (2006:109).

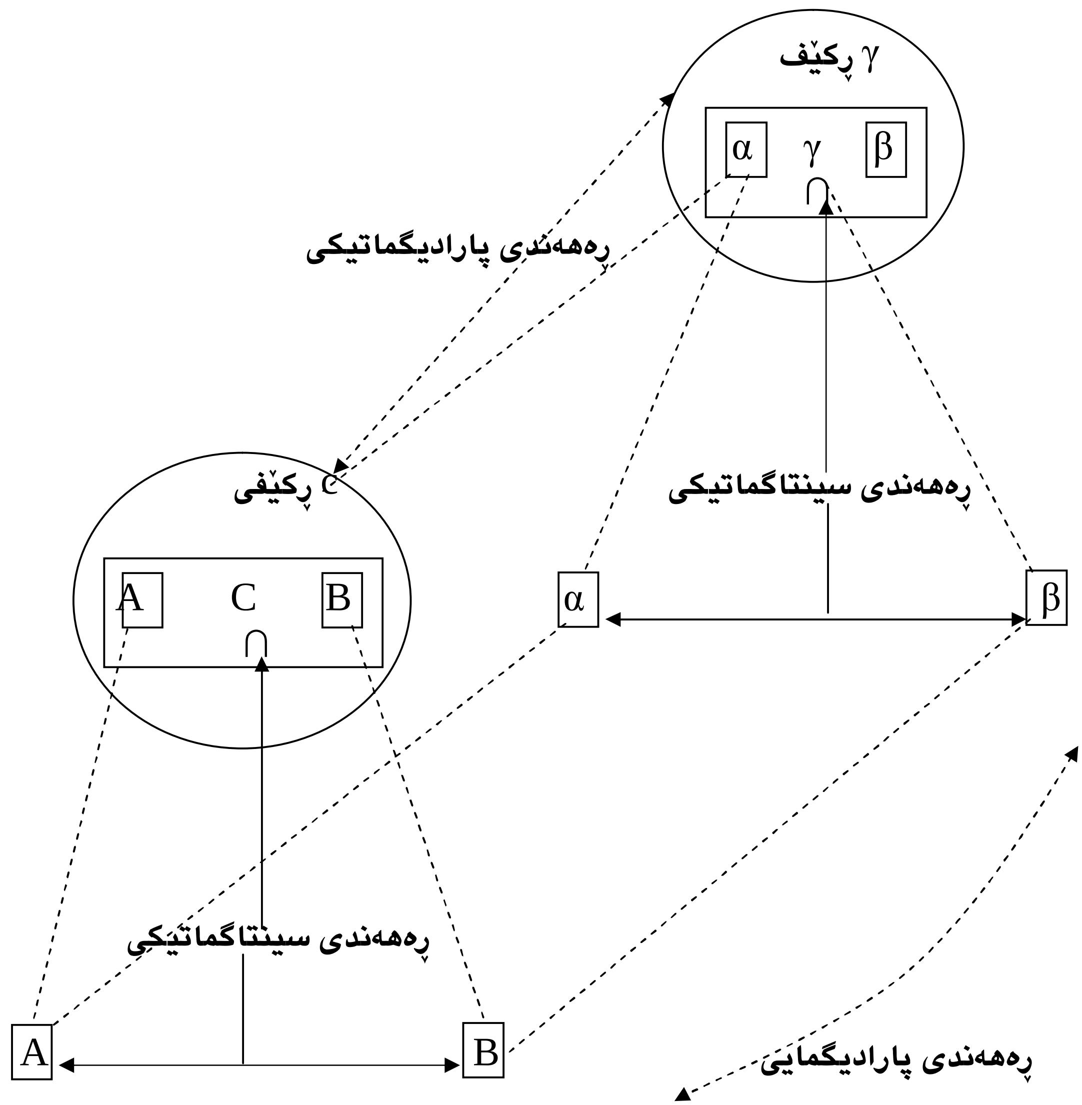

نەخشەی (٣-١٢)

مۆدیلی سیمانتیکی ئیدیەمی

ڕەهەندی پارادیگمایی بریتیە لە پەیوەندی نێوان پێکهاتەی واتای پیتی دەربڕینی ئیدیەمەکە، وەك(٨١):

٨١- کچەکەی بەشوودا.

($A \cap B = C$، C = **کچەکەی بە شودا**).

($\alpha \cap \beta = \gamma$، γ = **فریودان، هەڵخەڵەتاندن**).

ڕەهەنـدی سـینتاگماتیش جـەخت لەسـەر پەیوەنـدی نێـوان پێکهاتـەکانی (A، B : α، β) دەکاتـەوەو لێکدانـەوەی ئەوەیـە، کـە ئـەو پێکهاتانـە پێکهاتـەی ئیدیـەمی و واتـای پیتیـی وەردەگرن (C، Y).

تەکنیکی پۆلێنکردنی چەشنە جیاوازەکانی ئیدیەم بریتیە لە هێڵکاری(٣-١٣):

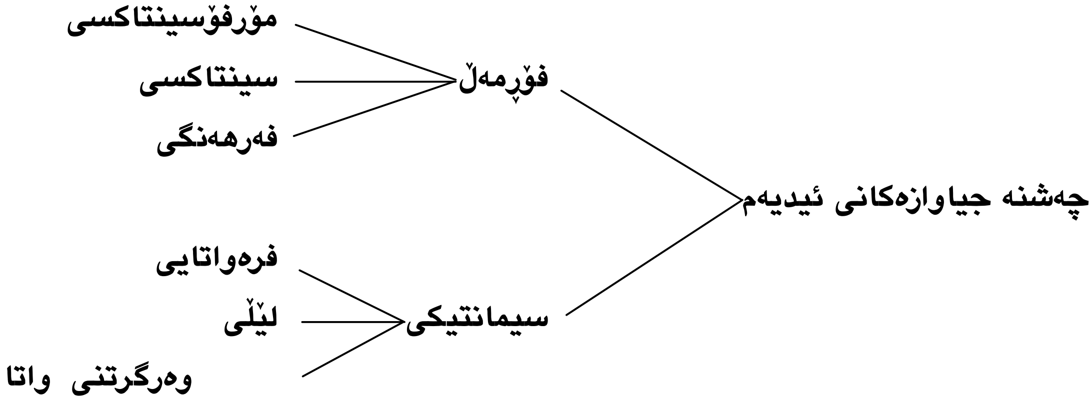

هێڵکاری(٣-١٣)

چەشنی جیاواز فۆڕمەلی[٣٣٤]: (أ) مۆرفۆسینتاکسی: جۆراوجۆری مۆرفۆسینتاکسی چەشنە جیاوازەکانی شکاندنەوەی یەکێك یان زیاتری پێکهاتەی ئیدیەمی لەخۆدەگرێت، پێکهاتووە لە شکاندنەوەی کردار، شکاندنەوەی ناو، بۆ نموونە (٨٢).

٨٢-ا- من تۆم کرد بە جۆلاّ مەکۆم بدزیت.

ب- کردمیت بە جۆلاّ مەکۆم بدزیت.

(ب) سینتاکسی: چەشـنی سینتاکـسی گۆڕانـەکانی نـاو فـۆڕمی- بنـەڕەتی پێکهـاتووی ڕێکخراوەیـی دەگرێتـەوە. بـۆ نمونـە هەنـدێ ئیدیـەم ڕێگـە بـە گـۆڕانی سینتاکـسی وەك(تێئـاخنین، کۆکردنـەوە، جولاّنـدنی بـەرکارو ئـەدڤێربڵ و بکـەرنادیاری..)نـادەن، بڕوانە(٨٣)، هەندێکی تر بەپێچەوانەوە گۆڕانە سینتاکسییەکانیان بەسەردا جێبەجێدەبیت وەك(٨٤).

٨٣-ا- دەزووی وشك دانییەتی.(سەرتاپای تەڕ بووەو ئاوی لێدەچۆڕێت).

ب- پەتی وشك دانییەتی ?.

پ- دەزووی وشك چاوێتی، زمانێتی.. ?.

٨٤-ا- دانوویان پێکەوە ناکولێت.

---

[٣٣٤] بڕوانە: A. Langlotz (2006:180).

ب- پێکەوە دانوویان ناکوڵێت.

(پ) لەبریدانانی فەرهەنگی: ئەم جۆرە جیاوازە ئاماژە بە گشت ئەو جێگیرەوانەی پێکهاتەی فەرهەنگی ئیدیەمێك دەدات. وەك هاوواتای و دژواتایی بڕوانە(٨٥):

٨٥-ا- لەپەل وپۆ کەوتووە. (زۆر ماندووە، زۆر نەخۆشە یان زۆر پیرە).

ب- لە دەست وقاچ کەوتووە.

پ- لە پێ کەوتووە.

چەشنی جیاوازی سیمانتیکی: زمان بەشێوەیەکی بەرفراوان وەك توانای ژیری مرۆڤ بۆ پەیوەندکردنی هێماو واتا بە ڕێگەی ڕێککەوتن و کۆکبونی کۆمەڵایەتی ناسێنراوە، ئەم توانایەو ئەم ڕێگەی بەجفرەکردنە بە ڕێزمان ناوبراوە. بە کورتی پێویستە جیاوازی لە نێوان دوو ئاستی واتادا بکرێت: (ا) واتای فەرهەنگی(پیتی)، مەبەست پێی واتای هەموو وەچە پێکهاتەکەیە پێکەوە، کە لە کۆی واتای دانە دانەی یەکەکانیەوە بە دەستدەخرێت(مووی سەر) . (ب) واتای ئیدیەمی، واتای بە فەرهەنگبووی دەربڕاوەکەیەو لە واتای پێکهاتووەکە تێدەپەڕێت و واتا لە واتای دانە پێکهێنەرەکانیەوە نەهاتووە(مووی لوت). لە مەشەوە چەشنە جۆراوجۆرەکانی سیمانتیکی بریتین لە[٣٣٥]:(ا) ئیدیەمی فرەواتایی: نمونەی ئەم چەشنە وەك(٨٤) کە: (١) فۆرمێکی فەرهەنگی چەسپاوی هەیە.(٢) واتایەکی کۆکبوونی کۆمەڵایەتی لە سەری هەیە، یەکێکیان فراوانبوونی تەرزەکانی واتایەو فراوانبوونەکەی داهێنانێکی کۆمەڵایەتیەو لەسەری ڕێکەوتوون. ئەم لادانە سیمانتیکیە لە ئیدیەمدا بە میتافۆڕی لاوەکی ناوبراوە. وەك(٨٦). (ب) ئیدیەمی لێڵی: بە پێچەوانەی ئیدیەمی فرەواتاییەوە، ئەم چەشنەیان ڕێککەوتنی گشتی کۆمەڵایەتی لەسەر نیەو ڕێککەوتنی جاروباری واتایە، بە واتا چ واتای ئیدیەمی وچ واتای فەرهەنگیش ئاماژەبەندی خۆیانیان لە بەکارهێناندا هەیە، بۆ نمونە(٨٧).

٨٦- بەشوویدا.

٨٧- سەیری ئەو گوڵە بکە. گوڵ دەکرێت بەواتای(گوڵ، کچێکی جوان، کچێکی ناشرین)بگەیەنێت.

(گوڵ) لێرەدا بە واتای فەرهەنگی وپیتیش بەکاردەهێنرێت. (پ) وەرگرتنی واتا: ئەم چەشنە لەوەرگرتنی واتا لە چڕبوونەوەو دژواتایی و ...پێکهاتووە. وەك(٨٨).

٨٨- ئاوی کردە ژێر.

[335] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

پەیوەست بە ناساندنی ئیدیەم (Schenk 1995)[٣٣٦] لە هەموو حاڵەتەکاندا بە زاراوەی نا-پێکهاتەیی (ناداڕێژراوێتی) یان سیمانتیکی نائاسایی (واتای نائاسایی)، ئیدیەمی ناساندووە. ئیدیەم بریتییە لە پەیوەندکردن و یەکگرتنی توانای شیکاری سیمانتیکی و ئاکاری سینتاکسی ئیدیەمەکە. توانای شیکاری سیمانتیکی هەماهەنگەو پەیکاڵە لەگەڵ زمانەوانی دەرونزانیدا، لەبەرئەوەی کاریگەری لەسەر توانای پێشبینی کردنی مرۆڤ هەیە دەربارەی بەبەرهەمی سینتاکسی. ئیدیەم ئاوێنەی هەڵسوکەوتی ژیریی و زرنگی مرۆڤەو لە ڕوی دروستەو ئاڵۆزی سیمانتیکەوە پێکهاتووی زمانین، کەلە ناوخۆدا داهێنەرانەیە[٣٣٧].

٣/٤-٢) سینتاکسی ئیدیەم

مەرج نییە لە هەموو زمانێکدا وشەکان ئاماژەبەندی باوی خۆیانیان هەبێت، بەپێی پێڕەوی ڕێککەوتن و کۆکبوونی کۆمەڵایەتی، وشەکان دەتوانن ڕێکخستنی تایبەت و دیاریکراویان هەبێت، بەمەش ئاماژەبەندیی بە هەڵوێستێکی دیاریکراو بگەیەنن، کە جیابێت لە ئاماژەبەندیە ئاساییەکەی تر. واتە وشەیەك، فرێزێك، ڕستەیەك دەگونجێت ئاماژەبەندی ئاسایی و ئاماژەبەندی نائاسایی هەبێت لە ئاخاوتندا. بۆ ئەم مەبەستەیش کۆمەڵێك یاسا هەن (بڕوانە (٦٥)).

٦٥- * S -> NP VP
NP -> NP
VP -> V NP
NP ->
V { } -> { }

بۆ پۆلی پێکهاتوویی** ئیدیەمەکان لە ڕێزماندا دوو ڕکێفی (Vp) بەرهەمدەهێنرێت، کە (V)و (Np)ن. هێنانە ناوەوەو دامەزراندنی وشەکان لە درەختی سینتاکسیدا دەچێتە ژێر پۆلەڕەگەزە فەرهەنگیەکانی وەك (N، V، D...)، بەگشتی دەتوانرێت لە (٣-١٤) بنوێنرێن.

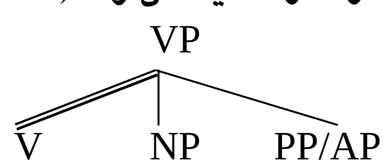

هێڵکاری(٣-١٤)

[336] T. Kiss (2006:4).
[337] A. Langlotz (2006:11).

* بڕوانە شیلان عومەر حسەین(٢٠٠٩)، لەوێدا بە وردیی دروستەی سینتاکسی ئیدیەمی کوردی خراوەتەڕوو.
** پێکهاتوو = دەرکردەیە، پێکهاتەو چۆنێتی دەرکردنی ئەو پێکهاتەیە.

پەیوەست بە ئیدیەمو X – باڕی سینتاکسییەوە، بنەمایترین بیرۆکە لەم تیۆرەدا، سەری فەرهەنگیە لە درەختی سینتاکسیدا، کە ناسێنەری دروستەی سینتاکسیی و ئاکاری ئەو فرێزەیە کە سەرەکەی تێدایە، بۆ پاراستنی سەری فەرهەنگی بە (باڕە)کان دیاریدەکرێن. تایبەتێتی سەری فەرهەنگی بە هەرەمی هێڵی پرۆژەسازدانە، هەروەك(Frazer، Schenk)[٣٣٨] ، بۆ دیاریکردنی دروستەی پێکهاتووی ئیدیەم پۆلێنێکیان کردووەو ئەم چەشنانەیان دیاریکردووە:

٦٦-أ- {{np P pp} NP V vp}.

ب- {PRT NP V vp} ئەگەر PRT واژەگۆکەری (پێ، لێ، تێ) بێت. پێلێهەڵماڵین.

پ- {PP NP V vp}.بەباچوو، بەلادا هات.

ت- {ap np V vp}. ڕەشبین، چاوچنۆکە.

ج- VP PP خستنە ژێر، کردنە ژێر، کردنە ناو.

چ- NP VP PP VP نانکردنەوە، بەسەر کردنەوە.

ح- PP VP / NP VP PP بە شودان، ئاو کردنە ژێر.

ئیدیەم نموونەیەکی ڕونی سروشتی یەکگرتن و پەیوەندکردنی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکس و سیمانتیك و تەنانەت پراگماتیکیشە. ئیدیەم یەکەیەکی فەرهەنگیەو گۆکردنی وەك یەك وشە وەهایە هەرچەندە لە چەند فۆڕمێکی جیاوازدا دەردەکەون و لە وشەیەك زیاتریش لەخۆدەگرن. ئیدیەمەکان ئەم دروستانەیان هەیە S، VP، NP، PP جگە لەو دروستە ناوەکیەی یەکەیەکی سینتاکسی ئاسایی و ڕەفتارو ئەدگاریان وەك چەشنە سینتاکسیە هاوشێوەکانیان وایە (بڕوانە (٣-١٥)).

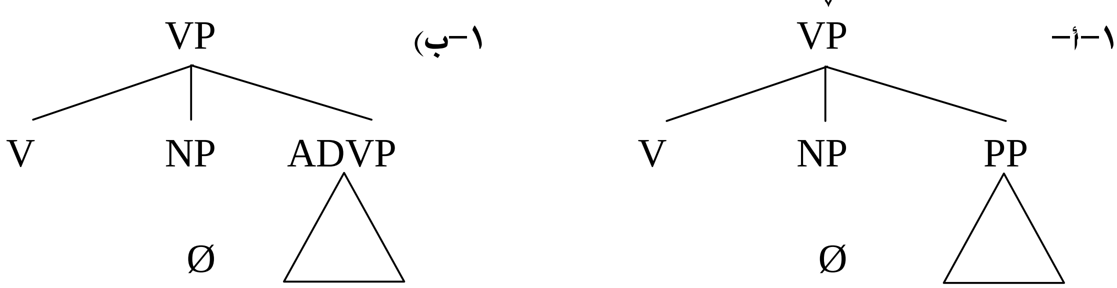

هێڵکاری(٣-١٥)

لە دروستەی دەربڕینی ئیدیەمیدا جێکەوتی (NP) بەتاڵ هەیە. لە ناساندنی ئیدیەمدا گوتراوە ئیدیەم وەك ڕێککەوتنێکی فرەوشەیی پەسنکراوە، کە بە سیمانتیکی لێڵ و بە

---

[338] بڕوانە: T. Kiss (2006).

دروستەی چەقبەستوو چەسپاوە[٣٣٩]. لەمەوە لە دروستەی ناوەکیی ڕێکخراوەی پێکهاتووی ئیدیەمدا زیاتر یان کەمتر لە ڕیزبەندییەك دەبینرێت لەوانەش: (أ) تایبەتێتی سیمانتیکی. (ب) تایبەتێتی دروستەیی و ناپێڕەوبەندیی. (پ) کۆت وبەند یان هەڵاوێرکردنەکان لەسەر ئەدگارە/ئاکارە ڕێزمانیە فەرهەنگیەکانی، کە ناتوانرێت بەهۆی یاسا ڕێزمانیە گشتیەکانی زمانەکەوە ڕونبکرێنەوە. (ت) دەربڕینێکە ڕێککەوتن و کۆکبونی لەسەرە، کە بۆ ڕێزمانی زمانێکی دیاریکراو دەگەڕێتەوە. (ج) هەر ئاخاوتنێك گۆکردنێکی پێڕاگەیاندنی دیاریکراو دەگەیەنێت ئەمەش لە ئیدیەمدا ڕەنگی داوەتەوە.

ئیدیەمەکان سەربە پێڕەوی ڕێزمانی ئاخاوتنی کۆمەڵایەتین، پێکهاتووی زمانین، کە بە کردەیەکی زانستی زمانی کۆمەڵایەتی ڕێککەوتوو و کۆکبوو لەسەری تێپەڕیون. ئیدیەم هێمایەکی ئاڵۆزە و دەبێت کۆمەل لەسەری ڕێکبکەون. هەر لەمەشەوە دیاریکردن و پەسنکردنی ڕەهەندەکانی کلتورلە لێکدراویی وشەکانی وەکو دەربڕاوە فرە وشەییەکانی وەك ئیدیەمەکان بەئامانجی سەرەکی لێکۆڵینەوەکان دانراوە[٣٤٠].

بەکورتیی، پێکهاتووی ئیدیەمی دەتوانرێت وەك هێمایەکی ئاڵۆز، لەگەڵ فۆڕمەڵێکی دیاریکراوی تایبەتێتی و ئەدگاری سیمانتیکی، پراگماتیکی و زمانەوانی کۆمەڵناسی پەسنبکرێت (بڕوانە نەخشەی (٣-١٦)).

نەخشەی پارامێتەرەکانی ناساندنی ئیدیەم

ڕەهەندی سمیۆتیکی	نیشانە	زاراوە
ڕێزمانی باروحاڵەت	پلەی ڕێککەوتنی یان هاوڕێیەتی	داڕشتنی ڕێکخراوەییانە
فۆڕم	ئاڵۆزیی فۆڕمەلی پێکهاتەیی: یەکەی فرە وشەیی ئاکاری/ ئەدگاری ڕێزمانی فەرهەنگی: کۆت و بەندی سینتاکسی، گۆڕاوی فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاکسی.	پێکهاتەبوون چەقبەستوویی
واتا	واتاکەی ناتوانرێت لە پێکهاتەی وشەکانیەوە هەڵبگوازرێت وێنەیی	نا- پێکهاتەیی (داڕێژراوێتی)

نەخشەی (٣-١٦)

---

[339] بڕوانە: .A. Langlotz (2006:2)

[340] بڕوانە: .B.Kortmann & E.Traugott (2007:1)

((یاسای سیمانتیك و سینتاكس بریتیە لە هۆمۆمۆرفیم))[٣٤١]، بۆ نموونە هەر جێبەجێكردنێكی یاسای سینتاكسی جێبەجێكەری یان گوێرایەڵ و ملكەچیی جێبەجێكردنی ئۆپەرەیشنە سیمانتیكییەكانە، لەبەرئەوە ڕێكخستنی سینتاكسی چەسپاو بریتیە لە مەرجدانان بۆ داڕشتەیی واتایی، زیاتر دەربارەی پەیوەندی سینتاكس و سیمانتیك لای (Wasow 1983) دەبینرێتەوە، كە دەیوت چەسپاوێتی سینتاكسی پەیوەستە بە ڕوونی سیمانتیكیەوە.

بۆ تاقیكردنەوەی سینتاكسی ئیدیەم، سەرەتا ئێمە هەبووە پۆلەڕەگەزە سینتاكسیەكان دەبینین. ئیدیەم پۆلەڕەگەزی سینتاكسی جۆراوجۆری هەیە، بۆ فۆڕمی وشەیی (چڵكاوخۆر) و فریزیی (ئاگری بن كا) و ڕستەیی (ئەم هەویرە ئاو زۆردەكێشێت) پۆلێنكراوە. بە بڕشتی سینتاكسی ئیدیەم زاراوەی بە بڕشتی، پەسنی پەیوەندی ئەبستراكتی كردار دەكات، سێ جۆر بە بڕشتی جیاكراوەتەوە: ١) لۆژیكی ٢) سیمانتیكی ٣) سینتاكسی، یەكەم، بە بڕشتی دەرەكی بریتیە لە بوونی جێكەوتە، كە دەبێت بە خورتی پڕبكرێتەوە. دووهەم، كاتێك یەكێك یان زیاتر لە كەرەستەیەك بەشێكی فەرهەنگی بێت لە بەشێكی چەسپاوی ئیدیەمەكە ئەمە ناونراوە بە بڕشتیی ناوەكیی واتە ئیدیەمەكە ناتوانێت بێ ئەو بێت. بە بڕشتی ناوەكیی بریتیە لە پەیوەستبوونی بەشەكانی ئیدیەم كە پڕدەكرێنەوە. وەك (شوڵی لێ هەڵماڵی). سێیەمیش، كردەی تێئاخنین و كۆكردنەوەو دیاریخەریی و مۆرفۆسینتاكسی ئیدیەم دەگرێتەوە، بۆ دیاریخەری و جۆرەكانی، دیاریخەری ڕێزمانی و دیاریخەری فەرهەنگی جیاكراوەتەوە.

هەرچی دیاریخەری ڕێزمانیە وەك: ١. ژمارە: گواستنەوەی ژمارەی تاك بۆ كۆ، لە پێكهاتە ناوی ئیدیەمدا. لە زۆربەی كاتدا گونجاو نییە وەك: > یەك شەوە<، >*دوو شەوە. شەوەكان<. بەڵام ڕێگە پێدراویش هەن (بڕوانە(٦٧)).

٦٧–ا– بەسەری كردەوە.

ب– بە سەریان كردنەوە.

٢. دیارخەری: دیارخەری بریتیە لە دیاریخەری ناو كە دەربڕی ئاماژەبەندی ناوە یان فریزێكی ناوییە لە دەوروبەردا/ لە ئاخاوتندا، كە پێكهاتووە لە بڕو چەندێتی، ئەوان هەمیشە لە واژە گۆكەرەكان، دیاریكەری خاوەنێتی، ڕادە، ژمارەی سەرەكی پێكهاتوون، دەتوانین لە ناسراوییەوە بۆ نەناسراوی بیانگۆڕین.

٣. جێناوی (خاوەنێتی/خۆیی)، كە دەرخەری ناون، بەهۆی ئاوەڵناوی خۆییەوە خاوەنێتی كەسێك یان شتێك، دەردەخەن. >خۆی خستە حاڵی جاو<. (خۆی خستە حاڵی گیانەڵاوە).

---

[341]E. Steiner (2010:81).

٤. نەرێکردن، وەك <قسەی خۆی دۆڕاند/ نە دۆڕاند>.

٥. بکەرنادیاری: دیاردەیەکی بڵاوی ئیدیەمە. بۆ نمونە <سەرو دڵی گرت/گیرا>.

٦. سەرجێناوی کردەکان: وەك <ئەو خورمایەی تۆ خواردووتە دەنکەکەی لە گیرفانی مندایە>. یان <ئەو سەرە سەری خۆت نیە>.

بۆ دیاریخەری فەرهەنگی ١) یەکێك یان زیاتر لە بەشەکانی ئیدیەمی بنەڕەتی دەکرێت لەبریدابنرێت ٢) دیاریخەری ئاوەڵناوێك یان ئەدڤێربێك دەتوانرێت زیادبکرێت، وەك:

ا. لەبریدانان: دەتوانرێت لەجیاتی کەرەستەیەکی فەرهەنگی وەك سەرەناو، کردار، ئاوەڵناو دەتوانرێت لەبریدابنرێت بەتایبەت لە داڕشتەیی بەشیداو لە نا- داڕشتەیی ناتوانرێت. ئەوەش دەتوانرێت وەك هاوواتا دەردەکەوێت (بڕوانە٨٥)).

ب. دیاریخەری ئاوەڵناوی، وەك<قوڕقوشمی بە گەروودا ناچێت>،<قوڕقوشمی تواوەی بە گەروودا ناچێت>. پ. دیاریخەری ئەدڤێربی، وەك<لە گوێی گادا نوستووە>، < بۆ من لە گوێی گادا نوستووم>.

ئیدیەم بە دەربڕاوی فرە- وشەیی دانراوە (وشەی لێکدراو- فرێز- ڕستە)، هەرچەندە وەك یەك یەکە ڕۆڵیان هەیە، لەم بارە تایبەتیە سیمانتیکیو سینتاکسیی ئیدیەم تاقیکراونەتەوە، بۆ تایبەتێتی سیمانتیکی پۆلێنکردنی ئیدیەم بۆ نا- داڕشتەیی، داڕشتەیی بەشیی و داڕشتەیی چەقبەستوو دابەشکراوە تایبەتێتی ڕێزمان وەك ئاوەڵناو کردە- لەبریدانانو تایبەتێتی سینتاکسی بۆ چەشنەکانی فرێز.

٣/٤-٣) پەیوەندی نێوان فۆڕمو واتای ئیدیەم

((ئیدیەم زاراوەیەکی یەك- وشەییە یان دەربڕاوێکی فرە- وشەییە، کە بە فەرهەنگی چەسپاوەو بە سیمانتیکی ناداڕشتەییەو بە سینتاکسی خراوەتە تەکیەکی چەقبەستووە یان پەیوەستدارە))[342]. واتای وشەکان هەڕەمەکی، لەخۆوە لە یادگەدا دیاریکراوە، واتای فرێزو ڕستە، بە داڕشتەیی لە واتای وشە تاکەکانیەوەو دروستەی سینتاکسیەوە هەڵدەگوازرێت، واتای ئیدیەم چونکە ناتوانرێت لە واتای وشەکانیەوە هەڵبگوازرێتو وەك یەکەیەکی فەرهەنگی دانراوە، لەبەرئەوە زمانەوانانی وەك (Chomsky 1980, Katz 1973, Cruse 1986, Fraser 1970)[343] لەو باوەڕەدان کە ئەوانیش واتاکانیان وەك وشەکان بەهەمان شێوە پێویستە لەخۆوە لە یادگەدا دیاریبکرێت. فۆڕمی ئیدیەمی پێمان دەڵێت لە ئێستادا هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ واتاکەیدا نییە <یەکشەوەیە> بەراوردی بکە لەکەڵ

[342] R. Elena (2001:304).

[343] بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

واتای پیتیی> بە کەسێك دەوترێت لە پڕێکدا دەوڵەمەند بێت<. لەوەش زیاتر، ئیدیەمەکان وشەی درێژن و لەگەڵ نەبوونی دروستەی سیمانتیکی و سینتاکسی ناوەکیدا. هەرچەندە ئیدیەم نییە واتاکەی هەر بە ڕوونی یان لێڵی بمێنێتەوە. دەتوانین بۆ زۆرینەی ئیدیەمەکان بنیاتی هەندێ پەیوەندی لەنێوان واتاکەی و فۆڕمەکەیدا بکەین. لەڕاستیدا واتای کەرەستەکانی ئیدیەم هەندێکجار ڕۆڵ دەگێڕن لەو ڕێگایانەی، کە ئێمە بەکاریاندەهێنین بۆ تێگەیشتن لە زنجیرەی ئیدیەم لە ئاخاوتندا. وەك کە دەگوترێت >شوڵی لێ هەڵماڵی< ، >ئەڵقە لە گوێیە<، لای ئاخێوەرانی زمانەکە بە هۆی واتای پیتییەوە تاڕادەیەك لە واتا ئیدیەمەکەی نزیك دەبنەوە. ئیدیەم دەتوانرێت بە سینتاکس بگۆڕێت بۆ ڕێگای جۆراوجۆر، لەگەڵ ئەو بەشانەی، کە دیاردەخرێت وەك فۆکس و ڕادەو ئەنافۆڕیك و کرتاندن....تاد.

یەکێك لە گرنگیەکانی ئیدیەم ئەوەیە واتای ئەو وشانەی لە دەربڕاوی ئیدیەمیدا بەکاردەهێنرێن، بە زیندوویی دەمێننەوەو ڕێگە بە زمانەکە دەدات، کە بەرهەمی سیمانتیکی زیاتر بێت، وەك لەبریدانانی فەرهەنگی، ڕونی فەرهەنگی...تاد.

هەر کەرەستەیەکی فەرهەنگی (ئیدیەم) سێ دروستەی هەیە دروستەی فۆنۆلۆژیی- سینتاکسیی چەمکیی، لەلایەکی ترەوە یاساکانی فەرهەنگ تەنها دانان و دامەزراندنی کەرەستە فەرهەنگیەکان لە دروستەی سینتاکسیدا دیارینکەن، بەڵکو چۆنێتی ڕێگە بە پەیوەندکردن و پەیکاڵبوونی ئەو سێ دروستەیەی کەرەستەی فەرهەنگی دەدات و دیاریدەکات. وەك (٦٧):

٦٧) یاسای هەڵواسینی- ڕێگە (بۆ داڕشتنی وشە یان ئیدیەم)[٣٤٤]:

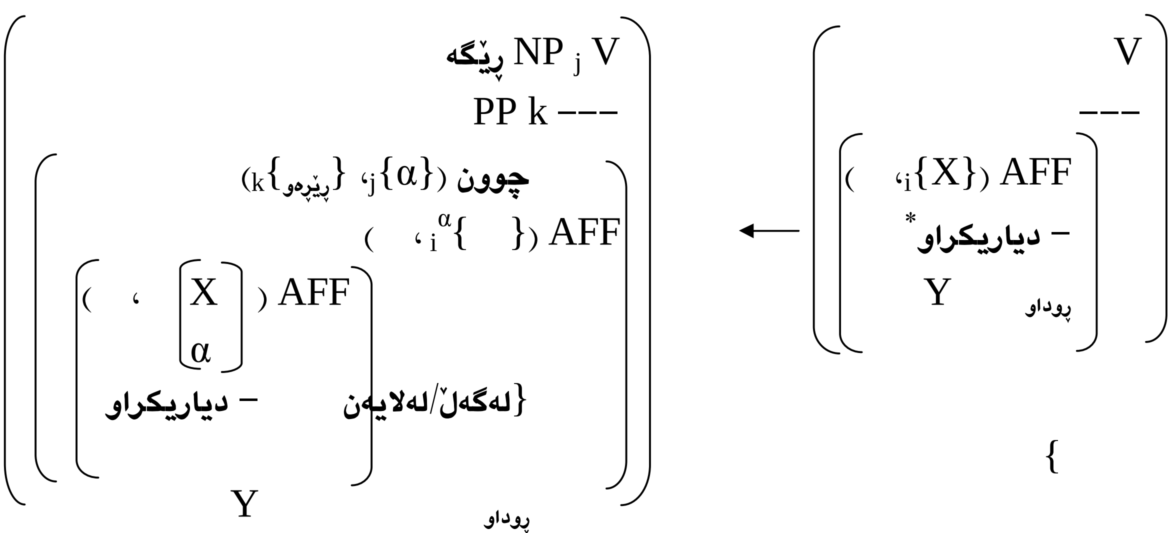

---

[344] بڕوانە: R. Jackendoff (1991:2).

* هەندێك کردار وەك بەئەنجامگەیەنراوو تەواوکارەکان لەم چەشنەن، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە پارەکانی پێشوو.

٦٨) **یاسای هەڵواسینی- ڕێگە (پێکهاتووی ئیدیەمی)، {PP_k{ڕێگەی} NP_j $_{NP}$} V_h $_{VP}$}**
دەکرێت پەیکاڵ بێت لەگەڵ

{ **چوون** ({α}$_j$، {ڕێڕەو}$_k$)
AFF ({ }$_i^{\alpha}$،)
لەگەڵ/لەلایەن {AFF ({α}، ( )
- **دیاریکراو** $_h$ }

٦٩) **یاسای هەڵواسینی دەرەنجامی (پێکهاتووی ئیدیەمی)، {AP_k NP_j Vh_{VP}}**
دەکرێت پەیکاڵ بێت لەگەڵ

هۆکاری ({α}، {**تەواونەبووی** {**کردن** $_{دیاریکراوی}$ ({β}، {**لە** { }$_k$})}})
AFF ({ }$_i^{\alpha}$، { }$_j^{\beta}$)
{**بەهۆی** {AFF ({α}،...)}$_h$}.

وەك(٨٩):

٨٩- ئاو هەر ڕێچکەی خۆی دەگرێت.

٨٩-{ NP ئاو {VP ڕێچکەگرتن { PP ڕێگەی خۆی}.

دروستەی چەمکیی (٨٨) لە (٩٠) دا خراوەتەڕوو.

٧٠- {چوون ({ ئاو}، { ڕێڕەو { دەرچوون}})} لەگەڵ {ڕێچکەگرتن ({ ئاو}) }}

لە (٨٩) دا، لەبەرئەوەی دروستەی چەمکیی گۆکردنی سەرەکیی/چوون/ بە سینتاکسیی دەرنەبڕاوە، بۆیە دروستەی چەمکیی کردارەکە وەردەگیرێت. لێرەدا پێکهاتووی- ڕێگە، وەك گۆکردنی چەمکیی ڕستیلەی سەرەکیی چەمکیی دەرنەبڕاو زیادکراوە. ئەمە لە ڕاستیدا بۆ ئاسانکردنی واتای فەرهەنگیی کردارە بۆ هاوڕێیەتیکردنی هەڵواسینی دیاریخەریەك. هەر لە یاساکەدا ئەوە ڕونکراوەتەوە، کە کەرەستەی هەڵواسراویش لەخۆ دەگرێت >ئاو هەرچۆنێك بێت ڕێچکەی خۆی هەر دەگرێت<.

بە بەکارهێنانی ستراتیژی یاسای فەرهەنگی پێشنیازی ئەوە دەکات، کە پێکهاتووی وەك (٨٩) دەگەڕێنێتەوە بۆ یاسای فەرهەنگیی، کە کردەی کردارەکە بۆ دەربڕاوی ئیدیەمی بگۆڕێت، بە کردەی هاونیشانکردنیش پەیکاڵبوونی دروستەی سینتاکس-سیمانتیك ڕونکراوەتەوە وەك لە (٦٧) دا نوێنراوە، بە پێی ئەم ڕێبازە دەتوانرێت وەك هەڵگواستنی کەرەستەی فەرهەنگیی مامەڵەی لەگەڵدابکرێت، لەمەشەوە بە ڕێگەی ئەنالۆژی ئیدیەمی تر

لێکبدرێتەوە، ئەم لێکدانەوەیەش بەهۆی یاسای فەرهەنگی (٧١) دیاریکراوە، کە ئەمەش پەیکاڵی دروستەی چەمکی ڕێسای (٤) ی یاسای یەکگرتنی هەڵواسراوەکانەو دەسنیشانکراوە بەوەی:

٧١) {کاریگەریAFF ({X }،)، دیاریکردن، Y }.

ئیدیەمەکان هەرچەندە لە ڕیزی دەربڕاوە نادارِشتەییەکانن، بەڵام لە ڕوی سینتاکسیەوە هەمان فۆڕمودروستەی دەربڕاوە ئاساییەکانی هەیە، بەگشتی دەتوانرێت بەو یاساو ڕێسایانەی خرانەڕوو لێکبدرێنەوە، لەبەرئەوەی ((ئیدیەمەکان ئەوەندەی یاساوڕێساو نیشانە سیمانتیکیەکان دەبەزێنن، ئەوەندە لە دروستەو پێکهاتەی فرێزو ڕستە ئاساییەکانی زمانەکە لانادەن))[345]، لە ڕوی سیمانتیکیشەوە ئیدیەمەکان بە هێمای ئاڵۆز دانراون، کە تایبەتمەندی دیاریکراوی فەرهەنگیی و سیمانتیکیی و پراگماتیکیی و زانستی زمانەوانی دەرونزانیی وکۆمەڵایەتیی و تەنانەت کلتوریشیان هەیە، بەوپێیەی ئەمان زادەی ئاوەزوئەزمونی ژیان و ژیاری مرۆڤەکانن لە کۆمەڵگادا.

---

[345] S.Kais (2003:49).

ئەنجام

١. زانیاریو دروستەی سینتاکسی دەربڕاو(چ داڕشتەیی یان نا- داڕشتەیی بێت)و ئاخاوتنەکانمان، کە وشەو فرێزو ڕستەکان دەیانوێنن، سەرەکیترین/تەنها ڕێگەیە، بۆ پەسنکردنو دیاریکردنی سیمانتیكو شیکردنەوەی لە زمانی کوردیدا، لەبەرئەوەیە هەر گۆڕانیك لە دروستە ڕوبدات، گۆڕان لە واتادا دێنێتە ئاراوە.

٢. دروستەی ئاستی سیمانتیکی لە زمانی کوردیدا دەتوانرێت بە پەسنبکرێت، بە واتا سیماتیك هەروەك ئاستەکانی تری ڕێزمان دەتوانرێت پێکهاتەو کەرەستەکانی دەستنیشانبکرێن، وەك(فەرهەنگ، دروستەی قوولْ، کۆتوبەندی هەلاْوێرکردن، یاسای پرۆژەسازدا)و پۆلەڕەگەزو دروستەی لە زمانی کوردیدا پەسنودیاریبکرێت. لەمەشەوە بنەڕەتی دروستەی فەرهەنگ نوێنراوە. دروستەی سیمانتیکی بریتییە لەو واتایانەی بەهۆی ئاستی فۆرمەڵی پەسەندکردنی زمانەوانییەوە ئەوە دەردەبڕێن، بەهۆی دەستەیەك لەیاساکان کە بە یاساکانی پەیکاڵبوون ناوبراوە بەدروستەی سینتاکسیەوە پەیوەندە. واتای وشە و دروستەی سینتاکسیی، بنەمان بۆ دیاریکردنی واتا.

٣. بنەڕەتی بەشەئاخاوتنە سیمانتیکیەکان دیاریکراون، لەلایەك لەسەر بنەمای پەیوەندییان بە پۆلەڕگەزە ئۆنتۆلۆژییەکان، کە پەیوەندی ئاماژەبەندییان بە جیهانی دەرەوە هەیە، لەلایەکی تریشەوە پەیوەندی نێوان زمانو ئاوەزو جیهانی دەرەوە دەخاتەڕوو. بەوەی لە کردەی بەرهەمهێنانی زمانیدا پەیوەندکردنەکە ئاڕاستەکەی سیمانتك بۆ سینتاکسە، لە کردەی درككردنو تێگەیشتنی زمانیدا بە ئاڕاستەی سینتاکس بۆ سیمانتیکە، بەم میکانیزمە کردەی لێکگەیشتنو پێڕاگەیاندنی بیر بە تەواوی بەرجەستە دەکرێت.

٤. پەسنکردنی بەشەئاخاوتنە سیمانتیکییەکان، بەپێی بنەماکانی تیۆری X-باڕ، کە بە سیمانتیکی چەمکیی ناوبراوە، وەك (ڕوداو-V، بابەت-N، شوێن-P، ئەدگار-A، حاڵەت-S، ڕێڕەو-P ...) دەنوێنن. لە گۆکردنی هەبووەکاندا، بنەماکانی دیاریکردنی بەشە ئاخاوتنە سیمانتیکەکان بریتین لە، دروستەی ئارگومێنت دروستەی ڕووداو ،دروستەی پەیوەندی دروستەی زگماکیی فەرهەنگییە. بەشە ئاخاوتنە سیمانتیکەکان

دروستەی ناوەوەیان هەیە وەك ڕێڕەو (ڕێڕەوی دیاری کراو ڕێڕەوی ئاراستە کردن، ڕێگە –ڕێڕەوی) دیاریخەر (ناکۆ توبەندکراو،پێوانەیی یان بەستنەو لۆژیکیی...).

٥. سەری فرێزەکان چۆنیەتی پەیوەندکردنی پەیوەندی نێوان ئارگومێنتی سینتاکسیی و ئارگومێنتی سیمانتیکیی لە زمانی کوردیدا دیاریدەکەن، ئەم پەیوەندکردنەش بە یاساو ڕێساو لەسەر بنەمای لۆژیك و ماتماتیك خراونەتەڕوو.ئەوەی لە لێکۆڵینەوەیەدا بەتایبەت کاری لەسەر کراوە خستنەڕووی سینتاکس و سیمانتیکی کردارە.

٦. ئەنجامی پراکتیکی لێۆڵینەوەکە ئەوە دەخاتەڕوو، کە هەر ئارگومێنتێکی سینتاکسی هاوتایەکی سیمانتیکی هەیەو بە پێچەوانەشەوە. بە واتایەکی تر هەر چەشنە وەچەپێکهاتەیەکی سنتاکسی ڕستەیەك بەرامبەر/پەیکاڵە لەگەڵ وەچەپێکهاتە سیمانتیکی (چەمکی) لەواتای ڕستەدا، تەنانەت ئەگەر بە مۆرفێم دەربڕابن یان دەرنەبڕابن. هەر پۆلە ڕەگەزێکی چەمکی چەند بەرجەستەبوونێکی هەیە و بۆگۆکردنی دروستەی ئارگۆمێنت و ئەمانیش بۆ وەچەپێکهاتە چەمکی وەك (بابەت–ڕووداو...) شیدەکرێنەوە. لەمەوە بنەمای پەیوەندی نێوان سینتاکس و دروستەی چەمکی: (١)هەر پێکهاتەیەکی فرێزی سەرەکی لە سنتاکسی ڕستەیەکدا لەگەڵ ئەو پێکهاتە چەمکییەدا پەیکاڵە، کە بۆ پۆلە ڕەگەزی ئۆنتۆلۆژی دەگەڕێتەوە ،(٢) سەری فەرهەنگی (X)ی پێکهاتەی فرێزی سەرەکی پەیکاڵە لەگەڵ گۆکردنی دروستەی چەمکیی سەرەکیدا .

٧. چۆنیەتی پەیوەندکردنی ئیدیەم (وەك نموونەیەکی دەربڕاوی نا–داڕشتەیی) زمانی کوردیی بە ناوازەیی سینتاکسیی (وشەیی، فرێزیی، ڕستەیی)و سیمانتیکیی (نا–داڕشتەیی، داڕشتەی بەشیی، داڕشتەی چەقبەستوو) ناسێنراوەو خراوەتەڕوو، بە دیاریکردنی سینتاکس وسیمانتیك و چۆنیەتی پەیوەندکردنیان وەك وشە فەرهەنگییەکانی زمانەکە، لەبەرئەوەی ئیدیەم دانەیەکی پڕاوپڕ واتاییەو لە فەرهەنگدا وەك وشەکان تۆماردەکرێن، بەپێی تایبەتێتی زمانی کوردی.

پێشنیاز

١. بۆ پڕاوپڕبوونی لێکۆڵینەوەو شیکردنەوە لە پەیوەندکردنی (دەنگ‌و واتا) لە مۆدێلی ڕێزمانی کوردیدا، دروستەی ئاستی فۆنۆلۆژی وەك پێکهاتەیەکی تری ڕێزمان، لەگەڵ سینتاکس‌و سیمانتیکدا پێویست بەلێکدانەوەو لێکۆڵینەوە دەکات، بەوەی دروستەی خستنەتەکیەکی دەنگەکانی زمانی کوردی‌و یاساو ڕێساو بنەماکانی پەیکاڵبوونیان، لەگەڵ ئاستەکانی تری ڕێزمان، لەلایەك‌و پەیوەندییان بە ئاوەزەوە لەلایەکی ترەوە دیاری‌و پەسنبکرێت. بە چەشنێك، کە چۆن بەگشتی گۆڕانی دەنگ‌و گۆڕانی واتا وابەستەی یەکترن، بە ڕەچاوکردنی هۆکارو دیاردەو تایبەتییە دەنگیەکانی زمانی کوردی.

٢. وردکردنەوەی یەکە پێکهێنەرەکانی ڕێزمان (فۆنۆلۆژیی، سینتاکسی، سیمانتیکی)، پەسنکردنی پەیوەندیان پێکەوە، وەك پەیوەندکردنی دروستەی ڕستەی سەرجێناوی بە ئاستی فۆنۆلۆژیی‌و سیمانتیکیەوە، بەپێی بنەماو یاساکانی پەیوەندکردن‌و خستنەڕووی تایبەتێتی سیمانتیکی کردار لە زمانی کوردیدا.

٣. لایەنێکی تری گرنگ‌و پێویست بۆ لێکۆڵینەوە، پەیوەندکردنی ڕێزمانە بە بابەتی سایکۆلۆژییەوە وەك بابەتێکی سەربەخۆ. ڕونکردنەوەی میکانیزمی پەیوەندکردنیان، بە لێکۆڵینەوە لە ئاوەزی مرۆڤی کورد‌و بە زانستیانە پەسنکردنی کردەی بەرهەمهێنانی زمانیی (پەیوەندی سیمانتیك–سینتاکس) و کردەی درککردن‌وتێگەیشتنی زمانیی (پەیوەندی سینتاکس–سیمانتیك)و پەیوەست بە زانستی زمانی کۆمەڵایەتیی‌و پراکماتیك‌و زانستی ئاوەزداریی‌و...هەموو ئەو لایەنانەی سایکۆلۆژیی زمان دەیانگرێتەوە. بابەت‌و کەرەستەی لێکۆڵینەوەن لە زمانی کوردیدا.

سەرچاوەکان

ا. بە زمانی کوردیی:

١. ئازاد ئەحمەد حسێن، سینتاکسی کرداری لێکدراو لە شێوەزاری هەورامیدا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٢. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.

٣. جەلال مەحمود عەلی، ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، بەرگی دووهەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم (١٣٢)، سلێمانی، ٢٠٠١.

٤. حاتەم ولیا محەمەد، پەیوەندییە ڕۆنانییەکانی نواندنە سینتاکسییەکان، دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٩.

٥. سەباح ڕەشید قادر، هەندێ لایەنی ڕێزمانی دەسەلاّت و بەستنەوە (GB) لە زمانی کوردیدا، هەولێر، ٢٠٠٩.

٦. شیلان عومەر حسەین، ئیدیۆم، چەشن و پێکهاتنی لە زمانی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٧. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٨. عەبدولواحید موشیر دزەیی، واتاسازی وشەو ڕستە، چاپخانەی ڕۆژهەلاّت، هەولێر، ٢٠١٠.

٩. عەبدولواحید موشیر دزەیی، واتاسازی، چاپخانەی خانی، هەولێر، ٢٠٠٩.

١٠. عەبدولوەهاب شێخانی، فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٩.

١١. فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، نادیاری، چاپخانەی ڕۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاّوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٨.

١٢. کاروان عومەر قادر، ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

١٣. محەمەد مەحویی، ڕستەسازیی کوردی، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠١.

١٤. محەمەد مەحویی و نەرمین عومەر ئەحمەد، مۆدێلی ڕێزمانی کوردی، زنجیرە چاپکراوەکانی شارەوانی، زنجیرەی (٣٢)، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

١٥. محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٠.
١٦. محەمەدی مەحوی، بنەماکانی سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١١.
١٧. محەمەدی مەحوی، زانستی هێما هێما، واتاو واتا لێکدانەوە، بەرگی یەکەمو دووهەم، چاپخانەی پەیوەند، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
١٨. محەمەدی مەحوی، مۆرفۆلۆیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١٠.
١٩. محەمەدی مەحوی، ئاوەزداریی و ڕێزمانی ناوەرۆك– وابەستە، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٢٠. محەمەدی مەحوی و کاروان عومەر قادرو شیلان عومەر حسەین، دروستەی کردار بنەماو دیاردە، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١٠.
٢١. وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی بەرگی یەکەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.
٢٢. یوسف شەریف سەعید، دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆرو هەندێ لایەنی ڕستەسازیی کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩.

ب. نامەی زانکۆیی (بلاونەکراوە)

١. ئەبوبەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٣.
٢. بەکر عومەر عەلی، بەستن و کرتاندن لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٢.
٣. بەکر عومەر عەلی، میتافۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٠.
٤. بێ خاڵ عەبدوڵڵا سەعید، واتاسازی وشە، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٨٩.
٥. تالیب حسێن عەلی، هەندێ لایەنی پەیوەندی نێوان ڕستەو واتا لە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٨.
٦. ڕوناك مەحمود عەلی، کرداری ئیلزامی (ویست و ئارەزوو) لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠١.

٧. چیا عەلی مستەفا، ڕادەو ئەرکی سینتاکسی و سیمانتیکی لە زمانی کوردیدا، کۆلیژی زمان، زانکۆی کۆیە، کۆیە، ٢٠٠٨.

٨. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، دروستەی ڕستەی ئاڵۆز لە زمانی کوردییدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٩. فەتاح مامە عەلی، ئیدیەم لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٨.

١٠. فەرهاد تۆفیق حەسەن، پەیوەندییە سیمانتیکییەکان و هەندێك دیاردەی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١٠.

١١.قیس کاکل تۆفیق، جۆرەکانی ڕستەو تیۆری کردە قسەییەکان، نامەی ماستەر، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٥.

١٢. کاروان عومەر قادر، فۆڕمی لۆژیکی لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٣. مزگێن عەبدولڕەحمان ئەحمەد، دۆخی ئێرگەتیڤ لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٦.

١٤.نەرمین عومەر ئەحمەد، بەرهەمی لە مۆرفۆلۆژیی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٥. هۆگر مەحمود فەرەج، پراگماتیك و بوارە واتاییەکان، ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٣.

١٦. هۆگر مەحمود فەرەج، پراگماتیك و واتای نیشانەکان، ناوی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٠.

١٧. هێرۆ ئەحمەد حمە غریب، شێوەکانی گێڕانەوە لە ڕستەی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

١٨. یارا قادر ئەحمەد، مۆرفۆسینتاکس لە زاری کۆیە، کۆلیجی زمان، زانکۆی کۆیە، کۆیە، ٢٠٠٨.

پ. گۆڤار

١. ئەبوبەکر عومەر قادر، پارتیکڵ لە زمانی کوردی دا، ٢٠٠٧، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی.

٢. بەکر عومەر عەلی–ئاڤێستا کەمال مەحموود، پەیوەندی سیمانتیك و لۆژیك لە ڕستەی کوردیدا، ٢٠٠٩، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی.

٣. ساجدە عەبدوڵڵا فەرهادی، پەیوەندی واتایی نێوان کارو بەشەکانی تری ڕستە، ٢٠٠٢، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی.

٤. قەیس کاکل تۆفیق، ڕادە لە گرێی ناویدا،٢٠٠٣، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی.

٥. محەمەد مەعروف فەتاح، دیسان ئیدیەم، پێداچوونەوەیەك لە بەر ڕۆشنایی زمانەوانیدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق، دەستەی کورد، بەرگی ١١، بەغدا، ١٩٨٦.

پ. بە زمانی عەرەبیی:

١. جون لاينز، اللغة والمعنى والسياق، ت.عباس صادق الوهاب، دار الشؤون الثقافة العامة، بغداد،١٩٨٧.
٢. خليل أحمد عمايرة، في نحو اللغة وتراكيبها، عالم المعرفة، ١٩٨٤.
٣. محمد حماسة عبداللطيف، النحو والدلالة، كلية دار العلوم، جامعة القاهرة، ١٩٨٤.

ب. بە زمانی ئینگلیزی:

1. Ahmad, M, F. (2004). The Tense and Aspect System in Kurdish. Linguistic Department, University of London.
2. B.Kortmann & E.Traugott. (2007). Phraselogy and Culture in English. Mouton de Gruyter, Berlin. New York.
3. Chomsky, N. (1993). Lectures on Government and Binding. M.C Berlin, New York.
4. Comorovski, I & Heusinger, K, V. (2007). Existence: Semantic and Syntax-Springer.
5. Cook, V. J & Newson, M. (1996). Chomsky's Universal Grammar. Blackwell. USA.
6. Crustal, D.(2003). Linguistics & Phonetics. Fifth Edition Blackwell.
7. Cullcover, P.W. (2005).
8. Dalrymple, M. (2003). Syntax and Semantics. Academic press.
9. Dixon, R, M, W. (2005). A Semantic Approach to English Grammar. Oxford University press. New York.
10. E.Steiner.(2010).Idiom Treatment Experments in Machine Translation. Saarbrucken.
11. Finch, G. (2000). Linguistic Terms and Concepts. Macmillan press.

12. Gramley, S. & Patzol (2004). A survey of Modern English. Second edition, London.
13. Haiden, M. (2005). Theta theory. Mouton de Gruyter. Berlin. New York.
14. Ingram, J.C.L (2007), Neuro linguistics, Cambridge University press.
15. J.Field.(2004). Psycholinguistics, the Key Concept. Routledge, London, New York.
16. Jackendoff, R, Culicover, P.W. (2005). Simpler Syntax. Oxford, University, press. New York.
17. Jackendoff, R. (1972). Semantic Interpretation in Generative Grammar. Cambridge, Mass. MIT press.
18. Jackendoff, R. (1999). Semantic and Cognition. Cambridge, Mass. MIT press.
19. Jackendoff, R. (1991). Semantic Structures. Cambridge, Mass. MIT press.
20. Jackendoff, R. (2009). Founditions of Language. Oxford, University press.
21. Kais, S. (2003). Comprehension of News Headlines in B & A Newspaper by Iraq. College or Arts, Al-Mustansiriya University.
22. Katamba, F. (1993). Morphology. Macmillan press LTD. London.
23. Katz, J. & Fodor, J. (1963). The Structure of a Semantic Theory. Language. America.
24. Kiss, T. (2006). Idiomaticity and Theory of Grammar. Oskar.
25. Lang lotZ, A (2006) Idiomatic Creativity, John Benjamins B.V, Amsterdam/ Philadelphia.
26. Latif, B. (2008) Astualy of pragmatic Variations in English and Kurdish, University of Sulaimani.
27. Lieber, R. (2004). Morphology and Lexical Semantics. Cambridge. University press.
28. Lyons. J (1995) linguistic Semantic. A Introduction. Cambridge University press.
29. Malmkajaer, K. (1995). The Linguistics Encyclopedia. Routledge Curzon. London & New York.
30. P.Robinson & N.Ellis.(2008). Cognitive Linguistics and Second Language Acuistion. Routledge,London, New York.
31. Partee, B. H. (2007).

32. Pastejovsky, J. (1996). The Gererative Lexican, Cambridge. Mass MIT press. London. England.
33. Pinker, S. (1991). Learnbility and Cognition. MIT press. Cambridge press.
34. Quirk, R., Greenbaum, s., Leech, G., Svartvik, J. (1987). A Comprehensive Grammar of The English Language. Longman, London & New York.
35. R .Elena. (2004). Relevance Theory and the Construction of Idiom Meaning.
36. Radford, A. (2006) Minimalist Syntax, Third printing, Cambridge, University press.
37. Saeed, J. (2009). Semantics. Wiley-Blackwell.
38. Schwab, K. & Winkler, S. (2007). On Information structure, Meaning and form. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
39. Shopen, T. (2007). Language Typology and Syntactic Description. Volume II. Cambridge. University press.
40. Smith, N. (1999). Chomsky Ideas and Ideals. Cambridge. University press.
41. Steinberg, D. D. (1999), psycholinguistics Language, Minct and World, Six impression, Longman, London and New York.
42. Tallerman, M. (1998). Understanding Syntax. Arnold, London.
43. Trauth, G., P. & Kazzazi, K. (1996). Language and Linguistics. Routledge, London & New York.
44. Uriagereka, J. (2008). Syntactic Anchors on semantic structuring. Cambridge, University press.
45. Van Valin, R. D. (2005) Exploring the Syntax-Semantics Interface. Cambridge, University press.
46. Van Valin, R. D. (2008). Investigations of the Syntax-Semantics-pragmatics interface. Jahn Benjamins. Amesterdam. Philadelphia.
47. Williams, E. (1994). Remarks on Lexical Knowledge. Holland.

الخلاصة

أنجزت هذه الدراسة على نموذج قواعد اللغة الكوردية، ولوصف هذا النموذج فقد تم العمل على التركيبة النحوية وعلاقتها مع علم الدلالة. وقد تم اتخاذ خطوات علمية من خلال شرح هذه العلاقة لتوضيح نوعية وكيفية النموذج النحوي المُركَّب. والسبب وراء اختيار هذه الدراسة هو أنه عندما يكتسب الطفل اللغة، فإنه يتعلم كُلاً من النحو والدلالة مَعا. وقد بدأت هذه الدراسة من النقطة التي توقف عندها أو إنتهى إليها معظم اللغويين والنحاة.

وبناءاً على ذلك، فقد تم تطبيق نظرية التحكم والإرتباط (Government and Binding)، ووفقا للنماذج التي تقدمها هذه النظرية فقد تم فرز مُستويَين نحويَين للجُمل وهي التركيبة العميقة والتركيبة السطحية، والتي تم ربطهما عن طريق نوع من أنواع العمليات النحوية وهي عملية التحويلات (Transformations). إن تحديد ترتيب القوانين وبنية الجمل تُشكِلان التركيبة النحوية نفسها، وهي نفس تصور التركيبات ومعنى الخطاب لدينا. وقد تم تحديد قواعد وتركيبات الكلمات والعبارات والجُمل، والتي تشكل حلقة الوصل المورفولوجي للنحو وعلم الدلالة، حيث أن البيانات والتركيبات النحوية هي السبيل الوحيد لتحديد التمثيل الدلالي على مستوى التركيبة العميقة. وبشكل عام، فإن النحو يتم تصنيفه إلى ثلاث بُنى مستقلة ومميزة، وهى علم الأصوات، والنحو وعلم الدلالة. ولتحديد البناء والتركيبة الدلالِيَتين فقد تم استخدام النظرية الإدراكية (Cognitive Theory). وطبقا لهذه النظرية، فقد تم تحديد قاعدة التركيبة الدلالية على أساس التركيبة المفاهيمية، والتي بدورها يتم تحديدها على أساس الفئآت الوجودية (Ontological Categories). وذلك لأن المكونات النحوية (الكلمات، والعبارات وغيرها) والتي تشكل خطابنا، تشير إلى نفس الفئآت المفاهيمية (Conceptual Categories) مثل (الحدث، والخصائص، الخ)، ويتم تحديد علاقتها مع العالم الخارجي عن طريق هذه الفئآت. وهو ما يعني أن اللغة والعقل والعالم الخارجي مترابط مع بعضها البعض. وهكذا، فإن اتجاه الترابط في عملية الإنتاج اللغوي يكون من الدلالة إلى النحو، وإن الاتجاه في عملية الإدراك والفهم اللغويَين يكون من النحو إلى الدلالة. ولهذا السبب فقد تم الحديث عن الكناية (إيديوم) في التعبيرات التركيبية وغير التركيبية.

لقد حاولنا في هذه الدراسة تمثيل العلاقات بين المكونات النحوية والفئآت المفاهيمية في قواعد منطقية ورياضية، وحاولنا أيضاً إنشاء أسس علمية لهذه العلاقة في اللغة الكوردية.

تتألف هذه الدراسة من مقدمة وثلاثة فصول وخاتمة وثبت المراجع.

يحدد الفصل الأول ويصف أسس التركيبة النحوية الكوردية، حيث ينقسم إلى أربعة أقسام، يتم فيها تحديد قواعد الكلمة والعبارة والجملة وتركيبة المعلومات، والتي تشكل أساس البنية النحوية.

يتألف الفصل الثاني من خمسة أقسام حيث يتم فيها وصف القواعد التركيبية لعلم الدلالة الكوردية. يهتم القسم الاول بالعلاقة بين النحو وعلم الدلالة. ويتناول القسم الثاني أدوات وبنى علم الدلالة. القسم الثالث يعرض العلاقة بين النحو وعلم النفس. وفي القسم الرابع، يتم تحديد التركيبة المفاهيمية والـ X-Bar الدلالي وفقا لأجزاء الكلام الدلالية. ويقدم القسم الخامس التركيبة الدلالية بشكل عام.

وقد تم تخصيص الفصل الثالث للعلاقة بين النحو وعلم الدلالة، حيث ينقسم إلى أربعة أقسام. يتناول القسم الأول النماذج التي تصف العلاقة بين النحو وعلم الدلالة. القسم الثاني يخص علاقة تمثيل تركيبة المحاججة (Argument Structure) النحوية والدلالية. والقسم الثالث يعرض نظرية الربط (Linking Theory)، ويتم تقديم الكناية (إيديوم) كمثال على التعبيرات غير التركيبية.

وفي الختام، سيتم تقديم النتائج المستحصلة، فضلاً عن الموضوعات المقترحة لأعمال أخرى في المستقبل.

Abstract

This study has been done on the Kurdish language model, and the interface of the syntactic structure and semantics has been worked on to describe this model. Scientific steps have been made through explaining such an interface to clarify the quality and modality of its grammar's compound model. The reason behind selecting this study is that when a child acquires language, it learns both syntax and semantics together. This study has started from the point where most of the linguists and grammarians have stopped at or ended by.

For this reason, the Government and Binding Theory has been used, and tow syntactic levels for the sentences are sorted out according to the models of this theory, which are deep structure and surface structure, that have been bound by some sorts of syntactic acts of transformations. Identifying the rule order and the sentence constructions constitute the syntactic structures, as the perception of the structures and meaning of our discourses. Rules and constructions of words, phrases, and sentences are identified, which are the morphological interface for syntax and semantics, because the syntactic data and structures are the only way to identify the semantic representation at the level of deep structure. In general, grammar has been classified into three independent and distinctive constructions, i.e. phonology, syntax and semantics. To identify the semantic construction and structure, the Cognitive Theory has been used. According to this theory, the base of the semantic structure for the conceptual structure has been identified, which by itself has been identified on the base of the ontological categories. Since the syntactic constituents, i.e. words, phrases, etc, constitute our discourse, they refer to the same conceptual categories like theme, event, feature, etc, and their relationship with the external world has been specified by those categories. It means that language, mind and the external world are all related with one another. Thus, the relationship direction is from semantics to syntax at linguistic producing act. The direction in cognition and linguistic understanding is from syntax to semantics. For such

a reason, the compositional and non-compositional expressions like idiom are just brought as examples.

In this study, we tried to present most of the relationships between the syntactic constituents and conceptual categories in logical and mathematical rules, and to establish a scientific base for such a relationship in Kurdish language.

This study consists of an introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

The first chapter identifies and describes the basis of the Kurdish syntactic structure. In four sections, the rules of word, phrase, sentence, and information structure have been identified, which constitute the base of the syntactic structure.

The second chapter deals with describing the base of the Kurdish semantic structure, consisted of five sections. The first section talks about the relationship between grammar and semantics. The second section deals with the tools and constructions of semantics. Section three presents the relationship between grammar and psychology. In section four, the conceptual structure and X-bar semantics are identified according to the parts of semantic speech, and section five introduces the semantic structure generally.

The third chapter is devoted to the interface of syntax and semantics, and four sections have been presented. The first section deals with the models of describing the interface of syntax and semantics. Section two is the relationship of representing the syntactic and semantics' argument structures. Section three is the Linking Theory, and in section four idioms are brought, representing non-compositional expressions.

Finally, the conclusions are presented, as well as the topics suggested for further works in future.